

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ και ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Σωτήρη Ριζό

"Η ΘΕΣΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ 1924-1935 ΚΑΙ 1974-1985"

Διδακτορική διατριβή υποβληθείσα στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης
και Διεθνών Σπουδών.

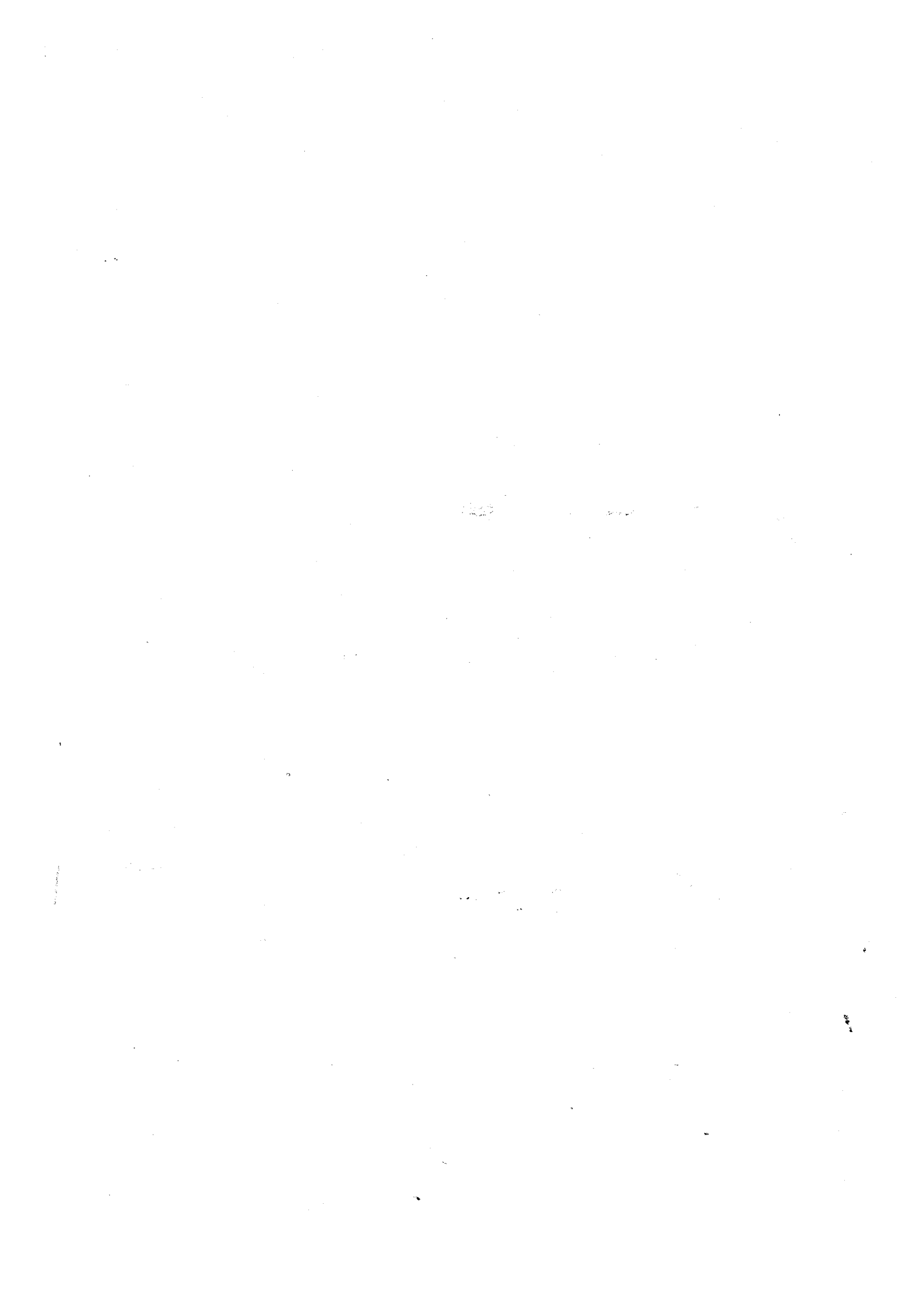
Αθήνα 1992

Η έγκριση διδακτορικής διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν υποδηλοί αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ν.5343, Αρ.202 παρ.2

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Κεφάλαια	Σελίδες
Πρόλογος	3
<u>Μέρος I (1924-1935)</u>	5
-Εισαγωγή	6
-Κεφ.Α: Το συνταγματικό πλαίσιο	21
-Κεφ.Β: Οι προεδρικές εκλογές στο Μεσοπόλεμο	39
-Κεφ.Γ: Η πρώτη προεδρία Κουντουριώτη (Μάρτιος 1924- Μάρτιος 1926)	85
-Κεφ.Δ: Η προεδρία Παγκάλου (Απρίλιος-Αύγουστος 1926)	96
-Κεφ.Ε: Η δεύτερη προεδρία Κουντουριώτη (Αύγουστος 1926- Δεκέμβριος 1929)	110
-Κεφ.ΣΤ: Η προεδρία Ζαΐμη (1929-1935)	134
-Συμπέρασμα	154
<u>Μέρος II (1974-1985)</u>	155
-Εισαγωγή	156
-Κεφ.Α: Το συνταγματικό πλαίσιο	174
-Κεφ.Β: Οι προεδρικές εκλογές στη Μεταπολιτευτική περίοδο	187
-Κεφ.Γ: Η σκιώδης Προεδρία (Δεκέμβριος 1974-Μάιος 1980)	219
-Κεφ.Δ: Η προεδρία Καραμανλή I (Μάιος 1980-Οκτώβριος 1981)	229
-Κεφ.Ε: Η προεδρία Καραμανλή II (Οκτώβριος 1981- Μάρτιος 1985)	239
-Επίλογος	277
-Βιβλιογραφικός κατάλογος	299

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να συγκεντρωθούν οι πιο σημαντικές ιστορικές πληροφορίες για το ερευνώμενο θέμα και να αποτελέσουν, στη συνέχεια, τη βάση για τη διαμόρφωση ενός ερμηνευτικού πλαισίου.

Η εργασία αυτή δεν έχει νομικό χαρακτήρα. Η περιγραφή του συνταγματικού πλαισίου, όπου γίνεται, έχει δύο στόχους:

- α) Την ανίχνευση των πολιτικών προθέσεων των εμπνευστών του
- β) Να τίθενται υπ' όψη μας οι νομικές δυνατότητες του ΠτΔ, σε μιά συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Μιά ακόμα νομική ανάλυση, ή έστω, μιά σύνθετη νομικοπολιτική προσέγγιση δεν θα πρόσθετε πολλά σε μιά ήδη εκτεταμένη βιβλιογραφία αυτού του είδους. Εξ' άλλου, το πρόβλημα της χρήσης των προεδρικών εξουσιών έχει ήδη λυθεί εκ των πραγμάτων. Αυτό που δεν έχει λυθεί είναι η πολιτική εξήγηση της μη χρήσης τους και η σημασία τους ως πολιτικών πλεονεκτημάτων σε ορισμένο πολιτικό πλαίσιο.

Η εργασία αυτή δεν επιδιώκει, τέλος, την ένταξη της όποιας πραγματικότητας στους υπάρχοντες τύπους του προεδρικού, ημιπροεδρικού ή κοινοβουλευτικού καθεστώτος. Οι τύποι αυτοί, ιδίως οι δύο τελευταίοι, που είναι συνδεδεμένοι με την ευρωπαϊκή ιστορική πραγματικότητα, έχουν σχετική μόνο ευρετική εμβέλεια, καθώς δεν μπορούν να καλύψουν περιπτώσεις όπου η προεδρική επιρροή ξεπερνά το πλαίσιο του κοινοβουλευτικού καθεστώτος, αλλά ταυτόχρονα, δεν μπορούν να ενταχθούν στον ημιπροεδρικό, γιατί λείπει το βασικό κριτήριο του Duverger: η εκλογή του ΠτΔ με καθολική ψηφοφορία.

Αυτό που επιχειρείται εδώ είναι η διερεύνηση των σχέσεων του ΠτΔ με τους άλλους πολιτικούς παράγοντες (κόμματα, στρατό, ξένους παράγο

ντες), η επισήμανση των πολιτικών περιορισμών και δυνατοτήτων του και, τελικά, η διαπίστωση του ρόλου του στην πολιτική σκηνή.

Ως προς τις έννοιες "θέση" και "ρόλος", πρέπει να επισημανθεί, ότι χρησιμοποιούνται με βάση τον προσδιορισμό τους από τον Ralph Linton, όπως αυτός αναθεωρήθηκε από τον Robert Merton. Ο Linton όρισε τη "θέση" ως το σημείο σύγκλισης ορισμένων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, τα οποία συνθέτουν την αναμενόμενη συμπεριφορά του κατόχου της θέσης, δηλαδή το ρόλο του. Ο "ρόλος", συνεπώς, αποτελεί τη δυναμική όψη της θέσης. Κατάληξη είναι ότι σε κάθε θέση αντιστοιχεί ένας ρόλος. Η άποψη αυτή έγινε αντικείμενο κριτικής από τον Merton, ο οποίος έδειξε ότι σε κάθε θέση αντιστοιχεί ένα σύμπλεγμα ρόλων και όχι ένας μόνο ρόλος, θεωρητική παραδοχή, η οποία ανταποκρίνεται στην πολυπλοκότητα ρόλων που αντιστοιχούν στη θέση του ΠτΔ στην Ελληνική πολιτική [1].

[1] Δ. Τσαούση: Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας

εκδ. Gutenberg, σελ. 236-237, 101

-πρβλ. R. G. Schatzberg: Πολιτική Κοινωνιολογία, τ. 1, σελ. 194-195

M E P O Σ I

1924-1935

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η στρατιωτική επέμβαση του 1909 έειξε άμεσα τον πολιτικό ρόλο της βασιλείας και θα μπορούσε, ενδεχομένως, να απειλήσει την υπόστασή της.

Οι στρατιωτικοί απομάκρυναν από το στρατό το διάδοχο και τους πρίγκιπες, διευκρίνισαν, όμως, ότι δεν διακατέχονταν από αντιδυναστικό πνεύμα[1].

Πράγματι, ήταν μιά μικρή μειοψηφία αξιωματικών του Στρατιωτικού Συνδέσμου που θα έβλεπε με ικανοποίηση την κατάργηση της βασιλείας και την εγκαθίδρυση αβασίλευτης δημοκρατίας. Ήταν κυρίως οι υπό τον Θεόδωρο Πάγκαλο υπολοχαγοί, ενώ από την ομάδα των λοχαγών υπό τον Επαμεινώνδα Ζυμβρακάκη, μόνο δύο-σε σύνολο δεκαεφτά-υποστήριζαν μιά τέτοια εξέλιξη[2]. Η πλειοψηφία των στρατιωτικών, γενικά, θα έβλεπε με ικανοποίηση το βασιλιά να συμμαχεί μαζί τους για την προώθηση των στόχων τους και μόνο ως εναλλακτική λύση ο Σύνδεσμος εξέταζε το ενδεχόμενο δυναστικής μεταβολής[3].

Ο βασιλιάς, από την άλλη πλευρά, είχε εξασφαλισμένη την υποστήριξη του συνόλου των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων που ανησυχούσαν ιδίως για τις διεθνείς επιπτώσεις μιάς στρατιωτικής επέμβασης με σαφή εθνικιστικό χαρακτήρα. Ο βασιλιάς αποτελούσε, στη δεδομένη φάση, εγγύηση για τη συνέχεια της Ελληνικής πολιτικής στην περιοχή και δύο μονάδες του Βρετανικού ναυτικού παρέμεναν στο Φάληρο, παρέχοντας απόδειξη της Βρετανικής υποστήριξης στο πρόσωπό του[4].

Η διέξοδος δόθηκε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο τε

λευταίος, προσκεκλημένος του Στρατιωτικού Συνδέσμου το Δεκέμβριο του 1909, απέβλεψε στο να δώσει τέρμα στην πολιτική και κοινωνική αναταραχή, κατευθύνοντας τις εξελίξεις σε μία κατεύθυνση αστικού εκσυγχρονισμού[5]. Το μεγαλύτερο μέρος των στρατιωτικών αιτημάτων θα μπορούσε να ικανοποιηθεί, ο στρατός θα αποσυρόταν από την πολιτική και μία Αναθεωρητική Βουλή—και όχι Συντακτική Συνέλευση—θα προχωρούσε σε συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, με στόχο την εμπέδωση ενός κράτους δικαίου κατά τα αστικά πρότυπα[6].

Ο στρατός, όπως προαναφέρθηκε, θα αποσυρόταν, έτσι, από το προσκήνιο, τα ανερχόμενα αστικά κοινωνικά στρώματα αλλά και ομάδες που βρίσκονταν σε αναβρασμό θα συσπειρώνονταν γύρω από το πρόγραμμα της "Ανόρθωσης", που διατυπώθηκε από τον Βενιζέλο στις 5 Σεπτεμβρίου 1910 στην Αθήνα[7].

Στο πλαίσιο αυτό η βασιλεία εξασφάλιζε διακεκριμένη θέση και ρόλο. Ο βασιλιάς θα ήταν ο εγγυητής της νομιμότητας, των κανόνων του παιχνιδιού και, κάτω από αυτό το πνεύμα, οι βασιλικές εξουσίες παρέμεναν άθικτες από την συνταγματική αναθεώρηση του 1911[8].

Ο Γεώργιος ο Α αντιλαμβανόταν ότι ο προτεινόμενος συμβιβασμός εξασφάλιζε σοβαρά πλεονεκτήματα στη βασιλεία και τερμάτιζε σχετικά ανώδυνα τη στρατιωτική επέμβαση αποτρέποντας τη δικτατορία που θα μπορούσε να επιβάλει ο Σύνδεσμος ή μία ανέλεγκτη κοινωνική έκρηξη εκ μέρους των αγροτών και των κατώτερων μικροαστικών στρωμάτων των πόλεων. Έτσι τον Οκτώβριο του 1910 διόριζε τον Ελ. Βενιζέλο πρωθυπουργό και του έδινε το δικαίωμα να διαλύσει την Α Αναθεωρητική Βουλή, αδιαφορώντας για τις αντιρρήσεις των αρχηγών των παλαιών κομμάτων και την αποχή τους από τις εκλογές του Νοεμβρίου 1910[9].

Αν και ο στρατός και η εξωτερική πολιτική έπαυσαν να αποτελούν προνομιακό πεδίο για τη βασιλεία, ο διάδοχος Κωνσταντίνος Ξαναγιώταν επικεφαλής του στρατού τον Ιούνιο του 1911 κι οι βασιλικές αντιλήψεις δεν ήταν άνευ σημασίας για τον πρωθυπουργό και την κυβέρνηση[10].

Παρά τις διαφορές αντιλήψεων μεταξύ του στέμματος και της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων που εντάθηκαν σε κάποιο βαθμό μετά τη δολοφονία του Γεωργίου του Α και την άνοδο του Κωνσταντίνου στο θρόνο, το Μάρτιο του 1913 ο συμβιβασμός ήταν λειτουργικός ως τη στιγμή που άρχισε ο Α Παγκόσμιος Πόλεμος και τέθηκε το θέμα της συμμετοχής ή όχι της Ελλάδος σε αυτόν.

Η κρίση του 1915 έλαβε και συνταγματικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι ο βασιλιάς έκανε χρήση των εξουσιών του της διάλυσης της Βουλής και του διορισμού της κυβέρνησης, σε βάρος της φιλελευθέρης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας (Φεβρουάριος και Οκτώβριος του 1915), χρήση την οποία κατήγγειλε ο Βενιζέλος ως αντισυνταγματική τη 2η φορά, απέχοντας από τις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1915. Ταυτόχρονα, κατήγγειλε ότι ο βασιλιάς είχε απολυταρχικές αντιλήψεις και εννοούσε να διευθύνει προνομιακά την εξωτερική πολιτική[11].

Ο βασιλιάς εμμένοντας στην πολιτική της ουδετερότητας συσπείρωνε το μεγάλο όγκο των παλαιών μικρονοικοκυραίων των πόλεων και της υπαίθρου, ένα σημαντικό μέρος της κρατικής γραφειοκρατίας και του στρατού, γαιοκτήμονες και εισοδηματίες που εντοπίζονταν γεωγραφικά στα όρια της Παλαιάς Ελλάδας και ανασυγκροτούσε τον παλιό κόσμο με επικεφαλής τον Δ. Γούναρη, ιδρυτή του Κόμματος των Εθνικοφρόνων[12].

Από την άλλη πλευρά, ο Βενιζελισμός, με την πολιτική της εξόδου στον πόλεμο στο πλευρό της Βρεταννίας και της Γαλλίας, συσπείρωνε

την επιχειρηματική αστική τάξη, ακτήμονες (που ικανοποιήθηκαν στο πλαίσιο μιάς αγροτικής μεταρρύθμισης το 1917) και δυναμικά μικροαστικά στρώματα, εντοπισμένα κυρίως στις Νέες Χώρες, που προσαρτήθηκαν μετά τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους το 1913[13].

Η διάσταση, που πήρε το χαρακτήρα εθνικού σχίσματος με το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας και την εγκαθίδρυση χωριστής Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη από τον Βενιζέλο τον Αύγουστο του 1916, έθετε με ένταση πολιτειακό ζήτημα[14].

Αν και κυρίως οι στρατιωτικοί που είχαν πρωταγωνιστήσει στο Κίνημα της Εθνικής Άμυνας ήταν υπέρ της κατάργησης της βασιλείας και της εγκαθίδρυσης της αβασίλευτης Δημοκρατίας, ο Βενιζέλος ήταν πρόθυμος να συναινέσει. Υπολόγιζε τις δυσμενείς αντιδράσεις σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, κυρίως των Βρεταννών[15], αλλά ενδεχομένως και την πιθανότητα να κυριαρχήσουν στο πλαίσιο μιάς αβασίλευτης Δημοκρατίας αλληπάλληλες στρατιωτικές επεμβάσεις. Ήταν διατεθειμένος να επιδιώξει δυναστική μεταβολή και την εγκατάσταση στον Ελληνικό θρόνο ενός Βρεταννού ή Βέλγου πρίγκιπα. Η τελευταία αυτή εκδοχή απορρίφθηκε από τη Βρεταννική κυβέρνηση και η τελική κατάληξη στο Μάιο του 1917, όταν οι Σύμμαχοι αποφάσισαν-τελικά-να εκδιώξουν τον Κωνσταντίνο, ήταν να τον διαδεχθεί ο δευτερότοκος γιός του Αλέξανδρος, καθώς ο πρωτότοκος Γεώργιος, θεωρούμενος εξ' ίσου γερμανόφιλος με τον πατέρα του αποκλείστηκε[16].

Ο Βενιζέλος, που προκειμένου να ωθήσει τους Συμμάχους σε επέμβαση για την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και την επανένωση του Ελληνικού κράτους-είχε αφήσει να εννοηθεί ότι εξέταζε το ενδεχόμενο ανακήρυξης αβασίλευτης Δημοκρατίας[17], κατόρθωσε να περιορίσει τον Αλέξανδρο σε καθαρά περιωριστικό πλαίσιο και ανέλαβε απλώς να προωθήσει, το Σεπτέμβριο του 1920, μιά συνταγματική ανασχώρηση, που θα

περιορίζε τις βασιλικές εξουσίες, έτσι ώστε να εξασθενίσουν οι δυνατότητες αποφασιστικής βασιλικής παρέμβασης στην πολιτική. Έτσι, απαγορευόταν η ανάληψη της διοίκησης του στρατού ή του ναυτικού σε καιρό πολέμου από τον βασιλιά, μιά προσπάθεια να αποκλειστεί η δυνατότητα θεμελίωσης πολιτικής βάσης, κατά το προηγούμενο του Κωνσταντίνου το 1912-13 μέσω του στρατού. Επίσης, περιοριζόταν το δικαίωμα του βασιλιά να διαλύει τη Βουλή και να διορίζει και να παύει τους υπουργούς. Επικυρωνόταν, ακόμα, η νέα σειρά διαδοχής [18].

Ο θάνατος του νεαρού βασιλιά τον Οκτώβριο του 1920 έθετε και πάλι το πολιτειακό. Ο Βενιζέλος και πάλι δεν ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει στην εγκαθίδρυση της αβασίλευτης για τους ίδιους λόγους που την είχε απορρίψει το 1916-17. Θα τον ικανοποιούσε η υλοποίηση της πρότασης συνταγματικής ανασχώρησης και η άνοδος στο θρόνο του πρίγκιπα Παύλου, τριτότοκου γιού του Κωνσταντίνου, πρόταση που απορρίφθηκε από τον ίδιο τον Παύλο και -γενικότερα- ο περιορισμός της βασιλείας στο Βρετανικό πρότυπο.

Ήταν, εξ' άλλου, αμφίβολο κατά πόσο η πλειοψηφία των φιλελευθέρων θα τον ακολουθούσε στην εφαρμογή μιάς πολιτειακής μεταβολής, λύση την οποία ο Παπαναστασίου πρότεινε στο πλαίσιο του υπουργικού συμβουλίου [19].

Τελικά, οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου και η νίκη της αντιπολίτευσης έλυσαν και το θέμα του θρόνου, αφού οι αντιβενιζελικοί τάχθηκαν υπέρ της επανόδου του Κωνσταντίνου και η νέα κυβέρνηση υπό τον Δημήτριο Ράλλη προχώρησε 3 εβδομάδες αργότερα στη διοργάνωση ενός δημοψηφίσματος όπου εμφανίστηκε το 99% των ψηφισάντων να ψηφίζει υπέρ της επανόδου του εξόριστου βασιλιά [20].

Αν και η Αναθεωρητική Βουλή ανακηρύχθηκε από τους νι

κητές των εκλογών Συντακτική Συνέλευση, η πρόταση ανανεώρησης των Φιλελευθέρων, όπως ήταν φυσικό, ξεχάστηκε.

Σε όλη τη διετία, όμως, 1920-22 συνυφασμένη με τη Μικρασιατική εκστρατεία και την προσπάθεια επιβολής στους Τούρκους εθνικιστές των όρων της συνθήκης των Σεβρών, το πολιτειακό υπέβασκε εξ' αιτίας της άρνησης των Συμμάχων να αναγνωρίσουν τον Κωνσταντίνο ως βασιλιά και της μάλλον προσχηματικά συνδεδεμένης με αυτήν άρνησής τους να χορηγήσουν οικονομική και στρατιωτική βοήθεια στην Ελληνική κυβέρνηση[21].

Από αυτήν την αφετηρία ξεκινούσε και η αμφισβήτηση του βασιλιά, αρχικά, και της βασιλείας, αργότερα, από μεμονωμένους παράγοντες του Κόμματος των Φιλελευθέρων[22].

Ο Γεώργιος Παπανδρέου στις 8 Απριλίου 1921 ζητούσε την παραίτηση του Κωνσταντίνου από το θρόνο ως μιά κίνηση που θα αποκαθιστούσε τους συμμαχικούς δεσμούς της Ελλάδας. Πέρα από την τυπική νομιμότητα έθετε ως απαραίτητη νομιμοποιητική βάση για το βασιλιά και την "εθνοφέλεια"[23].

Δέκα μήνες αργότερα, στις 12 Φεβρουαρίου 1922, η ομάδα των "Δημοκρατικών" Φιλελευθέρων με επικεφαλής τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου έδινε στη δημοσιότητα το Δημοκρατικό Μανιφέστο. Η ομάδα ζητούσε άμεσα την αντικατάσταση του Κωνσταντίνου, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι συμμαχικές επιθυμίες και διευκρίνιζε ότι αν αυτό δεν συνέβαινε τότε θα μπορούσε να τεθεί πολιτειακό ζήτημα[24].

Οι κινήσεις αυτές αντιμετωπίστηκαν με δικαστικές διώξεις και δεν είχαν άμεσες συνέπειες. Η διαδικασία πολιτειακής μεταβολής τέθηκε σε κίνηση ως αποτέλεσμα της Μικρασιατικής καταστροφής. Η στρατιωτική επέμβαση, με επικεφαλής τους βενιζελικούς συνταγματάρχες Πλαστήρα και Γονατά οδήγησε στην άμεση έξωση του Κωνσταντίνου από το

ερόνο και στην άνοδο σε αυτόν του γιού του Γεωργίου του Β, τον Σεπτέμβριο του 1922, και, στη συνέχεια, στην εκτέλεση των ηγετών του αντιβενιζελισμού, δύο μήνες αργότερα, χωρίς ο νέος βασιλιάς να εί ναι σε θέση να κάνει το παραμικρό για να την εμποδίσει [25]. Το γε γονός αυτό προκάλεσε αρκετές πικρίες σε αντιβενιζελικούς κύκλους. Εν τούτοις, παρά το ότι υπήρχαν σημαντικοί παράγοντες του στρατιω τικού καθεστώτος που υποστήριζαν άμεσα μία πολιτειακή μεταβολή, ό πως οι Θεόδωρος Πάγκαλος, Γεώργιος Κονδύλης κ.ά., και μία σημαντική μειοψηφία Φιλελευθέρων υπό τον Παπαναστασίου, το πολιτειακό ζήτη μα δεν τέθηκε.

Μια συνέλευση διοικητών των ανώτατων στρατιωτικών μονάδων υπό την προεδρία του Ν. Πλαστήρα, στις 11 Αυγούστου 1923, αποφάσισε με μεγά λη πλειοψηφία να μην τεθεί υπό συζήτηση πολιτειακό θέμα [26].

Η κατάσταση μεταβλήθηκε εντελώς μετά τη στρατιωτική επέμβαση που επιχείρησε, τον Οκτώβριο του 1923, ένας ετερόκλητος συ νασπισμός δυσαρεστημένων βενιζελικών στρατηγών (Λεοναρδόπουλος-Γαρ γαλίδης), κατώτερων αντιβενιζελικών αξιωματικών (ταγματάρχες Σκυλα κάκης, Μανιαδάκης, Πολύζος), οι οποίοι βρίσκονταν σε επαφή με τον μόνο εναπομένοντα άξιο σημασίας αντιβενιζελικό πολιτικό, το στρατη γό Ιωάννη Μεταξά, αρχηγό του κόμματος των Ελευθεροφρόνων [27]. Ο τε λευταίος συμμετείχε στην κίνηση θεωρώντας ότι οι πολιτικές του προοπτικές εκμηδενίζονται με το εκλογικό σύστημα που εισηγήθηκε ο υπουργός Εσωτερικών της κυβέρνησης Γονατά Γ. Παπανδρέου [28]. Με μία συνηθισμένη στο μεσοπόλεμο κίνηση, προχωρούσε σε αναμέτρηση στο στρατιωτικό πεδίο, όταν θεωρούσε ότι οι πολιτικές του προοπτικές ήταν εκμηδενισμένες [29].

Το στρατιωτικό καθεστώς υπό τον Πλαστήρα κατόρθωσε, τελικά, να αντιμετωπίσει την πρόκληση με επιτυχία. Η ισορροπία στο

στράτευμα μεταβλήθηκε με την απόταξη 1284 φιλοβασιλικών στην πλειοψηφία τους αξιωματικών. Η κίνηση αυτή στερούσε τον αντιβενιζελισμό και το θρόνο από τα δυναμικά τους στηρίγματα και η πολιτειακή μεταβολή ήταν πιά θέμα χρόνου[30].

Οι αδιάλλακτοι παράγοντες, στρατιωτικοί και πολιτικοί έθεταν με ένταση το πολιτειακό και υπεδείκνυαν τη συνενοχή του Γεωργίου στο κίνημα. Ανεξάρτητα, όμως, από το αν ο Γεώργιος ήταν εν γνώσει ή όχι των κινήσεων, ήταν γεγονός ότι η επιτυχία του θα είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη του στέμματος σε σημαντικό και πάλι πολιτικό παράγοντα.

Οι πρωταγωνιστές της μεταβολής στρατιωτικοί, στην πλειοψηφία τους στελέχη του "Στρατού Εθνικής Αμύνης" το 1916-17, φορείς ιδιαίτερων επαγγελματικών συμφερόντων, δεν ήταν διατεθειμένοι να διακινδυνεύσουν πλέον την προνομιακή τους θέση στο στρατό, για την οποία η παραμονή της βασιλείας ήταν πηγή κινδύνου[31].

Ο Παπαναστασίου, από την άλλη πλευρά, έβλεπε την πολιτειακή μεταβολή ως την απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία ενός πλαισίου πολιτικής, όπου το μεσοσσιαλίζουσες τάσεις πολιτικό και κοινωνικό του πρόγραμμα θα είχε ελπίδες πραγματοποίησης[32]. Η συμμαχία με τους στρατιωτικούς ήταν για το σκοπό αυτό απαραίτητη.

Οι Πλαστήρας και Γονατάς κατόρθωσαν να αποφύγουν, σύμφωνα με την πολιτική που υπεδείκνυε ο Βενιζέλος, την άμεση ανακήρυξη της αβασιλευτίας, όπως ζητούσαν οι αδιάλλακτοι στρατιωτικοί την επομένη κιάλας του κινήματος. Μιά σύσκεψη πολιτικών κατέληγε στο ίδιο, τους έδινε την ευχέρεια να δηλώσουν ότι το θέμα θα αντιμετωπιζόταν αμέσως μετά τις εκλογές για την ανάδειξη της Συντακτικής Συνέλευσης στις 16 Δεκεμβρίου[33].

Οι αδιάλλακτοι σταμάτησαν να πιέζουν, έβρισκαν όμως έναν απροσδόκη

το σύμμαχο στο πρόσωπο του Πλαστήρα. Ο τελευταίος με τηλεσιγραφικό τόνο ζητούσε από τη διοικούσα επιτροπή των Φιλελευθέρων να λάβει το κόμμα συγκεκριμένη θέση στο πολιτειακό (18 Νοεμβρίου). Αν και η άμεση αντίδραση του Βενιζέλου από το εξωτερικό οδήγησε σε ανάκληση του τηλεσιγράφου, μιά ομάδα Φιλελευθέρων, με επικεφαλής τον Γεώργιο Ρούσσο, αποφάσισαν εκλογική συνεργασία με την Δημοκρατική Ένωση του Παπαναστασίου που είχε ήδη από τον Ιούλιο αποσχισθεί από τους Φιλελεύθερους [34].

Τα εκλογικά αποτελέσματα της 16ης Δεκεμβρίου δεν ήταν ικανοποιητικά για τους Δημοκρατικούς (εξασφάλισαν 120 μόνο έδρες έναντι 250 των Φιλελευθέρων (σε σύνολο 398), που είχαν αρνηθεί να δεσμευτούν σχετικά με το πολιτειακό [35]. Από την άλλη πλευρά, η αποχή των αντιβενιζελικών από τις εκλογές στερούσε τους μετριοπαθείς Φιλελεύθερους από τη δυνατότητα να έχουν μεγαλύτερη άνεση ελιγμών στη νέα Συνέλευση [36].

Την επόμενη των εκλογών, ο στρατός απαιτούσε την απομάκρυνση του Γεωργίου από την Ελλάδα, αίτημα που υιοθετήθηκε από τον Γονατά. Την αντιβασίλεια, έως ότου θα έληγε η πολιτειακή εκκρεμότητα, αναλάμβανε ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης [37], προσωπικότητα δημοφιλής στους βενιζελικούς από το 1916, όταν ακολούθησε τον Βενιζέλο στην Θεσσαλονίκη, μαζί με τον στρατηγό Δαγκλή, ως μέλος της "Εθνικής Τριανδρίας".

Οι πάντες ανέμεναν τον Βενιζέλο, ο οποίος επανήλθε στην Ελλάδα στις 2 Ιανουαρίου και σχημάτισε κυβέρνηση στις 11 Ιανουαρίου 1924. Ήταν αντίθετος με την πολιτειακή μεταβολή. Για μιά ακόμα φορά ήταν ετοιμασμένος να επιχειρήσει ένα πείραμα εγκαθίδρυσης βρεταννικού τύπου μοναρχίας και το περισσότερο που σκεπτόταν να παραχωρήσει στους αδιάλλακτους δημοκρατικούς ήταν μιά αλλαγή δυνα

στείας, εισάγοντας τη διάκριση πολιτειακού και δυναστικού. Θεωρούσε εξ' άλλου, ότι μόνο ένα αδιάβλητο δημοψήφισμα θα σταθεροποιούσε την αβασίλευτη και θα απέτρεπε μιά μελλοντική παλινόρθωση. Αντίθετα, οι δημοκρατικοί ζητούσαν την επιβολή της αβασίλευτης από τη Συνέλευση και τη διενέργεια, στη συνέχεια, επικυρωτικού δημοψηφίσματος. Θεωρούσαν ότι το δημοψήφισμα με τον Βενιζέλο αντίθετο στην αβασίλευτη και χωρίς ψήφισμα της Συνέλευσης θα απέβαινε υπέρ της βασιλείας [38].

Όταν ο Βενιζέλος κατάλαβε ότι ήταν αδύνατο να συναινέσουν οι δημοκρατικοί στην εφαρμογή της πολιτικής του παραιτήθηκε, στις 4 Φεβρουαρίου, και σχημάτισε κυβέρνηση με την υποστήριξη του ο Γεώργιος Καφαντάρης (6 Φεβρουαρίου) [39]. Αποδείχτηκε, όμως, ότι ήταν αδύνατο αυτό που δεν κατόρθωσε ο Βενιζέλος να το κατορθώσει ο πολιτικά ασθενέστερος Καφαντάρης. Στις 4 Μαρτίου ο Βενιζέλος του γνωστοποίησε ότι εγκαταλείπει την Ελλάδα, αφού η πολιτική τους δεν γινόταν αποδεκτή [40]. Ο Καφαντάρης, μη μπορώντας να αντιμετωπίσει την στρατιωτική πίεση, αποχώρησε και ο Κουντουριώτης κάλεσε τον Παπαναστασίου να σχηματίσει κυβέρνηση και να εφαρμόσει την πολιτική του (9 Μαρτίου) [41].

Τον Παπαναστασίου υποστήριξαν και οι δύο αντίπαλοι του Καφαντάρη για τη διαδοχή του Βενιζέλου στο κόμμα των Φιλελευθέρων, Βεμιστοκλής Σοφούλης (επικεφαλής 60 Φιλελευθέρων πληρεξουσίων) και Ανδρέας Μιχαλακόπουλος (επικεφαλής 30 Φιλελευθέρων πληρεξουσίων), που αποφάσισαν, έτσι, αφ' ενός να αποδεχθούν αυτό που φαινόταν πλέον αναπότρεπτο και αφ' ετέρου να διαφοροποιηθούν από τον Καφαντάρη (17 Μαρτίου) [42].

Έτσι, το ψήφισμα της Συνέλευσης που ανακήρυξε την αβασίλευτη στις 25/3/1924 γινόταν δεκτό ομόφωνα από τους 283 παρό

ντες πληρεξούσιους και απουσίαζαν μόνο οι υπόλοιποι 115 που, κατά τεκμήριο, ανήκαν στο Κόμμα των Προοδευτικών Φιλελευθέρων του Καφαντάρη[43].

Το δημοψήφισμα που ακολούθησε στις 13 Απριλίου έδωσε μία άνετη πλειοψηφία στην αβασίλευτη δημοκρατία 69,95%, εν μέρει μόνο οφειλόμενη στις στρατιωτικές παρεμβάσεις που, πάντως, δεν μετέβαλαν την πλειοψηφία που ήταν, πράγματι, στη δεδομένη συγκυρία, αντιβασιλική [44].

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Β. Παπακοσμά: "Ο στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος", σελ.112

[2] στο ίδιο, σελ.80-81

[3] στο ίδιο, σελ.128

[4] στο ίδιο, σελ.114

[5] Ήδη από την εποχή της πολιτικής του δράσης στην αυτόνομη Κρήτη είχε αναδειχθεί σε κατ'εξοχήν εκπρόσωπο των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων του νησιού. Βλ. σχετ. Κ. Σβολόπουλου: "Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την Αυτόνομον Κρήτην 1901-1906", σελ.141-162

[6] Η διαφορά είχε την έννοια ότι μία Αναθεωρητική Βουλή θα είχε περιορισμένη αποστολή, αυτήν της αναθεώρησης των λεγόμενων μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος του 1864, ενώ αντίθετα μία Συντακτική Συνέλευση θα είχε απεριόριστη δικαιοδοσία και εκεί, ενδεχομένως, θα μπορούσε να τεθεί ακόμα και πολιτειακό ζήτημα. Για τη διάκριση αυτή, βλ. σχετ. Αλ. Σβώλου: "Συνταγματική Ιστορία

της Ελλάδος-Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952",σελ.45-46.

Για τις συνταγματικές διατάξεις που αναθεωρήθηκαν,βλ.σχετ.στο ίδιο,σελ.47

[7]Για το οικονομικο-κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιήθηκε η στρατιωτική επέμβαση του 1909,τις εκτιμήσεις και την εναλλακτική λύση που πρότεινε ο Βενιζέλος,βλ.Γ.Δερτιλή:"Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909"

[8]Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά από τον Γ.Δερτιλή:"Στο πεδίο των θεσμών,αυτά σήμαιναν,ένα σταθερό αστικό και φιλελεύθερο καθεστώς,ένα βασιλιά που θα έπαιζε το ρόλο όχι του βουσκού αλλά του μαντρόσκυλου και καλά οργανωμένα αστικά κόμματα", όπ.παρ.,σελ.218

Αυτό προκύπτει σαφώς από τον λόγο του Βενιζέλου στην πλ.Συντάγματος στις 5 Σεπτεμβρίου 1910:"...περιβεβλημένος διά του πολιτεύματος με τόσα προνόμια,έχει μεν εις χείρας αυτού μεγάλην πάντοτε δύναμιν,όπως πράττη το αγαθόν,συνέχων τας κυβερνήσεις αυτού από των παρεκτροπών της πολιτείας,εις τας οποίας οδηγεί η παραβίασις των νόμων".Στ.Στεφάνου:"Ελ.Βενιζέλου,Πολιτικά Υποθήκαι",σελ.144

[9]Β.Παπακοσμά,όπ.παρ.,σελ.228-229

[10]στο ίδιο,σελ.234 επ.

[11]βλ.σχετ."Ιστορία του Ελληνικού Έθνους",τόμ.ΙΕ

[12]Γ.Μαυρογορδάτου:"Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός" στον ομώνυμο συλλογικό τόμο,σελ.11 και-λεπτομερέστερα-Γ.Μανρογορδάτος:"Stillborn Republic.Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936"

[13]στο ίδιο,σελ.11

[14]Β.Παπακοσμά:"Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το ζήτημα του αβασί

λευτου δημοκρατικού πολιτεύματος(1916-1920)", στον συλλογικό τόμο: "Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του", σελ 485-503. Επίσης, Ν. Πετσάλη-Διομήδη: "Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-1917", σελ. 47-66

[15] όπ. παρ., σελ. 488-489 και 47-48 αντίστοιχα

[16] στο ίδιο, σελ. 493 και 58-59 αντίστοιχα

[17] Β. Παπακοσμά, στο ίδιο, σελ. 493

[18] Ευαγ. Βολουδάκη: "Αι προτάσεις αναθεωρήσεως των Ελληνικών Συνταγμάτων(1864-1967)", σελ. 132-135

[19] Β. Παπακοσμά, όπ. παρ., σελ. 496-497

[20] Για τις εξελίξεις αυτές και το διαβλητό χαρακτήρα του δημοψηφίσματος, βλ. Γ. Γιαννουλόπουλου: "Οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου" στην "Ιστορία του Ελληνικού Έθνους", τόμ. ΙΕ, σελ. 146-172

[21] Γι' αυτό το θέμα, βλ. Κ. Σβολόπουλου: "Η Ελληνική εξωτερική πολιτική από τις αρχές του 20ου αιώνα ως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο", σελ. 137 επ.

[22] Η ένταση και τα πάθη του πολιτικού ανταγωνισμού από το 1915, είχαν προκαλέσει ενδεχομένως στους βενιζελικούς και στον ίδιο τον Βενιζέλο την εντύπωση ότι το βασικό εμπόδιο για την έλευση της συμμαχικής βοήθειας ήταν η επάνοδος στο θρόνο του Κωνσταντίνου.

[23] Γ. Παπανδρέου: "Κείμενα", τόμ. 1, σελ. 120-126

[24] Α. Παπαναστασίου: "Μελέτες-Λόγοι-Άρθρα", τόμ. Α, σελ. 294-299

[25] Γρ. Δαφνή: "Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων", τόμ. 1, σελ. 18

[26] Θ. Βερέμη: "Οι επεμβάσεις του στρατού στην Ελληνική πολιτική" σελ. 275-276

[27] στο ίδιο, σελ. 106 επ.

- [28]στο ίδιο,σελ.106.Για το εκλογικό σύστημα,βλ. Manrogordatos, όπ.παρ.,σελ.352
- [29]Για το θέμα αυτό,βλ.Μανρογορδατος,όπ.παρ.,σελ.304-309
- [30]Θ.Βερέμη,όπ.παρ.,σελ.111
- [31]στο ίδιο,σελ.114
- [32]Για τις κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις του Παπαναστασίου,βλ. Γ.Κοντογιώργη:"Οι σοσιαλιστικές ιδέες του Παπαναστασίου.Θεσμοί-Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο",σελ.83-102.
Για τη συμμαχία του με τους στρατιωτικούς,βλ.Θ.Βερέμη,όπ.παρ.,σελ.112
- [33]Θ.Βερέμη,όπ.παρ.,σελ.111-112
- [34]Γρ.Δαφνή,όπ.παρ.,τόμ.1,σελ.181-186.Η κίνηση του Πλαστήρα,σύμφωνα με τον Δαφνή,οφειλόταν σε λανθασμένη ερμηνεία μιάς δήλωσης του Βενιζέλου ότι και ο ίδιος είναι δημοκρατικός,και στην επιθυμία του συνταγματάρχη να εξασφαλίσει την κοινή κάθοδο του βενιζελισμού στις εκλογές.
- [35]στο ίδιο,σελ.194-195
- [36]Ήταν κάτι που σημείωνε με θλίψη ο βασιλιάς στον πρεσβευτή της Ρουμανίας.βλ.Π.Πιπινέλλη:"Γεώργιος Β",σελ.62
- [37]Γρ.Δαφνής,όπ.παρ.,τόμ.1,σελ.195 επ.
- [38]Για την πολιτική του Βενιζέλου στο πολιτειακό,βλ.μεταξύ άλλων C.Jordan-Sima:"Ο Βενιζέλος και το πρόβλημα της εγκαθίδρυσης αβασίλευτης δημοκρατίας στην Ελλάδα",στο συλλογικό τόμο:"Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του",σελ.505-518
- [39]Δαφνής,όπ.παρ.,τόμ.1,σελ.223
- [40]Βενιζέλος προς Καφαντάρη,4/3/1924 στο Δ.Αγραφιώτη:"Γ.Καφαντάρης",σελ.106-107
- [41]Δαφνής,όπ.παρ.,τόμ.1,σελ.231

[42]στο ίδιο,σελ.232-234

[43]στο ίδιο,σελ.239-243

[44]θ.Βερέμη,όπ.παρ.,σελ.116-117

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α.

Α. ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. Σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1927, που ήταν στο ζήτημα των προεδρικών εξουσιών ταυτόσημο με το Σύνταγμα της Επιτροπής Παπαναστασίου του 1925, ο ΠτΔ εντασσόταν σε περιοριστικό συνταγματικό πλαίσιο, κατά το πρότυπο της Γ Γαλλικής Δημοκρατίας.

Ο ΠτΔ εκλεγόταν για πενταετή θητεία από την κοινή σύνοδο της Βουλής και της Γερουσίας. Προκειμένου ένας υποψήφιος να εκλεγεί ΠτΔ, έπρεπε να είναι παρόντα τα 3/5 τουλάχιστον των εκλεκτόρων και να αποσπάσει την απόλυτη πλειοψηφία των μελών του εκλεκτορικού σώματος. Εάν η πλειοψηφία αυτή δεν εξασφαλιζόταν, ακολουθούσε δεύτερη ψηφοφορία με τις ίδιες προϋποθέσεις εκλογής. Εάν και η αυτή η ψηφοφορία απέβαινε άκαρπη, γινόταν η τρίτη ψηφοφορία, στην οποία ήταν υποψήφιοι μόνο οι δύο πρώτοι σε ψήφους κατά την προηγούμενη και εκλεγόταν ο σχετικά πλειοψηφών (άρθρο 67).

Σύμφωνα με το άρθρο 71, ο ΠτΔ διορίζε και έπαυε των πρωθυπουργό και, μετά από πρόταση του τελευταίου, τους υπουργούς.

Το άρθρο 72 καθιστούσε ανίσχυρη οποιαδήποτε πράξη του ΠτΔ που δεν προσυπογραφόταν από τον αρμόδιο υπουργό, ο οποίος καθίστατο με την υπογραφή του υπεύθυνος. Η κυβέρνηση, επίσης, ευθυνόταν για κάθε παράλειψη του ΠτΔ ως προς τις συνταγματικές υποχρεώσεις του, καθώς και για τις δηλώσεις του με πολιτικό περιεχόμενο. Ο ΠτΔ ήταν υπεύθυνος μόνο για εσχάτη προδοσία ή εκ προθέσεως παρα

βίαση του Συντάγματος ή/και των ποινικών νόμων.

Την πρόταση για παραπομπή έπρεπε να την υποβάλλει το 1/3 τουλάχιστο του συνολικού αριθμού των βουλευτών και να γίνει αποδεκτή από τα 2/3, προκειμένου ο ΠτΔ να παραπεμφθεί σε δίκη και να δικαστεί από την Γερουσία (άρθρο 73).

Σύμφωνα με το άρθρο 74, ο ΠτΔ είχε το δικαίωμα να συγκαλεί "παρ'εαυτώ το Υπουργικόν Συμβούλιον οσάκις κρίνει αναγκαίον" και να προεδρεύει στη συνεδρίαση. Πρόκειται για μία από τις ελάχιστες διατάξεις που έδιναν τη δυνατότητα στον ΠτΔ να ασκεί αυτόνομη πολιτική παρέμβαση, ελέγχοντας τη διαμόρφωση και την εξέλιξη της κυβερνητικής πολιτικής. Δεν επρόκειτο, όμως, να χρησιμοποιηθεί σε καμιά περίπτωση.

Σύμφωνα με το άρθρο 75, ο ΠτΔ ήταν αρμόδιος για την έκδοση και δημοσίευση των ψηφισμένων νομοσχεδίων. Δεν αποτελούσε νομοθετικό παράγοντα, δηλαδή δεν είχε δικαίωμα κύρωσης των νόμων. Μπορούσε μόνο να αρνηθεί την έκδοση και δημοσίευση για λόγους τυπικής αντισυνταγματικότητας, δηλαδή λόγω παραβίασης των συνταγματικών διαδικασιών ψήφισης των νόμων.

Ο ΠτΔ μπορούσε να διαλύσει πρόωρα την Βουλή μόνο με την σύμφωνη γνώμη της Γερουσίας, η οποία εκφραζόταν με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των μελών της. Αν η Γερουσία δεν απαντούσε στο σχετικό αίτημα του ΠτΔ μέσα σε τρεις μέρες από την υποβολή του, θεωρείτο ότι το απέρριψε (άρθρο 79).

Με το ίδιο άρθρο, απαγορευόταν η διάλυση δύο συνεχών Βουλών για τον ίδιο λόγο.

Με το άρθρο 81, ο ΠτΔ αναγνωριζόταν αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων, οριζόταν, όμως, ρητά ότι δεν μπορούσε να τις διοικήσει.

Ακόμα, ο ΠτΔ ήταν αντιπρόσωπος του κράτους διεθνώς, συνομολο

γούσε και επικύρωνε συνθήκες. Όταν αυτές ήταν ειρήνης ή εμπορίας ή επιβάρυναν τα οικονομικά του κράτους ή ατομικά τους Έλληνες πολίτες ή, τέλος, περιείχαν παραχωρήσεις για τις οποίες—σύμφωνα με άλλες συνταγματικές διατάξεις—έπρεπε να υπάρχει νόμος ψηφισμένος από την Βουλή και την Γερουσία, δεν είχαν ισχύ χωρίς τη συγκατάθεση των νομοθετικών σωμάτων (άρθρο 82).

Τέλος, κατά το άρθρο 83, ο ΠτΔ είχε το δικαίωμα να κηρύξει πόλεμο μόνο μετά από την προηγούμενη έγκριση της Βουλής και της Γερουσίας, που θα είχαν συνέλθει σε κοινή σύνοδο [1].

2. Η πολιτική λογική που οδηγούσε στην εγκαθίδρυση του περιοριστικού αυτού πλαισίου απέρρεε από την ιστορική εμπειρία της σύγκρουσης των Φιλελευθέρων με το Στέμμα το 1915 και της πλήρους επικράτησης των κοινοβουλευτικών αντιλήψεων, που δίνουν έμφαση στον κυρίαρχο ρόλο του κοινοβουλίου, των κομμάτων και των κυβερνήσεων που προκύπτουν από τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες.

Έτσι, ο Βενιζέλος τόνιζε, τον Φεβρουάριο του 1924, ότι: "Η δημοκρατία ήτις ζητείται να εγκατασταθή παρ' ημίν... είναι η κοινοβουλευτική δημοκρατία του τύπου της παρούσης γαλλικής δημοκρατίας. Δημοκρατία του αμερικανικού τύπου, συγκεντρώνουσα εις το πρόσωπον του προέδρου, άμετρον πολιτικήν εξουσίαν δεν ηδύνατο να δώση εις την Ελλάδα τον αστασίαστον πολιτικόν βίον ον έχει τόσον απόλυτον ανάγκην." [2]. Μια προσεκτική εξέταση της συλλογιστικής του δείχνει ότι απέρριπτε την ενισχυμένη Προεδρία, αποκλειστικό πρότυπο της οποίας ήταν τότε το σύστημα των Η.Π.Α., ανησυχώντας μήπως η μονοπώληση της εξουσίας από τον ΠτΔ και ο αποκλεισμός από τα πλεονεκτήματά της των αντίπαλων πολιτικών δυνάμεων οδηγούσε τον πολιτικό ανταγωνισμό σε μεγάλη ένταση.

Διευκρίνιζε ότι: "επί του σημείου τούτου υπάρχει πλήρης ομοφροσύνη...μεταξύ του δημοκρατικού κόσμου εν γένει." [3].

Η ανησυχία αυτή διατυπωνόταν ευθέως από τον Γεώργιο Παπανδρέου, γενικό εισηγητή της συνταγματικής επιτροπής της Δ Συντακτικής Συνέλευσης, στις 14 Νοεμβρίου 1924, στην Ολομέλεια του σώματος: "Αλλά η εφαρμογή της Προεδρικής Δημοκρατίας εις την Ελλάδα θα ήτο ιδίως σήμερον επικίνδυνος...Γνωρίζομεν ακόμη ότι η χώρα μας έχει δοκιμασθή κατά τους τελευταίους χρόνους από έναν κρίσιμον εμφύλιον πολιτικόν πόλεμον. Και εάν επρόκειτο να χωρήσωμεν τώρα προς μίαν λαϊκήν εκλογήν δικτάτορος, τι θα συνέβαινε; Τα αντίπαλα κόμματα θα συνετάσσοντο εις στρατόπεδα, σάλος νέος θα εξαπελύετο εις την χώραν και τοιουτοτρόπως θα ηνοιγέτο ευρύτερον χάσμα, εντός του οποίου θα εκινδύνευε μίαν ημέραν να καταποντισθή η Ελλάς." [4].

Αντί γι' αυτό, πρότεινε το κοινοβουλευτικό σύστημα, το οποίο συνοπτικά περιέγραψε. Διέγραψε, δε, τη θέση και το ρόλο του ΠτΔ με τον ακόλουθο τρόπο: "Εις αυτήν η Κυβέρνησις προέρχεται από την εμπιστοσύνην της Βουλής. Ουδέμία πράξις του ΠτΔ ισχύει άνευ της υπαγραφής του υπευθύνου υπουργού. Υπάρχει επομένως ταύτισις μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. Πολλαί εξουσίαι αναγνωρίζονται τυπικώς εις τον ΠτΔ κατ' ουσίαν όμως στερείται πάσης δυνάμεως." [5]. Κατέληγε επικαλούμενος το απόφθεγμα του πρώην Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας Casimir Perrier, ότι ο ΠτΔ μία μόνο εξουσία μπορούσε να ασκήσει προσωπικά: "την προεδρία των εθνικών πανηγύρεων." [6].

Η άμεση επίδραση της εμπειρίας του εθνικού διχασμού διαφαίνεται και από την ενσωμάτωση στο Σύνταγμα όλων των σημείων της πρότασης ανασθεώρησης του Συντάγματος που είχαν υποβάλει οι φιλε

λεύεροι το 1920 μη αντιμετωπίζοντας τότε την προοπτική κατάργησης της Βασιλείας: με την πρόταση αυτή επιδιωκόταν, μεταξύ άλλων, ο περιορισμός του δικαιώματος διάλυσης της Βουλής, επιδίωξη που βρήκε την θέση της στο άρθρο 79 του Συντάγματος του 1927, καθώς και η απαγόρευση διοίκησης των Ενόπλων Δυνάμεων από τον αρχηγό του κράτους (ενσωματώθηκε στο άρθρο 81 του ίδιου Συντάγματος) [7]

3. Ένα άλλο ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί είναι το κατά πόσο η ενιαύσια πρωθυπουργική θητεία που καθιερώθηκε από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου στο Σύνταγμα το οποίο ίσχυσε προσωρινά το 1926-27 δημιουργούσε στον ΠτΔ περιθώρια αυτόνομης παρέμβασης, μεγαλύτερα από αυτά του Συντάγματος του 1927.

Αρχικά, πρέπει να σημειωθεί ότι το συνταγματικό πλαίσιο που διέπει τον ΠτΔ είναι ταυτόσημο και στα δύο συνταγματικά κείμενα

Ένα πρώτο συμπέρασμα θα μπορούσε να είναι, ότι η ενιαύσια πρωθυπουργική θητεία, σε συνδυασμό με την συνταγματική κατοχύρωση της αναλογικής, που επίσης επέβαλε ο Παπαναστασίου του 1925 [9], (στοιχείο που αποκλείει, κατά κανόνα, την ύπαρξη μονοκομματικής πλειοψηφίας στο Κοινοβούλιο), δίνει την ευχέρεια στον ΠτΔ να παρεμβαίνει ενεργότερα στις πολιτικές εξελίξεις, αφού συνυπάρχει με περιστασιακούς πρωθυπουργούς και διαιρεμένο Κοινοβούλιο.

Το ερώτημα είναι, όμως, κατά πόσο από μιά τέτοια πολιτική πραγματικότητα θα μπορούσε να αναδειχθεί ισχυρός ΠτΔ, που θα ήταν σε θέση να επωφεληθεί από τις συχνές κρίσεις, οι οποίες είναι σύμφυτες με ένα τέτοιο σύστημα. Δηλαδή, κατά πόσο θα διέθετε τα αναγκαία ερείσματα στο κομματικό σύστημα, την αναγκαία πολιτική βάση.

Την απάντηση στο ερώτημα αυτό, που φαίνεται υποθετικό, δίνει-

σε ένα βαθμό-η πολιτική πραγματικότητα που διαμορφώθηκε στο διάστημα από τον Μάρτιο του 1924 έως τον Ιούνιο του 1925, όταν από τη διαιρεμένη Συντακτική Συνέλευση προέκυψαν 3 κυβερνήσεις (Παπαναστασίου, Σοφούλη και Μιχαλακόπουλου), χωρίς ο ΠτΔ να μπορέσει να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στο σχηματισμό τους ή να επιβάλει μιά συγκεκριμένη πολιτική. Αντίθετα, ωφελημένος ήταν ο στρατηγός Πάγκαλος, στηριγμένος στην στρατιωτική του πελατεία.

Συνοψίζοντας, στις συνθήκες του Μεσοπολέμου, με τη δεδομένη πολιτική λογική των κομματικών ηγεσιών για τον περιορισμένο ρόλο που καλείτο να διαδραματίσει ο ΠτΔ και τα ανάλογα κριτήρια που συνόδευαν την επιλογή του [10], ήταν αδύνατο να επωφεληθεί ο οποιοσδήποτε ΠτΔ από οποιαδήποτε κατάσταση κοινοβουλευτικής και κυβερνητικής αστάθειας, έστω και συνταγματικά κατοχυρωμένης.

4. Η δυσπιστία, που συνόδευε το θεσμό, είχε ως αποτέλεσμα να μην θεωρείται χρήσιμος ως αντίβαρο και στην περίπτωση κατά την οποία θα αναδεικνυόταν μιά άλλη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Για το σκοπό αυτό προοριζόταν το δεύτερο νομοθετικό σώμα, η Γερουσία, η οποία, σύμφωνα με τον Γ. Παπανδρέου, θα εκπροσωπούσε "την περίσκεψιν, την ειδικότητα, το πνεύμα της συνεχείας και την παράδοσιν." [11]. Ο Α. Παπαναστασίου ήταν ο θερμότερος υποστηρικτής της σύστασης της Γερουσίας και τόνιζε ότι: "είναι έργο σωφροσύνης να ληφθούν όλα τα ασφαλιστικά μέτρα όπως μη διαταραχθή το πολίτευμα, διότι υπάρχει, όσον και αν είναι απίθανος, η δυνατότης μίας κομματικής επικρατήσεως, η οποία να έχη ως αποτέλεσμα την ανατροπήν του πολιτεύματος." [12].

Εφερε σαν παράδειγμα την περίπτωση κατά την οποία μιά μικρή φιλοβασιλική πλειοψηφία (δεν την ονόμαζε, αλλά το υπονοούσε σαφώς)

θα επιχειρούσε να ψηφίσει νομοθετήματα που θα προσπαθούσαν να αλλοιώσουν τη σύνθεση του Στρατού ή να μεταβάλουν το εκλογικό σύστημα προς όφελός της. Η Γερουσία θα αντιδρούσε και θα μπορούσε να αποτελέσει την αφετηρία αποτελεσματικής αντίδρασης των δημοκρατικών. Σε παρατήρηση, δε, του Παπανδρέου ότι η Γερουσία δεν ήταν πλήρως ισότιμη με την Βουλή στο νομοθετικό τομέα, ο Παπαναστασίου απαντούσε ότι η αποστολή του σώματος αυτού ήταν να επιφέρει "μια αναστολή της πρώτης ορμής της μεθυσμένης πλειοψηφίας, η οποία φαντάζεται ότι μπορεί να ανατρέψει τα πάντα." [13]. Συμπλήρωνε, πάντως, ότι θα ίσχυαν αυτά στην περίπτωση που θα υπήρχε συνηθισμένη πλειοψηφία στην Βουλή, όχι ιδιαίτερα μεγάλη: "Βεβαίως αν έλθει ένας σεισμός λαϊκός, μία πλημμύρα, η Γερουσία δεν μπορεί να ανεέξει." [14].

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η Γερουσία αποκτούσε σημαντικές αρμοδιότητες. Ήταν αρμόδια μαζί με την Βουλή στο νομοθετικό τομέα. Είχε το δικαίωμα να απορρίπτει νομοσχέδια ψηφισμένα από την Βουλή οπότε η τελευταία μπορούσε να τα ψηφίσει και πάλι μετά την παρέλευση διμήνου, εκτός αν η Γερουσία πριν από την πάροδο της προθεσμίας ζητούσε να κριθεί η τύχη τους σε κοινή σύνοδο των δύο σωμάτων (άρθρο 30 του Συντάγματος του 1927). Ήταν, ακόμα, συναρμόδια για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Οποιαδήποτε πρόταση αναθεώρησης έπρεπε, κατ' αρχήν, να εγκριθεί χωριστά από την Βουλή και την Γερουσία με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των μελών τους και στη συνέχεια από την κοινή σύνοδό τους, με πλειοψηφία 3/5 του συνόλου των μελών τους (άρθρο 125). Προαιρετικά μπορούσε να τεθεί και σε δημοψήφισμα. Η σύμφωνη γνώμη της ήταν απαραίτητη για την πρόωπη διάλυση της Βουλής, η κυβέρνηση, όμως, δεν χρειαζόταν την εμπιστοσύνη της.

Τα 92 από τα 120 μέλη της εκλέγονταν με καθολική ψηφοφορία για θητεία 9 ετών. Το 1/3 ανανεωνόταν κάθε τρία χρόνια, διαδικασία που καθιστούσε αδύνατη την απότομη μεταβολή της πρώτης της σύνθεσης, στην οποία κυριαρχούσαν οι φιλελεύθεροι με συντριπτική πλειοψηφία [15]. Τα 18 ήταν αντιπρόσωποι επαγγελματικών οργανώσεων (Βιομηχανικών, Βιοτεχνικών, Γεωργικών Επιμελητηρίων, Ένωσης Εφοπλιστών, Γ.Σ.Ε.Ε.) καθώς και της Ακαδημίας Αθηνών και του Πανεπιστημίου. Τέλος, 10 θα εκλέγονταν από την κοινή σύνοδο Βουλής και Γερουσίας (άρθρο 59).

Ούτε το σώμα αυτό, όμως, επρόκειτο να δικαιώσει τις ελπίδες των εμπνευστών του.

Β. ΤΟ "ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ" -Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ

Σε αντίθεση με το γενικό πνεύμα που επικρατούσε στις τάξεις των πολιτικών υποστηρικτών της αβασίλευτης, που επιθυμούσαν τον προεδρικό θεσμό περιωριακό, δύο στρατιωτικοί υποστηρικτές της διαπνέονταν από την αντίθετη λογική.

Ο ένας ήταν ο στρατηγός Θεόδωρος Πάγκαλος. Στις 11 Μαρτίου 1926 ανακοίνωσε την πρόθεσή του να συγκροτήσει μία Προεδρική Δημοκρατία κατά το πρότυπο των Η.Π.Α. Τα νομοθετικά σώματα θα λειτουργούσαν 6 μήνες τον χρόνο. Στο υπόλοιπο διάστημα του έτους, θα νομοθετούσε η εκτελεστική εξουσία [16].

Στην πραγματικότητα, όμως, δεν επρόκειτο για καμία προσπάθεια συγκ

ρότησης ενός προεδρικού συστήματος κατά το πρότυπο των Η.Π.Α.[17] Επρόκειτο για μία προσπάθεια ενίσχυσης του συνταγματικού πλαισίου σχετικά με τις προεδρικές εξουσίες που θα έφερναν τον ΠτΔ σε πλεονεκτική θέση απέναντι στο Κοινοβούλιο και θα του έδιναν μεγαλύτερη άνεση χειρισμών.

Αυτό αποδεικνύεται από τις τροποποιήσεις του Συντάγματος που δημοσιεύθηκαν από τον Πάγκαλο στις 6 Απριλίου 1926[18]. Η πρώτη, του άρθρου 76, όριζε ότι: "Ο ΠτΔ δύναται πάντοτε να διαλύση την Βουλήν πριν λήξη η περίοδος αυτής", δίνοντας έτσι πλήρη, χωρίς περιορισμούς ελευθερία κινήσεων στον ΠτΔ, σε αυτό το θέμα.

Η δεύτερη, που αποτελούσε προσθήκη στο άρθρο 86, ότι δεν μπορεί να υποβληθεί στην αυτή σύνοδο πρόταση δυσπιστίας κατά κυβέρνησης που έχει ήδη τύχει ψήφου εμπιστοσύνης. Ο ΠτΔ, όμως, μπορούσε "άπαξ" σε κάθε σύνοδο της Βουλής να θέτει θέμα εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας προς την κυβέρνηση.

Η σημασία της διάταξης ήταν προφανής. Η μεν Βουλή δεν μπορούσε να ανατρέψει στην αυτή σύνοδο μία κυβέρνηση, η οποία υπό ειδικές ίσως συνθήκες θα είχε αποσπάσει ψήφο εμπιστοσύνης, ενώ αντίθετα ο ΠτΔ μπορούσε ανάλογα με την συγκυρία να σταθεροποιήσει ή αποσταθεροποιήσει μία κυβέρνηση κατά την προτίμησή του.

Με αυτήν την ευχέρεια χειρισμών και την άμεση εκλογή του από το εκλογικό σώμα, ο Πάγκαλος πίστευε ότι θα καθιστούσε τον ΠτΔ αποφασιστικό πολιτικό παράγοντα. Το πλαίσιο αυτό ανατράπηκε μαζί με τον εμπνευστή του.

Παράλληλα με τον Πάγκαλο, ο Νικόλαος Πλαστήρας, αρχηγός του στρατιωτικού κινήματος του 1922, ευνοούσε παρόμοια σχέδια. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1924 είχε πληροφορήσει τον Παπανδρέου ότι ευνο

ούσε την εγκαθίδρυση Προεδρικής Δημοκρατίας του τύπου των Η.Π.Α. Ο Παπανδρέου του είχε απαντήσει, όμως, ότι το σύνολο των πολιτικών απέρριπτε αυτήν την γνώμη[19]. Όταν, όμως, τον Φεβρουάριο του 1926 αγωνιζόταν να ανατρέψει τον Πάγκαλο, μιά μερίδα οπαδών του στο στράτευμα καλλιεργούσε την ιδέα της ενισχυμένης Προεδρίας.

Ενδεικτικό του τρόπου και των στόχων ήταν όσα του γνωστοποίησε ο Κ. Παπαμαντέλλος: "...ουδείς δε άλλος πολιτικός δύναται να επιβληθή και να κυβερνήση πλην του Βενιζέλου, αλλά και αυτός με στήριγμα εις τον στρατόν ημάς. Η ιδέα της Προεδρικής Δημοκρατίας κατά το αμερικανικόν σύστημα κατακτά έδαφος. Βενιζέλος πρωθυπουργός, Πλαστήρας Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι το σύνθημα στις συζητήσεις μας, άλλος τρόπος προς εξασφάλισιν της ησυχίας και της δημοκρατίας δεν υπάρχει." [20]

Όπως φαίνεται, ο στόχος ήταν η επαναφορά του Βενιζέλου με ένα πλαίσιο διαρκούς στρατιωτικής παρέμβασης και εγγύησης που θα επιτυγχανόταν μέσω της ανόδου στην Προεδρία του Πλαστήρα, προφανώς ως διαμεσολαβητή μεταξύ στρατού και πολιτικών και εγγυητή του στρατιωτικού ρόλου. Η επίκληση του αμερικανικού προτύπου γινόταν μάλλον με την έννοια της προβολής του τύπου της πολιτικής ισχύος που θα έπρεπε να διαθέτει ο Πρόεδρος και όχι με αυτήν της αντιγραφής του Εξ' άλλου, είναι προφανές το πόσο συνδέεται η ιδέα αυτή με τα συγκεκριμένα πρόσωπα και πόσο λείπει από αυτήν οποιαδήποτε μακροπρόθεσμη προοπτική.

Οι εξελίξεις δεν οδήγησαν εκεί. Ανεξάρτητα από το ότι θα ήταν αδιανόητη για τον Βενιζέλο οποιαδήποτε πολιτική του δραστηριότητα υπό στρατιωτική κηδεμονία, δεν ήταν καν ο Πλαστήρας και οι οπαδοί του που ανέτρεψαν τον Πάγκαλο, αλλά ο Γεώργιος Κονδύλης, που είχε εντελώς άλλα σχέδια.

Αυτό που πρέπει να σημειωθεί, εν τούτοις, είναι ότι ενώ, όπως διαφαίνεται, ισχυροί στρατιωτικοί παράγοντες ευνοούσαν τη συγκρότηση μιάς ενισχυμένης Προεδρίας, δεν κατόρθωσαν να επιβάλουν τις αντιλήψεις τους αυτές (που ήταν, πάντως, αρκετά ασαφείς). Αυτό γιατί αυτές συνδέονταν με προσωπικές στρατηγικές και δεν αποτελούσαν μιά συγκροτημένη πρόταση οργάνωσης της δομής της εξουσίας, τακτική που χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό τις στρατιωτικές επεμβάσεις στο Μεσοπόλεμο, απόρροια του συστήματος πελατείας που κυριαρχεί στο Στρατό[21].

Το σύστημα πελατειακών σχέσεων, απόρροια της ανομοιογένειας του σώματος των αξιωματικών και της διαφοροποίησης συμφερόντων, είχε ως αποτέλεσμα την ύπαρξη προσωπικών δικτύων επιρροής, που βρίσκονταν σε ανταγωνισμό για την εξασφάλιση της κυριαρχίας στο στράτευμα. Στοιχείο που αποτρέπει την ανάδειξη του Στρατού σε αυτόνομο παράγοντα, τον συνδέει άμεσα με επιμέρους πολιτικές δυνάμεις και, ταυτόχρονα, τοποθετεί τα πρόσωπα πάνω από τους θεσμούς[22].

Γ. ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ 1932-1934

Οι επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης έγιναν αισθητές στην Ελλάδα με ένταση τον Μάρτιο του 1932. Η προσπάθεια του Βενιζέλου να την αντιμετωπίσει με τη συναίνεση όλου του αστικού πολιτικού κόσμου, προσέκρουσε στην άρνηση του Λαϊκού Κόμματος να συμμετάσχει σε Οικουμενική κυβέρνηση. Παράλληλα, οι εναντίον του

επιθέσεις με εμπρηστικά δημοσιεύματα του τύπου εντάθηκαν.[23]

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, όπου και οι κοινωνικές κινητοποιήσεις εντεινόνταν, ο Βενιζέλος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το κλασικό κοινοβουλευτικό σύστημα δεν επαρκούσε για να αντιμετωπιστεί με επιτυχία η οικονομική κρίση και η κοινωνική κινητοποίηση που τη συνόδευε.[24]

Έτσι, ταυτόχρονα με την αναγγελία της παραίτησης της κυβέρνησής του, στις 21 Μαΐου 1932, πρότεινε στη Βουλή την υιοθέτηση-μέσω συνταγματικής ανασθεώρησης-του άρθρου 48 του Γερμανικού Συντάγματος της Βαϊμάρης. Η διάταξη αυτή όριζε ότι: "Εάν εν τη Επικρατεία διαταράχθη ή απειλείται σοβαρώς να διαταραχθή η δημοσία τάξις και ασφάλεια, ο Πρόεδρος της Επικρατείας δύναται να λάβη μέτρα και εν ανάγκη να προσφύγη εις την βοήθειαν της ενόπλου δυνάμεως." Μπορούσε να αναστείλει την ισχύ όλων των διατάξεων των σχετικών με την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων. Το πιο ενδιαφέρον σημείο είναι αυτό του τρόπου της χρήσης της.

Σε όλο το διάστημα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης (1919-1933), χρησιμοποιήθηκε πάνω από 250 φορές. Κάνοντας διασταλτική εφαρμογή της έννοιας "διατάραξη της δημόσιας τάξης" σε πρωτοφανή βαθμό, υπερβαίνοντας τον "αστυνομικό" χαρακτήρα της, ο σοσιαλδημοκράτης Πρόεδρος Ebert (1919-1925) έκανε χρήση της για να αντιμετωπίσει προβλήματα ανεργίας, νομίσματος, κ.ά., ενώ ο Πρόεδρος Hindenburg (1925-1934) αντιμετώπισε με αυτό ακόμα και κοινοβουλευτικές και κυβερνητικές κρίσεις, υποκαθιστώντας στην ουσία το Κοινοβούλιο και εγκαθιστώντας προεδρικό καθεστώς [25].

Αν και η πρόταση αυτή του Βενιζέλου δεν πραγματοποιήθηκε, λόγω της εκλογικής ήττας του το 1933 [26], αποτέλεσε την αφετηρία μιας σειράς προτάσεων του, που απέβλεπαν στην ενίσχυση της εκτελεστικής

κής εξουσίας και στη δραστική περιστολή των εξουσιών του Κοινοβουλίου, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η οικονομική και κοινωνική κρίση με αυξημένη κρατική παρέμβαση, στην οποία το Κοινοβούλιο θα έθετε προσκόμματα.

Έτσι, τον Οκτώβριο του 1934, σημείωνε: "Τα προβλήματα που εγέννησαν η μεταπολεμική εποχή και η επακολουθήσασα κατά το 1929 παγκόσμιος κρίσις επέβαλον την ανάμειξιν του κράτους εις την διεύθυνσιν της εθνικής οικονομίας. Διά την διεύθυνσιν ταύτην το κοινοβουλευτικόν κράτος ήτο ήκιστα παρεσκευασμένον. Ως εκ της επεκτάσεως δε της δράσεώς του τα κακά του κοινοβουλευτισμού απέβησαν μεγαλύτερα και καταφανέστερα." [27]. Εκτιμούσε ότι το Κοινοβούλιο ήταν υπερβολικά εκτεθειμένο απέναντι στις ομάδες ειδικών συμφερόντων, πράγμα που δεν θα συνέβαινε με μιά ισχυρή εκτελεστική εξουσία [28].

Στο πλαίσιο αυτό θα επερχόταν και μιά ενίσχυση των προεδρικών εξουσιών. Ο ΠτΔ θα εκλεγόταν για 7ετή θητεία με καθολική ψηφοφορία. Θα διέθετε δικαίωμα veto, που θα μπορούσε να ανατραπεί με πλειοψηφία 2/3 του συνόλου των μελών των νομοθετικών σωμάτων. Θα είχε το δικαίωμα πρόωρης διάλυσης της Βουλής, θα ήταν, όμως, υποχρεωμένος να παραιτηθεί αν η νέα Βουλή ήταν ευθυγραμμισμένη με το πρόγραμμα αυτής που διαλύθηκε [29].

Η Βουλή θα συνερχόταν τρεις φορές το χρόνο, όχι περισσότερο από τρεις εβδομάδες κάθε φορά. Θα μπορούσε να τροποποιήσει την κυβερνητική νομοθεσία που θα είχε πραγματοποιήσει στο διάστημα της απουσίας της. Δεν θα μπορούσε, όμως, να αυξήσει τα έξοδα ή να μειώσει τα έσοδα του προϋπολογισμού [30].

Παράλληλα, θέλοντας προφανώς να εκκαθαρίσει τις διαφορές του με τον αντιβενιζελισμό (το στρατιωτικό κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 ήταν εν όψει), πρόβλεπε ότι για ένα 18μηνο, η πρώτη κυβέρνηση που

θα προέκυπτε μετά την προεδρική εκλογή θα κυβερνούσε χωρίς Κοινοβούλιο. Όπως φαίνεται, είχε την ελπίδα ότι θα εκλεγόταν ΠτΔ τον Οκτώβριο του 1934, οπότε και θα κατόρθωνε να διορίσει μιά νέα κυβέρνηση, εγκαθιδρύοντας προσωρινή δικτατορία[31]. Στο διάστημα αυτό, θα μπορούσε να διαλύσει τον αντιβενιζελισμό και να συγκροτήσει το νέο πολιτικό καθεστώς.

Η αποτυχία του να εκλεγεί ΠτΔ και, κυρίως, η αποτυχία του στρατιωτικού κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935, έδωσαν στον αντιβενιζελισμό τη δυνατότητα να δώσει τη δική του λύση με την παλινόρθωση της βασιλείας και, στη συνέχεια, με τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Για μια νομική ανάλυση των προεδρικών αρμοδιοτήτων κατά το Σύνταγμα του 1927, βλ. Α. Σβώλου: "Συνταγματικόν Δίκαιον", τ. Β και Σπ. Μαρκεζίνη: "Ο ανώτατος άρχων εις τα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα"

[2] Βενιζέλος προς Θ. Νικολούδη, διευθυντή της εφημερίδας "Πολιτεία", 20/2/1924, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 271, Μ. Μπενάκη

[3] στο ίδιο

[4] Γ. Παπανδρέου: "Πολιτικά Κείμενα", τ. 1, σελ. 173. Βεβαίως, υποκρυπτόταν και η ανησυχία ότι ο ΠτΔ εκλεγόμενος με καθολική ψηφοφορία

θα αποκτούσε τέτοια νομιμοποιητική βάση που θα καθιστούσε τα κόμματα δευτερεύουσας σημασίας πολιτικούς παράγοντες. Στο ίδιο, σελ.172

[5]στο ίδιο,σελ.170-171

[6]στο ίδιο,σελ.171

[7]Ευάγγελου Βολουδάκη:"Αι προτάσεις ανασεωρήσεως των Ελληνικών συνταγμάτων",σελ.132 επ.

[8]Για την έμπνευση αυτή του Παπαναστασίου,η οποία υπέκρυπτε και την προσπάθειά του να αποτρέψει την πολιτική επαναδραστηριοποίηση του Βενιζέλου,βλ.Ν.Αλιβιζάτου:"Ενιαύσια πρωθυπουργική θητεία και υποχρεωτική συμμετοχή των κομμάτων στην κυβέρνηση:Δύο παραγνωρισμένες"αντιπολιτικές"προτάσεις του Αλ.Παπαναστασίου", στο συλλογικό έργο:"Αλέξανδρος Παπαναστασίου,θεσμοί,Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο",σελ.314-317

[9]Για το θέμα αυτό,βλ.Γ.Αναστασιάδη:"Δημοκρατία και εκλογικό σύστημα:Η επικαιρότητα της πολιτικής σκέψης του Αλέξανδρου Παπαναστασίου",στο συλλογικό έργο:"Αλέξανδρος Παπαναστασίου...",σελ.325 επ.

[10]βλ.Κεφάλαιο Β

[11]Γ.Παπανδρέου,όπ.παρ.,σελ.176

[12]Α.Παπαναστασίου:"Μελέτες-Λόγοι-Άρθρα",τ.1,σελ.461

[13]στο ίδιο,σελ.462

[14]στο ίδιο

[15]βλ.τα αποτελέσματα των γερουσιαστικών εκλογών της 21ης Απριλίου 1929 στο Mavrogordatos G.Th.:Stillborn Republic.Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936",σελ.39

[16]"Καθημερινή",12 Μαρτίου 1926.Προσπάθεια αντίκρουσης των επιχειρημάτων υπέρ της εγκαθίδρυσης προεδρικού συστήματος κατέβα

λε ο Αλ. Σβώλος: "Το πολιτειακόν μας πρόβλημα και τα Αμερικανικόν σύστημα", "Ελεύθερο Βήμα", 17-20 Μαρτίου 1926. Επεσήμανε αφ' ενός το ότι και στο προεδρικό σύστημα υπήρχε κομματική εναλλαγή και δεσμοί του Προέδρου με το κόμμα που τον υποστήριξε στις εκλογές και αφ' ετέρου κίνδυνος συγκέντρωσης της εξουσίας σε ένα πρόσωπο. Η επιχειρηματολογία ήταν παρεμφερής με αυτήν του Παπανδρέου, όπ. παρ. υποσ. [4]

[17] Για το προεδρικό σύστημα των Η.Π.Α. και την εξέλιξή του, βλ. ενδεικτικά Pious R.M.: "The American Presidency", Corwin Edward: "The President, office and powers 1787-1957, History and Analysis of Practice and Opinion", Schlesinger Arthur M.: "The Imperial Presidency", Cronin Th.-Tugwell Rex (ed): "The Presidency reappraised", Meltzer Arnold I. (ed): "Politics and the Oval Office", Nelson Michael: "The Presidency and the political system", Bailey Harry A. JR-Shafritz Jay M.: "The American Presidency, Historical and Contemporary Perspectives"

[18] ΦΕΚ Α, τ. 120, 6/4/1926

[19] Παπανδρέου προς Πλαστήρα, 15/1/1924, Αρχείο Πλαστήρα, Φάκ. 8, Μ.

Μπενάκη

[20] Κ. Παπαμαντέλλος προς Πλαστήρα, 14/2/1926, Αρχείο Πλαστήρα, Φάκ. 9

Μ. Μπενάκη

[21] Για το θέμα αυτό, βλ. Θ. Βερέμη: "Οι επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική πολιτική 1916-1936", σελ. 230 επ.

[22] στο ίδιο

[23] Γρ. Δαφνή: "Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων", τ. 2, σελ. 135 επ.

[24] Μέσα στο 1932 έγιναν 200 απεργίες όπου συμμετείχαν 80.000 εργάτες, σύμφωνα με τους αριθμούς που δίνει ο Κ. Τσουκαλάς: "Η Ελληνική Τραγωδία", σελ. 196. Ο Αλ. Σβώλος σημείωνε με έμφαση ότι ο

στόχος δεν ήταν ο εξοπλισμός του κράτους με περισσότερα μέσα για την αντιμετώπιση της κρίσης, αλλά η προσπάθεια άμυνας του κοινωνικού καθεστώτος απέναντι στα κοινωνικά αιτήματα των "αντιπάλων της αστικής τάξεως" που έκαναν χρήση των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων για την προώθησή τους. Αυτό συνεπαγόταν την "έντασιν της κρατικής επιβολής εκ μέρους της αστικής τάξεως", Αλ. Σβώλου: "Πρόλογος στο έργο του: Η αναθεώρησης του Συντάγματος".

[25] Για τη σημασία του άρθρου 48 στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, την πολιτική χρήση και τη θέση και το ρόλο του ΠτΔ σε αυτήν, βλ. Hagen Schulze: "La position du President du Reich dans la Republique de Weimar", στο M. Duverger: "Les regimes semi-presidentiels", σελ. 113-121 και Michael Sturmer: "Le role du President dans une Republique sans republicains", όπ. παρ. σελ. 123-131. Για τις νομικές όψεις του θέματος, βλ. Ν. Αλιβιζάτου: "Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974", σελ. 58-63

[26] Ας σημειωθεί ότι προσπάθησε, ανεπιτυχώς, να αξιοποιήσει το κίνημα Πλαστήρα της όης Μαρτίου, προκειμένου να αναγκαστούν οι νικητές Λαϊκοί να συναινέσουν στο σχηματισμό κυβέρνησης αντιστρατήγων που θα διαρκούσε λίγες βδομάδες έως ότου επιτευχθεί συμφωνία για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ. 2, σελ. 192

[27] Ν. Τωμαδάκη: "Ελ. Βενιζέλου. Ανέκδοτα σκέψεις περί συντάξεως της πολιτείας", σελ. 14. Πρβλ. Κ. Δ. Πολυχρονιάδη: "Αι γνώμαι του Ελ. Βενιζέλου περί μεταρρυθμίσεως του Πολιτεύματος". Αν και ο Τωμαδάκης επισημαίνει στην εισαγωγή της έκδοσης χρονολογικές αντιφάσεις του Πολυχρονιάδη σχετικά με τις συναντήσεις του με τον Βενιζέλο, η μαρτυρία του τελευταίου είναι κατά πάσα πιθανότητα

αξιόπιστη, αφού 1) Σε γενικές γραμμές συμπίπτουν στις κατευθύνσεις τα συνταγματικά σχέδια και αντιλήψεις στα δύο κείμενα, 2) Υπάρχει και η μαρτυρία του Απ. Αλεξανδρή. Ο τελευταίος αναφέρει ότι ο Βενιζέλος του ανακοίνωσε πως, σε συνεργασία με τον καθηγητή Πολυχρονιάδη, μελετούσε τροποποιήσεις του Συντάγματος με στόχο την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας. Αυτό μέσα στο 1934. Απ. Αλεξανδρή: "Πολιτικά Αναμνήσεις", σελ. 116

[28] Ν. Τωμαδάκη, όπ. παρ.

[29] Όπως σημείωνε: "...δεν πρέπει να ενισχυθεί η θέσις του ΠτΔ απέναντι των νομοθετικών σωμάτων... Πρέπει και εις την εκ της πλειοψηφίας της Βουλής σχηματιζομένην Κυβέρνησιν να δοθή μείζων ελευθερία κινήσεως". Στο ίδιο, σελ. 15. Φαίνεται ότι, ενώ από τη μιά πλευρά επιθυμούσε την ενίσχυση του ρόλου του ΠτΔ, δεν ήθελε από την άλλη ο ρόλος αυτός να είναι κυριαρχικός.

[30] στο ίδιο, σελ. 15

[31] βλ. στο Κεφάλαιο Β τα σχετικά με τις προεδρικές εκλογές του Οκτωβρίου 1934.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

ΟΙ ΠΡΟΕΔΡΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Α. Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΥ ΠτΔ- ΜΑΡΤΙΟΣ 1924

Οι διεργασίες που οδήγησαν στην εκλογή του προσωρινού ΠτΔ το Μάρτιο του 1924 έχουν άμεση σχέση με τις στρατηγικές εγκαθίδρυσης της αβασίλευτης δημοκρατίας, που προτάθηκαν, και την εξασφάλιση της ευρύτερης δυνατής βάσης νομιμοποίησης του νέου πολιτεύματος.

Στο συγκεκριμένο ζήτημα της εκλογής του προσωρινού ΠτΔ, η εκλογή του ναυάρχου Παύλου Κουντουριώτη συμβόλιζε την επικράτηση των αδιάλλακτων στρατιωτικών που επιθυμούσαν τη μονομερή ανακήρυξη της αβασίλευτης από τη μονόπλευρη Συνέλευση, ενώ η εκλογή του Ανδρέα Ζαΐμη θα συμβόλιζε την προσπάθεια των μετριοπαθών δημοκρατικών να επιτύχουν την αναγνώριση του νέου πολιτεύματος από τον βασιλόφρονα πολιτικό κόσμο και, αντίστοιχα, τη συμμετοχή των τελευταίων στο νέο πολιτειακό πλαίσιο.

Ήδη στις 20 Φεβρουαρίου 1924, ο Ελευθέριος Βενιζέλος έγραφε στο διευθυντή της φιλομεταξικής εφημερίδας "Πολιτεία": "Κατ'εμέ ιδεώδης πρόεδρος της ελληνικής δημοκρατίας θα ήτο ο κ.Αλ. Ζαΐμης όστις θα ενέπνεεν ίσην εις αμφοτέρα τα κόμματα εμπιστοσύνην, ότι θα ήσκει την ανωτάτην αρχήν εν πλήρει πολιτική αμεροληψία." [1] Αναγνώριζε, όμως, ότι η ευόδωση μιάς τέτοιας λύσης εξαρτιόταν από

το κατά πόσο θα αποδεχόταν το νέο πολίτευμα ο αντιβενιζελικός κόσμος: "Δεν είναι ανάγκη ίσως να προσέσω ότι αν ο αντίπαλος πολιτικός κόσμος ηρνείτο να συμμετάσχη του δημοψηφίσματος και συνεπώς ελάμβανεν στάσιν αντιδράσεως κατά του νέου πολιτεύματος, η γνώμη ότι άλλα μαχητικώτερα προσόντα χρειάζονται δια τον επικεφαλής του νέου πολιτεύματος πιθανώς θα εξενίκα." [2].

Τελικά, η επικράτηση των αδιάλλακτων οδήγησε στην αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν που ήθελε να ακολουθήσει ο Βενιζέλος. Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Καφαντάρη, οι αδιάλλακτοι στρατιωτικοί παράγοντες—με κορυφαίους εκπροσώπους τον Γ. Κονδύλη και τον Θ. Πάγκαλο—προσπάθησαν να προσεταιριστούν τον αντιβασιλέα ναύαρχο Κουντουριώτη, ώστε ο τελευταίος να καλέσει τον Παπαναστασίου να σχηματίσει κυβέρνηση. Η κυβέρνηση αυτή θα προχωρούσε στην ανακήρυξη της αβασίλευτης με ψήφισμα της Συνέλευσης, το οποίο θα ακολουθούσε ένα επικυρωτικό δημοψήφισμα για το οποίο οι αδιάλλακτοι πίστευαν ότι, αν διεξαγόταν πριν από την ανακήρυξη της αβασίλευτης, θα απέβαινε υπέρ της Βασιλείας [3].

Στην προσπάθειά τους βρήκαν, τελικά, ανταπόκριση, όταν ο αντιβασιλέας κάλεσε στις 11 Μαρτίου τον Παπαναστασίου να σχηματίσει τη νέα κυβέρνηση. Ενημερώνοντας τον Ν. Πλαστήρα, ο Ι. Δεμέστιχας, διοικητής της Μοίρας Γυμνασίων του Ναυτικού, τόνιζε: "...ατυχώς εύρον στήριγμα και υποστήριξιν παρά τω Αντιβασίλει, τον οποίον κατέκτησαν αφ' ενός μεν κολακεύσαντες την φιλοδοξίαν του αφ' ετέρου δε τρομοκρατήσαντες αυτόν." [4].

Πράγματι, είχε τονιστεί στον αντιβασιλέα ότι ήταν αδύνατο ο Στρατός να πειθαρχήσει σε περίπτωση που δεν ανακηρυσσόταν αμέσως η αβασίλευτη. Από την άλλη πλευρά, οι Κονδύλης και Πάγκαλος είχαν κάνει γνωστό ότι ευνοούσαν την ανάδειξη του Κουντουριώτη στην Προεδ

ρία της Δημοκρατίας[5].

Παρ' όλα αυτά, η ανάδειξη του Κουντουριώτη στην Προεδρία τέθηκε υπό αμφισβήτηση, όταν ο Παπαναστασίου προσπαθώντας να επιτύχει την ένταξη των βασιλοφρόνων στο νέο πολιτειακό πλαίσιο πρότεινε στους αντιβενιζελικούς ένα πρόγραμμα έξι σημείων, το οποίο -σε αντάλλαγμα για τις παραιτήσεις του βασιλιά και των υπολοίπων μελών της δυναστείας από τον θρόνο- προέβλεπε: α) Την παραχώρηση αποζημίωσης στο βασιλιά, β) Την εκλογή ως ΠτΔ του Αλ. Ζαΐμη, γ) Σύσταση Γερουσίας με συμμετοχή και αντιβενιζελικών πολιτικών, δ) Επαναφορά στις θέσεις τους αξιωματικών και υπαλλήλων, ε) Αμνηστία, και τέλος, στ) Εκλογές, μετά την ψήφιση του νέου Συντάγματος, με αναλογική [6].

Η αντίδραση της πλειοψηφίας του αντιβενιζελισμού απέτρεψε την εφαρμογή του προγράμματος αυτού. Η μονομερής ανακήρυξη της αβασιλευτής συνυφαινόταν συμβολικά με την άνοδο στην Προεδρία του Ναυάρχου Κουντουριώτη, που πραγματοποιήθηκε με το ίδιο ψήφισμα της Συνέλευσης με το οποίο επήλθε και η πολιτειακή μεταβολή [7], στις 25 Μαρτίου.

Το θέμα της Προεδρίας της Δημοκρατίας επρόκειτο να θιγεί στο ίδιο πλαίσιο και να έχει την ίδια κατάληξη κατά τα μέσα Μαΐου 1924 από τον Παπαναστασίου, ο οποίος εκδήλωσε την προτίμησή του για τον Αλ. Ζαΐμη. Η αντίδραση από αδιάλλακτους δημοκρατικούς, όμως, τον ανάγκασε να εξηγήσει ότι μίλησε για το θέμα αυτό "ακαδημαϊκώς", όπως εξήγησε ο διευθυντής του Πολιτικού Γραφείου του ΠτΔ στον Βενιζέλο [8]. Διευκρίνισε ότι: "Ο Ναύαρχος συχνά εκφράζει την επιθυμία να εισέλθει εις τον ιδιωτικόν βίον αλλά φαίνεται καμπτόμενος προ των επιχειρημάτων εκείνων οίτινες ισχυρίζονται ότι το

αξίωμα του ανωτάτου άρχοντος δεν επιτρέπεται να το εμπιστευθή το σώμα των εκλεκτόρων προς τον κ.Αλ.Ζαΐμην,αδιάφορον αφ' ενός απέναντι των Δημοκρατικών ιδανικών και ικανόν ίσως να έλεθ εις συνεννοήσεις μετά των βασιλοφρόνων."[9].

Β. Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ-ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1926

Η παραίτηση του ναυάρχου Κουντουριώτη στις 15 Μαρτίου 1926,οδήγησε τον Πάγκαλο στην απόφαση να προκηρύξει προεδρικές εκλογές με άμεση και καθολική ψηφοφορία,στις 18 Μαρτίου.Ημερομηνία των εκλογών ορίστηκε η 4η Απριλίου.

Στις εκλογές αυτές έδινε έναν χαρακτήρα δημοψηφίσματος,το οποίο θα νομιμοποιούσε την πολιτική που είχε ακολουθήσει στο 9μηνο που κυβερνούσε και θα αποτελούσε μιά προσωπική εντολή υπέρ του και των σχεδίων του.Στην ουσία,αποτελούσε μιά κίνηση ανοίγματος διεξόδου,δεδομένου ότι είχε απομονωθεί από τον πολιτικό κόσμο,ιδίως το βενιζελικό,και διέθετε μιά ολοένα μειούμενη πελατεία στις τάξεις του στρατού.

Πολύ περισσότερο,δεν αποτελούσε κανενός είδους προτίμηση προς το προεδρικό σύστημα των Η.Π.Α.,το οποίο στις αντιλήψεις του μάλλον συχθεόταν με βοναπαρτικού τύπου αντιλήψεις διακυβέρνησης.

Η πρώτη κίνηση τακτικής ήταν να αποκλείσει τις πιθανές υποψηφιότητες που θα μπορούσαν να αντλήσουν υποστήριξη από ευρύτερες πολιτικές δυνάμεις,όπως αυτές του ναυάρχου Κουντουριώτη

και του Αλέξανδρου Ζαΐμη. Αυτό επιτεύχθηκε με τον καθορισμό όχι μόνο κατώτατου ορίου ηλικίας (όρισε τα 45 χρόνια), αλλά και ανώτατου (65 χρόνια, το οποίο απέκλειε και τις δύο επικίνδυνες υποψηφιότητες) [10]. Απέμενε η υποψηφιότητα του Βενιζέλου, για τον οποίο σωστά ο Πάγκαλος υπολόγιζε ότι δεν θα αναλάμβανε παρόμοιο εγχείρημα [11].

Τα πολιτικά κόμματα είδαν σε αυτήν τη διαδικασία μία ευκαιρία αντιπαράταξης στον Πάγκαλο παρ'όλο που οι συνθήκες δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές, αφού οι Καφαντάρης, Παπαναστασίου και Κονδύλης ήταν εξόριστοι στη Σαντορίνη από τις 18 Φεβρουαρίου, μετά την αποκάλυψη κινήματος που σχεδίαζε ο Κονδύλης [12].

Την πρωτοβουλία από τον βενιζελογενή χώρο είχε ο μόνος μη εξόριστος πολιτικός αρχηγός Α. Μιχαλακόπουλος. Στις 19 Μαρτίου προήδρευσε σε μία σύσκεψη των βενιζελογενών κομμάτων, τα οποία απαίτησαν την άρση του στρατιωτικού νόμου, την αποκατάσταση της ελευθερίας του τύπου και την επάνοδο των εξοριστών πολιτικών αρχηγών, ως βασικές εγγυήσεις για την ελεύθερη διεξαγωγή των εκλογών. Παράλληλα, αποφάσισαν να προχωρήσουν σε συνεννοήσεις με τον αντιβενιζελικό χώρο, προκειμένου να υποδειχθεί κοινός υποψήφιος στις εκλογές [13].

Παρ'όλο που τα αιτήματα δεν έγιναν αποδεκτά από τον Πάγκαλο, οι διαπραγματεύσεις ανάμεσα στα κόμματα έγιναν με κύριους συνομιλητές τους Μιχαλακόπουλο και Τσαλδάρη. Παρά τον αποκλεισμό της υποψηφιότητας Ζαΐμη, αυτή ήταν αντικείμενο των διαπραγματεύσεων, αφού και ο Πάγκαλος ελπισόμενος δήλωσε ότι θα εξέταζε το ενδεχόμενο άρσης της απογόρευσης, αν επερχόταν συμφωνία για αυτήν. Ο ίδιος ο Ζαΐμης έθεσε ως προϋπόθεση τη συμφωνία κομμάτων και στρατιωτικών για να την αποδεχθεί, πράγμα που δεν μπορούσε να συμβεί.

Ο Πάγκαλος βρισκόταν, έτσι, στην ευχάριστη θέση να επιρρίπτει στα κόμματα την ευθύνη της ματαίωσής της [14].

Αμέσως μετά το ναυάγιο της υποψηφιότητας Ζαΐμη, συζητήθηκε η υποψηφιότητα του Π. Τσαλδάρη, την οποία ο Μιχαλακόπουλος ενίσχυσε[15], προφανώς με το σκεπτικό ότι προωθούσε την αναγνώριση της αβασίλευτης εκ μέρους του αντιβενιζελισμού μιά προεδρική υποψηφιότητα του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος. Ο Τσαλδάρης, παρά τις υποψίες του Μεταξά ότι προωθούσε την υποψηφιότητά του[16], αντιπρότεινε τον Κωνσταντίνο Δεμερτζή, αντιβενιζελικό πολιτικό και καθηγητή του Πανεπιστημίου[17], μη θέλοντας, προφανώς, να αναλάβει προσωπικά την ευθύνη ενδεχόμενης ήττας ή/και να μην εγκαταλείψει την πολιτική των επιφυλάξεων έναντι της αβασίλευτης.

Ο Πάγκαλος προσπάθησε να αποτρέψει τη διαφαινόμενη κοινή υποψηφιότητα των κομμάτων, βολιδοσκοπώντας τον Ζαΐμη, αν θα δεχόταν να θέσει ο ίδιος υποψηφιότητα, κάτι που ο τελευταίος απέρριψε[18].

Η ανακοίνωση, όμως, από τα κόμματα της κοινής υποψηφιότητας του Δεμερτζή, στις 24 Μαρτίου[19], προκάλεσε την αντίδραση βενιζελικών παραγόντων όπως ο Θεμ. Σοφούλης και ο Ιωάννης Τσιριμώκος, ο οποίος είχε διατελέσει για ένα τετράμηνο υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Παγκάλου και είχε παραιτηθεί γιατί είχε ταχθεί υπέρ της διεξαγωγής εκλογών τον Οκτώβριο του 1925[20]. Όπως σημείωνε ο Τσιριμώκος, η υποψηφιότητα του Δεμερτζή προκαλούσε ανησυχία στους στρατιωτικούς, γιατί οι τελευταίοι θεωρούσαν ότι η αβασίλευτη έμπαινε σε κίνδυνο, αφού ο Δεμερτζής θεωρείτο βασιλόφρονας[21]. Ακόμα, αποξένωνε τους πρόσφυγες, στους οποίους ήταν αντιπαθής[22].

Γι' αυτό ανέλαβε πρωτοβουλία, μαζί με τον Σοφούλη, ώστε ο Πάγκαλος να προτείνει στον ναύαρχο Κουντουριώτη την ανάκληση της παραίτησής του και την επάνοδό του στην Προεδρία, με την ταυτόχρονη ματαίωση των εκλογών[23]. Ο Πάγκαλος αποδέχθηκε, είτε γιατί πίστευε ότι

ο Κουντουριώτης δεν θα δεχόταν, είτε γιατί ανησύχησε από τη συμφωνία των κομμάτων, και απέστειλε μιά θερμή επιστολή, με κοιμιστή τον Σοφούλη, κάνοντας έκκληση στον "εγνωσμένο πατριωτισμό" του ναυάρχου και επικρίνοντας τη συνεννόηση των κομμάτων[24]. Ο Κουντουριώτης αρνήθηκε και οι Τσιριμώκος και Σοφούλης έστρεψαν τις προσπάθειές τους προς τον Ζαΐμη, που ήταν ο μόνος ανεκτός σε αυτούς από τον αντιβενιζελικό χώρο. Παράλληλα, και άλλοι πολιτικοί, όπως ο Κων/νος Ζαβιτσιάνος και ο Δ. Χατζίσκος (αντιβενιζελικός), αλλά και ο πρόεδρος του Εμπορικού Συλλόγου Σταματόπουλος, με διαβήματά τους στους αρχηγούς των κομμάτων, στις 28 Μαρτίου, πρότειναν την υποψηφιότητα του Ζαΐμη[25]. Ήταν φανερό ότι η υποψηφιότητα του Δεμερτζή ήταν κακή εκλογική τακτική. Οι αρχηγοί των κομμάτων, τότε, πρότειναν στον Πάγκαλο την ανάληψη προσωρινά της Προεδρίας της Δημοκρατίας από τον Ζαΐμη και τον σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης, με υπουργούς Στρατιωτικών το στρατηγό Νίδερ και Ναυτικών το ναύαρχο Μπόταση, με αντίλλαγμα να αποσύρουν την υποψηφιότητα Δεμερτζή. Ο Πάγκαλος απέρριψε την πρόταση[26].

Στον Ζαΐμη, δε, που ζήτησε από τους αρχηγούς των κομμάτων να υποδείξει από κοινού από τα κόμματα και τον Πάγκαλο υποψήφιος ΠτΔ, οι αρχηγοί των κομμάτων απάντησαν ότι θα έπρεπε να σχηματιστεί κυβέρνηση Δεμερτζή με τους Νίδερ και Μπόταση υπουργούς Στρατιωτικών και Ναυτικών αντίστοιχα (30 Μαρτίου)[27]. Οι αρχηγοί των κομμάτων, είτε υπερεκτιμούσαν τη δύναμή τους, όπως αυτή προέκυπτε από τη συμφωνία τους, είτε μπλόφαραν, ελπίζοντας ότι αυτή η συμφωνία είχε πτοήσει τον Πάγκαλο και θα τον εξανάγκαζαν να παραιτηθεί.

Ο Πάγκαλος, πράγματι, είχε ανησυχήσει από την κατάληξη σε συμφωνία των κομμάτων. Η απόφασή του στις 2 Απριλίου να αναβληθούν οι εκλογές για μιά βδομάδα στους 23 από τους 35 νομούς

της χώρας έδειχνε την ανασφάλεια που τον διακατείχε[28].

Τα κόμματα, από την άλλη πλευρά, θα διαπίστωναν, συγκρίνοντας την προεκλογική συγκέντρωση του Δεμερτζή της 1ης Απριλίου με αυτήν του Πάγκαλου της επόμενης μέρας, ότι δεν είχαν κατορθώσει να δημιουργήσουν ευρεία υποστήριξη για τον κοινό υποψήφιό τους[29].

Όταν, δε, ο Γ.Μαρής πληροφόρησε τον Μιχαλακόπουλο ότι, πιθανότατα, η Κρήτη θα υπερψήφισε τον Πάγκαλο[30], οι αρχηγοί των κομμάτων—με την παρακίνηση και του Γ.Παπανδρέου[31]—αποφάσισαν, στις 2 Απριλίου, να κηρύξουν αποχή, προσπαθώντας—τουλάχιστο—να στερήσουν τη νομιμοποίηση της συμμετοχής τους από την εκλογή του Παγκάλου.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που επικύρωσε ο Άρειος Πάγος[32], ψήφισαν 782.589 υπέρ του Παγκάλου ή 93,31% [33] και 56.126 υπέρ του Δεμερτζή ή 6,69%.

Σύμφωνα με τη γνώμη πολλών παρατηρητών και πολιτικών, όπως ο Γονατάς[34], ο Τσιριμώκος[35], η Βρεταννική πρεσβεία των Αθηνών[36], αλλά και ο Δαφνής, που αυθαίρετα υπολογίζει το "γνήσιο" ποσοστό του Παγκάλου στο 50% των ψήφων, η επιτυχία του θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη.

Προκειμένου να αξιολογηθεί, όμως, πλήρως το αποτέλεσμα, πρέπει να ληφθούν υπ' όψη τα ακόλουθα:

1) Αν συγκριθεί ο αριθμός αυτών που ψήφισαν στις προεδρικές εκλογές του Απριλίου 1926, που ανήλθε σε 840.000 περίπου (838.715) και αυτών που ψήφισαν στις βουλευτικές εκλογές της 7ης Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου και που ήταν 965.138[37], προκύπτει ότι η αποχή που κήρυξαν τα κόμματα συνάντησε μικρή ανταπόκριση. Το ίδιο, όμως, συνέβη και κατά το 1923, όταν κήρυξαν αποχή οι αντιβενιζελικοί και τα αποτελέσματα που προέκυψαν τότε δεν θεωρήθηκαν ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικά των θελήσεων του εκλογικού σώματος.

2) Όπως αναμφισβήτητα συνέβη, το πολιτικό μήνυμα του Παγκάλου κατά του κομματαρχισμού, της διείσδυσης των κομμάτων στον κρατικό μηχανισμό, της επίρριψης ευθυνών σε αυτά για τη διαφθορά και την κακή οικονομική κατάσταση, καθώς και η υπόσχεση υπέρβασης του διχασμού[38], βρήκαν ανταπόκριση ιδίως στην ύπαιθρο. Αυτό φάνηκε κυρίως από τις περιόδους του Παγκάλου, που ακολούθησαν τις εκλογές. Ο Βρετανός πρεσβευτής σημείωνε: "αναμφιβόλως εις ορισμένες περιφέρειες, πολύ πτωχοί εκλογείς εψήφισαν προθύμως και αυθορμητώς τον Πάγκαλον." [39].

3) Υπέρ του Παγκάλου τάχθηκε και ο κύριος όγκος των αντιβενιζελικών ψηφοφόρων, οι οποίοι μάλλον ενστικτωδώς, βλέποντας τον Πάγκαλο να έρχεται σε ρήξη με το βενιζελισμό, τον ακολουθούσαν με φανατισμό. Αυτό, δε, γινόταν παρά την αντίθετη πολιτική της αντιβενιζελικής ηγεσίας. Ο Μεταξάς, με ελίψη, σημείωνε: "Εψήφισαν όλοι σχεδόν τον Πάγκαλον... Εγκατελείφθημεν. Ραγιαδισμός Ελλήνων." [40].

Τα παραπάνω, όμως, δεν αναιρούν το γεγονός ότι οι εκλογές έγιναν με στρατιωτικό νόμο και λογοκρισία, αρχηγούς κομμάτων εξόριστους και ότι δεν υπήρχε καν ικανοποιητικό διάστημα για την εξέλιξη της προεκλογικής εκστρατείας, στοιχεία που ασφαλώς επιδρούσαν αποφασιστικά στη γνησιότητα του εκλογικού αποτελέσματος.

Αν, δε, συνυπολογιστεί αυτό που εύστοχα παρατηρούσε ο Καφαντάρης, ό τι "έλειπεν από την προεδρικήν εκλογήν το άμεσον προσωπικόν συμφέρον των τοπικών πολιτικών παραγόντων" [41], δηλαδή την απουσία από την εκλογική μάχη των τοπικών κομματικών δικτύων, που συνιστούσαν βασικούς φορείς της τοπικής πολιτικής στα Μεσοπόλεμο[42], τότε φαίνεται ως βέβαιο το συμπέρασμα, ότι η εκλογή του Παγκάλου στην Προεδρία δεν συνιστούσε ασφαλή πολιτική βάση για το καθεστώς του στρατηγού.

Γ. Η ΠΡΟΕΔΡΙΚΗ ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΙΟΥΝΙΟΥ 1929

Η εκλογή του πρώτου τακτικού ΠτΔ τον Ιούνιο του 1929, μετά την ανάδειξη της Γερουσίας, δεν πήρε χαρακτήρα μείζονος σημασίας πολιτικής εξέλιξης. Αποτέλεσε, όμως, ευκαιρία να εκδηλώσει η αντιπολίτευση, αντιβενιζελική (κυρίως το Λαϊκό Κόμμα) αλλά και η βενιζελογενής (το Προοδευτικό Κόμμα του Καφαντάρη και το Εργατοαγροτικό του Παπαναστασίου), τη δυσαρέσκειά της για τη συναίνεση του Κουντουριώτη στην επαναφορά του πλειοψηφικού, με διάταγμα τον Ιούλιο του 1928. Κίνηση που επέτρεψε στον Βενιζέλο να κερδίσει συντριπτική κοινοβουλευτική πλειοψηφία στις εκλογές της 19ης Αυγούστου 1928 και να έχει κυριαρχική παρουσία στην πολιτική σκηνή.

Ηδη, στις 13 Μαΐου 1929, ο Βενιζέλος γνωστοποίησε ότι ο ΠτΔ επιθυμούσε να αποσυρθεί για λόγους υγείας. Ο Βενιζέλος είχε ζητήσει, όμως, να μην επιμείνει και να αποδεχθεί την εκλογή του [43]. Η αντιπολίτευση, από την άλλη μεριά, εκτιμούσε ότι η απόφαση του ΠτΔ οφειλόταν στο ότι η εκλογή του δεν συναντούσε ομόθυμη ανταπόκριση, λόγω της πολιτικής του κατά τον προηγούμενο χρόνο στο θέμα του εκλογικού συστήματος [44].

Από την στιγμή εκείνη άρχισε μιά "εκστρατεία μετάπεισης" του ΠτΔ, οργανωμένη προφανώς από την κυβέρνηση, η οποία έλαβε και ευρεία δημοσιότητα.

Στις 14 Μαΐου, επισκέφθηκαν τον ΠτΔ ο υπουργός Ναυτι

κών Περικλής Αργυρόπουλος και οι βουλευτές Κυριάκος Βενιζέλος και Βασιλειάδης, με στόχο να μεταπειστεί [45].

Στις 15 Μαΐου, ακολούθησε επίσκεψη του γερουσιαστή Δουζίνα και των βουλευτών Μπότσαρη και Παππά αρχικά, στη συνέχεια—δε-τριάντα βουλευτών και γερουσιαστών με επικεφαλής τον γηραιότερο γερουσιαστή Αναγνωστόπουλο. Επίσης, επισκέφθηκαν τον ΠτΔ το Συμβούλιο του Παμπροσφυγικού Συνεδρίου και το Διοικητικό Συμβούλιο της Νεολαίας των Φιλελευθέρων.

Αφού ο κύκλος των επισκέψεων τελείωσε και, κατά ένα τουλάχιστον μέρος, είχε επιτύχει το σκοπό του, να δείξει δηλαδή ότι η υποψηφιότητα Κουντουριώτη απολάμβανε ευρείας αποδοχής στα νομοθετικά σώματα αλλά και σε κρίσιμα για τις πολιτικές εξελίξεις στο Μεσοπόλεμο στρώματα (όπως οι πρόσφυγες) [46], ο ΠτΔ δήλωσε την ίδια μέρα στον Βενιζέλο ότι θα αποδεχθεί την επανεκλογή του.

Ο τελευταίος του συνέστησε να μην αποδώσει σημασία στην αντίδραση της αντιπολίτευσης [47].

Η επιμονή του Βενιζέλου στην υποψηφιότητα Κουντουριώτη θα πρέπει να εκτιμηθεί υπό το πρίσμα της σημασίας που είχε για την κυβέρνησή του η επανεκλογή του ναυάρχου. Η αναζήτηση ενός νέου υποψηφίου θα μπορούσε να προκαλέσει τριβές με τη βενιζελογενή αντιπολίτευση, σημαντικότερες από αυτές που προκαλούσε η δυσαρέσκειά της για τον Κουντουριώτη. Ακόμα, θα μπορούσε να θεωρηθεί έμμεσα ως αποδοκιμασία της κυβερνητικής πορείας από τον ναύαρχο, ο οποίος διατηρούσε υψηλό κύρος στο πλαίσιο του βενιζελικού κόσμου [48]. Αντίθετα, παραμένοντας ΠτΔ, έστω και χωρίς ενεργό ρόλο, αποτελούσε ένα σταθεροποιητικό παράγοντα για την αβασίλευτη που μόλις είχε ολοκληρώσει την πολιτειακή της συγκρότηση, με την ανάδειξη της Γερουσίας αφ' ενός και την κυβέρνηση αφ' ετέρου.

Κατά την ψηφοφορία της 3ης Ιουνίου, στην κοινή σύνοδο Βουλής-Γερουσίας, ο Κουντουριώτης χάρη στην ευρύτατη φιλελεύθερη πλειοψηφία εκλέχθηκε άνετα.

Υπερψηφίστηκε από 259 εκλέκτορες επί ψηφισάντων 309 σε σύνολο 370. Στην αποχή αυτή δεν δόθηκε καμιά πολιτική σημασία. Οι αντιπολιτευόμενοι εκδηλώθηκαν με την ρίψη λευκών ψηφοδελτίων (βρέθηκαν 44 λευκά), ενώ καταμετρήθηκαν 3 ψηφοδέλτια με το όνομα Βενιζέλος, 1 υπέρ του Παπαναστασίου, 1 με το όνομα Φιλάρετος και 1 με το όνομα Ζαχάρωφ[49].

Δ. Η ΠΡΟΕΔΡΙΚΗ ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1929

Η παραίτηση από την Προεδρία του ναυάρχου Κουντουριώτη το Δεκέμβριο του 1929, οδήγησε σε νέα προεδρική εκλογή[50], η οποία πήρε το χαρακτήρα μιάς κίνησης αναδιάταξης του πολιτικού σκηνικού εκ μέρους παραγόντων της βενιζελογενούς παράταξης. Επρόκειτο για μιά προσπάθεια ανακατανομής της εξουσίας στο πλαίσιο της βενιζελογενούς παράταξης, με βασικό πολιτικό επιχείρημα την ανάγκη "τόνωσης" του προεδρικού θεσμού.

Ο Βενιζέλος προσπάθησε, από την πλευρά του, να επιβάλει τις επιλογές του σε συνεργασία με την ηγεσία των κομμάτων της αντιπολίτευσης και πρόσβλεπε στην προεδρική εκλογή ως μιά ευκαιρία που θα επέτρεπε στην αντιβενιζελική παράταξη να αναγνωρίσει την

αβασίλευτη, εγκαταλείποντας την πολιτική επιφυλάξεων του Παναγή Τσαλδάρη, αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος.

Ταυτόχρονα, επεδίωκε τη διατήρηση της έως τότε πρακτικής στη λειτουργία του προεδρικού θεσμού, που είχε διαμορφώσει το πρότυπο του πολιτικά δευτερεύοντος Προέδρου της Γ Γαλλικής Δημοκρατίας.

Έτσι, στη σύσκεψη των αρχηγών των κομμάτων, την οποία συγκάλεσε στις 10 Δεκεμβρίου (την επόμενη μέρα της παραίτησης του Κουντουριώτη) πρότεινε την υποψηφιότητα του Αλέξανδρου Ζαΐμη, μιά επιλογή που θεωρούσε αναγκαία ήδη από το 1924[51].

Ο Περικλής Αργυρόπουλος, υπουργός Εσωτερικών και εκπρόσωπος του αρχηγού του Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος Γ. Κονδύλη, πρότεινε την εκλογή του ίδιου του Βενιζέλου ως ΠτΔ. Επιχειρηματολογώντας, πρόβαλε την ανάγκη "τόνωσης" του προεδρικού θεσμού, με στόχο τη διασφάλιση της αβασίλευσης δημοκρατίας από την αμφισβήτηση της νομιμότητάς της, στην οποία επέμενε το Λαϊκό Κόμμα. Γνωρίζοντας ότι ο Βενιζέλος δεν θα αποδεχόταν την πρότασή του λόγω του περιωριακού χαρακτήρα του προεδρικού αξιώματος, πρότεινε και την ανασθεώρηση του Συντάγματος μετά την πάροδο της πενταετούς συνταγματικής απαγόρευσης (έληγε στις 3 Ιουνίου 1932), ώστε να ενισχυθούν οι προεδρικές εξουσίες. Η πρότασή του εντασσόταν στο πλαίσιο του σχεδιασμού που είχε καταστρώσει με τον Κονδύλη και τους στενούς συνεργάτες του Βενιζέλου Γεώργιο Μαρή και Αλέξανδρο Παππά (συμμετείχε στην κυβέρνηση ως οπαδός του Κονδύλη). Ο σχεδιασμός αυτός απέβλεπε στην εκλογή του Βενιζέλου στην Προεδρία και στην κατάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κονδύλη[52].

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου υιοθέτησε και αυτός την ιδέα της προεδρικής υποψηφιότητας του Βενιζέλου, χωρίς, όμως, να υιοθετεί στην ουσία την πρόταση ανασθεώρησης του Συντάγματος. Κατά βάση, έβλεπε την

προεδρική υποψηφιότητα του Βενιζέλου ως μιά ευκαιρία εύσχημης απομάκρυνσής του από την ενεργό πολιτική και ανόδου της δικής του επιρροής.

Ο Βενιζέλος απέρριψε την πρόταση, παρατηρώντας ότι το Σύνταγμα του 1927 προδιέγραψε τον ΠτΔ αδρανή και κατέστησε σαφές ότι σε περίπτωση εκλογής του θα αναγκαζόταν να το παραβιάσει. Πραφανώς, η προοπτική της συνταγματικής ανασθεώρησης του φαινόταν μακρινή, ώστε να μην αξίζει να ασχοληθεί με ένα τέτοιο ενδεχόμενο[53].

Τότε, ο Παπαναστασίου, αποκαλύπτοντας τις δικές του προθέσεις, χαρακτήρισε την παρουσία του Βενιζέλου στην πρωθυπουργία "άνωμαλια", γιατί παρεμπόδιζε την ανάπτυξη των άλλων δημοκρατικών κομμάτων[54].

Ο Βενιζέλος τερμάτισε το διάλογο παρατηρώντας ότι η κυριαρχία του οφειλόταν στο εκλογικό αποτέλεσμα του 1928, το οποίο του είχε δώσει συντριπτική κοινοβουλευτική πλειοψηφία[55]. Μετά, δε, το τέλος της σύσκεψης δήλωσε: "Η απάντησής μου υπήρξε σαφής κατηγορηματική και τελική και θέτει τέρμα εις τας προσπάθειας προς εξαναγκασμόν μου ν' αφήσω την κυβέρνησιν και να γίνω ΠτΔ. Η συνωμοσία απέτυχε." [56]. (Ο Αργυρόπουλος παρατήρησε ότι ο τρόπος με τον οποίο διατύπωσε ο Παπαναστασίου την πρόταση ήταν ο καταλληλότερος για να απορριφθεί αυτή από τον Βενιζέλο[57]).

Στην ίδια σύσκεψη, ο Μιχαλακόπουλος άφησε την λήψη της απόφασης αποκλειστικά στον Βενιζέλο, ενώ ο Ζαβιτσιάνος έδειχνε ότι αποδεχόταν την ενδεχόμενη προεδρική υποψηφιότητα του τότε πρωθυπουργού [58].

Μόνο ο Καφαντάρης διατύπωσε επιφυλάξεις για το ενδεχόμενο εκλογής του Βενιζέλου, φοβούμενος ότι αντί της επιθυμητής "τόνωσης" του προεδρικού θεσμού το εγχείρημα θα κατέληγε σε υπέρ το δέον ενίσχυση, λόγω της προσωπικότητας του φορέα του, με δυσμενείς συνέπειες για

τις πολιτικές εξελίξεις. Στην ουσία, έδειχνε να πιστεύει ότι δεν είναι εφικτός ο περιορισμός της πολιτικής επιρροής του Βενιζέλου [59].

Τέλος, ο Π. Τσαλδάρης, αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος, δήλωσε ότι δεν προτείνει συγκεκριμένο υποψήφιο λόγω των επιφυλάξεων που διατηρούσε το κόμμα του έναντι της αβασίλευτης.

Στις 11 Δεκεμβρίου οι διεργασίες εντάθηκαν.

Ο Βενιζέλος, μιλώντας σε σύσκεψη Φιλελευθέρων βουλευτών και γερουσιαστών [60], τόνισε ότι δεν υπήρχε ανάγκη "τόνωσης" του προεδρικού θεσμού. Διευκρίνισε ότι κάτι τέτοιο πιθανόν να ήταν απαραίτητο τον Ιανουάριο του 1928, όταν υπήρχε η αίσθηση ότι η αβασίλευτη κινδυνεύει από τον Ιωάννη Μεταξά και ορισμένους απότακτους αντιβενιζελικούς [61], οπότε και ήταν ενδεδειγμένη η εκλογή του Νικολάου Πλαστήρα ή του θεμιστοκλή Σοφούλη στην θέση του ΠτΔ. Το 1929, όμως, δεν υπήρχε τέτοιος κίνδυνος ώστε να είναι απαραίτητη η παρουσία ενός ισχυρού Προέδρου. Παρ' όλα αυτά, οι βουλευτές Ζερβός και Καρασεβδάς του ζήτησαν να υποδείξει ως υποψήφιο Πρόεδρο τον Σοφούλη [62]. Η σύσκεψη έληξε με την παροχή εν λευκώ εξουσιοδότησης στον Βενιζέλο

Την ίδια μέρα, ορισμένοι άλλοι φιλελεύθεροι βουλευτές και γερουσιαστές κινήθηκαν υπέρ της υποψηφιότητας του Καφαντάρη [63]. Ο Βενιζέλος, σε μιά φανερό προσπάθεια να υπονομεύσει την κίνηση αυτή, δήλωσε ότι θα ήταν δυνατό να υποστηρίξει την πρόταση, γιατί η αποχώρηση του Καφαντάρη από την ενεργό πολιτική και η εκλογή του στην Προεδρία ήταν απαραίτητη προκειμένου να βελτιωθεί η κακή κατάσταση της υγείας του [64].

Αφαιρούσε, δηλαδή, κατά τρόπο προσβλητικό, οποιαδήποτε πολιτική σημασία από την ενδεχόμενη εκλογή του Καφαντάρη. Ταυτόχρονα, προσπάθη

σε να διασπάσει το διαφαινόμενο μέτωπο των Καφαντάρη-Παπαναστασίου βολιδοσκοπώντας τον τελευταίο, μέσω του υφυπουργού Υγείνης Αλ. Παππά-κατά πόσο θα ήταν διατεθειμένος να αποδεχθεί δική του προεδρική υποψηφιότητα. Η στάση του Παπαναστασίου ήταν αρνητική[65].

Παρά τις κινήσεις του Βενιζέλου, η υποψηφιότητα του Καφαντάρη ενισχύθηκε έναντι αυτών του Ζαΐμη και του Σοφούλη κατά τη δεύτερη σύσκεψη των αρχηγών των κομμάτων, που έγινε στις 12 Δεκεμβρίου.

Το εγχείρημα για τον περιορισμό του Βενιζέλου έπαιρνε πλέον άλλη μορφή. Ενώ αρχικά επιδιώχθηκε η εκλογή του Βενιζέλου στην Προεδρία με στόχο να αποχωρήσει από τον κομματικό ανταγωνισμό, ώστε οι Βενιζελογενείς ηγέτες να αποκτήσουν μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων, τώρα αφού ο Βενιζέλος δεν συναινούσε, επιδιωκόταν η εκλογή ενός άλλου σημαίνοντος πολιτικού ηγέτη, ώστε αυτός, αξιοποιώντας τις όποιες συσταγματικές και πολιτικές δυνατότητες, να περιστείλει την αδιαμφισβήτητη κυριαρχία του Βενιζέλου στην ελληνική πολιτική. Και στις δύο μορφές του το εγχείρημα υποστηρίχθηκε από την ίδια επιχειρηματολογία: την ανάγκη "τόνωσης" του προεδρικού θεσμού.

Στη δεύτερη αυτή σύσκεψη, ο Βενιζέλος επέμεινε στην αρχική του πρόταση για τον Ζαΐμη. Ο Αργυρόπουλος τάχθηκε ανεπιφύλακτα υπέρ της υποψηφιότητας του Σοφούλη, ενώ οι Παπαναστασίου, Μιχαλακόπουλος και Ζαβιτσιάνος, χωρίς να την απορρίπτουν ευθέως, επιφυλάσσονταν λόγω του "κομματικού" της χαρακτήρα, καθώς ο Σοφούλης ήταν ηγετικό στέλεχος του κόμματος των Φιλελευθέρων. Ταυτόχρονα, οι πολιτικοί αρχηγοί έδειχναν ότι θα προτιμούσαν τον Καφαντάρη, χωρίς να απορρίπτουν ευθέως ούτε τον Ζαΐμη.

Ο Ζαβιτσιάνος δήλωσε ότι θα προτιμούσε τον Καφαντάρη, λόγω της "μείζονος συντηρητικότητας" που είχε επιδείξει στις διαμάχες των τελευ

ταίων ετών. Διευκρίνισε ότι δεν θα είχε αντιρρήσεις για τον Ζαΐμη αν υποστηριζόταν από όλα τα κόμματα.

Ο Παπαναστασίου τάχθηκε υπέρ του Καφαντάρη και διατήρησε επιφυλάξεις για τον Ζαΐμη, λόγω της αδυναμίας του να αναλάβει "ευρυτέραν δράσιν" υπέρ της αβασίλευτης.

Ο Θεόδωρος Τουρκοβασίλης, εκπρόσωπος του κόμματος των Ελευθεροφρόνων[όό], δεν έλαβε σαφή θέση, δηλώνοντας ότι θα υποστήριζε όποιον υπεδείκνυαν από κοινού τα κόμματα.

Ο Τσαλδάρης και πάλι δεν έλαβε θέση, προτάσσοντας τις επιφυλάξεις του κόμματός του για την αβασίλευτη.

Η σύσκεψη αποκτούσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την στιγμή που οι πολιτικοί αρχηγοί ανέπτυξαν τις απόψεις τους σχετικά με το ρόλο του ΠτΔ στο πλαίσιο του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Ο Μιχαλακόπουλος θεωρούσε ότι η βασική αποστολή του ανώτατου άρχοντα ήταν να συμβουλεύει την κυβέρνηση. Η Γ Γαλλική Δημοκρατία ήταν το πρότυπό του.

Ο Παπαναστασίου εξήγησε ότι ανέμενε "ευρυτέραν δράσιν από τον αρχηγό του κράτους, ο οποίος θα ασκούσε μιά σύνθετη λειτουργία. Αφ' ενός θα συμβούλευε την εκάστοτε κυβέρνηση, αφ' ετέρου θα ενίσχυε κάθε "δημιουργικήν προσπάθειαν που συντείνει στην εμπέδωσιν της λαϊκής εμπιστοσύνης στο δημοκρατικόν πολίτευμα". Εβλεπε, δηλαδή, τον ΠτΔ ως νομιμοποιητικό παράγοντα του ασταθούς ακόμα πολιτεύματος. Προφανώς συνυπήρχαν στις προθέσεις του η συγκυριακή και μιά πιά μακροπρόθεσμη προοπτική σε σχέση με τον προεδρικό θεσμό.

Τα κύρια συμπεράσματα από τη δεύτερη αυτή σύσκεψη ήταν:

1) Χωρίς να τίθεται θέμα συνταγματικής ανασώρησης, οι κυριώτεροι πολιτικοί αρχηγοί αποδέχονταν την ανάγκη "τόνωσης" της Προεδρίας.

Οι αντιλήψεις τους, πάντως, διέφεραν. Μόνο ο Παπαναστασίου φαινό

ταν να έχει μιά σαφέστερη αντίληψη για το περιεχόμενο αυτής της "τόνωσης".

2) Ότι γύρω από την υποψηφιότητα του Καφαντάρη είχε δημιουργηθεί μιά ευρύτερη συναίνεση, στο πλαίσιο της βενιζελογενούς παράταξης αφού τόσο η ακραία δεξιά της πτέρυγα (Ζαβιτσιάνος), όσο και η αριστερή της (Παπαναστασίου) πρότειναν την εκλογή του.

Παρά την εν λευκώ εξουσιοδότηση, ο Βενιζέλος αισθανόταν ότι βρίσκεται σε δυσχερή θέση. Δεν είχε κατορθώσει να αποσπάσει από τον Τσαλδάρη καμιά γνώμη, ως ένα είδος έμμεσης αναγνώρισης της αβασίλευτης. Τον προβλημάτιζε το γεγονός ότι η εκλογή του Καφαντάρη θα είχε σαφή πολιτική σημασία: την τόνωση της Προεδρίας. Πίστευε ότι η εκλογή του Καφαντάρη θα του δημιουργούσε προβλήματα λόγω της διαμάχης τους του περασμένου έτους, η οποία είχε δημιουργήσει "ψυχικόν αποξένωσιν". Συνεπώς, αφού η κυβέρνηση ήταν ισχυρή και ο ίδιος ο Βενιζέλος αυτοχαρακτηριζόταν "προσωπικότης αρχική", η τόνωση δεν ήταν αναγκαία, αφού θα οδηγούσε σε συγκρούσεις. Αντίθετα ο Ζαΐμης πλεονεκτούσε λόγω του ήρεμου χαρακτήρα του, ενώ ταυτόχρονα η εκλογή του θα είχε συμβολική σημασία, λόγω του ότι δεν ήταν εξ' αρχής δημοκρατικός, αλλά είχε προσχωρήσει στην αβασίλευτη [67].

Ταυτόχρονα, στην κοινή γνώμη διαμορφωνόταν - μέσω του τύπου - κλίμα δυσμενές για την υποψηφιότητα Ζαΐμη και ευμενές για αυτήν του Καφαντάρη. Η αντιβενιζελική "Καθημερινή" σημείωνε με βαρείς χαρακτηρισμούς την πολιτική πορεία του Ζαΐμη και τις μεταβολές των θέσεών του [68], ενώ για τον Καφαντάρη η διάθεσή της εμφανιζόταν εντελώς διαφορετική. Τον χαρακτήριζε "ολιγότερον όλων αντιπαθής" (μεταξύ των προταθέντων για την Προεδρία) και έδινε έμφαση στην εργασία του στα πλαίσια της Οικουμενικής κυβέρνησης και στην άρνησή του να

συμβιβαστεί με τον Βενιζέλο το 1928, όπως επίσης και στο ότι επρόκειτο για τον καταλληλότερο υποψήφιο για την Προεδρία: "...είναι ο υπέρ πάντα άλλον δυνάμενος να καταστήση τα καθήκοντα ταύτα καθήκοντα, διότι έως τώρα δεν ήσαν..." [69]. Διαφαινόταν ότι ο Καφαντάρης, λόγω της ανεξαρτησίας του έναντι του Βενιζέλου, ήταν ανεκτός από τον αντιβενιζελικό κόσμο.

Από την άλλη πλευρά, η φιλοκυβερνητική "Ακρόπολις" διαπίστωνε για τον Ζαΐμη: "Είναι πλέον υπέργηρος, είναι ετεροκίνητος... δεν δύναται να τεθή επικεφαλής καμμιάς δράσεως, όχι πολιτικής πλέον, αλλ' ουδέ κοινωνικής απλώς." [70]. Σε αντίθεση, εγκωμίαζε τον Καφαντάρη [71].

Τελικά, ο Βενιζέλος, στις 13 Δεκεμβρίου, μπροστά στο διαμορφωμένο κλίμα, αφού συζήτησε με τον Παπαναστασίου και τον Ζαβιτσιάνο και τους ανακοίνωσε την υποστήριξή του στον Καφαντάρη και αφού βεβαιώθηκε ότι εκείνοι δεν είχαν μεταβάλει τις απόψεις τους, όπως έλπιζε το πρωθυπουργικό περιβάλλον [72], απέστειλε στον Καφαντάρη μία επιστολή στην οποία έμμεσα αλλά σαφώς έθετε τους όρους για να υποστηρίξει την υποψηφιότητά του: "...πολλοί εκ των φίλων μου έχουν την εντύπωσιν ότι η κατά το παρελθόν διένεξίς μας θα σε επηρεάση κατά την άσκησιν των καθηκόντων σου εάν εκλεγής ΠτΔ, επί ζημία του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Διαμαρτύρομαι δια τας αντιλήψεις αυτάς των φίλων μου. Δεν επιθυμώ να εξασφαλίσω την ευμένειαν του Ανωτάτου Άρχοντος, διότι γνωρίζεις πόσον σέβομαι τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, αλλά θα ήθελα να βεβαιωθώ από σε τον ίδιον, ότι το πρόσφατον παρελθόν δεν εδημιούργησε μεταξύ μας τιαύτην ψυχικήν διάστασιν, ώστε το ήδη δυσχερές έργον μου να καταστή πλέον δυσχερές, εφ' όσον ήθελε πραγματοποιηθή η εκλογή σου ως ΠτΔ." [73].

Ο Καφαντάρης αντιλαμβανόταν ότι ο όρος που του έθετε ο Βενιζέλος,

να μην επιχειρήσει να μεταβάλει την προεδρική πρακτική της προηγούμενης πενταετίας, καθιστούσε χωρίς αξία την ενδεχόμενη εκλογή του στην Προεδρία. Εξ' άλλου, λόγω του χαρακτήρα του, ήταν δύσκολο να οδηγηθεί στην αποδοχή υπό όρους της υποψηφιότητάς του. Γι' αυτό το λόγο η απάντησή του, αν και έδειχνε ότι αποδεχόταν την υποψηφιότητά του, ήταν στην ουσία απορριπτική [74]. Απαντώντας έτσι γνώριζε ότι ο Βενιζέλος, τελικά, θα υπαναχωρούσε.

Αρχικά δήλωσε πως δεν επεδίωκε την εκλογή του και ήταν στη διακριτική ευχέρεια του Βενιζέλου να εκλεγεί οποιοσδήποτε. Συνεχίζοντας, τόνισε πως στην περίπτωση που θα εκλεγόταν θα έπραττε το καθήκον του όπως απαιτούσαν το Σύνταγμα και οι Νόμοι του Κράτους. Κατέληξε λέγοντας: "Η μεταξύ μας διάσταση δεν είναι δυνατόν να με κάμη να λησμονήσω κατά την άσκηση των καθηκόντων μου, της μεγάλης ευθύνας με την οποία εβάρυνε τον αρχηγόν των φιλελευθέρων η πανηγυρικός εκδηλωθείσα υπέρ αυτού εμπιστοσύνη του Ελληνικού λαού." [75].

Το ουσιαστικό νόημα της απάντησης ήταν ότι ο Καφαντάρης, χωρίς να παραγνωρίζει το γεγονός ότι ο Βενιζέλος διέθετε τη συντριπτική πλειοψηφία της Βουλής και δικαιοῦτο να κυβερνήσει σύμφωνα με τις αντιλήψεις του, δεν ήταν διατεθειμένος να παραμείνει άβουλος θεατής των πολιτικών εξελίξεων, θεωρώντας ότι το συνταγματικό πλαίσιο του επέτρεπε ορισμένες δυνατότητες παρεμβάσεων. Επρόκειτο, κυρίως, για το άρθρο 74, το οποίο έδινε την ευχέρεια στον ΠτΔ "να συγκαλεί παρ' εαυτώ το Υπουργικόν Συμβούλιον οσάκις κρίνει αναγκαίον". Η διάταξη αυτή έδινε στον ΠτΔ τη δυνατότητα να συμμετέχει στη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής και στην παρακολούθηση της εφαρμογής της. Ο Παπαναστασίου, προσπαθώντας να πείσει τον Βενιζέλο να αποδεχθεί την υποψηφιότητά του για την Προεδρία, είχε επισημάνει τη σημασία της: "Άλλωστε δεν πρόκειται να αχρηστευθεί πολιτικώς ο

κ.Βενιζέλος αν αναλάβη την Προεδρίαν,αφού κατά το Σύνταγμα ο ΠτΔ δύναται να προεδρεύη του Υπουργικού Συμβουλίου."[76].

Ο Βενιζέλος,επηρεασμένος και από το στενό του περιβάλλον(τον γιό του Κυριάκο[77],τη σύζυγό του Ελενα[78],τον Β.Σκουλά)και από ηγετικούς παράγοντες του Κόμματος των Φιλελευθέρων,όπως ο Πρόεδρος της Βουλής Ιωάννης Τσιριμώκος,με τον οποίο ο Καφαντάρης βρισκόταν σε οξύτατη διαμάχη από πολλά χρόνια[79],αλλά και από συνεργάτες του στην κυβέρνηση,όπως ο Περ.Αργυρόπουλος,που χαρακτήριζε"αυθάδεια την απαίτηση του Καφαντάρη να μην παρεμβαίνει ο ιδιώτης τότε Βενιζέλος στην κυβερνητική πολιτική το 1927-1928[80],και σημείωνε χαρακτηριστικά:"...εξανέστην διότι ο Καφαντάρης θα έκανε αβίωτο το βίο της κυβερνήσεως."[81],δεν θεώρησε ικανοποιητική την απάντηση του Καφαντάρη.

Στις 14 Δεκεμβρίου,ανακοίνωσε με επιστολές του στους αρχηγούς των κομμάτων την απόφασή του να υποστηρίξει τον Ζαΐμη [82].Ήδη είχε αρνηθεί να παραλάβει υπόμνημα του βουλευτή Ζαρίφη, που υπέγραφαν αρκετοί φιλελεύθεροι βουλευτές και γερουσιαστές,με τη δικαιολογία ότι δεν ήθελε να θεωρηθεί πως κατέληξε σε ευνοϊκή για τον Καφαντάρη απόφαση υπό πίεση[83].

Την ίδια μέρα,ανέπτυξε τις απόψεις του στους φιλελεύθερους βουλευτές και γερουσιαστές,λίγη ώρα πριν από την έναρξη της ψηφοφορίας. Οι απόψεις αυτές ήταν ευθυγραμμισμένες με τις σκέψεις που είχε διατυπώσει στο σημείωμά του αμέσως μετά τη δεύτερη σύσκεψη των αρχηγών των κομμάτων[84].Έτσι,μεταξύ άλλων,είπε:

1)"Οπωσδήποτε εάν σήμερα σας επρότεινα να εκλέξητε τον Καφαντάρη η εκλογή του θα είχε και την πρόσθετον έννοιαν τονώσεως του θεσμού.Μετά μακράν σκέψιν έκρινα ότι δεν είναι ενδεδειγμένον

εις την παρούσαν στιγμήν, αφού επεράσαμε χωρίς τονωμένον θεσμόν επί πέντε έτη με ασθενείς κυβερνήσεις, τώρα που έχομεν κυβέρνησιν ισχυράν θα επιδιώξωμεν να τονώσωμεν τον θεσμόν, με τον κίνδυνον να δημιουργήσωμεν συγκρούσεις μεταξύ του ανευθύνου παράγοντος και του υπευθύνου αρχηγού της κυβερνήσεως. Αυτή η σκέψις με έφερεν εις το συμπέρασμα ότι δεν έπρεπε να υποδείξω τον κ. Καφαντάρην αλλά τον κ. Ζαΐμην." Για να ενισχύσει το επιχείρημά του, έφερε ως παράδειγμα την Γ Γαλλική Δημοκρατία, το πρότυπο της οποίας ακολούθησε το Σύνταγμα του 1927. Υπενεύμισε ότι στις περιπτώσεις των Προέδρων Mac Mahon, Casimir Perrier και Millerand, οι προσπάθειες αναβάθμισης του θεσμού είχαν αποτύχει και είχαν καταλήξει στην παραίτηση των προαναφερομένων μετά την αντίδραση του Κοινοβουλίου.

2) Ένα άλλο επιχείρημά του αποκάλυπτε την προσπάθειά του να πείσει το Λαϊκό Κόμμα να άρει τις επιφυλάξεις του για την αβασίλευτη και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την αδιατάρακτη ενδοαστική εναλλαγή στην εξουσία. Καθώς ο Ζαΐμης δεν ήταν ανέκαθεν δημοκρατικός, αλλά είχε αναγνωρίσει εκ των υστέρων την αβασίλευτη, ήταν πολύτιμος, προκειμένου να συμβολίζει την ευρύτερη αποδοχή της αβασίλευτης.

3) Επεσήμανε, ακόμα, την καταγωγή του Ζαΐμη, που προερχόταν από μία ιστορική οικογένεια, πράγμα που επεσήμανε και για τον αποχωρήσαντα ΠτΔ Π. Κουντουριώτη, τονίζοντας ότι προέρχεται από την "εθνικήν ασριστοκρατίαν" [85], ενδεικτικό της συντηρητικής νοοτροπίας του Βενιζέλου, μετά την επάνοδό του στην πρωθυπουργία το 1928, οπότε εμφανίστηκε ως υπερασπιστής του κοινωνικού καθεστώτος [86] και υπέρμαχος της υπέρβασης του χάσματος μεταξύ βενιζελισμού και αντιβενιζελισμού.

Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας που ακολούθησε, αν και οδήγησε τον Ζαΐμη στην Προεδρία, υπήρξε σχετικό πλήγμα για την κυβέρνηση και τον Βενιζέλο προσωπικά. Σε σύνολο ψηφισάντων 327 (επί συνόλου 370), ο Ζαΐμης έλαβε 257 ψήφους. Βρέθηκαν 38 λευκά, 22 υπέρ του Καφαντάρη, 6 υπέρ του Σοφούλη, 2 υπέρ του Κουντουριώτη, 1 υπέρ του Παπαναστασίου και 1 υπέρ του Ρωμανού. Τα λευκά είχαν ριφθεί από τους λαϊκούς και τους Ελευθερόφρονες. Δεδομένου, δε, ότι οι Καφαντάρης, Παπαναστασίου και Ζαβιτσιάνος με τους οπαδούς τους είχαν ψηφίσει υπέρ του Ζαΐμη, στο πλαίσιο της εν λευκώ εξουσιοδότησης, γινόταν φανερό ότι περίπου 30 φιλελεύθεροι είχαν απειθαρχήσει [87]. Κι αυτό μετά τις προειδοποιήσεις από το πρωθυπουργικό περιβάλλον ότι, σε περίπτωση διάσπασης των φιλελεύθερων ψήφων μεταξύ 2-3 υποψηφίων, θα ακολουθούσε παραίτηση της κυβέρνησης [88]. Ήταν μιά προφανής προσπάθεια αποτροπής μαζικής απειθαρχίας, που φαινόταν πιθανή, και πέτυχε να συγκρατήσει στη γραμμή του Βενιζέλου τον κύριο άγκο των φιλελευθέρων.

Η εμμονή του Βενιζέλου στον Ζαΐμη, όμως, είχε και πιά μακροπρόθεσμες συνέπειες. Ενώ δεν κατόρθωνε να παρασύρει τους λαϊκούς σε αναγνώριση της αβασίλευτης [89], προκαλούσε οριστική ρήξη με τους παλαιούς συνεργάτες του, οι οποίοι από τις αρχές του 1930 επρόκειτο να σκληρύνουν τη στάση τους απέναντί του και να εντείνουν τον αντιπολιτευτικό τους αγώνα με δυσμενείς, τελικά, συνέπειες για τη βενιζελογενή παράταξη στο σύνολό της [90].

Η προεδρική εκλογή του 1934 συνιστά μιά γενική διαπραγμάτευση των δύο βασικών πολιτικών παρατάξεων του Μεσοπολέμου. Στη διαπραγμάτευση αυτή τίθενται τα δύο βασικά θέματα: το εκλογικό σύστημα και η στρατιωτική επετηρίδα.

Κεντρικός στόχος του πρωθυπουργού Παναγή Τσαλδάρη ή ταν η επανεκλογή του Προέδρου Ζαΐμη. Στο διάστημα που είχε μεσολαβήσει από το Μάρτιο του 1933, ο Πρόεδρος Ζαΐμης ακολουθούσε την πρακτική που είχε ακολουθήσει και στην περίοδο της διακυβέρνησης από τον Βενιζέλο: την πλήρη ευθυγράμμιση με τις κυβερνητικές επιλογές. Αυτό ήταν ικανοποιητικό για τον Τσαλδάρη, στο μέτρο που αφ' ενός ο ΠτΔ δεν εμφανιζόταν εμπόδιο στην εφαρμογή της πολιτικής του και αφ' ετέρου μπορούσε να υποστηρίξει την επανεκλογή ενός προσώπου που είχε επιλεγεί πέντε χρόνια νωρίτερα από τον ίδιο τον Βενιζέλο.

Στη συγκεκριμένη στιγμή, όμως, ο Βενιζέλος είχε ακριβώς αντίθετη αντίληψη για τον ΠτΔ. Από τη στιγμή που ο ΠτΔ είχε απορρίψει τα αιτήματά του—να αρνηθεί τη δημοσίευση του εκλογικού νόμου και του νόμου για τη στρατιωτική επετηρίδα[91]—λόγω παραβίασης από την κυβέρνηση των συνταγματικών διαδικασιών—ο Πρόεδρος Ζαΐμης ήταν πρόσωπο ανεπιθύμητο και ακατάλληλο για την Προεδρία.

Η στάση του Βενιζέλου μπορούσε να είναι αποφασιστική δεδομένου ότι ο Εθνικός Συνασπισμός διέθετε την πλειοψηφία στην κοινή σύνοδο Βουλής και Γερουσίας, η οποία ήταν αρμόδια για την εκλογή του ΠτΔ. Η υπεροχή αυτή ώθησε τον Βενιζέλο στην υποβολή όρων, προκειμένου να συναινέσει ο Εθνικός Συνασπισμός στην επανεκλογή του Αλ. Ζαΐμη. Οι όροι αυτοί ήταν:

- 1) Να αποσυρθεί το εκλογικό νομοσχέδιο [92] και να συμφωνηθεί ότι οι εκλογές θα γίνονταν με αναλογική ή το πλειοψηφικό που ίσχυε κατά τις προτιμήσεις της κυβέρνησης.
- 2) Να ψηφιστεί νόμος που θα ρύθμιζε την ανασθεώρηση των εκλογικών καταλόγων της Αθήνας.
- 3) Να εξασφαλιστεί η ακώλυτη άσκηση των κοινοβουλευτικού ελέγχου των κυβερνητικών πράξεων.
- 4) Να παρασχεθεί ικανοποίηση στον Βενιζέλο για τα επεισόδια εις βάρος του στη Βουλή στις 15 Μαΐου 1933, όταν και διέκοψε την απολογία του για το κίνημα Πλαστήρα.
- 5) Να επιβληθεί "η αναγκαία κύρωση" για την εναντίον του Βενιζέλου δολοφονική απόπειρα στις 6 Ιουνίου 1933.
- 6) Να στιγματίσει δημόσια ο πρωθυπουργός τα κηρύγματα του τύπου υπέρ της δολοφονίας του Βενιζέλου και θα επεδίωκε την δικαστική τους δίωξη. και
- 7) Να παύσει να διατυπώνεται η απειλή κυβερνητικών παραγόντων πως θα καταργούσαν τη Γερουσία αν δεν έπαυε η αντιπολίτευση να την χρησιμοποιεί ως μέσο για την παρεμπόδιση της προόδου του κυβερνητικού προγράμματος.

Επειδή προέβλεπε ότι Γ. Κονδύλης, υπουργός Στρατιωτικών, θα αντιδρούσε στην αποδοχή των όρων αυτών, ο Βενιζέλος πρόσφερε στον Τσαλδάρη σε αντάλλαγμα των 10 ή 11 ψήφων που θα έχανε (των υποστηρικτών του Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος του Κονδύλη) τη διάλυση του Εθνικού Συνασπισμού, ώστε ένα ή περισσότερα από τα μικρά κόμματα που τον αποτελούσαν να σχηματίσει κυβέρνηση συνεργασίας με τους λαϊκούς [93]. Όπως σημείωσε ο Βενιζέλος, ήταν εντελώς αντίθετος με την πρακτική και τις αντιλήψεις του Προέδρου Ζαΐμη. Κατέκρινε την απάθειά του μπροστά στο ενδεχόμενο εμφυλίου πολέμου, την ανοχή του στις κυ

Βερνητικές απειλές για διάλυση της Γερουσίας και πρόσθεσε ότι: "ο κ. Ζαΐμης υπήρξεν ως ΠτΔ ανύπαρκτος και εις κοινωνικήν και παραστατικήν εμφάνισιν, παρέλειψε δε το καθήκον που είχε της συχνής επαφής με τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα." [94]. Καυτηρίασε το δόγμα της ευευγράμμισης με την κυβέρνηση, στο πλαίσιο του οποίου ήταν διετεθειμένος να δημοσιεύσει τα νομοσχέδια για το εκλογικό σύστημα και την επετηρίδα. Προχώρησε, τέλος, ακόμα περισσότερο, τονίζοντας ότι ο ΠτΔ με τα δικαιώματα που δίδεστε να παύει την κυβέρνηση και να διαλύει τη Βουλή με τη σύμφωνη γνώμη της Γερουσίας (την πλειοψηφία της οποίας δίδεστε ο Βενιζέλος), μπορούσε να ανασυνθέσει τον πολιτικόν βίον." [95].

Αφνε, έτσι, να εννοηθεί ότι ήταν δυσαρεστημένος, γιατί ο ΠτΔ δεν είχε κάνει χρήση αυτών των εξουσιών του. Παρά τις επικρίσεις αυτές, όμως, ήταν διετεθειμένος να υποστηρίξει την επανεκλογή του Ζαΐμη με βάση τους παραπάνω όρους, η ουσία των οποίων ήταν ότι θα δίδεστε υπό τον έλεγχό του κυβέρνηση συνασπισμού λαϊκών και ορισμένων βενιζελογενών, αφού θα είχε στερήσει τους λαϊκούς από τα δυναμικά τους ερείσματα, με κορυφαίο τον Κονδύλη. Διευκρίνισε, ότι σε περίπτωση που η κυβέρνηση δεν αποδεχόταν τους όρους του, ο Εθνικός Συνασπισμός θα έπρεπε με την πλειοψηφία του να αναδείξει ΠτΔ έναν από τους αρχηγούς των κομμάτων που τον αποτελούσαν [96].

Για το θέμα αυτό οι Παπαναστασίου και Καφαντάρης τόνισαν στον Βενιζέλο, ότι μόνο ο ίδιος μπορούσε ως υποψήφιος ΠτΔ να εξασφαλίσει την πλειοψηφία των εκλεκτόρων. Ο ίδιος διατηρούσε επιφυλάξεις για την ενδεχόμενη υποψηφιότητά του για την Προεδρία, γιατί επιθυμούσε τη διεύρυνση των προεδρικών εξουσιών με την αναγνώριση στον ΠτΔ του δικαιώματος αρνησικυρίας των αποφάσεων των νομοθετικών σωμάτων, κατά το πρότυπο των Η.Π.Α. [97]-δίνοντας, έτσι, ένα δείγμα μόνο

των πολιτειακών του σχεδίων. Υποψιαζόταν, από την άλλη, ότι ο Παπαναστασίου υπό αυτούς τους όρους δεν θα τον ψήφισε. Ο τελευταίος, όμως του δήλωσε ότι θα τον ψήφισε και πίστευε πως θα τον έπειθε να εγκαταλείψει αυτά του τα σχέδια[98].

Το σημείο αυτό αποκάλυπτε τις διαφορές που χώριζαν τον Βενιζέλο από τους παλαιούς συνεργάτες του. Οι τελευταίοι, στην ουσία, προωθούσαν την υποψηφιότητά του σε μιά προσπάθεια εκβιασμού της κυβέρνησης για να αποσύρει, τουλάχιστον, το εκλογικό νομοσχέδιο. Αντίθετα, ο Βενιζέλος ήταν αποφασισμένος να επιμείνει σε αυτήν, εκτός και αν η κυβέρνηση αποδεχόταν τους όρους του.

Ο Τσαλδάρης, παρά το γεγονός ότι οι όροι του ήταν επαχθείς και το γόητρό του θα πληττόταν αν εμφανιζόταν ότι υποχωρεί άμεσα στους όρους του Βενιζέλου, ήταν διατεθειμένος να τους αποδεχθεί. Την υποχώρηση απέτρεπε η αδιαλλαξία του Κονδύλη, ο οποίος δήλωσε, ήδη, στις 2 Σεπτεμβρίου: "Ο στρατός ο οποίος ενδιαφέρεται δια την ομαλότητα του τόπου, συνδέει φυσικά το ζήτημα με την επανεκλογήν του κ. Ζαΐμη". Κάλεσε την αντιπολίτευση να μην χρησιμοποιήσει τη Γερουσία για την εκλογή φιλικού της ΠτΔ γιατί αυτό θα σήμαινε "απαρχήν ωδίνων".

Στην ευθεία απειλή χρήσης στρατιωτικής βίας απάντησε ο Καφαντάρης δηλώνοντας, την επόμενη μέρα, ότι ο Βενιζέλος εκλεγόμενος ΠτΔ, σε περίπτωση που η κυβέρνηση δεν αναγνώριζε την εκλογή του, θα σχημάτιζε νέα, η οποία "θα συνεκέντρωνε αναμφισβήτως όλην την δύναμιν και το κύρος δια να επιβάλλει τας απόψεις της"[99].

Η αντίδραση του Κονδύλη ματαίωσε, σε πρώτη φάση, την συνεννόηση[100], οι προσπάθειες για την οποία επαναλήφθηκαν με τον Βενιζέλο να θεωρεί ότι βρίσκεται σε θέση ισχύος και να μεταβαίνει στην Κρήτη στις 22 Σεπτεμβρίου. Παρά, δε, το γεγονός ότι ο Ανδρέας

Μιχαλακόπουλος, του οποίου το Συντηρητικό Δημοκρατικό Κόμμα διέθετε 6 ψήφους, τασσόταν υπέρ της υποψηφιότητας Ζαΐμη και κατηγορήσε τον Βενιζέλο ότι εντείνει το διχασμό (8 Σεπτεμβρίου) [101].

Η επανάληψη των προσπαθειών είχε αρχίσει στις 15 Σεπτεμβρίου με διάβημα του Καφαντάρη στον Ζαΐμη, ο οποίος είχε αναλάβει να μεσολαβήσει στον Τσαλδάρη, προκειμένου να επέλθει συνεννόηση με βάση τους όρους του Βενιζέλου, τους οποίους αυτός είχε επαναλάβει στις 13 Σεπτεμβρίου, κατά τη σύσκεψη της κοινοβουλευτικής ομάδας των Φιλελευθέρων [102].

Ταυτόχρονα, η κυβερνητική παράταξη προσπαθούσε να ισχυροποιήσει τη διαπραγματευτική της θέση προβάλλοντας το ενδεχόμενο να απέχει από την ψηφοφορία για την εκλογή ΠτΔ, αποτρέποντας, έτσι, την επίτευξη απαρτίας. Αυτό γιατί, σύμφωνα με το άρθρο 67 του Συντάγματος, για να υπάρχει απαρτία θα έπρεπε να παρίστανται τα 3/5 του συνολικού αριθμού των βουλευτών και γερουσιαστών, αριθμό που δεν διέθετε ο Εθνικός Συνασπισμός (18 Σεπτεμβρίου) [103].

Στις 20 Σεπτεμβρίου προχώρησε ακόμα περισσότερο, απειλώντας να προβεί σε αυτοδιάλυση της Βουλής και εκλογές με το νέο εκλογικό σύστημα που την ευνοούσε [104]. Ακριβώς το τελευταίο σημείο έκανε αξιόπιστη την απειλή για την ηγεσία του Εθνικού Συνασπισμού, αν και δεν ήταν βέβαιο κατά πόσο η κυβέρνηση διέθετε την πλειοψηφία στη Βουλή για να πετύχει την αυτοδιάλυση, αφού ο Ι. Μεταξάς, αρχηγός των Ελευθεροφρόνων, μικρού κόμματος που στήριζε την κυβέρνηση, δεν συμφωνούσε στο θέμα της αυτοδιάλυσης [105], όπως και ορισμένοι αδιάλλακτοι Ναϊκοί.

Τελικά, ήταν η διαδοχική αδιαλλαξία των Κονδύλη και Βενιζέλου που ματαίωσε την συνεννόηση. Όταν κατά τη συνάντηση της 23ης Σεπτεμβρίου, ο Τσαλδάρης συμφώνησε με τους Παπαναστασίου, Καφαντάρη και Μυλω

νά, αρχηγό του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος. Συμφώνησε πάνω στις γενικές γραμμές των όρων του Βενιζέλου, ήταν ο Κονδύλης εκείνος που εξεδήλωσε τη σαφή αντίθεσή του, ζητώντας να δοθεί απλή υπόσχεση ότι το εκλογικό νομοσχέδιο θα αποσυρόταν μετά την προεδρική εκλογή[106].

Όταν, δε, ο Τσαλδάρης αναζήτησε νέα φόρμουλα προτείνοντας, στις 26 Σεπτεμβρίου, στον Σοφούλη:

- 1) Την απόσυρση του εκλογικού νομοσχεδίου,
- 2) Την τροποποίηση του κανονισμού της Βουλής κατά τρόπο που να εξασφαλίζει την ομαλή διεξαγωγή των συνεδριάσεων, και
- 3) Την αποκήρυξη των δημοσιευμάτων από τον ίδιο, που προπαγάνδισαν τη δολοφονία του Βενιζέλου,

ο τελευταίος τις απέρριψε[107] και επέμεινε στους όρους του[108].

Τη στιγμή του αδιεξόδου, η κυβέρνηση προχώρησε στη ψήφιση του εκλογικού νομοσχεδίου, στις 3 Οκτωβρίου, ενώ ταυτόχρονα και από τις δύο παρατάξεις εξετάστηκε η δυνατότητα δικτατορικών λύσεων. Στον αντιβενιζελικό χώρο ο Ι. Μεταξάς και οι λαϊκοί Ι. Ράλλης και Γ. Στράτος κηρύχθηκαν υπέρ της δικτατορίας καταγγέλοντας τις κοινοβουλευτικές μεθόδους ως "αλυσιτελείς"[109]. Ο Μεταξάς σε όλη τη διάρκεια του 1934 βρισκόταν σε διαπραγματεύσεις με τον Κονδύλη, προκειμένου να εγκαθιδρύσουν δικτατορία, με την ενθάρρυνση του μεγαλοεπιχειρηματία Μποδοσάκη. Στις αρχές Οκτωβρίου, έχοντας απορρίψει τη συμμετοχή στο σχεδιαζόμενο κίνημα και του Παγκάλου, προσανατολιζόταν σε αποκλειστικά δική του πρωτοβουλία[110]. Έτσι, επισκεπτόμενος τον Ζαΐμη, στις 8 Οκτωβρίου, του ανέπτυξε τις απόψεις του σχετικά με την ανάγκη κατάργησης του κοινοβουλευτικού συστήματος.

Του πρότεινε, σε περίπτωση απόρριψης από τη Βουλή της πρότασης που

επρόκειτο να υποβάλει η κυβέρνηση για αυτοδιάλυση, να κληθεί ο ίδιος να σχηματίσει κυβέρνηση και "εντός 48 ωρών να εκκαθαρίσω την κατάσταση και να παγιώσω την τάξιν και την γαλήνην." [111]. Ο Ζαΐμης "έδειξε πολλήν ευκαρίστησιν, και καμίαν αντίρρησιν" [112], αλλά δεν δεσμεύτηκε για τίποτε.

Ο Βενιζέλος, από την άλλη μεριά, είχε εξασφαλίσει την παρουσία στη Βόρειο Ελλάδα κοντά στις στρατιωτικές μονάδες, του πιστού του στρατηγού Θεωναίου και του συνταγματάρχη Σαράφη, ηγετικού παράγοντα στο κίνημα που σχεδίαζε ήδη από τον Ιούλιο του 1933 [113]. Αυτό θα του εξασφάλιζε στρατιωτική υποστήριξη, στην περίπτωση που η κυβέρνηση δεν θα αναγνώριζε την εκλογή του στην Προεδρία της Δημοκρατίας και θα του επέτρεπε να εκκαθαρίσει ριζικά την κατάσταση προς όφελός του.

Το αδιέξοδο λύθηκε από μιά αιφνιδιαστική εξέλιξη που δεν αναμενόταν από κανέναν. Στις 12 Οκτωβρίου, υπό την καθοδήγηση του Γονατά, προέδρου της Γερουσίας και μέλους της τριμελούς Διοικούσας Επιτροπής των Φιλελευθέρων, οι 17 γερουσιαστές που προέρχονταν από τις επαγγελματικές οργανώσεις, προσκεείμενοι στον Βενιζέλο, υποσχέθηκαν στον Τσαλδάρη την υποστήριξή τους στην υποψηφιότητα του Ζαΐμη, με αντάλλαγμα την κατάργηση του νέου εκλογικού νόμου πρόταση την οποία ο Τσαλδάρης αμέσως δέχθηκε [114]. Την λύση αυτή αποδέχθηκαν και οι Καφαντάρης και Παπαναστασίου, ο τελευταίος, μάλιστα, με τη διευκρίνιση ότι δεν είχε καμιά ανάμειξη στη μεθόδευση του συμβιβασμού [115].

Η κίνηση του Γονατά ερμηνεύθηκε ως προσπάθεια διασφάλισης των συμφερόντων των βενιζελικών πολιτευτών από τις δυσμενείς επιπτώσεις του νέου εκλογικού νόμου και παραμερισμού του Βενιζέλου από στρατιωτικούς παράγοντες της εποχής, όπως ο στρατηγός Θεωναίος, που απο

φάσισε να μην συμμετάσχει στο κίνημα που σχεδίαζε ο Βενιζέλος [116] και ο Πλαστήρας, τον οποίο προσπάθησε ο Αλέξανδρος Ζάννος- στενός συνεργάτης του Βενιζέλου-να πείσει ότι δεν επρόκειτο για "προδοσία" [117].

Ο ίδιος ο Βενιζέλος, αν και δεν προχώρησε στη δημόσια αποδοκιμασία του Γονατά, εκδήλωσε τη δυσαρέσκειά του σε αρκετά πρόσωπα, όπως στη σύζυγό του Έλενα [118], τον παλιό του συνεργάτη Πότη Τσιμπιδάρο [119] και τον γερουσιαστή Κιτσίκη, στον οποίο διέψευσε ότι είχε δώσει σαφείς και κατηγορηματικές οδηγίες στον Γονατά για το συμβιβασμό.

Θεωρούσε ότι η κυβέρνηση δεν είχε εξασφαλισμένη την αυτοδιάλυση και, συνεπώς, θα μπορούσαν να της αποσπαστούν παραχωρήσεις σχετικά με το στρατιωτικό νομοσχέδιο [120].

Ο ίδιος ο Γονατάς ισχυρίστηκε ότι προχώρησε στην κίνηση αυτή όταν ο Σοφούλης, επανερχόμενος από την Κρήτη, στις 11 Οκτωβρίου, του μετέφερε την επιθυμία του Βενιζέλου να αποφευχθούν οπωσδήποτε οι εκλογές με το νέο εκλογικό νόμο. Ο Γονατάς αποφάσισε να προχωρήσει, καθώς οι υπόλοιποι ηγέτες του Εθνικού Συνασπισμού απέφευγαν να αναλάβουν πρωτοβουλία [121].

Ανεξάρτητα, πάντως, από τα κίνητρα του Γονατά, αποκαλυπτόταν ότι στο εσωτερικό της βενιζελογενοῦς παράταξης υπήρχαν κρίσιμες διαφορές στρατηγικής. Ο Παπαναστασίου σημείωνε, στις 18 Οκτωβρίου: "Οι εκλογές...εματαιώθησαν...ήταν ζήτημα αν θα μπορούσαν να διεξαχθούν χωρίς βιαία σύρραξη...από όπου και αν έκλινε η νίκη η Δημοκρατία κινδύνευε. Γι' αυτό συνεβούλευα να είμαστε διαλλακτικοί. Ο Βενιζέλος πολλές φορές θύμωνε αλλά δεν είχε δίκιο. Τώρα το έχει καταλάβει." [122].

Στην πραγματικότητα, ο Βενιζέλος αποφάσισε να προχωρήσει στην ένοπ

λη αναμέτρηση μέσα στο 1935, αντίθετα από τις αντιλήψεις των συμμάχων του. Οι τελευταίοι διέκοπταν τις σχέσεις τους με τον στρατιωτικό μηχανισμό, που είχε συγκροτηθεί από τον Ιούλιο του 1933 και με τη δική τους έγκριση, ελπίζοντας ότι ο συμβιβασμός θα μπορούσε να αποτρέψει δικτατορικές λύσεις [123].

Στις συνθήκες της έντονης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, ένα μεγάλο μέρος του πολιτικού προσωπικού είχε πεισθεί ότι το κοινοβουλευτικό σύστημα έπρεπε να παραμεριστεί ως ανίκανο να αντιμετωπίσει τα οξυμένα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, που απαιτούσαν έντονη κρατική παρέμβαση.

Παράλληλα, η αδυναμία συμφωνίας των δυό μεγάλων παρατάξεων πάνω σε κοινά αποδεκτούς κανόνες παιχνιδιού και η σύνδεση συμφερόντων των στρατιωτικών με τις πολιτικές παρατάξεις οδηγούσαν σε στρατιωτικές λύσεις των πολιτικών διαφορών. Στο μέτρο που η πολιτική ηγεσία στην προκειμένη, δηλαδή, περίπτωση ο Βενιζέλος, θεωρούσε ότι οι κοινοβουλευτικές διαδικασίες δεν μπορούσαν να οδηγήσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα και, αντίστοιχα, οι στρατιωτικοί παράγοντες αισθάνονταν ότι τα συμφέροντά τους απειλούνται κείρια, η μετάβαση από το πολιτικό στο στρατιωτικό πεδίο ήταν αναπόφευκτη [124].

Στη δεδομένη συγκυρία, η εξέλιξη της προεδρικής εκλογής ήταν καταλυτική για τις αντιλήψεις του Βενιζέλου για την εκκαθάριση της κατάστασης.

Η σχετική ψηφοφορία έγινε στις 19 Οκτωβρίου. Σε σύνολο 329 ψηφισάντων, ο Ζαΐμης έλαβε 197 ψήφους [125]. Ο στρατηγός Καλλάρης, που υποστηρίχθηκε από τον Παπαναστασίου [126] και τον Μυλωνά, έλαβε 18 ψήφους. 112 ψηφοδέλτια βρέθηκαν λευκά, 1 με το όνομα του Γονατά και 1 άκυρο. Ο Ζαΐμης επανεκλεγόταν Πρόεδρος μίας Δημοκρατίας που δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ.

ΣΤ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

1) Η εξέταση των κριτηρίων επιλογής ενός υποψηφίου Προέδρου της Δημοκρατίας από την κυβερνητική παράταξη αλλά και από την αντιπολίτευση προσδιορίζει, σε μεγάλο βαθμό, και τις δυνατότητες πολιτικής παρέμβασης του φορέα του αξιώματος και μπορεί, σε ένα βαθμό, επίσης, να καταστήσει ερμηνεύσιμη την πολιτική του.

Από τη μελέτη των τριών προεδρικών εκλογών του Μεσοπολέμου και της επιλογής προσωρινού ΠτΔ το 1924 (εξαιρείται η άμεση εκλογή ΠτΔ το 1926, αφού πρόκειται για μεμονωμένη περίπτωση και -σε συνδυασμό με τις ιδιαίτερες περιστάσεις που τη συνόδευαν- δεν προσφέρεται για συναγωγή γενικών συμπερασμάτων) φαίνεται να επικρατούν τα ακόλουθα κριτήρια επιλογής υποψηφίου. Από την κυβερνητική παράταξη:

α) Η πολιτική αδυναμία του υποψηφίου Προέδρου:

Ήταν το βασικό κριτήριο που βάρυνε, το Δεκέμβριο του 1929, στην επιλογή του Ζαΐμη από τον Βενιζέλο. Φορέας ισχυρής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, προτίμησε την άχρωμη προσωπικότητα του Ζαΐμη, που δεν διέθετε αυτοτελή κομματική βάση και ήταν λογικά αδύνατο να μπορέσει να αντιπαραταχθεί στην κυβέρνησή του. Κάτι τέτοιο άλλωστε ήταν αντίθετο με τις αντιλήψεις του για τον θεσμό. Η επιλογή αυτή εκτιμήθηκε από τον ίδιο τον Βενιζέλο ως αντιθετική με την υποψηφιότητα του Καφαντάρη που, στην προκειμένη περίπτωση, ήταν φορέας αντιλήψεων "τόνωσης" του θεσμού και δι

έθετε κομματική υποστήριξη.

Ήταν, επίσης, το βασικό κριτήριο στην επιλογή του Ζαΐμη από τον Παναγή Τσαλδάρη αυτήν την φορά, τον Οκτώβριο του 1934. Τέλος, είναι απίθανο να μη βάρυνε και στην επιλογή του Κουντουριώτη από τον Βενιζέλο, τον Ιούνιο του 1929, έστω δευτερευόντως.

β) Το κριτήριο αποφυγής μεταβολής των πολιτικών ισορροπιών και της δομής της εξουσίας:

Ήταν βασικό κριτήριο της επιλογής του Κουντουριώτη, τον Ιούνιο του 1929 από τον Βενιζέλο. Οποιαδήποτε μεταβολή μπορούσε να προκαλέσει εσωκομματικές δυσκολίες και ένταση με την αντιπολίτευση που θα προσπαθούσε να επωφεληθεί.

Ήταν, επίσης, βασικό κριτήριο της επιλογής του Ζαΐμη, τον Δεκέμβριο του 1929 και τον Οκτώβριο του 1934.

γ) Το κριτήριο της παραταξιακής ταυτότητας:

Ήταν το βασικό κριτήριο της επιλογής του Κουντουριώτη το Μάρτιο του 1924. Τη στιγμή που ο αντιβενιζελικός κόσμος δεν αποδεχόταν την καθεστωτική μεταβολή ήταν προφανής η αναγκαιότητα της παρουσίας στην Προεδρία ενός ανερώπου ενταγμένου στη δημοκρατική παράταξη και συντελεστή, ως ένα βαθμό, της πολιτειακής μεταβολής.

δ) Το κριτήριο του "ανοίγματος" στον αντίπαλο πολιτικό κόσμο:

Ήταν το κριτήριο που, σε δεύτερο βαθμό, οδήγησε τον Βενιζέλο στην επιλογή του Ζαΐμη, το Δεκέμβριο του 1929. Η υπόδειξη ενός πολιτικού αντιβενιζελικής προέλευσης γίνεται με την ελπίδα αποδοχής από τους Λαϊκούς της αβασίλευτης δημοκρατίας.

Είναι προφανές, ότι πρωτεύουσες σημασίες έχουν τα δύο πρώτα κριτήρια, τα οποία είναι και στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους, αφού

ασφαλώς η πολιτική αδυναμία ενός υποψηφίου συνιστά βασική προϋπόθεση για περιορισμένη παρέμβασή του στην πολιτική και διατήρηση, κατά το δυνατό, των πολιτικών ισορροπιών και της δομής της εξουσίας.

Πράγματι, ούτε ο Κουντουριώτης ούτε ο Ζαΐμης διέθεταν ισχυρή πολιτική βάση: δεν διέθεταν κομματικά ερείσματα, ούτε στρατιωτική πελατεία, σε μιά εποχή που οι στρατιωτικές επεμβάσεις είναι βασικός παράγοντας στην πολιτική εξέλιξη. Ο Κουντουριώτης διέθετε γόητρο, λόγω της πολεμικής του δράσης στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-13, κάτι που δεν αρκούσε, ασφαλώς, για να του δώσει περιθώρια αυτόνομης πολιτικής παρέμβασης με διάρκεια χρόνου.

Αντίστροφα, η αντιπολίτευση προσπαθεί, κατά κανόνα, να αξιοποιήσει την προεδρική εκλογή για να προωθήσει την αναδιάταξη του πολιτικού σκηνικού προς όφελός της. Έτσι, τα κριτήρια επιλογής ενός υποψηφίου Προέδρου είναι:

i) Το κριτήριο του ισχυρού, ή έστω σχετικά σημαντικού, πολιτικού παράγοντα:

Αυτό το κριτήριο επικρατεί το Δεκέμβριο του 1929 εκ μέρους της Βενιζελογενούς αντιπολίτευσης στην επιλογή του Καφαντάρη αλλά και στην προβολή της υποψηφιότητας του Βενιζέλου, τον Οκτώβριο 1934, έστω κι αν ενυπήρχε πρόθεση εκβιασμού, η οποία πάντως δεν υπήρχε από τον ίδιο τον Βενιζέλο, που έλπιζε στην εκλογή του

ii) Το κριτήριο της μεταβολής της πολιτικής ισορροπίας και της συγκρότησης νέας δομής εξουσίας:

Το κριτήριο αυτό βάρυνε τόσο το Δεκέμβριο του 1929, όταν προωθήθηκε η υποψηφιότητα του Καφαντάρη στο πλαίσιο της "τόνωσης" του προεδρικού θεσμού, όσο και τον Οκτώβριο του 1934, ό

που ο Βενιζέλος συνέδεε την υποψηφιότητά του με την ανάγκη συνταγματικής ανασθεώρησης, ώστε να διευρυνθούν οι προεδρικές εξουσίες.

Ο στόχος, και στις δύο περιπτώσεις, ήταν προφανής: η ανατροπή των ισχυουσών πολιτικών ισορροπιών και η συγκρότηση ενός νέου κέντρου εξουσίας.

2) Οι προεδρικές εκλογές δεν επέδρασαν στο κομματικό σύστημα. Η βασική αιτία είναι ο έμμεσος τρόπος εκλογής του ΠτΔ, που επέτρεπε στα κόμματα να ελέγχουν άμεσα τη διαδικασία, πολύ περισσότερο αφού δεν υπήρχε καν ειδικό εκλεκτορικό σώμα, που θα προωρούσε στην εκλογή του ΠτΔ, ώστε να επικρατούν στους ψηφοφόρους ειδικά κριτήρια επιλογής ΠτΔ που θα μπορούσαν να οδηγήσουν και σε προσωποποίηση της εκλογής. Σε γενικές, δε, γραμμές, η κομματική πειθαρχία λειτούργησε καλά και οι όποιες απειθαρχίες, όπως αυτές των 30 φιλελευθέρων το Δεκέμβριο του 1929 και των 10 τον Οκτώβριο του 1934, δεν μετέβαλαν το αναμενόμενο αποτέλεσμα.

3) Πάντως, το γεγονός ότι οι προεδρικές εκλογές δεν οδήγησαν σε άμεσες μεταβολές των πολιτικών ισορροπιών δεν σημαίνει ότι δεν άσκησαν μακροπρόθεσμες επιδράσεις στις πολιτικές εξελίξεις. Αυτό, με την έννοια ότι αποτέλεσαν την ευκαιρία εκτιμήσεων και εξαγωγής συμπερασμάτων από τους πολιτικούς πρωταγωνιστές ως προς τη χάραξη πολιτικής.

Με αυτόν τον τρόπο, η προεδρική εκλογή του Δεκεμβρίου του 1929 οδήγησε τη βενιζελογενή αντιπολίτευση στο συμπέρασμα ότι ο Βενιζέλος δεν ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει σε συνεργασία με αυτήν και ανακατανομή της εξουσίας και προχώρησε στην κλιμάκωση

των αντιπολιτευτικών της προσπαθειών, κάτι που συνέβαλε στην πτώση του Βενιζέλου το 1932-33.

Αντίστοιχα, η προεδρική εκλογή του Οκτωβρίου του 1934 ήταν το γεγονός που έπεισε τον Βενιζέλο ότι δεν μπορεί να επιβληθεί με κοινοβουλευτικές μεθόδους και τον οδήγησε στην απόφαση να προχωρήσει στη στρατιωτική επέμβαση του Μαρτίου του 1935.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ Β ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

- [1] Βενιζέλος προς Θεολόγο Νικολούδη, 20/2/1924, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 271, Μουσείο Μπενάκη
- [2] στο ίδιο
- [3] Χ. Παπαθανασόπουλος προς Πλαστήρα, 11/3/1924, Αρχείο Πλαστήρα, Φάκ. 8, Μουσείο Μπενάκη
- [4] Ι. Δεμέστιχας προς Πλαστήρα, 12/3/1924, στο ίδιο
- [5] Θ. Βερέμη: "Οι επεμβάσεις του στρατού στην Ελληνική πολιτική", σελ. 115
- [6] Αλέξανδρου Παπαναστασίου: "Μελέτες-Λόγοι-Άρθρα", τ. Β, σελ. 777-778
- [7] βλ. το κείμενο του ψηφίσματος στο Ν. Αλιβιζάτου: "Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία", σελ. 132-133
- [8] Ν. Αποστολόπουλος προς Βενιζέλο, 23/5/1924, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 325, Μουσείο Μπενάκη
- [9] στο ίδιο
- [10] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ. 1, σελ. 312
- [11] βλ. τηλεγράφημα Δ. Λαμπράκη προς Βενιζέλο και το απαντητικό του τελευταίου, 19/3/1926, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 273, Μ. Μπενάκη

- [12]Θ. Βερέμη, όπ. παρ., σελ. 128
- [13]Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ. 1, σελ. 314-315
- [14]"Εστία", 22/3/1926
- [15]στο ίδιο
- [16]"Ημερολόγιο Μεταξά", τ. 3, σελ. 451
- [17]"Εστία", 22/3/1926
- [18]"Εστία", 24/3/1926
- [19]Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ. 1, σελ. 315
- [20]στο ίδιο, σελ. 299
- [21]Τσιριμώκος προς Βενιζέλο, 15/5/1927, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 328,
Μ. Μπενάκη
- [22]στο ίδιο
- [23]στο ίδιο
- [24]Πάγκαλος προς Κουντουριώτη, 26/3/1926, Αρχείο Π. Κουντουριώτη,
Ε.Ο.Ι.Α.
- [25]"Εστία", 29/3/1926
- [26]στο ίδιο
- [27]Τσιριμώκος προς Βενιζέλο, όπ. παρ. και "Καθημερινή", 31/3/1926
- [28]Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ. 1, σελ. 315
- [29]στο ίδιο
- [30]στο ίδιο
- [31]"Ημερολόγιο Μεταξά", τ. 3, σελ. 454
- [32]"Αρχείο Παγκάλου", τ. 2, σελ. 75-76
- [33]Η αναγωγή των ψήφων σε ποσοστά στο Μανρογορδατος Γ. Th, όπ. παρ
σελ. 33
- [34]"Απομνημονεύματα Γονατά", σελ. 337
- [35]Τσιριμώκος προς Βενιζέλο, όπ. παρ.
- [36]Σπ. Μαρκεζίνη, όπ. παρ., τ. 3, σελ. 104

- [37] Τα στοιχεία στο Manrogordatos, όπ.παρ., σελ.35
- [38] βλ.το λόγο του Παγκάλου στην προεκλογική του συγκέντρωση της 2ας Απριλίου στο "Αρχείο Παγκάλου", τ.2, σελ.82-84
- [39] Σπ.Μαρκεζίνη, όπ.παρ., τ.3, σελ.104
- [40] "Ημερολόγιο Μεταξά", τ.3, σελ.457.Ο ισχυρισμός του Παγκάλου κατά την απολογία του ενώπιον της Ανακριτικής Επιτροπής της Βουλής, το Μάιο του 1928, ότι ο Μεταξάς είχε συστήσει στους οπαδούς του στην Κεφαλλονιά να ψηφίσουν υπέρ του, μάλλον εντάσσεται σε μία προσπάθεια να εκτεθούν οι κατηγοροί του."Αρχείο Παγκάλου", τ.2, σελ.321
- [41] Καφαντάρης προς Βενιζέλο, στο Δ.Αγραφιώτη: "Γ.Καφαντάρης", σελ.142
- [42] Για το θέμα αυτό βλ. Manrogordatos, όπ.παρ., σελ.67-75
- [43] "Ακρόπολις", 14/5/1929
- [44] στο ίδιο
- [45] "Ακρόπολις", 15/5/1929. Ταυτόχρονα, στον φιλοκυβερνητικό τύπο εμφανίζονταν δημοσιεύματα που επιχειρούσαν να δικαιώσουν τις επιλογές του Κουντουριώτη ιδίως στο ζήτημα του εκλογικού συστήματος, αντικρούοντας τις αιτιάσεις της αντιπολίτευσης.βλ.ενδεικτικά "Εστία", 14/5/1929
- [46] "Ακρόπολις", 16/5/1929 Για την πολιτική σημασία των προσφύγων, βλ. G.Manrogordatos, όπ.παρ., κεφ.4 , Α.Ρήγου: "Οι κοινωνικές διατάξεις της πολιτικής σκηνής στο Μεσοπόλεμο", κεφ.4
- [47] στο ίδιο
- [48] Είναι χαρακτηριστικοί οι χαρακτηρισμοί της εφημερίδας "Πατρίς" στις 10/12/1921 για τον Κουντουριώτη: "Διότι ο Παύλος Κουντουριώτης δεν είναι μόνον ο γενναίος, ο δαφνοστεφής ναύαρχος, ούτε μόνον ο αγαθός, ο αφελής και άκακος πολίτης. Είναι προσωπικότης

διεθνούς κύρους και συμβολίζει δια την Ελλάδα την δευτερεύουσαν μετά τον Βενιζέλον εθνικήν κορυφήν..."

[49]"Ακρόπολις", 4/6/1929

[50]Ο Βενιζέλος χαρακτήρισε την παραίτηση του Κουντουριώτη "κρίση" μιλώντας στους Φιλελεύθερους βουλευτές και γερουσιαστές στις 11/12. βλ. το κείμενο του λόγου του στο Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 278, Μ. Μπενάκη

[51]βλ. υποσημείωση [1]

[52]"Απομνημονεύματα Αργυρόπουλου", σελ. 443

[53]"Καθημερινή", 11/12/1929

[54]στο ίδιο

[55]στο ίδιο

[56]στο ίδιο

[57]"Απομνημονεύματα Αργυρόπουλου", σελ. 435

[58]"Καθημερινή", 11/12/1929

[59]στο ίδιο

[60]Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 278, Μ. Μπενάκη

[61]Πάντως, πρέπει να σημειωθεί ότι η πολιτική του Μεταξά εκείνο το διάστημα ήταν εντελώς διαφορετική, ούτε υπάρχει ένδειξη στο "Ημερολόγιό του", αντίθετα με άλλες ανάλογες περιπτώσεις του 1923 ή του 1934

[62]"Καθημερινή", 12/12/1929

[63]στο ίδιο

[64]στο ίδιο

[65]στο ίδιο

[66]"Καθημερινή", "Ακρόπολις", 13/12/1929

[67]Ο Μεταξάς, υπό την επήρεια της συντριπτικής εκλογικής του ήττας, τον Αύγουστο του 1928, είχε αρνηθεί να συμμετάσχει στη σύσ

κεψη: "Ημερολόγιο Μεταξά", τ.3, σελ.650

[68] Σημείωμα Βενιζέλου στο Αρχείο Βενιζέλου, Φακ.278, Μ.Μπενάκη

[69] "Καθημερινή", 12/12/1929

[70] "Καθημερινή", 13/12/1929

[71] "Ακρόπολις", 13/12/1929

[72] στο ίδιο

[73] Γρ.Δαφνή: "Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940", τ.2, σελ.22

[74] Δ.Αγραφιώτη: "Γ.Καφαντάρης", σελ.237

[75] Γρ.Δαφνή, όπ.παρ., τ.2, σελ.23

[76] στο ίδιο

[77] "Ακρόπολις", 11/12/1929

[78] "Καθημερινή", 14/12/1929

[79] Γρ.Δαφνή, όπ.παρ., τ.2, σελ.23

[80] Ηλία Τσιριμώκου: "Μνήμη-Σκιαγραφία Ιωάννη Τσιριμώκου", σελ.74-

77

[81] "Απομνημονεύματα Αργυρόπουλου", σελ.388

[82] στο ίδιο, σελ.434

[83] "Καθημερινή", 15/12/1929

[84] "Ακρόπολις", 15/12/1929

[85] "Καθημερινή", 15/12/1929, όπου τα βασικά σημεία του λόγου του

[86] "Ακρόπολις", 15/12/1929

[87] Γρ.Δαφνή, όπ.παρ., τ.1, σελ.375-376

[88] Γρ.Δαφνή, όπ.παρ., τ.2, σελ.24-25. Πρόκειται για 32 ψήφους για την ακρίβεια, καί όχι για 40 όπως, προφανώς από παραδρομή, αναφέρει ο Δαφνής

[89] "Ελεύθερον Βήμα", 14/12/1929

[90] Οι Λαϊκοί παρέμειναν συνεπείς στη γραμμή που είχαν χαράξει από το 1924. Γραμμή που τους είχε επιτρέψει να επικρατήσουν

σταδιακά στον αντιβενιζελικό χώρο σε βάρος του Μεταξά. Αυτό σήμαινε ότι επρόκειτο για μία πολιτική που έβρισκε ανταπόκριση σε μία μερίδα του εκλογικού σώματος, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ηγεσίας των λαϊκών. βλ. Γ. Βούρου: "Π. Τσαλδάρης", σελ. 74

[91] Σχετικά με τη διαφοροποίηση στον βενιζελογενή χώρο, βλ. Χρ. Χατζησιωσήφ: "Η βενιζελογενής αντιπολίτευση και η ανασύνταξη του αστισμού στο Μεσοπόλεμο", στο συλλογικό έργο: "Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός", σελ. 439-458.

Για τις σχέσεις Βενιζέλου-Παπαναστασίου, βλ. Θ. Διαμαντόπουλου: "Η πρόσδεση των κοινωνιολόγων στο βενιζελικό άρμα", στο συλλογικό έργο: "Αλ. Παπαναστασίου, Θεσμοί, Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο", σελ. 125-170

[92] "Καθημερινή", 12/7/1934, όπου ο Ζαΐμης φερόταν αποφασισμένος να προχωρήσει στην έκδοση και δημοσίευση των νομοσχεδίων. Επίσης, το έγγραφο του Βενιζέλου προς τους αρχηγούς του Εθνικού Συνσπισμού και την εισήγησή του στην κοινοβουλευτική ομάδα των φιλελευθέρων, όπου ασκεί δριμυία κριτική στον Ζαΐμη γι' αυτό το θέμα. Αρχείο Βενιζέλου, φάκ. 308, Μ. Μπενάκη

[93] Επρόκειτο για αναδιοργάνωση των εκλογικών περιφερειών με τρόπο ευνοϊκό για τους αντιβενιζελικούς. Ονομάστηκε νόμος της "μπακλαβαδοποίησης". Μία κλασσική περίπτωση "Gerrymandering". Για τον όρο αυτό, βλ. Κ. Ράλλη: "Ψήφος, εκλογαί και σύγχρονα εκλογικά συστήματα", σελ. 381-382

[94] βλ. το έγγραφο Βενιζέλου προς τους αρχηγούς του Εθνικού Συνσπισμού, Αρχείο Βενιζέλου, φάκ. 308, Μ. Μπενάκη

[95] στο ίδιο

[96] στο ίδιο

[97] στο ίδιο

- [98] Για το δικαίωμα αρνησικυρίας του Προέδρου των Η.Π.Α. R. Pious: "The American Presidency", σελ. 203 επ. Είναι χαρακτηριστικό ότι από την άνοδο του F. Roosevelt στην Προεδρία, τον Μάρτιο του 1933, άρχισε η εντατική χρήση του δικαιώματος veto του Προέδρου σε μιά προσπάθεια να υπερκεραστούν οι αντιρρήσεις του Κογκρέσσου, ιδίως σε θέματα οικονομικής πολιτικής. Έτσι, στη δωδεκαετία της Προεδρίας Roosevelt ασκήθηκε 635 φορές. Στο ίδιο, σελ. 207
- [99] Εισήγηση Βενιζέλου στην κοινοβουλευτική ομάδα των Φιλελευθέρων, 13/9/1934, στο Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 308, Μ. Μπενάκη.
Ο Αμερικανός πρεσβευτής Mac Veagh σημείωνε, στις 11/9/1934, με αφορμή την αναγγελία υποψηφιότητας του Βενιζέλου: "I have a feeling that the present political situation possibly hides a depth of intrigue unusual even in Greek history", στο J. Iatrides (ed): "Ambassador Mac Veagh reports 1933-1947", σελ. 32
- [100] "Καθημερινή", 3 και 4/9/1934
- [101] Γρ. Δαφνής, όπ. παρ. τ. 2, σελ. 270. Έμμεσα αλλά σαφώς μέρος της διαπραγμάτευσης ήταν και οι μεταρρυθμίσεις του σχεδίαζε ο Κονδύλης και απειλούσαν τη βενιζελική κυριαρχία στο στρατό βλ. Θ. Βερέμης, όπ. παρ., σελ. 189-191
- [102] Βενιζέλος προς Έλενα Βενιζέλου, 22/9/1934, στο Σπ. Μαρκεζίνη: "Πολιτική Ιστορία Νεωτ. Ελλάδος" Η Σύγχρονος Ελλάς", τ. 4, σελ. 387.
βλ., ακόμα, τις δηλώσεις Μιχαλακόπουλου στο Α. Μιχαλακόπουλου: "Μικτάι σελίδες", σελ. 941-945. Για τις διαφωνίες του και την αποχώρησή του από τον Εθνικό Συνασπισμό, στο ίδιο, σελ. 929-933
- [103] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ. 2, σελ. 271
- [104] "Καθημερινή", 18 και 19/9/1934

- [105] "Καθημερινή", 21/9/1934
- [106] "Ημερολόγιο Μεταξά", τ.4, σελ.119
- [107] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ.2, σελ.271
- [108] στο ίδιο, σελ.272
- [109] "Καθημερινή", 28/9 και 1/10/1934
- [110] "Καθημερινή", 3/10/1934
- [111] "Ημερολόγιο Μεταξά", τ.4, σελ.119
- [112] στο ίδιο, σελ.120
- [113] στο ίδιο
- [114] Θ. Βερέμη, όπ. παρ., σελ.173 και Στ. Σαράφη: "Ιστορικές Αναμνήσεις" σελ.347-348.
- [115] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ.2, σελ.272
- [116] βλ. τις δηλώσεις του στην "Εσπερίνη", 13/10/1934
- [117] Σαράφη, όπ. παρ., σελ.348-349, 355
- [118] Ζάννας προς Πλαστήρα, 9/11/1934, Αρχείο Πλαστήρα, Φάκ.14, Μ. Μπενάκη. Αντίθετα, ο απόστρατος αξιωματικός και βουλευτής Γεώργιος Μπουρδάρης τόνιζε στον Πλαστήρα την ανάγκη να κινηθούν ανεξάρτητα από τους πολιτικούς φέρνοντας ως επιχείρημα την κίνηση Γονατά. Γ. Μπουρδάρης προς Πλαστήρα, 15/11/1934, Αρχείο Πλαστήρα Φάκ.14, Μ. Μπενάκη.
- [119] Βενιζέλος προς Έλενα Βενιζέλου, 13/10/1934 στο Μαρκεζίνη, όπ. παρ., σελ.388, όπου χαρακτήριζε τη συμφωνία "ατελή και ήκιστα ικανοποιητικά εφόσον δεν ελύθησαν τα μεγάλα ηθικά ζητήματα που συνδέονται με το προσωπικόν μου."
- [120] Βενιζέλος προς Π. Τσιμπιδάρο, 30/10/1934, Αρχείο Πόπη και Βάσου Τσιμπιδάρου, Ε.Λ.Ι.Α.
- [121] Βενιζέλος προς Ρούσο, 23/10/1934, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ.308, Μ. Μπενάκη

[122]"Απομνημονεύματα Γονατά",σελ.363-364.Είναι πολύ πιθανό ο Βενιζέλος να μην ήταν σαφής και να έδωσε την εντύπωση που αποκόμισε ο Σοφούλης.Στο"Κίτρινο Τετράδιο",που σύμφωνα με τον επιμελητή της έκδοσης Ν.Τωμαδάκη,γράφτηκε από τον Βενιζέλο τον Οκτώβριο του 1934,όταν βρισκόταν στη Χαλέπα, σημείωνε για το θέμα ότι ο Εθνικός Συνασπισμός δέχεται την εκλογήν του Ζαΐμη:

"...υπό ένα αυτονόητον όρον ότι ο νόμος της μπακλαβαδοποίησε ως θα εγκαταλειφθή".Φαινόταν να περιορίζει τις απαιτήσεις του αποκλειστικά στην απόσυρση του εκλογικού νόμου.Ν.Τωμαδάκη:"Το Κίτρινο Τετράδιο",σελ.18

[123]Π.Πετρίδη:"Η πορεία προς τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου.Μαρτυρίες από την ανέκδοτη αλληλογραφία του Αλέξανδρου Παπαναστασίου(1931-1936)",στο συλλογικό:"Αλέξανδρος Παπαναστασίου",σελ.179

[124]Θ.Βερέμη,όπ.παρ.,σελ.202

[125]Για την συσχέτιση πολιτικού και στρατιωτικού πεδίου στο Μεσοπόλεμο,βλ.Μανρογορδατος Γ.Τη.:"Stillborn Republic.Social coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936",σελ.304-309 και Θ.Βερέμη,όπ.παρ.,σελ.229-235

[126]Υπέρ του Ζαΐμη ψήφισαν οι 137 κυβερνητικοί Βουλευτές,οι 25 κυβερνητικοί γερουσιαστές και 6 βουλευτές και γερουσιαστές του Συντηρητικού Δημοκρατικού Κόμματος,2 αγροτικοί γερουσιαστές της Δράμας,10 βουλευτές και γερουσιαστές της αντιπολίτευσης και οι 17 γερουσιαστές των επαγγελματικών οργανώσεων,που του επέτρεψαν να υπερβεί την απαιτούμενη απόλυτη πλειοψηφία των 185 ψήφων και να εκλεγεί.

"Καθημερινή",20/10/1934.Είναι χαρακτηριστικό των στροφών της Ελληνικής Πολιτικής,το γεγονός ότι η"Καθημερινή"της 19ης Οκτω

Βρίου 1934 χαρακτήριζε τον Ζαΐμη "Σύμβολον ηρεμίας, τάξεως, γαλήνης, ευευδικίας και ας είπωμεν την λέξιν συμφιλιώσεως". Η ίδια εφημερίδα στις 13/12/1929 τον αποκαλούσε "άχρουν αμφίβιον της πολιτικής, χρωματιζόμενον εκάστοτε αναλόγως των περιστάσεων και της φοράς των πραγμάτων".

[127] Π. Πετρίδη, όπ. παρ., σελ. 179

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Η ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗ (Μάρτιος 1924-Μάρτιος 1926)

1.0 ΠτΩ και η διαιρεμένη Συνέλευση. Δύο ενδεικτικές περιπτώσεις αδυναμίας παρέμβασης.

Παρά το γεγονός ότι στη Συντακτική Συνέλευση που λειτούργησε για 18 μήνες (από τον Μάρτιο του 1924 έως τη διάλυσή της από τον Πάγκαλο τον Σεπτέμβριο του 1925), οι πολιτικές δυνάμεις ήταν κομματικά κατακερματισμένες, δεδομένου ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων-αμέσως μετά την αποχώρηση του Βενιζέλου-διασπάστηκε σε τρία κόμματα και άλλες μικρότερες κοινοβουλευτικές ομάδες με κυμαινόμενη δύναμη πληρεξουσίων, παρά επίσης το ότι ο αντιβενιζελισμός απουσίαζε από αυτήν και, υποτίθεται, ότι ο ΠτΩ αντιμετώπιζε πολιτικές δυνάμεις συγγενείς, ο ναύαρχος Κουντουριώτης δεν κατόρθωσε σε κάποια από τις συχνές κυβερνητικές κρίσεις να πραγματοποιήσει οποιαδήποτε μείζοντα αποτελεσματική παρέμβαση. Ούτε, από όσα στοιχεία είναι προσιτά, να επηρεάσει οποιαδήποτε κυβερνητική πολιτική.

Δύο περιπτώσεις κυβερνητικών κρίσεων, η μία με επίκεντρο την κυβέρνηση Παπαναστασίου τον Ιούνιο του 1924, η άλλη με επίκεντρο την κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου και τη στρατιωτική επέμβαση υπό τον στρατηγό Πάγκαλο τον Ιούνιο του 1925, είναι ενδεικτικές

α) Στις 9 Ιουνίου 1924, ο υπουργός Στρατιωτικών Γ. Κονδύλης υπέβαλε την παραίτησή του από την κυβέρνηση Παπαναστασίου. Επικέντρωνε

την κριτική του στην αδράνεια της κυβέρνησης απέναντι στην εντακτική δραστηριότητα της υπό κομμουνιστικό έλεγχο Ένωσης Παλαιών Πολεμιστών και κατηγόρησε την κυβέρνηση ότι, με την ανοχή της, επέτεινε τον "κομμουνιστικό κίνδυνο" για το πολιτικοκοινωνικό καθεστώς[1]. Τον Κονδύλη ακολούθησαν άλλοι τρεις υπουργοί, ο Εμμ. Τσουδερός των Οικονομικών, ο Αρ. Μητσοτάκης της Εθνικής Οικονομίας και ο Γ. Ρούσσος των Εξωτερικών, στις 10 Ιουνίου. Ο Παπαναστασίου κατόρθωσε, όμως, να διατηρήσει τους υπόλοιπους υπουργούς και να εξασφαλίσει την κρίσιμη, από άποψη ψήφων στη Συνέλευση υποστήριξη του Μιχαλακόπουλου[2]. Η κυβέρνησή του παραιτήθηκε όταν ο τελευταίος μεταστράφηκε, ένα μήνα αργότερα[3].

Ο Κονδύλης, ένας από τους αδιάλλακτους στρατιωτικούς που είχαν πρωταγωνιστήσει στην πολιτειακή μεταβολή, είχε αποκτήσει σημαντική υποστήριξη από μιά μερίδα προσφύγων και είχε συγκροτήσει το Εθνικό Δημοκρατικό Κόμμα, που στο απόγειο της δύναμής του διέθετε 64 έδρες[4]. Εκτιμούσε ότι μέσα σε συνθήκες κοινωνικής αναταραχής που προκαλούσε η έλευση του 1,5 εκατομμυρίου προσφύγων και οι εντεινόμενες οικονομικές διεκδικήσεις εργατοπαλλήλων, θα μπορούσε να προβληθεί ο ίδιος ως εναλλακτική λύση απέναντι στην κυβέρνηση Παπαναστασίου, που φερόταν να επιθευμεί κοινωνικές μεταρρυθμίσεις τις οποίες οι ηγετικές ομάδες και στρώματα στην ελληνική κοινωνία δεν ήταν διατεθειμένες να ανεχθούν[5]. Έχοντας δυναμικό έρεισμα τα Τάγματα των Κυνηγών, παραστρατιωτικές ομάδες που είχε ο ίδιος συγκροτήσει με πρόσχημα τον κομμουνιστικό κίνδυνο, εξασφάλισε και την υποστήριξη του Καφαντάρη, αρχηγού των Προοδευτικών Φιλελευθέρων, του μεγαλύτερου κόμματος στη Συνέλευση[6].

Όπως μετέφερε ο Γ. Παπανδρέου στον Πλαστήρα, στις 8 Ιου

νίου, παραμονή της παραίτησης του Κονδύλη, διαδιδόταν στους πολιτικούς κύκλους ότι ο Κονδύλης βρισκόταν σε συνεννόηση με τον Κουντουριώτη[7]. Ο Δαφνή, δε, σημείωνε ότι ο Κονδύλης: "Επίστευεν ότι αν ανετρέπετο η κυβέρνηση, θα εκαλείτο αυτός ως διάδοχος." [8]. Η παρατήρηση αυτή προδίδει και το μέτρο των προεδρικών δυνατοτήτων. Ο Κουντουριώτης δεν έθετε θέμα να παύσει την κυβέρνηση, ούτε να διαφωνήσει με αυτήν και να την οδηγήσει σε παραίτηση. Αναλάμβανε, μόνο, να αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Κονδύλη, αφού ο τελευταίος θα είχε ανατρέψει τον Παπαναστασίου.

Η κίνηση αυτή εξουδετερώθηκε, όπως προαναφέρθηκε, από την στιγμή που ο Παπαναστασίου συγκράτησε την πλειοψηφία των υπουργών και ο Μιχαλακόπουλος διατήρησε την υποστήριξή του στην κυβέρνηση. Όταν μετά ένα μήνα μεταστράφηκε, ο Κονδύλης είχε χάσει μεγάλο μέρος της επιρροής του και ο Κουντουριώτης αποδέχθηκε την εισήγηση του Καφαντάρη υποστηριζόμενη από τον Μιχαλακόπουλο και τον Γονατά να σχηματίσει την νέα κυβέρνηση ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, στηριγμένος στη δεξιά πτέρυγα της Συνέλευσης[9].

β) Στις 25 Ιουνίου 1925, ο στρατηγός Πάγκαλος κινήθηκε για να ανατρέψει την κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου, αφού 15 ημέρες πριν ο Κονδύλης, υπουργός Εσωτερικών, είχε αποχωρήσει επαναλαμβάνοντας το ίδιο εγχείρημα του προηγούμενου χρόνου με τον ίδιο στόχο. Διέφερε μόνο η αιτιολόγηση[10].

Ο Μιχαλακόπουλος, που είχε ανασχηματίσει την κυβέρνησή του, δήλωσε στους Καφαντάρη και Κονδύλη ότι δεν αναλάμβανε μόνος την ευθύνη της καταστολής του κινήματος, στηριζόμενος σε ασθενή κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ζήτησε από αυτούς να συμμετάσχουν

στην κυβέρνησή του και στις ευθύνες της καταστολής[11].

Τα σχετικά θέματα τέθηκαν συνολικά στον ΠτΔ, σε σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών υπό την προεδρία του και αφού είχε λάβει τηλεγραφήματα από τον στρατηγό Τσερούλη, τον ναύαρχο Χατζηκυριάκο και τον ίδιο τον Πάγκαλο, που τον διαβεβαίωναν ότι το κίνημά τους είχε επικρατήσει[12].

Στη σύσκεψη αυτή, ο ΠτΔ φάνηκε αποφασισμένος να υποστηρίξει μία κυβερνητική λύση που θα επεδίωκε την άμεση καταστολή του κινήματος.

Έτσι, εμφανίστηκε "πολύ επιφυλακτικός" όταν ο Παπαναστασίου δήλωσε ότι, αν σχημάτιζε κυβέρνηση, θα συμπεριλάμβανε σε αυτήν τους Πάγκαλο και Χατζηκυριάκο ως υπουργούς Στρατιωτικών και Ναυτικών αντίστοιχα[13].

Στη συνέχεια, αφού εξετάστηκαν και άλλες πιθανές λύσεις φάνηκε να υπάρχει διέξοδος όταν ο Μιχαλακόπουλος πρότεινε στον Κονδύλη την ανάληψη του υπουργείου Στρατιωτικών και ο τελευταίος αντί πρότεινε το σχηματισμό κυβέρνησης από αυτόν, αφού μόνο με αυτήν την προϋπόθεση θα δεχόταν να καταστείλει το κίνημα[14].

Στη λύση αυτή συμφώνησε και ο Κουντουριώσης και μάλιστα, σύμφωνα με τον Παπαναστασίου, ετοιμάστηκε να μεταβεί στους στρατώνες μαζί με τον Κονδύλη, προκειμένου να προχωρήσουν μαζί στην καταστολή του κινήματος. Η έντονη παρέμβαση του Παπαναστασίου απέτρεψε την τελική αποδοχή της λύσης και οδήγησε σε διακοπή της σύσκεψης για μία ώρα, προκειμένου να εξεταστεί καλύτερα η κατάσταση [15]. Όταν η σύσκεψη επαναλήφθηκε, ο Κονδύλης διαβεβαίωσε ότι οι κινήματιες είχαν πιά τον έλεγχο της κατάστασης και πρότεινε να σχηματίσει κυβέρνηση ο Παπαναστασίου και να ζητήσει από τους Πάγκαλο και Χατζηκυριάκο να συμμετάσχουν σε αυτήν. Ο Κουντουριώ

της, που φαινόταν να επιμένει στην πολιτική της καταστολής του κινήματος από τον Κονδύλη, συμφώνησε αφού πρώτα: "Εις τούτο συμφώνησαν πάντες οι παρευρισκόμενοι πολιτικοί αρχηγοί υποσχεθέντες αμέριστον υποστήριξιν εις την Βουλήν"[16].

Οι διαπραγματεύσεις του Παπαναστασίου με τους αρχηγούς του κινήματος απέτυχαν. Όπως ήταν επόμενο, αντιλαμβανόμενοι ότι ούτε η κυβέρνηση ούτε οι πολιτικές δυνάμεις στο σύνολό τους είχαν πρόθεση να αντισταθούν, μέσα σε ένα κλίμα ογκούμενης κοινωνικής δυσανεμίας, για την αντιμετώπιση της οποίας κανείς δεν διέθετε συγκροτημένη πολιτική[17], απαίτησαν να ανατεθεί σε αυτούς η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Ο Παπαναστασίος υποχρεωνόταν να κατεθέσει την εντολή και ο ΠτΔ καλούσε τον Παγκάλου να σχηματίσει κυβέρνηση[18]. Ο αρχηγός της Δημοκρατικής Ένωσης περιοριζόταν σε μία πολιτική προσπάθεια δέσμευσης του στρατηγού Παγκάλου με την παροχή κοινοβουλευτικού μανδύα και την αντιπαροχή ενός ψηφίσματος από την Συνέλευση, που πρόβλεπε τη γρήγορη ψήφιση του νέου Συντάγματος και τη δέσμευση του Παγκάλου σε ορισμένο πλαίσιο διακυβέρνησης[19].

Από την εξέλιξη των γεγονότων φαίνεται ότι ο Κουντουριώτης είχε ταχθεί αναφανδόν υπέρ της βίαιης καταστολής του κινήματος και είχε ενστερνιστεί τη "λύση Κονδύλη" αποφασισμένος ακόμα και να συμμετάσχει προσωπικά σε αυτήν. Αυτό που δεν διέθετε ήταν πολιτικό έρεισμα. Δεν υπήρχε κομματική δύναμη που να υπόκειται στην επιρροή του, η οποία να είναι σε θέση να δώσει άλλη τροπή με τις παρεμβάσεις της στις διαπραγματεύσεις.

Παρ'όλο που διέθετε κύρος, ιδίως στο ναυτικό[20], δεν διέθετε κάποιο εκτεταμένο δίκτυο πελατείας με το οποίο να εμφανίζεται ως φορέας και κάποιων ειδικών συμφερόντων με δυνατότητα στρατηγι

κής παρέμβασης, σε ένα πολιτικό σκηνικό όπως η Ελλάδα του Μεσοπολέμου, όπου ο στρατιωτικός παράγοντας ήταν κρίσιμος.

Έτσι, στην ουσία, το μόνο που έμενε για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ήταν να επικυρώνει - με το πολιτειακό κύρος του - τα πολιτικά αποτελέσματα που απέδιδε ο συσχετισμός των πολιτικών δυνάμεων, τον οποίο ο ίδιος δεν μπορούσε να επηρεάσει.

2.0 ΠτΔ και η κυβέρνηση Παγκάλου. Από τη συνεργασία στη ρήξη.

Η πολιτική του ΠτΔ από την στιγμή του σχηματισμού της κυβέρνησης Παγκάλου στις 26 Ιουνίου 1925 έως την παραίτησή του από το προεδρικό αξίωμα στις 18 Μαρτίου 1926, είναι σε μεγάλο βαθμό πολιτική συνεργασίας. Πολιτική που συνδέεται, όμως, σε μεγάλο επίσης βαθμό με τις επιλογές που ακολουθούν οι πολιτικές δυνάμεις απέναντι στη στρατιωτική κυβέρνηση, που ήταν ως ένα χρονικό σημείο τακτική αναμονής. Ως τον Ιανουάριο του 1926, ο Πάγκαλος δήλωνε ότι δεν σκοπεύει να εγκαθιδρύσει δικτατορία. Αν και η Συνέλευση διαλύθηκε με πρόταση του Παγκάλου στις 30 Σεπτεμβρίου 1925 και ο Κουντουριώτης συναίνεσε σε αυτό, παραβιάζοντας έτσι το σχετικό ψήφισμα της 30ης Ιουνίου [21], η κίνηση αυτή συναντούσε την αμέριστη συμπαράσταση του αντιβενιζελισμού [22], αλλά και μιάς σημαντικής μερίδας του βενιζελισμού, με προεξάρχοντα τον Θ. Σοφούλη, που θεωρούσε ότι το σώμα αυτό δεν είχε λόγο ύπαρξης [23].

Παρά, δε, το ότι δεν προκηρύχθηκαν αμέσως εκλογές, ο Πάγκαλος μπορούσε να εξασφαλίσει πίστωση χρόνου, καλώντας τους αρχηγούς των κομμάτων σε σύσκεψη για να συζητηθούν θέματα σχετικά με την εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων κ.ά. [24].

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Κουντουριώτης, προφανώς, εκτιμούσε ότι μπορεί να παραμείνει στην Προεδρία και να μην ανταποκρίνεται σε εκκλήσεις όπως αυτή του Παπαναστασίου στις 21 Οκτωβρίου, να παρέμβει για να διενεργηθούν εκλογές μέσα στο Δεκέμβριο[25]. Την στάση του Κουντουριώτη δεν μετέβαλε ούτε η ανακήρυξη της δικτατορίας από τον Πάγκαλο στις 4 Ιανουαρίου[26], ούτε και η εξορία των πολιτικών αρχηγών Καφαντάρη, Παπαναστασίου, Κονδύλη στη Σαντορίνη, στα μέσα Φεβρουαρίου του 1926[27]. Αντίθετα, ο ΠτΔ ακολουθούσε μιά πολιτική που διευκόλυνε τον Πάγκαλο, όπως αποκαλύπτει η περίπτωση της εισόδου στην κυβέρνηση, ως υπουργού Παιδείας, του καθηγητή Δημητρίου Αιγινήτη. Ο Πάγκαλος, που προσπαθούσε να εξασφαλίσει τη συμμετοχή "τεχνοκρατών" σε μιά στιγμή που οι πολιτικοί αποχωρούσαν από την κυβέρνησή του, στα τέλη Φεβρουαρίου 1926, βρήκε σύμμαχο τον ναύαρχο Κουντουριώτη, στην προσπάθειά του. Ο ΠτΔ κατόρθωσε να πείσει τον Δ. Αιγινήτη να συμμετάσχει στην κυβέρνηση[28], ενώ ο Πάγκαλος διαβεβαίωνε τον νέο υπουργό ότι σκόπευε να προχωρήσει γρήγορα σε εκλογές[29]. Προφανώς, ο ΠτΔ θεωρούσε ότι η συμμετοχή στην κυβέρνηση υπουργών όπως ο Αιγινήτης, που έθεταν ως προϋπόθεση την αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού, συνιστούσε μέσο πίεσης του Παγκάλου προς αυτήν την κατεύθυνση.

Η πολιτική αυτή αποκαλύφθηκε πολύ σύντομα ως ανεδαφική, όταν στις 11 Μαρτίου, έξι ημέρες μετά τον ανασχηματισμό, της κυβέρνησής του (συμμετείχαν ακόμα ο καθηγητής Γ. Χαριτάκης ως υπουργός Γεωργίας και ο υποστράτηγος Γ. Σπυρίδωνος ως υπουργός Εσωτερικών)[30], ο Πάγκαλος ανακοίνωσε την πρόθεσή του να εγκαθιδρύσει προεδρικό σύστημα διακυβέρνησης, με τον ΠτΔ να εκλέγεται με καθολική ψηφοφορία και το Κοινοβούλιο να χάνει μεγάλο μέρος από τις εξουσίες του[31]. Τότε, ο ΠτΔ αποφάσισε να αντιδράσει και αποδέχθηκε τις εισηγήσεις

των αρχηγών των κομμάτων που βενιζελισμού και υπέβαλε την παραίτησή του από το προεδρικό αξίωμα στις 18 Μαρτίου[32]. Ο Πάγκαλος ήταν ελεύθερος να εφαρμόσει τα σχέδιά του.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ Γ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

[1] Γρ. Δαφνή: "Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων", τόμ. 1, σελ. 250

Για τη σημασία της κίνησης των Παλαιών Πολεμιστών στην εξέλιξη του ΚΚΕ το 1923-24, βλ. Άγγ. Ελεφάντη: "Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης", σελ. 53

[2] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., σελ. 251

[3] στο ίδιο, σελ. 253

[4] Στ. Μερκούρη: "Γ. Κονδύλης", σελ. 47

[5] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., σελ. 251 / πρβλ. την αγόρευση του Παπαναστασίου στη Συνέλευση στις 30 Ιουλίου, στο "Αλ. Παπαναστασίου: Μελέτες-Λόγοι-Άρθρα", σελ. 421-422

[6] Θ. Βερέμη: "Οι επεμβάσεις του στρατού στην Ελληνική πολιτική", σελ. 118

[7] Παπανδρέου προς Πλαστήρα, 8/6/1924, "Αρχειό Πλαστήρα" στο Μ. Μπενάκη, Φάκελος 8

[8] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., σελ. 252

[9] στο ίδιο, σελ. 257-258

[10] Ως λόγους παραίτησης επικαλέστηκε: α) την απειθαρχία του στρατού, β) την μη ικανοποίηση προσφυγικών αναγκών, γ) ότι δεν είχε εκκαθαριστεί ο κρατικός μηχανισμός από τους βασιλόφρονες, δ) ότι επιδιωκόταν συμφιλίωση με τον αντιβενιζελισμό. Βλ. στο ίδιο, σελ. 272

- [11] Α.Μιχαλακόπουλου: "Μικταί σελίδες", τόμ.Γ,σελ.94-95, όπου η κατάθεσή του στην Κοινοβουλευτική Ανακριτική Επιτροπή το Μάιο του 1928
- [12] βλ.τα κείμενα των τηλεγραφημάτων στο "Αρχειο Παγκάλου" τόμ.2, σελ.22-25
- [13] Στο σημείο αυτό διαφέρει η κατάθεση του Παπαναστασίου από αυτήν του Μιχαλακόπουλου, καθώς ο τελευταίος δεν αναφέρει ότι συζητήθηκε αρχικά το ενδεχόμενο κυβέρνησης Παπαναστασίου. βλ. Παπαναστασίου, όπ.παρ., τόμ.2, σελ.546
- [14] Κατάθεση Παπαναστασίου, στο ίδιο, σελ.547
- [15] Προφανώς, ο Παπαναστασίου εκτιμούσε ότι το κίνημα Παγκάλου σιγαστούσε μία ευκαιρία για την επάνοδό του στην πρωθυπουργία. Μάλλον θεωρούσε, δε, ότι μπορούσε να ενσωματώσει τους κινήματιες στη στρατηγική του.
- [16] στο ίδιο, σελ.547
- [17] Για το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο της εποχής, βλ.Θ.Βερέμη: "Οικονομία και Δικτατορία", σελ.19-20, 40-55
- [18] βλ.κατάθεση Παπαναστασίου, όπ.παρ., σελ.548-549
- [19] βλ.το κείμενο του Ψηφίσματος στον Α.Σβώλου: "Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος-Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952", σελ.58. Μεταξύ άλλων, εξουσιοδοτούσε μία 30μελή επιτροπή πληρεξουσίων να συντάξει νέο Σύνταγμα, το οποίο η Συνέλευση θα μπορούσε να τροποποιήσει μέσα σε 15 ημέρες από την υποβολή του σε αυτήν.
- [20] Από αυτήν την άποψη, η ενδεχόμενη συμμετοχή του στην προσπάθεια καταστολής του κινήματος μπορούσε να είναι χρήσιμη ως προς το ναυτικό, το οποίο, πάντως, είχε σχετικά περιορισμένη συμμετοχή στα κινήματα του Μεσοπολέμου και όχι αποφασιστική. Για το θέμα αυτό και τις συνθήκες στο ναυτικό κατά τη διάρκεια του

Μεσοπολέμου, βλ. Θ. Βερέμη: "Οι επεμβάσεις του στρατού...", σελ. 347-351

[21] Ταυτόχρονα, ο Πάγκαλος δημοσίευσε τροποποιημένο το συνταγματικό κείμενο της Επιτροπής υπό τον Παπαναστασίου, απαλείφοντας-μεταξύ άλλων-τις σχετικές διατάξεις για την ενιαύσια πρωθυπουργική ηγεσία. βλ. Αλ. Σβώλου, όπ. παρ., σελ. 59.

Το 80% των πληρεξουσίων συμφωνούσε με την απόφαση αυτή, αφού οι σχετικές διατάξεις θεωρούνταν μονομερείς αντιλήψεις του Παπαναστασίου. βλ. Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τόμ. 1, σελ. 295

[22] Ενδεικτική είναι η αντίδραση του Μεταξά: "Διάλυσις της συνελεύσεως. Νίκη της πολιτικής μου", βλ. "Ημερολόγιο Μεταξά", τόμ. 3, σελ. 418-419

[23] βλ. τις δηλώσεις του Σοφούλη, αλλά και των Μιχαλακόπουλου και Κονδύλη στο Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τόμ. 1, σελ. 296.

Αντέδρασαν μόνο οι Καφαντάρης και Παπαναστασίου. Ο Καφαντάρης, αρχηγός του κόμματος της σχετικής πλειοψηφίας, είχε ακολουθήσει πολιτική αναμονής. Ελπίζει ότι οι υπόλοιποι αρχηγοί των κομμάτων της Συνέλευσης θα αποτύγχαναν διαδοχικά και θα μπορούσε κατόπιν, τον Οκτώβριο του 1925, να αναλάβει ο ίδιος να οδηγήσει σε γρήγορη ψήφιση του Συντάγματος και διενέργεια εκλογών.

βλ. σχετ. Καφαντάρης προς Βενιζέλο 14/11/1925, "Αρχειο Βενιζέλου", Φάκ. 326, Μ. Μπενάκη.

Η διάλυση της Συνέλευσης απέκλειε την εφαρμογή ενός παραλλαγμένου έστω σχεδίου, αφού το κίνημα του Παγκάλου είχε ματαιώσει τα σχέδιά του, κατ' αρχήν.

Ο Παπαναστασίου, από την άλλη πλευρά, έβλεπε την πολιτική του της συνδιαλλαγής με τον Πάγκαλο να καταλήγει σε πλήρη αποτυχία.

[24] "Αρχείο Παγκάλου", τόμ. 2, σελ. 277-281

[25] Τηλεγράφημα Παπαναστασίου προς Κουντουριώση, 21/10/1925, στο Παπαναστασίου, όπ. παρ., τόμ. 1, σελ. 500

[26] Ο Πάγκαλος εκδήλωσε την πρόθεσή του στις 3 Ιανουαρίου σε γεύμα που του παρατέθηκε στην Αγ. Παρασκευή από τον διοικητή της Ταξιαρχίας Δημοκρατικής Φρουράς, επίλεκτης μονάδας που συνιστούσε το κύριο στρατιωτικό έρεισμα της κυβέρνησης.

Ακολούθησε, στις 4 Ιανουαρίου, απλή ενημέρωση του ΠτΔ, ο οποίος δεν αντέδρασε. Βλ. Σπ. Μαρκεζίνη: "Πολιτική Ιστορία της Ν. Ελλάδος Η Σύγχρονος Ελλάς", τόμ. 3, σελ. 100

[27] Εντασσόταν σε μία προσπάθεια εξουδετέρωσης κινήσεων πολιτικών και στρατιωτικών. Μεταξύ αυτών, πιά σημαντική φαινόταν να είναι του Κονδύλη. Βλ. Θ. Βερέμη: "Οικονομία και δικτατορία", σελ. 31

[28] στο ίδιο

[29] στο ίδιο, σελ. 32

[30] στο ίδιο, σελ. 31

[31] Βλ. Κεφάλαιο 1

[32] Ι. Τσιριμώκος προς Βενιζέλο, 15/5/1927, "Αρχείο Βενιζέλου", φάκ. 328, Μ. Μπενάκη, πρβλ. "Αρχείο Παγκάλου", τόμ. 2, σελ. 314, την κατάθεση Παγκάλου στην Κοινοβουλευτική Ανακριτική Επιτροπή, το Μάρτιο του 1928.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

Η ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΠΑΓΚΑΛΟΥ (Απρίλιος-Αύγουστος 1926)

Η τύχη του "προεδρικού" καθεστώτος που αποπειράθηκε να εγκαθιδρύσει ο στρατηγός Πάγκαλος τον Απρίλιο του 1926 συνυφαινόταν με τρεις βασικούς παράγοντες της Ελληνικής πολιτικής, οι οποίοι βρίσκονταν σε αρκετά στενή αλληλεπίδραση μεταξύ τους:

α) Τον στρατό, β) Τα πολιτικά κόμματα, γ) Το διεθνές πλαίσιο, μέσα στο οποίο εξελισσόταν η αναθεωρητική εξωτερική πολιτική του Παγκάλου.

α) Ο Στρατός

Πριν ακόμα ολοκληρωθεί η διαδικασία της προεδρικής εκλογής (4 και 11 Απριλίου 1926), στις 8 Απριλίου, εκδηλώθηκε στην Θεσσαλονίκη κίνημα με πρωταγωνιστές δύο αξιωματικούς, πελάτες έως τότε του Παγκάλου, τους αντισυνταγματάρχες Μπακιρτζή και Καρακούφα [1]. Το κίνημα έγινε δυνατό να κατασταλεί. Το νέο στοιχείο, όμως, ήταν ότι άρχιζαν να φαίνονται ρωγμές και να σημειώνονται διαρροές από την στρατιωτική πελατεία, που είχε κάνει δυνατή την επικράτηση του Παγκάλου. Έτσι, δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνο τον σκληρό ανταγωνισμό δύο παραδοσιακών στρατιωτικών προστατών, όπως οι Πλαστήρας και Κονδύλης, αλλά και παλαιών του φίλων, οι οποίοι δεν είχαν ικανοποιηθεί από την πολιτική του [2]. Στην περίπτωση ενός σώματος αξιωματικών, όπως η ελληνική, κατακερματισμένου σε πελατειακά δίκτυα

α, αποκτά, ασφαλώς, πρωτεύουσα σημασία η ικανότητα ενός προστάτη όπως ο Πάγκαλος να διατηρεί την πίστη των πελατών του με προσωπικού χαρακτήρα εξυπηρετήσεις[3]. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η κατακόρυφη άνοδος των πολεμικών δαπανών, σε μιά προσπάθεια μαζικού επανεξοπλισμού, προκειμένου να επιβληθεί στην Τουρκία η ανασεώρηση της συνθήκης της Λωζάνης, δεν μπορούσε να εξασφαλίσει στον Πάγκαλο ευρύτερη στρατιωτική υποστήριξη[4].

Η ανάγκη νέων συμμαχιών πρόβαλε επιτακτική και ο Πάγκαλος επιχείρησε να προσεταιριστεί τον βενιζελικό στρατηγό Θεωναίο. Ο τελευταίος προχώρησε σε συνεργασία με τον Πάγκαλο, προωθώντας μιά πολιτική ομαλοποίησης στηριγμένης σε αρκετά πολύπλοκους συνδυασμούς. Ελπίζει ότι με την συμμετοχή του στη διοίκηση του Γ Σώματος Στρατού θα αποξένωνε σταδιακά τον Πάγκαλο από τους έως τότε υποστηρικτές του και θα προωθούσε σε κείριες θέσεις του στρατού αντιπαγκαλικούς αξιωματικούς. Αυτό συνδυαζόταν στις σκέψεις του Θεωναίου με την πρόωση στην πρωθυπουργία του βενιζελικού αρχιστράτηγου της Μ. Ασίας Λεωνίδα Παρασκευόπουλου. Με αυτόν τον τρόπο, θα δημιουργούσε ένα "ηθικό χαράκωμα" γύρω από τον Πάγκαλο, ο οποίος θα παρέμενε μεν ΠτΔ, αλλά θα υποχρεωνόταν να συμβάλει σε μιά ομαλή επάνοδο στον κοινοβουλευτισμό[5].

Η πολιτική αυτή δεν έγινε συνατό να πραγματοποιηθεί. Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Παρασκευόπουλο ματαιώθηκε, ενώ οι μεταβολές στο στρατό, που εισηγήθηκε ο Θεωναίος, έγιναν σε περιορισμένη κλίμακα, καθώς ο Πάγκαλος υποψιαζόταν ότι οι πολιτικοί και στρατιωτικοί του αντίπαλοι θα σπεδίωκαν να τις εκμεταλλευτούν, ώστε να τον ανατρέψουν[6], δυνατότητα για την οποία είχε πληροφορήσει ο Καφαντάρης τον Πλαστήρα[7].

Οι κινήσεις για την ανατροπή του Παγκάλου έφτασαν

στο αποκορύφωμά τους στά μέσα Ιουλίου, όταν ολοκληρώνοντας στη στροφή του προς τον αντιβενιζελισμό-διόρισε πρωθυπουργό τον Αθανάσιο Ευταξία. Οι τελευταίοι σημαντικοί υποστηρικτές του, Ν. Ζέρβας και Ν. Ντερτιλής, διοικητές των ταγμάτων της Ταξιαρχίας Δημοκρατικής Φρουράς, μιάς καλά γυμνασμένης και εξοπλισμένης μονάδας, με έδρα την Αθήνα, θεώρησαν ότι η θέση τους στο στρατό υπονομευόταν, εξ' αιτίας μιάς πιθανής επανόδου αντιβενιζελικών αξιωματικών στο στρατό. Ταυτόχρονα, θεωρούσαν πιθανή τη διάλυση της Ταξιαρχίας και αποφάσισαν, έτσι, να προχωρήσουν στην ανατροπή του Παγκάλου σε συνεργασία με οποιονδήποτε, υπό τον όρο να διατηρηθεί η μονάδα[8]. Σε πλειονεκτική θέση για την ανατροπή του Παγκάλου για λογαριασμό του βρισκόταν ο Κονδύλης. Μετά την αποτυχία του, τον Φεβρουάριο του 1926, είχε ακολουθήσει πολιτική προσέγγισης με τον Πάγκαλο, πετυχαίνοντας, έτσι, την επάνοδό του από την εξορία[9]. Εξασφάλιζε, με αυτόν τον τρόπο, άμεση επαφή με τον στρατό και ταυτόχρονα καθησύχαζε τον Πάγκαλο, που είχε στραμμένο το μεγαλύτερο μέρος της προσοχής του προς τον Πλαστήρα, εξόριστο στη Γαλλία. Ο Κονδύλης αποδεχόμενος τους όρους των Ζέρβα και Ντερτιλή εξασφάλισε τη συνεργασία τους και πέτυχε την ανατροπή του Παγκάλου στις 22 Αυγούστου. Ο τελευταίος δεν διέθετε κανένα μείζον στρατιωτικό έρεισμα, καθώς ακόμα και ο Θεωναίος αρκετά επιφυλακτικός δέκτης εισηγήσεων ανατροπής του Παγκάλου με δική του πρωτοβουλία, έπεισε τις μονάδες που διοικούσε στη Β. Ελλάδα να υποστηρίξουν τον Κονδύλη, με το μέρος του οποίου τάχθηκε ακόμα και το ναυτικό, το οποίο και συνέλαβε τον Πάγκαλο[10].

Β) Τα κόμματα

Τα κόμματα στο σύνολό τους τήρησαν απέναντι στην Προεδρία Παγκάλου αδιάλλακτη γραμμή, αρνούμενα να αναγνωρίσουν τη νομιμότητα της προεδρικής εκλογής.

Στη διαμόρφωση της αδιάλλακτης αυτής γραμμής, βάρυνε ασφαλώς η αντίληψη ότι ο Πάγκαλος σκόπευε στην εγκαθίδρυση ενός αυταρχικού καθεστώτος, όπου το Κοινοβούλιο θα περιοριζόταν σε δευτερεύοντα ρόλο και ο ΠτΔ θα αποτελούσε το κέντρο εξουσίας, στηριζόμενος στη στρατιωτική του πελατεία και στο κομματικό σχήμα, το οποίο ευελπιστούσε να συγκροτήσει. Σε αυτό το πλαίσιο, ήταν αδύνατο να επικρατήσουν μετριοπαθείς πρωτοβουλίες όπως αυτές που ανέλαβαν ο Βενιζέλος και ο Εμμανουήλ Τσουδερός, υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας, για το σχηματισμό πολιτικής κυβέρνησης και τη διενέργεια εκλογών με παράλληλη αναγνώριση του Παγκάλου ως νόμιμου ΠτΔ από τα κόμματα.

Ο Πάγκαλος αναζητούσε πρόσωπα κύρους για την πρωθυπουργία, σε μιά προσπάθεια ευρύτερης αποδοχής του καθεστώτος του, χωρίς όμως να είναι διατεθειμένος να παραχωρήσει την κυβερνητική εξουσία που ασκούσε άμεσα.

Οι προσπάθειές του στράφηκαν, το Μάιο του 1926, προς τον στρατηγό Λ. Παρασκευόπουλο, πρόσωπο κύρους στο βενιζελικό πολιτικό και στρατιωτικό κόσμο. Ρόλο μεσολαβητή έπαιξε ο Τσουδερός, που επιθυμούσε την αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού με παράλληλη διατήρηση του Παγκάλου στην Προεδρία[11]. Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Παγκάλου και Παρασκευόπουλου κατέληξαν σε αδιέξοδο και ο τελευταίος κατέθεσε την εντολή στις 28 Μαΐου[12].

Όπως εξήγησε στον Βενιζέλο, που είχε ταχθεί υπέρ της πρωθυπουργοποίησής του, είχε διαπιστώσει ότι ο Πάγκαλος δεν ήταν διατεθειμένος να αποφύγει την ανάμιξη στην κυβερνητική πολιτική και, γενικά,

στην πολιτική σκηνή, όπως είχε υποσχεθεί ο Τσουδερός. Είχε αφήσει να εννοηθεί ότι θα έπρεπε να σχηματιστεί κόμμα υπό την καθοδήγηση του ΠτΔ και του πρωθυπουργού με στόχο τη διεκδίκηση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, κάτι που ο Παρασκευόπουλος δεν αποδεχόταν, καθώς δεν ήθελε να έλθει σε αντίθεση με τα κόμματα, την επάνοδο των οποίων στην κυβέρνηση προσπαθούσε να προετοιμάσει.

Είχε, ακόμα, υπάρξει διαφωνία στο θέμα της σύνθεσης της κυβέρνησης, όπου ο Πάγκαλος επέμεινε στη διατήρηση στο υπουργείο Εξωτερικών του Λουκά Κανακάρη-Ρούφου, βασικού εκτελεστή της αναθεωρητικής εξωτερικής του πολιτικής, με την οποία ο Παρασκευόπουλος διαφωνούσε ριζικά και ήταν αποφασισμένος να τερματίσει.

Υπήρχε, τέλος, και η θεμελιώδης διαφωνία για το ποιός θα ήταν ο βασικός διαμορφωτής της πολιτικής. Όπως σημείωνε ο Παρασκευόπουλος: "Ενώ, ..., καθ'όλα συμφωνεί όταν συνωμίλει μετ'εμού, πλην του δικαιώματος της διαλύσεως της Βουλής και του ζητήματος της εμπιστοσύνης, διαρκώς έκαμνε δηλώσεις ότι αυτός είναι ο ρυθμιστής και υπόλογος της τε εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής." [13].

Παρ'όλα αυτά, που αποκάλυπταν τις αντιλήψεις και τους στόχους του Παγκάλου, ο Βενιζέλος ανέλαβε πρωτοβουλία για να πετύχει το σχηματισμό μίας πολιτικής κυβέρνησης υπό τον Κων/νο Ζαβιτσιάνο, πολιτευτή των Φιλελευθέρων και παλαιότερα πρόεδρο της Βουλής και ανέλαβε να πείσει τους τρεις σημαντικότερους πολιτικούς ηγέτες της βενιζελικής παράταξης, που ευνοούσαν τη βίαιη ανατροπή του Παγκάλου, να προχωρήσουν στην αναγνώριση της προεδρικής εκλογής [14].

Όπως ανέπτυξε στον Καφαντάρη, αλλά και στον Μιχαλακόπουλο [15], δεν πίστευε ότι θα ήταν δυνατή ανατροπή του Παγκάλου με στρατιωτική επέμβαση, η οποία και να πετύχαινε δεν θα τερμάτιζε τον κύκλο των στρατιωτικών επεμβάσεων. Υπήρχε, ακόμα, η περίπτωση ο Πάγκαλος να δώ

σει διέξοδο στην ασφυκτική οικονομική καχεξία με μιά πολεμική προσπάθεια. Υπήρχε, τέλος, πάντα ο κίνδυνος, η ύπαρξη εναλλασόμενων αδύναμων πολιτικών κυβερνήσεων και στρατιωτικών επεμβάσεων να ανοίξει το δρόμο της μοναρχικής παλινόρθωσης που θα γινόταν, έτσι, δεκτή με ανακούφιση από ευρύτατα κοινωνικά στρώματα[16].

Για τους λόγους αυτούς εκτιμούσε ότι επιβαλλόταν να γίνει η προσπάθεια ομαλοποίησης με αναγνώριση της νομιμότητας του Παγκάλου ως ΠτΔ, με αντάλλαγμα διενέργεια εκλογών από πολιτική-και όχι υπηρεσιακή-κυβέρνηση, η οποία δεν θα μπορούσε να αποτρέψει τη μαζική νόθευση των εκλογών υπέρ των φιλοπαγκαλικών υποψηφίων[17].

Αντίθετα, ο Καφαντάρης, βασικός πρωταγωνιστής της αδιάλλακτης γραμμής, εκκινούσε από διαφορετική αφετηρία. Θεωρούσε ότι ο Πάγκαλος απλώς προσπαθούσε να κερδίσει χρόνο, αφήνοντας να εννοηθεί ότι ευνοεί την επάνοδο στον κοινοβουλευτισμό. Εκτιμούσε ότι τα στρατιωτικά ερείσματα του είχαν υπονομευθεί. Σε αυτό συνέτεινε η ανάληψη της διοίκησης του Γ Σώματος Στρατού από τον Θεωναίο, γεγονός που έδινε μεγάλες δυνατότητες κινήσεων στους αντιπαγκαλικούς στρατιωτικούς και έπρεπε-κατά την γνώμη του-η ευνοϊκή αυτή συγκυρία να αξιοποιηθεί. Έκρινε ότι το καθεστώς Παγκάλου αντιμετώπιζε φοβερά οικονομικά αδιέξοδα και ότι δεν θα κατόρθωνε να εξασφαλίσει τα αναγκαία δάνεια από το εξωτερικό. Υπ' αυτές τις συνθήκες, θα ήταν λάθος να του δοθεί δυνατότητα διαφυγής. Ακόμα και αν αποδεχόταν την εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτισμού, με δεδομένη την κομματική κατάτμηση και τα τεράστια οικονομικά προβλήματα που θα κληροδοτούσε: "Αν συμπέση τότε, και δεν αποκλείεται να συμπέση, να ευρίσκεται εις την αρχήν μία αδύνατος κυβέρνησις, θα ίδωμεν και πάλιν τον Πάγκαλον ελλοχεύοντα εις το Προεδρικόν Μέγαρον να εμφανισθή διερμηνεύς της δημοσίας γνώμης και να καταλύση εν ονόματι αυ

τής, την ελευθερίαν. Δι' αυτό ο συμβιβασμός δεν είναι, κατά την γνώμην μου, λύσις και δεν θα έπρεπε να τεθή υπό συζήτησιν ει μη εν εσχάτη ανάγκη, όταν θα εξέλιπε κάθε ιδέα ριζικής εκκαθαρίσεως." [18]

Ο Βενιζέλος, παρ' όλο που είχε δεχθεί ανάλογες εκτιμήσεις και από άλλους παράγοντες όπως ο Δ. Λαμπράκης (εκδότης του "Ελευθέρου Βήματος") [19], ζήτησε από τους πολιτικούς αρχηγούς της βενιζελικής παράταξης να υποστηρίξουν την κυβέρνηση που θα σχημάτιζε ο Ζαβιτσιάνος. Εξέταζε, δε, και το ενδεχόμενο να συμμετάσχει σε αυτήν και ο γιός του Κυριάκος. Παράλληλα, προειδοποιούσε τον Πάγκαλο—σε μάλλον αυστηρό τόνο—ότι δεν θα μπορούσε να στηριχθεί στις νέες προεδρικές εξουσίες για να διευθύνει την Ελληνική πολιτική, υπενθυμίζοντάς του το προηγούμενο του Κωνσταντίνου το 1915 [20].

Εν τούτοις, οι συνθήκες δεν ήταν πρόσφορες για συμβιβασμό, καθώς ο Πάγκαλος δεν ήταν διατεθειμένος να συμβάλει σε μιά επάνοδο των παλαιών κομμάτων, τα οποία η πολιτική του πίστευε ότι είχε υπερκεράσει. Την πραγματικότητα αυτή αναγνώριζε τόσο ο Ζαβιτσιάνος όσο και ο Κυριάκος Βενιζέλος, που ενεργούσε ως αντιπρόσωπος του πατέρα του μετά τις επαφές του με τους αρχηγούς των κομμάτων, συμπεριλαμβανομένου και του Μεταξά. Έτσι, ο Ζαβιτσιάνος κατέθεσε την εντολή και αυτός, στις 12 Ιουλίου, προτείνοντας στον Πάγκαλο τη διενέργεια εκλογών από υπηρεσιακή κυβέρνηση, ευευγραμμιζόμενος με τη γραμμή των κομμάτων [21].

Ο Πάγκαλος απέρριψε τις προτάσεις αυτές. Έχοντας αυτοπεποίθηση από την υποδοχή που συναντούσε κατά τις περιόδους του στις επαρχίες, ανταπαντούσε προτείνοντας επανάληψη της προεδρικής εκλογής με υπουργό Εσωτερικών οποιονδήποτε θα υπεδείκνυαν τα κόμματα [22]. Τελικά, δε, στις 19 Ιουλίου, διόρισε πρωθυπουργό

τον Αθανάσιο Ευταξία, διακεκριμένο αντιβενιζελικό, ο οποίος ηγήθηκε μιάς κυβέρνησης στη μεγάλη πλειοψηφία της αντιβενιζελικής, καθώς μόνο δύο υπουργοί—ο Χ. Τσερούλης Στρατιωτικών και ο Π. Αραβαντινός Εσωτερικών, είχαν βενιζελική προέλευση[23]. Η ολοκλήρωση της στροφής του Παγκάλου προς τον αντιβενιζελισμό είχε στο πολιτικό πεδίο τα ίδια αποτελέσματα που είχε και στο στρατιωτικό. Τον αποξένωνε πλήρως ακόμα και από παράγοντες που έως τότε προσπαθούσαν να προωθήσουν συμβιβαστικές λύσεις, όπως ο Τσουδερός. Ο τελευταίος έβλεπε πλέον με μεγάλη ανησυχία την αντιβενιζελική υποστήριξη προς τον Πάγκαλο. Εκτιμούσε ότι επρόκειτο για συγκροτημένο σχέδιο του αντιβενιζελισμού που επιχειρούσε να διαβρώσει τον κρατικό μηχανισμό και να οδηγήσει σταδιακά στον παραμερισμό του Παγκάλου, όταν αυτός δεν θα του ήταν πιά χρήσιμος. Θεωρούσε καταλληλότερο για τον σκοπό της βίαιης ανατροπής του Παγκάλου το στρατηγό Θεωνά[24] που δεχόταν παρόμοιες εκκλήσεις από τον Γ. Καφαντάρη και τώρα πλέον, παρά το ότι παρέμενε αρκετά επιφυλακτικός, αναγνώριζε την ανάγκη ανατροπής του δικτάτορα[25].

Παρ'όλο που ήταν, τελικά, ο Κονδύλης αυτός που ανέτρεψε τον Πάγκαλο, το σημαντικό στοιχείο ήταν η απώλεια οποιουδήποτε ερείσματος στο βενιζελικό πολιτικοστρατιωτικό συγκρότημα. Παρ'όλο που αποκτούσε μιά αρκετά σημαντική υποστήριξη από τον αντιβενιζελισμό—ακόμα και ερήμην ορισμένων ηγετικών παραγόντων του, όπως ο Μεταξάς[26]—ο αντιβενιζελισμός δεν ήταν σε θέση να προσφέρει στον δικτάτορα ΠτΔ ασφαλή πολιτική βάση.

γ) Η αναθεωρητική εξωτερική πολιτική

Η εξωτερική πολιτική του Παγκάλου απέβλεπε στην αναθεώρηση του εδαφικού καθεστώτος εν σχέσει με την Τουρκία, όπως αυτό είχε προκύψει από την Μικρασιατική καταστροφή.

Ο Πάγκαλος πίστευε ότι θα μπορούσε μέσω μιάς στρατιωτικής αναμέτρησης με την Τουρκία να εξασφαλίσει την ανάκτηση της Ανατολικής Θράκης. Γι' αυτό ακολούθησε μιά πολιτική μαζικών εξοπλισμών και προσπάθησε να αξιοποιήσει την Τουρκοβρεταννική διαφορά για την περιοχή της Μοσούλης και να συνδυάσει τις κινήσεις του με τις αντίστοιχες Ιταλικές βλέψεις στην περιοχή[27].

Στο εσωτερικό, η πολιτική αυτή ερχόταν σε αντίθεση με την κοινή παραδοχή του συνόλου του πολιτικού και στρατιωτικού κόσμου, ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε πλέον να έχει εδαφικές βλέψεις οπουδήποτε και κυρίως στην Ανατολή[18].

Πιο άμεσα, προκαλούσε τις αντιρρήσεις οικονομικών παραγόντων, όπως του Τσουδερού, υποδιοικητή της ΕΤΕ, που ανησυχούσαν από την αύξηση στο έλλειμμα του προϋπολογισμού, το οποίο προκαλούσαν οι υψηλές πολεμικές δαπάνες σε συνδυασμό με τις προοπτικές Ελληνοτουρκικού πολέμου[29].

Η πολιτική της αναθεώρησης παρέμεινε, εξ' άλλου, έκθετη μετά την εξομάλυνση της Τουρκοβρεταννικής διαφοράς, τον Ιούνιο του 1926, και τη συνακόλουθη υποχώρηση της Ιταλικής πολιτικής. Ο Πάγκαλος απέμενε, έτσι, χωρίς τους ισχυρούς συμμάχους που είχαν χρησιμοποιήσει την πολιτική του ως μέσο πίεσης έναντι της Τουρκίας[30].

Η απομόνωση αυτή ωθούσε με την σειρά της τον Πάγκαλο να επιδιώξει άμεσα την προσέγγιση με την Γιουγκοσλαβία, προκειμένου να διασφαλίσει την αποχή της Βουλγαρίας από την Ελληνοτουρκική συμπλοκή που προγραμμάτιζε. Δεδομένου ότι η Γιουγκοσλαβία

κή κυβέρνηση αισθανόταν ότι η διαπραγματευτική της ικανότητα είχε αυξηθεί, απαίτησε και πέτυχε μεγάλες παραχωρήσεις στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης και στις σιδηροδρομικές γραμμές Θεσσαλονίκης-Γευγελή, που στην ουσία έθεταν σε δεύτερη μοίρα τις Ελληνικές εμπορικές δραστηριότητες και συνιστούσαν, μακροπρόθεσμα, προσημειώσεις στο εδαφικό καθεστώς της Μακεδονίας (Συμφωνίες της 17ης Αυγούστου 1926)[31].

Οι συμφωνίες αυτές προκάλεσαν την άμεση αντίδραση διπλωματών της κεντρικής υπηρεσίας του υπουργείου Εξωτερικών[32] και των πολιτικών αρχηγών του βενιζελισμού-που ζητούσαν πλέον την άμεση ανατροπή του Παγκάλου από τον στρατό με πειστικό αλλά και πειστικό τρόπο[33].

Αποξένωναν, δε, όχι μόνο τη μεσαία αστική τάξη, που ενώ είχε δει με ελπίδα τον Πάγκαλο στην εξουσία τώρα απαγορευμένη έδινε μιά νέα πίστωση χρόνου στον κοινοβουλευτισμό[34], αλλά και μεγαλοεπιχειρηματίες, όπως ο Μποδοσάκης που φάνηκε ευαίσθητος στο επιχείρημα της Γιουγκοσλαβικής διείσδυσης στη Θεσσαλονίκη, το οποίο του πρόβαλαν οι ηγέτες του βενιζελισμού και αποφάσισε να χρηματοδοτήσει το κίνημα του Κονδύλη, που ανέτρεψε-τελικά-το στρατηγό[35].

Το "προεδρικό" καθεστώς του στρατηγού Παγκάλου κατέρρεε καθώς δεν κατόρθωσε να κερδίσει την υποστήριξη κανενός κρίσιμου πολιτικού παράγοντα.

Εγκαταλείφθηκε σταδιακά από το σύνολο των στρατιωτικών υποστηρικτών του, αδυνατώντας να ανταποκριθεί στις προσδοκίες που καλλιέργησε. Η μετωπική του σύγκρουση με τον βενιζελισμό και η στροφή του στον αντιβενιζελισμό αποστέρησε την υποστήριξη μετριοπαθών πολιτικών, οικονομικών αλλά και στρατιωτικών παραγόντων που αποσκοπούσαν

στην επίτευξη ενός συμβιβασμού που θα τον διέσωζε. Η εξωτερική του πολιτική συναντούσε τη γενική αποδοκιμασία και, ταυτόχρονα, δεν κατόρθωνε να διατηρήσει κανένα συμπαγές μαζικό έρεισμα. Τα αστικά στρώματα, που αρχικά είχαν υποδεχθεί την άνοδό του στην εξουσία με ικανοποίηση, ελπίζοντας ότι με σιδερένιο χέρι θα έδινε διέξοδο στα εκρηκτικά κοινωνικά προβλήματα-απόρροια της Μικρασιατικής καταστροφής-και έβλεπαν στο πρόσωπό του τον Έλληνα Mussolini που θα παρμέριζε τον "άνικανο" κοινοβουλευτισμό, απαγοητεύτηκαν από την οικονομική του πολιτική και ήταν διατεθειμένα να αποδεχθούν την επανάληψη του κοινοβουλευτικού πειράματος [36].

Επίσης, δεν μπορούσε να υπολογίζει στην υποστήριξη των προσφύγων, καθώς αδυνατούσε να εξασφαλίσει πρόσβαση στις διεθνείς χρηματαγορές, λόγω των Ελληνοβρετανικών εκκρεμοτήτων στον οικονομικό τομέα [37].

Η διάχυτη και αβέβαιη υποστήριξή του στην ύπαιθρο δεν αποτελούσε ασφαλή πολιτική βάση, ούτε η πολιτική λιτότητας της κυβέρνησης Ευταξία θα ήταν σε θέση, ακόμα και να εφαρμοζόταν, να την προσφέρει [38]. Σε αυτές τις συνθήκες, ο κλασικός κοινοβουλευτισμός, που συγκέντρωνε μιά μάλλον γενική κατακραυγή ως τις αρχές του 1926, εξασφάλιζε παράταση χρόνου και ο γέρος ισχυρός στρατιωτικός άνδρας, ο Γ. Κονδύλης, θα υποχρεωνόταν να συμβάλει στην αποκατάστασή του.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Θ. Βερέμη: "Οι επεμβάσεις του στρατού στην Ελληνική πολιτική",
σελ. 128-129

[2]στο ίδιο,σελ.129-130

[3]Θ.Βερέμη:"Στρατός και πολιτική",σελ.126-127

[4]Θ.Βερέμη:"Οικονομία και δικτατορία",σελ.38-39 και

H.Psomiades:"The diplomacy of Theodoros Pangalos 1925-26",p.
1-16,Balkan Studies,vol.13,1972,num.1

[5]Θεωνάιος προς Βενιζέλο,2/5/1926,Αρχείο Βενιζέλου,Φάκ.327,Μ.Μπενάκη.

Η στρατηγική αυτή θεμελιωνόταν σε δύο βασικές παραδοχές:

α)Ότι δεν ήταν δυνατό να ανατραπεί ο Πάγκαλος και

β)Ότι ο πολιτικός κόσμος με την"ατυχή συμπεριφορά"του είτε στην εξουσία είτε εκτός αυτής"παρουσιάζει χρεωκοπίαν".

[6]Στ.Σαράφη:"Ιστορικές Αναμνήσεις",σελ.262-263

[7]Καφαντάρης προς Πλαστήρα,6/5/1926,Αρχείο Πλαστήρα,Φάκ.9,Μ.Μπενάκη.Εχει δημοσιευτεί στο Θ.Βερέμη:"Οι επεμβάσεις του στρατού στην Ελληνική πολιτική",παράρτημα κειμένων,σελ.297-298

[8]Στ.Στεφάνου προς Πλαστήρα,24/7/1926 και Αθ.Βακλιώτης προς Πλαστήρα,28/7/1926,Αρχείο Πλαστήρα,Φάκ.9,Μ.Μπενάκη

[9]Γρ.Δαφνή:"Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων",τ.1,σελ.320

[10]Στ.Σαράφη,όπ.παρ.,σελ.265

[11]Θ.Βερέμη:"Οικονομία και δικτατορία",σελ.34

[12]Γρ.Δαφνή,όπ.παρ.,τ.1,σελ.318

[13]Επιστολή Παρασκευόπουλου προς Βενιζέλο,20/6/1926,δημοσιεύεται απόσπασμα στο Θ.Βερέμη:"Οικονομία και δικτατορία",στο παράρτημα κειμένων,σελ.157-161

[14]Δείγμα του τρόπου με τον οποίο αντιμετώπιζε την εκλογή του Παγκάλου ήταν η υπόθεση του Ν.Πολίτη.Ο τελευταίος τον ενημέρωσε ότι έκλινε προς την μη αποδοχή της πρεσβείας του Παρισιού που του προσφερόταν από τον Πάγκαλο,λόγω του αμφισβητούμενου απο

τελέσματος των προεδρικών εκλογών. Επικαλείτο τη σύμφωνη γνώμη των Καφαντάρη και Μιχαλακόπουλου. Ο Βενιζέλος απάντησε ότι, ανεξάρτητα από το γεγονός αυτό, είχε καθήκον να δεχθεί.

βλ. Αλληλογραφία Πολίτη-Βενιζέλου, 30/4 και 2/5/1926, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 327, Μ. Μπενάκη

[15] Βενιζέλος προς Καφαντάρη, 13/7/1926, στο Δ. Αγραφιώτη: "Γ. Καφαντάρης", σελ. 145-148, Βενιζέλος προς Μιχαλακόπουλο, 27/6/1926, στο Δ. Γατόπουλου: "Α. Μιχαλακόπουλος", σελ. 237-238. Στη δεύτερη αυτή επιστολή, της οποίας κομιστής ήταν ο Κυριάκος Βενιζέλος, υποδεικνύει τον περιορισμό των προεδρικών εξουσιών από τη νέα Βουλή

[16] Βενιζέλος προς Καφαντάρη, όπ. παρ.

[17] στο ίδιο

[18] Καφαντάρης προς Βενιζέλο, 21/6/1926, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 327, Μ. Μπενάκη

[19] Λαμπράκης προς Βενιζέλο, 2/6/1926, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 327, Μ. Μπενάκη

[20] Βενιζέλος προς Πάγκαλο, 27/6/1926, στο Δ. Γατόπουλου, όπ. παρ., σελ. 239-240

[21] Ζαβιτσιάνος προς Πάγκαλο, 12/7/1926, "Αρχειον Παγκάλου", τ. 2, σελ. 94

[22] Διάγγελμα Παγκάλου, 18/7/1926, "Αρχειον Παγκάλου", τ. 2, σελ. 95-98

[23] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ. 1, σελ. 321

[24] Τσουδερός προς Θεωναίο, 7/8/1926, Αρχείο Τσουδερού, Γενικά Αρχεία του Κράτους, Ε Φάκ. 44

[25] Στ. Σαράφη, όπ. παρ., σελ. 264. Πρβλ. Θεωναίος προς Τσουδερό, 9/8/1926, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑΚ, Ε. Φ44

[26] Ενδεικτική ήταν η δυσκολία που συνάντησε ο Μεταξάς στη συνέλευση του κόμματος των Ελευθεροφρόνων, στις 4/8, προκειμένου να

επιβάλλει τη γραμμή της αντιπολίτευσης προς τους Πάγκαλο-Ευταξία και της συνεργασίας με τον βενιζελισμό, βλ. "Ημερολόγιο Μεταξά", τ. 3, σελ. 471-472

[27] Η. Ρσομιάδες, όπ. παρ.

[28] Κ. Σβολόπουλου: "Η Ελληνική εξωτερική πολιτική από τις αρχές του 20ου αι. ως το 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο", σελ. 163

[29] Τσουδερός προς Πάγκαλο, 4/7/1926, δημοσιεύεται στο Θ. Βερέμη: "Οικονομία και δικτατορία", στο παράρτημα κειμένων, σελ. 166-172

[30] Ρσομιάδες, όπ. παρ., σελ. 11

[31] Σβολόπουλου, ό. παρ., σελ. 180. Ακόμα, οι σλαυόφωνοι της Ελληνικής Μακεδονίας αναγνωρίζονταν ως σερβική μειονότητα

[32] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ. 1, σελ. 322

[33] βλ. Στ. Σαράφη υποσ. [25]

[34] Θ. Βερέμη: "Οικονομία και δικτατορία", σελ. 123

[35] Σπ. Μαρκεζίνη: "Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος". Η Σύγχρονος Ελλάς", τ. 3, σελ. 125

[36] Θ. Βερέμη: "Οικονομία και δικτατορία", σελ. 119-123

[37] στο ίδιο, σελ. 54-55

[38] στο ίδιο, σελ. 87-90

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗ (Αύγουστος 1926-Δεκέμβριος 1929)

Από τον Αύγουστο του 1926, όταν ο Κονδύλης ανατρέποντας τον Πάγκαλο κάλεσε τον Κουντουριώτη να επανέλθει στην Προεδρία της Δημοκρατίας, έως τον Ιούλιο του 1928, όταν ο τελευταίος καλούσε με την σειρά του τον Βενιζέλο στην πρωθυπουργία παρατηρείται αναβάθμιση του προεδρικού παράγοντα στην Ελληνική πολιτική. Αυτό, όπως θα φανεί, δεν οφείλεται σε δομικές αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό, αλλά σε εξελίξεις συγκυριακού χαρακτήρα, τις οποίες διακόπτει η επάνοδος του Βενιζέλου στην πολιτική. Η τελευταία εξέλιξη, εκτός από τον παραμερισμό των πολιτικών ηγετών της Βενιζελογενούς παράταξης, είχε σαν αποτέλεσμα και τον παραμερισμό και χωρίς εντάσεις-μάλιστα-του προεδρικού παράγοντα.

1. Η κυβέρνηση Κονδύλη και ο ναύαρχος Κουντουριώτης

Η πρώτη σαφής ένδειξη αναβάθμισης του προεδρικού παράγοντα προκύπτει από τις σχέσεις του Κουντουριώτη με τον νέο ισχυρό άνδρα που ανέτρεψε τον Πάγκαλο, τον στρατηγό Κονδύλη. Ο τελευταίος διαίσησάνταν ότι η επιλογή της δικτατορίας αποτελούσε παρελθόν για τα αστικά στρώματα, τα οποία την είχαν αποδεχθεί ως λύση για τα οξυμένα κοινωνικά προβλήματα στις αρχές του 1926. Αντι

λαμβάνοταν ότι η παρουσία του στην πολιτική σκηνή μπορούσε να νομιμοποιηθεί μόνο στην περίπτωση που εμφανιζόταν ως φορέας επανόδου στον κοινοβουλευτισμό, στην νομιμότητα την οποία ο Πάγκαλος είχε καταλύσει[1].

Γι' αυτό, πριν αναλάβει ο ίδιος να σχηματίσει κυβέρνηση, στις 22 Αυγούστου, κάλεσε τον Κουντουριώτη να επανέλθει στην Προεδρία: "Μετά συγκινήσεως αναγγέλω υμίν ότι αι ένοπλα δυνάμεις της χώρας επαναστατήσασαι κατέλυσαν απαισίαν τυραννίδα και υποβάλλουσι νομίμω προέδρω δημοκρατίας σέβη των και παράκλησιν όπως αναλάβητε ανώτατον αξίωμα χώρας όπερ τόσον τελείως και ενδόξως εφέρατε επί τόσον χρόνον λαϊκή βουλήσει." [2]

Ο Κουντουριώτης αποδέχθηκε και επανήλθε στην Αθήνα την επόμενη μέρα, αναλαμβάνοντας τα καθήκοντά του αμέσως, χωρίς να ορκιστεί, αφού θεωρήθηκε ότι η επάνοδός του αποτελεί συνέχεια της θητείας του, την οποία η δικτατορία είχε διακόψει[3]. Τα κόμματα στο σύνολό τους θεωρούσαν ότι η επάνοδός του αποτελούσε το πρώτο βήμα για την αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού[4], ενώ και ο ίδιος θεμελίωσε την επάνοδό του στην επιλογή του ως ΠτΔ από την Συνέλευση του 1924 και όχι στην πρόσκληση του Κονδύλη: "Καταλυθείσης της δικτατορίας ανέλαβα από σήμερα την εξάσκησιν των προεδρικών μου καθηκόντων εις τα οποία με έταξε η ψήφος της Δ Συνελεύσεως." [5]

Το πρώτο ζήτημα που τέθηκε ήταν ο σχηματισμός κυβέρνησης. Ως γενικό αίτημα-ιδιαιτέρα, όμως, των αστικών στρωμάτων των πόλεων-εμφανιζόταν ο σχηματισμός οικουμενικής κυβέρνησης[6], αίτημα το οποίο αποδεχόταν ο Κουντουριώτης σε συνδυασμό με την άμεση προκήρυξη εκλογών[7]. Ο Κονδύλης απαιτούσε την πρωθυπουργία και τον έλεγχο των στρατιωτικών υπουργείων, κάτι που ο αντιβενιζελισμός δεν δεχόταν και το απαιτούσε για τον εαυτό του[8]. Τελικά, το αδιέξοδο λύθηκε

με την εν λευκώ εξουσιοδότηση του ΠτΔ από τα κόμματα να διορίσει κυβέρνηση. Ο τελευταίος διόρισε τον Κονδύλη[9].

Το επόμενο θέμα ήταν το εκλογικό σύστημα. Οι εκλογές έγιναν με την αναλογική που είχε ψηφιστεί τον Ιούλιο του 1925 από την Επιτροπή Παπαναστασίου[10], παρά τις επιφυλάξεις του Κουντουριώτη που τασσόταν υπέρ του πλειοψηφικού, αλλά και τις ανάλογες αντιρρήσεις του αντιβενιζελισμού. Το βασικό επιχείρημα του Παπαναστασίου ήταν ότι, αφού το Σύνταγμα που είχε συνταχθεί από την Επιτροπή υπό την προεδρία του τέθηκε σε ισχύ στις 22 Σεπτεμβρίου, δεν μπορούσε να εξαιρεθεί η εφαρμογή της αναλογικής που καθιερωνόταν ρητά από αυτό [11].

Η αντίδραση του Λαϊκού Κόμματος και των άλλων αντιβενιζελικών εκδηλώθηκε με σφοδρότητα. Απαίτησαν, στις 25 Σεπτεμβρίου, την παραίτηση της κυβέρνησης Κονδύλη και την επαναφορά του πλειοψηφικού[12]. Απειλούσαν, δε, ότι σε αντίθετη περίπτωση θα απείχαν από τις εκλογές. Τελικά, όμως, ο Μεταξάς κατόρθωσε να πείσει τον Τσαλδάρη να υπάρξει διάβημα στον ΠτΔ και σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών[13]. Η σύσκεψη κατέληξε σε αδιέξοδο. Η δυσκολία του ΠτΔ συνίστατο στο ότι δεν ήταν δυνατό να διακινδυνεύσει μιά νέα αποχή του αντιβενιζελισμού, στοιχείο που θα αποσταθεροποιούσε το νέο κοινοβουλευτικό πείραμα[14]. Ήταν, τελικά, η διαβεβαίωση του Μεταξά ότι θα συμμετείχε στις εκλογές, ανεξάρτητα από τις προεδρικές αποφάσεις, που επέτρεψε στον ΠτΔ να διατηρήσει την κυβέρνηση της "εμπιστοσύνης του" [15]. Η κρίση εκτονονώταν, ενώ είχε συμβάλει ήδη στην εκτόνωση μιάς άλλης η δήλωση του Κονδύλη ότι δεν πρόκειται να πολιτευθεί στις εκλογές, καθησυχάζοντας, έτσι, και τον βενιζελισμό που ήταν σύμφωνος με την αναλογική[16].

2.0 ΠτΔ και οι εναλλακτικές επιλογές στην οικουμενική κυβέρνηση του Βενιζελισμού

Το αίτημα για το σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης μετεκλογικά τέθηκε με ένταση ήδη από την προεκλογική εκστρατεία με παρέμβαση του ίδιου του Βενιζέλου από το εξωτερικό. Θα αποσκοπούσε ένα τέτοιο κυβερνητικό σχήμα, στον τερματισμό της καθεστωτικής διαμάχης, στην ομαλοποίηση της κατάστασης του στρατού με την επαναφορά μέρους αντιβενιζελικών αποτάκτων του 1923 και την επιβολή πολιτικού ελέγχου, στη νέα διάρθρωση των εξωτερικών σχέσεων και στην οικονομική σταθεροποίηση[17].

Στις διαπραγματεύσεις που διάρκεσαν 25 περίπου μέρες (μετά τις εκλογές της 7ης Νοεμβρίου, όπου κανένα κόμμα δεν διέθετε απόλυτη πλειοψηφία εδρών) ο ΠτΔ δεν φαίνεται να έπαιξε κάποιο ρόλο άμεσα [18]. Μπορούσε, όμως, να παίξει ρόλο-κλειδί, στην περίπτωση που το Λαϊκό Κόμμα, αρνιόταν τη συμμετοχή του. Ο βασικότερος πολιτικός ηγέτης του βενιζελισμού, ο Γ. Καφαντάρης, φαινόταν να καταλήγει στη λύση του σχηματισμού κυβέρνησης από τον ίδιο και στην άμεση διεκπεραίωση νέων εκλογών, μιά προσπάθεια μετωπικής αναμέτρησης και εξουδετέρωσης των Λαϊκών.

Στο μέτρο, όμως, που ο ΠτΔ εκτιμούσε ότι δεν επιτρεπόταν να διενεργήσει τις εκλογές μιά πολιτική κυβέρνηση[19] ήταν σαφές ότι ο βενιζελισμός ήταν υποχρεωμένος να αναζητήσει ένα συμβιβασμό με τους Λαϊκούς που θα επέτρεπε στους τελευταίους να μην αποκηρύξουν τις περίφημες "επιφυλάξεις" τους στο πολιτειακό. Η κατάληξη ανταποκρινόταν σε αυτές τις γραμμές. Οι Λαϊκοί δέχθηκαν να συμμετάσχουν, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη στοιχειώδη αποκατάσταση της πολιτικής

ισορροπίας στο στρατό. Από την άλλη πλευρά, αν και δέχθηκαν να συνεργαστούν στη σύνταξη του νέου Συντάγματος της αβασίλευτης δημοκρατίας, δεν εγκατέλειψαν τις επίφυλάξεις τους.

Προφανώς, η πιθανή άρνηση να συναινέσει στη λύση της διενέργειας εκλογών από πολιτική κυβέρνηση Καφαντάρη, δεν ήταν ο αποκλειστικός λόγος που ώθησε τους βενιζελικούς ηγέτες σε ένα μάλλον κακό γι' αυτούς συμβιβασμό. Τα θέματα που είχε θέσει ο Βενιζέλος ήταν μείζονα και μάλλον αδύνατα να αντιμετωπιστούν αν συνυπήρχε και η οξεία καθεστωτική διαμάχη. Όμως, η προεδρική αυτή εκτίμηση περιόριζε τις εναλλακτικές λύσεις που διέθεταν οι βενιζελικοί ηγέτες.

3. Η παραίτηση Κουντουριώτη για το συνταγματικό ζήτημα

Στις 25 Ιανουαρίου 1927, ο Κουντουριώτης υπέδειξε στον Ζαΐμη να επισπευστεί από την κυβέρνηση η ψήφιση του νέου Συντάγματος. Καθώς η κυβέρνηση αγνόησε την υπόδειξή του, επανήλθε, την 1η Απριλίου, με ανάλογη υπόδειξη και άφησε να εννοηθεί ότι αν η κυβέρνηση δεν συμμορφωνόταν θα εξέταζε το ενδεχόμενο να παραιτηθεί. Αντιμετωπίζοντας και πάλι την κυβερνητική αδιαφορία, υπέβαλε, στις 18 Απριλίου, την παραίτησή του [20] και, σχεδόν ταυτόχρονα, δήλωσε στην προσκείμενη στον Κονδύλη εφημερίδα "Εθνική Φωνή" ότι: "Η μη επιψήφισις του Καταστατικού χάρτου μέχρι τούδε, με ήγαγεν εις την δυσάρεστον απόφασιν να παραιτηθώ του αξιώματος του ΠτΔ ίνα μη συμμεθέξω των ευθυνών της Οικουμενικής η οποία και δέον να φέρη ακεραίας ταύτας." [21]

Η οικουμενική κυβέρνηση, δια του πρωθυπουργού Α. Ζαΐμη, ζήτησε από τον ΠτΔ να παραμείνει στην θέση του για να μην θεωρηθεί ότι υπονομεύει το κυβερνητικό έργο [22] και, στις 3 Μαΐου, υπέβαλε στη Βουλή

ψήφισμα για την επίσπευση των εργασιών ψήφισης του Συντάγματος [23]. Ο ΠτΔ, με την σειρά του, ανακάλεσε την παραίτησή του [24].

α) Τα κίνητρα και η ώθηση

Από τα προσιτά στοιχεία, φαίνεται πως ο αποκλειστικός λόγος της παραίτησης του ΠτΔ ήταν το γεγονός ότι, παρά την υπόσχεση των κομμάτων ότι θα ψηφίζοταν το Σύνταγμα ως το τέλος του 1926 ή-το πολύ-τις αρχές του 1927, "παρήλθεν πεντάμηνον άπρακτον" [25]. Το πιθανότερο είναι πως ο Κουντουριώσης εκτιμούσε ότι επαναλαμβανόταν η ίδια εξέλιξη του 1924-25, όταν η Συντακτική Συνέλευση αδυνατούσε να δώσει οποιαδήποτε διέξοδο στη συνταγματική εκκρεμότητα και σε άλλα θεμελιακά ζητήματα και διευκόλυνε, έτσι, τη δημιουργία κλίματος αποδοχής δικτατορικών λύσεων. Προφανώς, μέσα σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να αξιολογηθεί η επιρροή που άσκησε ο στρατηγός Κονδύλης στη λήψη της προεδρικής απόφασης [26]. Ο Κονδύλης βρισκόταν στο περιθώριο, μετά τη διενέργεια των εκλογών, στις οποίες δεν είχε πολιτευθεί και προσπαθούσε να φέρει σε δύσκολη θέση την οικουμενική. Οι κινήσεις στο στρατό ορισμένων υποστηρικτών του Παγκάλου αποτελούσαν ένα καλό επιχείρημα που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τον Κονδύλη στον ΠτΔ και να δώσει νέο περιεχόμενο στις ανησυχίες του τελευταίου για τη συνταγματική εκκρεμότητα [27].

Αντίθετα, δεν φαίνεται να συνδεόταν-από τον ΠτΔ-η ψήφιση του Συντάγματος με το στρατιωτικό ζήτημα [28], παρ'όλο που ο Κονδύλης είναι ενδεχόμενο να προσπάθησε να κεντρίσει το σχετικό ενδιαφέρον του ΠτΔ, όπως έκανε με άλλους παράγοντες [29].

Πάντως, θα ήταν σφάλμα να θεωρηθεί η παραίτηση του Κουντουριώτη αποκλειστικά αποτέλεσμα της επιρροής του Κονδύλη. Είναι ορθότερο

να θεωρηθεί ως ένας παράγοντας που επέτεινε ήδη υπάρχουσες διαθέσεις και αντιλήψεις με αναμφισβήτητο στόχο του Κονδύλη να αξιολογήσει τα γεγονότα εντάσσοντάς τα σε μία στρατηγική ανατροπής της οικουμενικής, στρατηγική στην οποία ο ΠτΔ δεν φαίνεται να ήταν σύμφωνος.

β) Η κυβερνητική αντίδραση

Το πιο εντυπωσιακό στοιχείο της κρίσης είναι η κυβερνητική υποχώρηση στην προεδρική αξίωση. Η συνήθης πολιτική λογική θα έλεγε ότι μία κυβέρνηση με τόσο ευρεία κοινοβουλευτική υποστήριξη μπορεί να ανταπεξέλθει με ευκολία μία πράξη αυτού του είδους, από έναν παράγοντα ο οποίος στο παρελθόν-με ασθενέστερες κυβερνήσεις-δεν κατόρθωσε να επιβάλει τέτοιες μείζοντες επιλογές.

Δύο είναι τα δεδομένα που μπορούν να αποτελέσουν τα ερμηνευτικά κλειδιά για την περίπτωση αυτή: Το θέμα της σύγκρουσης και η πολιτική συγκυρία.

Το θέμα της σύγκρουσης, το συνταγματικό, ήταν προσδιοριστικό της στρατηγικής της κυβέρνησης απέναντι στον ΠτΔ. Η κυβέρνηση δεν αισθανόταν ισχυρή στο συγκεκριμένο πεδίο σύγκρουσης. Το προεδρικό ενδιαφέρον νομιμοποιείτο στο εθνικό ακροατήριο, καθώς η κυβέρνηση εγκαλείτο για ένα θεμελιακό ζήτημα που εκκρεμούσε ήδη τρία χρόνια και εκτιμάτο ότι αποτελούσε πηγή πολιτικής αστάθειας. Η αντίδραση της φιλοκυβερνητικής "Εστίας" ήταν ενδεικτική: παραδεχόταν ότι η παρέμβαση του ΠτΔ ήταν δικαιολογημένη. Είχε, όμως, αντιρρήσεις για την επιλογή της στιγμής, δεδομένης της πολιτικής συγκυρίας [29α]. Έτσι, αρχόμαστε στο δεύτερο δεδομένο, την πολιτική συγκυρία.

Τον Απρίλιο του 1927, τα σημεία ανησυχίας για την οικουμενική κυβέρνηση ήταν η αναστάτωση που προκαλούσε στο στρατό η προοπτική επανόδου απότακτων αξιωματικών του 1923, πιά συγκεκριμένα σε μία ισχυρή μερίδα βενιζελικών στρατιωτικών[30]. Ακόμα, οι κινήσεις των οπαδών του Παγκάλου, σε συνδυασμό με τις βολές που δεχόταν η κυβέρνηση από έναν άλλο ισχυρό στρατιωτικό τον Γ.Κονδύλη. Η ίδια η κυβέρνηση δεν ήταν ομοιογενής και το επίπεδο συνεργασίας των κομμάτων που συμμετείχαν σε αυτήν ήταν μάλλον χαμηλό[31]. Υπήρχε, τέλος, και μία άλλη παράμετρος σημαντική για την επιβίωση των βενιζελογενών πολιτικών ηγετών.

Στις 20 Απριλίου, ο Βενιζέλος επανήλθε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στη Χαλέπα. Αν και διαβεβαίωνε ότι δεν πρόκειται να επανέλθει στην πολιτική, ήταν αδύνατο να γίνει αμέσως πιστευτός[32]. Η προσκείμενη στον Μιχαλακόπουλο "Εστία" το σημείωνε emphaticά: "Παρέχει (εν.η παραίτηση του ΠτΔ) εις τους καταδοκούντας εκθερούς της ομαλότητος της χώρας πρόχειρον ευκαιρίαν να δημοσκοπήσουν συνδυάζοντες την στάσιν του Ναυάρχου Κουντουριώτη με το γεγονός της εκ Πειραιώς διόδου του Ελ.Βενιζέλου." [33]

Οι ανησυχίες αυτές δεν ήταν ανυπόστατες. Ο ίδιος ο Κουντουριώτης διαμήνυε στον Βενιζέλο, μέσω του αδελφού του: "Η κάθοδός Σου όμως του δίδει θάρρος και πεποίθησιν ότι θα λήξη η επαναστατική κατάσταση και θα φθάσωμεν εις την ομαλότητα δια της παρεμβάσεώς Σου και μόνον." [34]

Η παραίτηση, εξ' άλλου, του Κουντουριώτη δημιουργούσε κενό στο ύπατο αξίωμα και δημιουργούσε τη δυνατότητα να διεκδικηθεί αυτό από τον Βενιζέλο, ενδεχόμενο που έσπευδε να αποκλείσει, στις 29 Απριλίου, ένας άμεσα ενδιαφερόμενος, ο Α.Μιχαλακόπουλος: "Ως ΠτΔ είναι ακατάλληλος και επικίνδυνος δι' αυτό το πολίτευμα λόγω της

φύσεώς του και της προς δράσιν ροπής του." [35]

Μέσα σε αυτό το σκηνικό, δεν απέμενε άλλη λύση για την κυβέρνηση παρά η υποχώρηση, καθώς οποιαδήποτε παράταση της εκκρεμότητας έθετε σε αμφισβήτηση την ίδια την υπόστασή της.

γ) Η Βουλή

Η συζήτηση στη Βουλή που ακολούθησε, στις 2 Μαΐου, γύρω από το θέμα της προεδρικής παραίτησης, παρουσιάζει ενδιαφέρον από δύο απόψεις: Αφ' ενός, για τις αντιλήψεις που εκτέθηκαν για τη θέση και το ρόλο του ΠτΔ και αφ' ετέρου, για τον τρόπο με τον οποίο η κυβέρνηση χειρίστηκε το ζήτημα καθώς και τα συμπεράσματα σχετικά με τα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίσει ένας κυβερνητικός συνασπισμός με ευρεία πλειοψηφία, αλλά και μικρή συνοχή.

Πρωταγωνιστής στην επίθεση εναντίον του ΠτΔ και της κυβέρνησης ήταν ο Χαράλαμπος Βοζίκης, επικεφαλής μιάς ομάδας αδιαλλάκτων λαϊκών που είχαν αποδεχθεί με δυσφορία τη συμμετοχή του κόμματός τους στην οικουμενική. Τόνιζε ότι: "Δεν έχει κανέν δικαίωμα ο ΠτΔ να αναμιγνύεται εις τας εργασίας της Βουλής... Δεν υπάρχει καμιά εξουσία η οποία να μη προέρχεται από το έθνος και το Έθνος δεν το αντιπροσωπεύει ο ΠτΔ, αλλά η Συνέλευσις... Δεν έχει πέραν των δικαιωμάτων τα οποία του δίδη η Βουλή ουδέν... Σήμερα ο κ. ΠτΔ απευθύνει μίαν επιστολήν και εφ' όσον πρόκειται περί ιδιαιτέρων συνεννοήσεων μεταξύ του ΠτΔ και των συμβούλων του δεν έχει κανείς να επέμβη, αλλ' όταν αποστέλλη μομφάς εις την Βουλήν παραβαίνει τα καθήκοντά του και όταν τας επιστολάς ταύτας δίδει εις την δημοσιογραφίαν δια να γίνη γνωστή η γνώμη του." Κατέκρινε την κυβέρνηση που ζήτησε απ' τον ΠτΔ να παραμείνει στη θέση του

και ζήτησε στο όνομα των αρχών του κοινοβουλευτισμού να θεωρηθεί από την Βουλή κενή η θέση του ΠτΔ[36].

Η κυβέρνηση ακολούθησε γραμμή υπεράσπισης του ΠτΔ, σε μιά προφανή προσπάθεια να κλείσει γρήγορα το θέμα. Ο μιν πρωθυπουργός δήλωσε ότι δεν υπήρχε καμιά απόδειξη ότι ο ΠτΔ έδωσε τις επιστολές στη δημοσιότητα[37], ο δε υπουργός Οικονομικών Γ.Καφαντάρης, αρχηγός των Προοδευτικών Φιλελευθέρων, του μεγαλύτερου κόμματος της Βουλής, ανέπτυξε ευρύτερα τις αντιλήψεις του για τον ΠτΔ: "Ο ΠτΔ δεν έχει βεβαίως την υπεύθυνον διαχείρισιν των κοινών, δεν στερείται όμως γνώμης επί των κοινών και δύναται να ασκή επίδρασιν επί των αποφάσεων της Κυβερνήσεως και εμμέσως επί των αποφάσεων αυτής ταύτης της Βουλής." Υπενθύμιζε τη δυνατότητα του ΠτΔ να προεδρεύει οποτεδήποτε ήθελε του υπουργικού συμβουλίου και ρωτούσε: "Τι σημαίνει τούτο κύριοι; Ότι ο ΠτΔ δεν είναι ποσώς ξένος προς τα δημόσια πράγματα και έχει άμεσον εις αυτά ανάμιξιν" Συμφωνούσε ότι ο ΠτΔ είχε την ευχέρεια να φτάσει και έως την υποβολή παραίτησης αν δεν συμφωνούσε με τη γενική πολιτική κατεύθυνση και ζητούσε από την Βουλή να τερματιστεί αμέσως η συζήτηση ως αντικανονική[38].

Δύο είναι τα σημεία που πρέπει να ληφθούν υπ' όψη: Πρώτο, οι παραδοχές οι σχετικές με τα προεδρικά δικαιώματα, που μπορούσαν να θεωρηθούν ως είδος σημειώσεων για το μέλλον, δεδομένου ότι έγιναν με τον πιά επίσημο τρόπο, στο κοινοβούλιο, από την ίδια την κυβέρνηση και με αφορμή μιά κρίση στις σχέσεις της με τον ΠτΔ. Παρ' όλα αυτά, η πολιτική εξέλιξη περιόρισε τις προεδρικές δυνατότητες. Οι παραδοχές αυτές δεν ενσωματώθηκαν στην πολιτική διαδικασία και πρακτική για μεγάλο διάστημα.

Δεύτερο, οι δυσκολίες που δημιουργούσε στην κυβέρνηση το γεγονός ότι η πλειοψηφία της ήταν ένα απλό άθροισμα της δύναμης των κομμάτων που την αποτελούσαν, με αποκλίνουσα το καθένα στρατηγική, αλλά και ακόμα το γεγονός των πιέσεων από εξωκοινοβουλευτικούς παράγοντες, όπως ο στρατός[39] ή ένας χαρισματικός πολιτικός, όπως ο Βενιζέλος.

Είναι σαφές, ότι -κάτω από τέτοιες πιέσεις- μιά κυβέρνηση, όσο ευρεία κοινοβουλευτική βάση και αν διέθετε, δεν είχε άλλη επιλογή παρά να υποχωρήσει.

4. Ο ΠτΔ και η επάνοδος του Βενιζέλου

Στις 22 Μαΐου 1928, ο Καφαντάρης παραιτήθηκε από την αρχηγία του κόμματος των Προοδευτικών Φιλελευθέρων, ανοίγοντας, έτσι, το δρόμο στην άμεση επάνοδο στο πολιτικό προσκήνιο του Ελευθέριου Βενιζέλου και στην επανασύσταση του κόμματος των Φιλελευθέρων[40]. Για ένα περίπου μήνα η κατάσταση διευθετήθηκε με την παραμονή της κυβέρνησης Ζαΐμη, στην οποία συμμετείχαν οι Καφαντάρης και Μιχαλακόπουλος - από την πλευρά του βενιζελισμού και οι Ελευθερόφρονες υπό τον Μεταξά - από την πλευρά του αντιβενιζελισμού [41]. Στο τέλος Ιουνίου, ο Βενιζέλος προχώρησε στην οριστική ρήξη με τον Καφαντάρη, με αφορμή τα καλύμματα της Εθνικής Τράπεζας και τη ρύθμιση των ελληνογαλλικών χρεών[42].

Η στρατηγική του εκτεινόταν σε τρεις διαδοχικές φάσεις. Η πρώτη αποσκοπούσε στην άνοδό του στην πρωθυπουργία. Ο ΠτΔ δεν είχε καμιά δυσκολία στο να του αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, τη στιγμή μάλιστα που οι τρεις βενιζελογενείς πολιτικοί αρχηγοί συμ

φωνούσαν ότι έπρεπε να ανατεθεί σε αυτόν η εντολή, καθώς ήταν ο αρχηγός του μεγαλύτερου κόμματος της Βουλής, κάτι που έγινε στις 3 Ιουλίου[43].

Η δεύτερη φάση συνίστατο στην άμεση διάλυση της Βουλής και στην προκήρυξη νέων εκλογών, αφού ο Βενιζέλος καταλάβαινε ότι η πλειοψηφία του Κοινοβουλίου δεν θα υποτασσόταν στην πολιτική του. Για τον ΠτΔ προέκυπτε συνταγματικό θέμα, καθώς δεν είχε συγκροτηθεί η Γερουσία, η οποία-κατά το Σύνταγμα-ήταν αρμόδια για την παροχή άδειας στην ΠτΔ, προκειμένου για πρόωρη διάλυση της Βουλής.

Και σε αυτήν την περίπτωση, ο ΠτΔ καλύφθηκε από τους τρεις βενιζελογενείς αρχηγούς, οι οποίοι διατύπωσαν την άποψη ότι, αφού δεν υπήρχε Γερουσία, ο ΠτΔ ήταν αποκλειστικός αρμόδιος να αποφασίσει. Ο ΠτΔ προχώρησε στη διάλυση, παρά την αντίθετη εισήγηση των Τσαλδάρη και Μεταξά[44].

Η τρίτη και κρίσιμότερη φάση ήταν αυτή της μεταβολής του εκλογικού συστήματος της αναλογικής με το πλειοψηφικό, που προτιμούσε ο Βενιζέλος, πιστεύοντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα συνέτριβε τους αντιπάλους του και θα απαλλασσόταν από την ανάγκη των συνεργασιών. Επειδή γνώριζε ότι η Βουλή του 1926 ήταν αδύνατο να συναινέσει στην επαναφορά του πλειοψηφικού, επεδίωξε πρώτα τη διάλυσή της και στη συνέχεια πίεσε τον ΠτΔ να μεταβάλει στο εκλογικό σύστημα με Προεδρικό Διάταγμα. Ήταν ενδεικτικό ότι, όταν ο ΠτΔ τον ρώτησε-πριν ακόμα τον διορίσει πρωθυπουργό-αν συνέδεε τη διάλυση της Βουλής με την επαναφορά του πλειοψηφικού με Π.Δ., ο Βενιζέλος απάντησε ότι προείχε η λύση του κυβερνητικού θέματος, θέλοντας να καθησυχάσει τον ΠτΔ που φαινόταν απρόθυμος να συντελέσει σε μιά ευθεία παραβίαση του Συντάγματος[45].

Ο Βενιζέλος εκτιμούσε ότι πλειονεκτεί έναντι των αντιπάλων του

στην εκστρατεία που ακολούθησε τις επόμενες μέρες, για την εξασφάλιση της συγκατάθεσης του ΠτΔ στη μεταβολή του εκλογικού συστήματος.

Από τον Δεκέμβριο του 1926, παρ'όλο που είχε πραγματοποιηθεί από τις κυβερνήσεις συνασπισμού η νομισματική σταθεροποίηση, η ρύθμιση του στρατιωτικού ζητήματος, η ψήφιση του Συντάγματος, κ.ά., υπήρχε γενικευμένη κοινωνική κόπωση από τις συχνές κυβερνητικές κρίσεις και τις απειλές στρατιωτικών επεμβάσεων. Ο Βενιζέλος υποσχόταν, πριν από όλα, κυβερνητική και καθεστωτική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη[46], μήνυμα που συναντούσε τη γενική αποδοχή, σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και ομάδες. Ζητούσε ως αναγκαίο μέσο για την εξασφάλισή του την επαναφορά του πλειοψηφικού, ώστε να διαθέτει μιά συμπαγή πλειοψηφία. Ήταν κάτι που λεγόταν με έμφαση στον ΠτΔ από αρκετούς φίλους του Βενιζέλου, που τον επισκέπτονταν με στόχο να τον μεταπείσουν από την αρχική του άρνηση. Οι πολιτικοί που εναντιώνονταν στο πλειοψηφικό, όπως ο Παπαναστασίου, εμφανίζονταν από τους βενιζελικούς συνομιλητές του Κουντουριώτη ως πολιτευτές, που επιζητούσαν στην αναλογική το σωσίβιο για την εκλογή τους, η οποία θα ήταν αδύνατη με το πλειοψηφικό[47]. Η εκστρατεία αυτή δεν περιοριζόταν εκεί. Στον ΠτΔ τονιζόταν έμμεσα αλλά σαφώς ότι, στην περίπτωση που δεν συναινούσε, η κυβέρνηση Βενιζέλου θα ήταν υποχρεωμένη να παραιτηθεί[48]. Έτσι, ο ΠτΔ βρισκόταν στο δίλημμα ή να προχωρήσει σε μιά αντισυνταγματική πράξη ή να αρνηθεί και να οδηγήσει σε κυβερνητική κρίση, την οποία δεν μπορούσαν να λύσουν οι αντίπαλοι του πλειοψηφικού (σε αυτούς είχαν προστεθεί και οι Καφαντάρης, Μιχαλάκόπουλος και Παπαναστασίου), καθώς δεν διέθεταν κοινή στρατηγική [49].

Εξ'άλλου, ο ίδιος ο Κουντουριώτης φαίνεται να είχε καταλήξει στο

συμπέρασμα ότι ο μόνος που μπορούσε να δώσει κάποια διέξοδο στην κρίση ήταν ο Βενιζέλος[50]. Άλλωστε, ήταν υπέρ του πλειοψηφικού, κάτι που δήλωνε και δημόσια και οι επφυλάξεις του αφορούσαν το συνταγματικό σκέλος της υπόθεσης[51]. Τελικά όμως, στις 11 Ιουλίου, τις παραμέρισε και αυτές και δέχθηκε τις σχετικές αντιλήψεις του Βενιζέλου, ο οποίος είχε ως αρχή ότι η υπεύθυνη κυβέρνηση κάλυπτε τον ανεύθυνο ΠτΔ[52]. Ασφαλώς στην υποχώρηση του ΠτΔ έπαιξε σημαντικό ρόλο και η στάση του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος Π. Τσαλδάρη. Ο τελευταίος διέψευσε, στις 9 Ιουλίου, ότι οι Λαϊκοί θα απείχαν από τις εκλογές αν επαναφερόταν πραξικοπηματικά το πλειοψηφικό[53], ελπίζοντας ότι έτσι θα ενοποιούσε τον αντιβενιζελισμό κάτω από το Λαϊκό Κομμα και θα οδηγούσε σε εξαφάνιση του Μεταξά, ο οποίος μαζί με τους άλλους βενιζελογενείς ειχόταν καίρια. Ταυτόχρονα, η επαναφορά του πλειοψηφικού μπορεί να θεωρηθεί και ως η τελευταία αξιόλογη πολιτική πράξη του Κουντουριώτη. Από τον Αύγουστο του 1928, ο προεδρικός θεσμός περνάει και πάλι στο περιθώριο.

5. Η περιθωριοποίηση και η παραίτηση

Η ανάδειξη από τις κάλπες της 19ης Αυγούστου του 1928 μιάς ευρύτατης και σχετικά συμπαγούς πλειοψηφίας, με κορμό τους Φιλελεύθερους του Βενιζέλου[54], απώθησε τον ΠτΔ στο περιθώριο της πολιτικής σκηνής. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι, σε ένα σημαντικό βαθμό, οι παρεμβατικές δυνατότητες του ΠτΔ αυξάνονται όταν συνυπάρχει με ένα κοινοβούλιο που δεν διασέτει κόμμα απόλυτης πλειοψηφίας και, αντίθετα, εξαφανίζονται από την στιγμή της ανάδειξης μιάς τέτοιας πλειοψηφίας. Αυτό, πάντως, έχει την έννοια ότι διαγράφεται περισσότερο μιά τάση στο διάστημα 1926-1929 παρά ένας

άκαμπτος κανόνας. Δεν πρέπει να λησμονηθεί ότι στο διάστημα 1924-1925, οπότε υπήρχε πάλι διασπορά και κατακερματισμός των κομματικών δυνάμεων, ο ΠτΔ δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει σοβαρές παρεμβάσεις όπως το 1926-1928. Ήταν απαραίτητη η έλευση μιάς πολιτικής συγκυρίας, όπως αυτή που περιγράφηκε παραπάνω, για να υπάρξει η προεδρική ενεργοποίηση. Η τελευταία, και αυτό είναι το δεύτερο σημείο που πρέπει να ληφθεί υπ' όψη, δεν ήταν κυριαρχικού χαρακτήρα. Ο ΠτΔ εξακολούθησε να μην αποτελεί κυρίαρχο παράγοντα στην πολιτική εξέλιξη. Δεν απέκτησε κομματική ή κοινωνική βάση, ούτε στρατιωτικό έρεισμα. Δεν επενέβη στην άσκηση κυβερνητικών λειτουργιών. Δρούσε όμως, ως αυτόνομος παράγοντας, τον οποίο οι πολιτικοί πρωταγωνιστές ήταν υποχρεωμένοι να υπολογίζουν και έπαιρνε κρίσιμες αποφάσεις τόσο σε μεταβατικές περιόδους (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1926), οπότε αναγνωριζόταν ως αποκλειστικός φορέας νομιμότητας, όσο και σε περιόδους λειτουργίας του κοινοβουλευτικού συστήματος και αναγνωριζόταν ως βασικός παράγοντας της λειτουργίας του, αλλά και σύμβολο του κοινωνικού πολιτικού καθεστώτος [55].

Αν και ο συμβολικός ρόλος δεν υποβαθμίστηκε στην νέα περίοδο που άρχισε το 1928, ο διαρκέστερος ρυθμιστικός ρόλος υποβαθμίστηκε, στο μέτρο που υπήρξε παγίωση μιάς κοινοβουλευτικής, κυβερνητικής και συνταγματικής τάξης (ολοκλήρωση του θεσμικού πλαισίου του Συντάγματος του 1927, με την εκλογή της Γερουσίας τον Απρίλιο του 1929 [56]).

Ακόμα περισσότερο, που ο προσωποπαγής και συγκεντρωτικός τρόπος διακυβέρνησης του Βενιζέλου δεν άφηνε οποιαδήποτε περιθώρια πρωτοβουλίας ή ακόμα και εξαρτημένης δράσης του ΠτΔ.

Στις προσεγγίσιμες πηγές δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να δείχνει καν την άσκηση κάποιου είδους συμβουλευτικού ρόλου του ΠτΔ

προς την κυβέρνηση[57].

Ο πτὸ εἶχε, ἀκόμα, ἀπομονωθεί ἀπὸ τὰ βενιζελογενῆ καὶ ἀντιβενιζελικὰ κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης, ἐξ' αἰτίας τῆς συναίνεσός του στὴν ἐπαναφορὰ τοῦ πλειοψηφικοῦ τὸ 1928, κάτι ποῦ περιορίζε ἀκόμα περισσότερο τὴν πιθανότητα ἐνεργοποίησής του στὸ μέλλον.

Ὁ ἴδιος ὁ Κουντουριώτης, τέλος, φαινόταν νὰ ἔχει καταληφθεῖ ἀπὸ κόπωση καὶ με δυσκολία δεχόταν τὴν ἐκλογή του τὸν Ἰούνιο τοῦ 1929 ἀπὸ μόνη τὴν κυβερνητικὴ παράταξη γιὰ ἓνα μόνον ἐξάμηνο[58].

Γι' αὐτὸ εἶναι καὶ πιθανότερο νὰ ὠδηγήθηκε σὲ παραίτηση, στὶς 10 Δεκεμβρίου, πραγματικὰ γιὰ τοὺς λόγους υγείας καὶ ἡλικίας ποῦ ἐπικαλέστηκε[59] καὶ ὄχι λόγῳ τῆς ἐφυλούμενης διαφωνίας του με τὴν ναυτικὴ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε διαχωρίσει τὴ θέση τῆς καὶ ἡγεσία τοῦ Ναυτικοῦ[60].

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Θ. Βερέμης: "Ἡ δικτατορία ὄχι μόνον δὲν ἔλυσε τὰ προβλήματα ποῦ ἀπασχολοῦσαν τὶς προκάτοχες κυβερνήσεις ἀλλὰ ἐπιδείνωσε αἰσθητὰ τὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση τῆς χώρας. Πρόσφερε ὠστόσο μιὰ μοναδικὴ υπηρεσία στὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα: Ἡ σύγκριση με τὸ παγκαλικὸ καθεστῶς ἔδωσε στὸ Κοινοβούλιο νέα πίστωση χρόνου". Θ. Βερέμης: "Οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ στρατοῦ στὴν Ἑλληνικὴ πολιτικὴ", σελ. 130-131

[2] "Καθημερινή", 23/8/1926

[3] "Καθημερινή", 24/8/1926

[4] "Καθημερινή", 25/8/1926

[5]στο ίδιο

[6]Μανρογορδατος G.Th:"Stillborn Republic...",σελ.34

[7]"Καθημερινή",24/8/1926

[8]"Ημερολόγιο Μεταξά",τ.3,σελ.477.

Είναι ενδεικτική η δυσφορία του Μεταξά έναντι των Τσαλδάρη-Δεμερτζή που υπέβαλλαν τις αξιώσεις αυτές.Η πολιτική του ήταν εντελώς διαφορετική και συνοψιζόταν στην αποδοχή της αβασίλευτης και στη συνεργασία με τον βενιζελισμό.Επρόκειτο για μία πολιτική αστικού εκσυγχρονισμού. βλ.σχετ.θ.Διαμαντόπουλου:"Μελέτες Ελληνικής Πολιτικής",σελ.37-40

[9]Γρ.Δαφνή:"Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων",τ.1,σελ.336

[10]Αλ.Σβώλου:"Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος",σελ.59

Για την αναλογική του 1926,βλ.Α.Παντελή:"Τα Ελληνικά εκλογικά συστήματα και οι εκλογές(1926-1985)στον ηλεκτρονικό υπολογιστή",σελ.26-30

[11]"Καθημερινή",15/9/1926

[12]"Ημερολόγιο Μεταξά",τ.3,σελ.482

[13]Επρόκειτο για προσπάθεια να παραμείνει το θέμα σε καθεστωτικό πλαίσιο.Η προσφυγή στον ΠτΔ αποκτούσε έτσι και συμβολική σημασία: στο ίδιο

[14]Δαφνής,όπ.παρ.,τ.1,σελ.345-346

[15]"Ημερολόγιο Μεταξά",τ.3,σελ.483. "Καθημερινή",27/9/1926,όπου αναφέρεται ότι ο ΠτΔ περιβάλλει με την εμπιστοσύνη του την κυβέρνηση Κονδύλη

[16]Οι βενιζελικοί ηγέτες ανησυχούσαν,για προφανείς λόγους,γία το ενδεχόμενο συμμετοχής του Κονδύλη στις εκλογές.Από την άλλη πλευρά,η φεορά του βενιζελισμού επέβαλε την ανάγκη κατείρωσης της αναλογικής,ώστε-σε περίπτωση πτώσης-ο αντιβενιζελισμός να

έχει περιορισμένα κέρδη. Στην μη κάθοδο του Κονδύλη στις εκλογές συνέβαλε και η στάση του ΠτΔ. Στις 21 Σεπτεμβρίου, δήλωσε στο αντιβενιζελικό συλλαλητήριο που συγκροτήθηκε με αιτήματα το διορισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης και τη διατήρηση του πλειοψηφικού, ότι θα μετέφερε τα αιτήματά τους στην κυβέρνηση με "πάσαν ευμένειαν". Την επόμενη έγινε γνωστό ότι ο ΠτΔ δέχθηκε να συνυπογράψει το Σύνταγμα της Επιτροπής Παπαναστασίου, που καθιέρωνε και την αναλογική, μόνο αφού ο Κονδύλης δεσμεύτηκε ότι δεν θα πολιτευθεί στις εκλογές.

"Καθημερινή", 22-23/9/1926

Βεβαίως, η αποκάλυψη, στις 21 Σεπτεμβρίου, από τους Ζέρβα και Ντερτιλή ενός εγγράφου όπου ο Κονδύλης δεσμευόταν ότι στις εκλογές που θα ακολουθούσαν την ανατροπή του Παγκάλου δεν θα πολιτευόταν, είχε φέρει τον τελευταίο σε δεινή θέση. Η αποκάλυψη αυτή, ακολούθησε τη διάλυση των Δημοκρατικών Ταγμάτων υπό την πίεση των Πλαστήρα και Καφαντάρη στις 9 Σεπτεμβρίου, Δαφνιά, όπ. παρ., τ.1, σελ. 336-345

[17] Μανρογordatos, όπ. παρ., σελ. 35-36

[18] Για τις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στο σχηματισμό της οικουμενικής κυβέρνησης, βλ. τις επιστολές Τσουδερού προς Βενιζέλο, 15/11, 29/11 και 3/12/1926, στο Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 327, Μ. Μπενάκη

[19] Τσουδερός προς Βενιζέλο, 29/11/1926, όπ. παρ.: "Ο κ. Καφαντάρης υπό τιοιούτους όρους θα αναλάβη μόνον αν ο ΠτΔ τον εφοδιάση με την διάλυσιν της Βουλής. Θα την δώση ο ναύαρχος; Είναι δυστυχώς και αυτός εκ των φρονούντων ότι οι πολιτικοί δεν είναι ικανοί να διεξαγάγουν καλές εκλογάς υπέρ της δημοκρατίας." Ο Τσουδερός είχε παίξει ρόλο μεσολαβητή μεταξύ Καφαντάρη-Μεταξά στις

15-17 Νοεμβρίου, κατά τα πρώτα στάδια των διαπραγματεύσεων.

"Ημερολόγιο Μεταξά", τ.3, σελ.490

[20] Βλ. τα κείμενα των επιστολών Κουντουριώτη προς τον Ζαΐμη στην
"Καθημερινή", 20/4/1927

[21] Το κείμενο της δήλωσης παρατίθεται στην "Καθημερινή", 21/4/1927

[22] "Καθημερινή", 20/4/1927

[23] Αλ. Σβώλος, όπ. παρ., σελ. 61

[24] Η ανάκληση της παραίτησης ανακοινώθηκε από τον πρωθυπουργό
στις 16 Μαΐου, "Καθημερινή", 17/5/1927

[25] Ιωάννης Κουντουριώτης προς Βενιζέλο, 24/4/1927, Αρχείο Βενιζέ
λου, Φάκ. 328, Μ. Μπενάκη

[26] Ήταν μάλλον γενική η εκτίμηση των αρχηγών των κομμάτων για
την επίδραση του Κονδύλη στην παραίτηση του ΠτΔ, "Καθημερινή"
21/4/1927 (όπου και η σχετική εκτίμηση του Καφαντάρη) και 23/4/
1927 (όπου σχετική δήλωση του Τσαλδάρη)

[27] "Καθημερινή", 20/4/1926

[28] Φ. Γρηγοριάδης: "Ελληνική Δημοκρατία", σελ. 174, όπου αναφέρεται
ότι ο ΠτΔ ζητούσε την άμεση ψήφιση του Συντάγματος, σε αντίθε
ση με τους λαϊκούς που ζητούσαν ταυτόχρονη ρύθμιση του συνταγ
ματικού και του στρατιωτικού θέματος. Όμως, μάλλον πρέπει να θε
ωρήσουμε αυτοτελές το προεδρικό ενδιαφέρον για την ψήφιση του
Συντάγματος, ενώ δεν φαίνεται να είχε αντιρρήσεις αρχής για
την επαναφορά ορισμένων αποτάκτων. Στις 11 Μαΐου, έγινε δέκτης
διαβήματος αντιδρώντων στην επαναφορά αποτάκτων, "Καθημερινή"
12/5/1927. Συνέστησε στην κυβέρνηση να αναβάλει τη δημοσίευση
των πινάκων των επαναφερομένων αξιωματικών, φοβούμενος την έκ
ρηξη κινήματος από τους αντιδρώντες, δεν είχε, όμως, αντιρρήσεις
όταν κλήθηκε να τους δημοσιεύσει, στις 2 Ιουνίου, ταυτόχρονα με

- τη δημοσίευση του νέου Συντάγματος, Θ.Βερέμη, όπ.παρ.σελ.154
- [29]Κονδύλης προς Βενιζέλο, 24/4/1927, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ.328, Μ. Μπενάκη. Εκεί, προτάσσει την συνταγματική εκκρεμότητα και τον πολιτειακό κίνδυνο που δημιουργούσε η επαναφορά των αποτάκτων
- [29α]"Εστία", 19/4/1927
- [30]Γενικά για το θέμα αυτό, Θ.Βερέμη, όπ.παρ., σελ.149-157
- [31]Για τις κρίσεις στο πλαίσιο της οικουμενικής κυβέρνησης, Γρ.Δαφνή, όπ.παρ., τ.1, σελ.350-353
- [32]στο ίδιο, σελ.371
- [33]"Εστία", 19/4/1927
- [34]Ι.Κουντουριώτης προς Βενιζέλο, 24/4/1927, όπ.παρ.
- Ο Βενιζέλος απάντησε με τρόπο ενδεικτικό των ανησυχιών που προκαλούσε η παραίτηση του Κουντουριώτη: "Χαίρω ιδιαιτέρως μαν θάνων...ότι ο μόνος σκοπός της παραιτήσεώς του, ήτο η επίσπευσις της ψηφίσεως του συντάγματος...διότι η επ'άοριστον αναβολή της ψηφίσεώς του θα κατέρριπτε την Συνέλευσιν εις τα όμματα του κόσμου και θα έπληττε την δημοκρατίαν...". Δεν συζητούσε, όμως, περίπτωση επανόδου του στο πολιτικό προσκήνιο.
- Βενιζέλος προς Ι.Κουντουριώτη, 1/5/1917, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 274, Μ.Μπενάκη. Ταυτόχρονα, χρησιμοποιούσε την παραίτηση του ΠτΔ ως επιχείρημα απέναντι στις ανησυχίες του Κονδύλη: "Το Σύνταγμα δεν ημπορεί να παρελκυσθή επί πλεόν πολύ. Και η παραίτησις του Ναυάρχου δεν ημπορεί παρά να συντελέση εις επίσπευσιν της οριστικής ψηφίσεώς του" , Βενιζέλος προς Κονδύλη, 7/5/1927, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ.274, Μ.Μπενάκη
- [35]"Καθημερινή", 30/4/1927
- [36]"Πρακτικά Βουλής", Περίοδος Α, Σύνοδος Α, τ.Α, 1926-1927, Συνεδρίασις ΞΔ, 2/5/1927, σελ.469

[37]στο ίδιο,σελ.469

[38]στο ίδιο,σελ.470

[39]Ενδεικτική των παντοειδών κινήσεων που αντιμετώπιζε η οικουμενική κυβέρνηση είναι η περίπτωση του Γ.Παπανδρέου.Είχε εκλεγεί βουλευτής ως ανεξάρτητος,καθώς ο Καφαντάρης τον είχε αποκλείσει από την"Ένωση Φιλελευθέρων".Πρόβαλλε τις ανησυχίες του για τις πολιτικές εξελίξεις(την παραίτηση του Κουντουριώτη, τις κινήσεις των Παγκαλικών,την επάνοδο του Βενιζέλου)και ζητούσε από τον Πλαστήρα να θέσει συγκεκριμένους όρους στην κυβέρνηση(ψήφιση του Συντάγματος,τιμωρία του Παγκάλου και των συνεργατών του),προκειμένου να εξακολουθήσει να της παρέχει την υποστήριξή του ως στρατιωτικός παράγοντας.

Γ.Παπανδρέου προς Πλαστήρα,25/4/1927,Αρχειό Πλαστήρα,Φάκ.10 Μ.Μπενάκη.

[40]Δαφνής,όπ.παρ.,τ.1,σελ.374-375

[41]στο ίδιο,σελ.378-379

[42]στο ίδιο,σελ.381

[43]"Ελεύθερον Βήμα",3-4/7/1928

[44]"Ελεύθερον Βήμα",3/7/1928

[45]στο ίδιο

[46]Δαφνής,όπ.παρ.,τ.1,σελ.390-391

[47]Υπόμνημα ναυάρχου Γεωργίου Κακουλίδη προς Βενιζέλο,χ.η.,Αρχειό Βενιζέλου,Φάκ.277,Μ.Μπενάκη.Ο Κακουλίδης πρότεινε,ακόμα, στον Κουντουριώτη να παραιτηθεί και να αφήσει στον Βενιζέλο την ευθύνη έκδοσης του Π.Διατάγματος,δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι τάσσεται υπέρ του πλειοψηφικού.Κατόπιν,η νέα Βουλή και η νέα Γερουσία θα προχωρούσαν στην εκλογή του.

Το ίδιο διάστημα,στενός συνεργάτης του Βενιζέλου αισθανόταν

την ανάγκη να απολογηθεί στον ΠτΔ για ορισμένες επιλογές του, που είχαν προκαλέσει τη δυσαρέσκεια του ΠτΔ, όπως ο διορισμός ως υφυπουργού Ανταλλαγής του Αχιλλέα Παπαδάτου. Π.Τσιμπιδάρος προς Βενιζέλου, 7/7/1928, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 333, Μ.Μπενάκη. Αυτά σε μιά προφανή προσπάθεια εξαφάνισης και της παραμικρότερης δυσχέρειας στις σχέσεις Κουντουριώτη-Βενιζέλου, που θα μπορούσε να βαρύνει στις αποφάσεις του ΠτΔ.

[48] "Ελεύθερον Βήμα", 8, 9, 10/7/1928

[49] Παρά την προσπάθεια του Μεταξά να πειστεί ο ΠτΔ για το αντίθετο, καθώς δεν υπήρχε στην ουσία δυνατότητα συνεργασίας Λαϊκών, Ελευθεροφρόνων, Δημ. Ένωσης, Συντηρητικών Δημοκρατικών (του Μιχαλάκοπουλου) και Προοδευτικών (του Καφαντάρη).

[50] Αν και δεν ακολουθούσε μιά συγκεκριμένη πολιτική μεσόδευση επανόδου του Βενιζέλου, ήδη από το 1926 έτεινε να πιστεύει ότι ο Βενιζέλος αποτελούσε τη μόνη ρεαλιστική πολιτική προοπτική βλ. σχετ. την επιστολή του Ι. Κουντουριώτη προς τον Βενιζέλο της 24ης Απριλίου 1927, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 328, Μ.Μπενάκη

[51] βλ. σχετ. τη δήλωσή του σε Φιλελεύθερους βουλευτές που τον επισκέφθηκαν για να τον επηρεάσουν υπέρ της επαναφοράς του πλειοψηφικού, "Ελεύθερον Βήμα", 10/7/1928

[52] Βενιζέλος προς Κουντουριώτη, "Ελεύθερον Βήμα", 11/7/1928

[53] "Ελεύθερον Βήμα", 10/7/1928

[54] βλ. τα αποτελέσματα των εκλογών του 1928 στο Μανρογορδάτος, όπ. παρ., σελ. 38

[55] Η διάσταση αυτή τονίστηκε ιδιαίτερα όταν, στις 3 Οκτωβρίου 1927, ο νεαρός Ζαφείρης Γκούσιος αποπειράθηκε να δολοφονήσει τον Κουντουριώτη. Υποτίθεται ότι ο δολοφόνος είχε φιλοκομμουνιστικές αντιλήψεις, αποδείχθηκε, όμως, αμέσως ότι το ΚΚΕ δεν εί

κε καμιά σχέση με την απόπειρα και, έτσι, η προσπάθεια του Μιχαλάκοπουλου να στηρίξει στο γεγονός αυτό την ψήφιση μιάς αντικομμουνιστικής νομοθεσίας έπεσε στο κενό.

βλ.σχετ., "Ελεύθερον Βήμα", 31/10 και 1,2,3/11/1927

[56]βλ.σχετ.Μανρογορδατος,όπ.παρ.,σελ.39

[57]Στο Αρχείο Βενιζέλου υπάρχουν δύο μόνο επιστολές του Δ.Φραντζή, αρχηγού του Στρατιωτικού Οίκου του ΠτΔ, όπου αναπτύσσει τις απόψεις του στον πρωθυπουργό, σχετικά με το σταφιδικό και θέματα εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Από το περιεχόμενο των επιστολών δεν προκύπτει ότι επρόκειτο για μεταβίβαση προεδρικών συστάσεων, Δ.Φραντζής προς Βενιζέλο, 31/10/1928 και 30/3/1929 φάκ., 332 και 334 αντίστοιχα, Μ.Μπενάκη

[58]βλ.σχετ.Κέφ.2

[59]βλ.την επιστολή του προς τον Βενιζέλο στην "Καθημερινή", 11/12/1929

[60]Ερωτήματα σχετικά με την σύνδεση της παραίτησής του και την ερυλούμενη διαφωνία του για την πολιτική ναυτικών εξοπλισμών του Βενιζέλου, τίθενται στην "Καθημερινή" και στην "Ακρόπολη", 11/12/1929 . Σχετικά με την σύνδεση αυτή βεβαιότητα εκφράζει ο Φ.Γρηγοριάδης, όπ.παρ.,σελ.228-230

Ο Βενιζέλος απέβλεπε στην απόκτηση ελαφρών σκαφών και στην παύση του ανταγωνισμού ναυτικών εξοπλισμών με την Τουρκία, η οποία εξακολουθούσε, πάντως, να παραγγέλνει βαριά σκάφη. Αυτό προκαλούσε ανησυχίες στο Επιτελείο Ναυτικού, στο οποίο επιδρούσαν και λόγοι γοήτρου. Υποτίθεται ότι ο Κουντουριώτης είχε ευγραμμιστεί με το Επιτελείο. Είναι πιθανό αυτό να συνέβη, αν συνυπολογιστεί ότι ο Βενιζέλος, μόλις πληροφορήθηκε την παραίτηση του ναυάρχου, απέστειλε σε αυτόν τον στενό του φίλο και

αδελφό του Πτδ Ι.Κουντουριώτη, για να εξακριβώσει τα αίτια της παραίτησης. Ο τελευταίος τον κατησύχασε λέγοντάς του ότι "ουδε μία παρεξήγησις υπάρχει, αλλ'ότι είναι πραγματικώς κουρασμένος νευριασμένος...". Ομιλία Βενιζέλου προς την Φιλελεύθερη Κοινοβουλ.Ομάδα στις 11/12/1929, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ.278, Μ.Μπενάκη

Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και ο Στ.Γονατάς. βλ.Γονατάς προς Πλαστήρα, 22/12/1919, Αρχείο Πλαστήρα, Φάκ.10, Μ.Μπενάκη

Για την ναυτική πολιτική του Βενιζέλου, βλ.την εισήγησή του στο Ανώτατο Ναυτικό Συμβούλιο, τον Νοέμβριο του 1929, στο Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ.279

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ

Η ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΖΑΪΜΗ(1929-1935)

Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα-που ταυτίζεται με την αδιατάρακτη κυριαρχία του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή-ο Ζαΐμης παρέμεινε στο περιθώριο, ασκώντας εντελώς τελετουργικά τα προεδρικά του καθήκοντα.

Η είσοδός του στην πολιτική σκηνή έγινε το Μάρτιο του 1932, όταν η βενιζελική κυριαρχία κλονίστηκε, συνέπεια της οικονομικής κρίσης που γινόταν πλέον αισθητή και στην Ελλάδα.

Αν και οι παρεμβάσεις του Ζαΐμη δεν είχαν αυτόνομο χαρακτήρα και ήταν ευευγραμμισμένες με την πολιτική στρατηγική της εκάστοτε κυβέρνησης, χαρακτηριστικό που παρέμεινε ως το τέλος της προεδρίας του, διακρίνονται σαφώς δύο φάσεις στην πολιτική του δραστηριοποίηση: Η "βενιζελική" φάση ως το Μάρτιο του 1933, όταν ο Βενιζέλος και οι σύμμαχοί του ηττήθηκαν στις εκλογές, οπότε η πολιτική του ΠτΔ ταυτίζεται με αυτήν του Βενιζέλου- και η "αντιβενιζελική" από το Μάρτιο του 1933 έως τον Οκτώβριο του 1935, οπότε η πολιτική του ΠτΔ είναι ταυτισμένη με αυτήν του Τσαλδάρη και στρέφεται ευθέως κατά του Βενιζέλου.

Αν και η πολιτική αυτή πρακτική υπακούει στο κοινοβουλευτικό δόγμα της ταύτισης του ΠτΔ με την κοινοβουλευτική πλειοψηφία είναι προφανές ότι οδηγεί σε διαφορετικά πολιτικά αποτελέσματα.

Α. Η "βενιζελική" φάση (Μάρτιος 1932-Μάρτιος 1933)

Η πρώτη σημαντική εμφάνιση του ΠτΔ στο πολιτικό προσκήνιο προκλήθηκε από τον Βενιζέλο στις 25 Μαρτίου 1932, όταν ζήτησε από τον ΠτΔ να προεδρεύσει σε σύσκεψη αρχηγών των κομμάτων σχετικά με την πολιτική αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Σε αυτήν, ο Βενιζέλος πρότεινε τη συγκρότηση οικουμενικής κυβέρνησης, λύση που αποδέχθηκαν οι βενιζελογενείς πολιτικοί αρχηγοί [1], απέρριψε όμως ο Τσαλδάρης, που κατανοούσε ότι η κρίση αυτή άνοιγε το δρόμο στο Λαϊκό Κομμα και δεν ήταν διατεθειμένος να συμβάλλει στην ανακοπή της πολιτικής φθοράς της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων. Αντίθετα, κατηγορήσε τον Βενιζέλο, ότι ελέγχοντας την πλειοψηφία της Γερουσίας στερούσε τον ΠτΔ από τη δυνατότητα αναζήτησης άλλων λύσεων όπως οι πρόωρες εκλογές. Ακόμα, θεωρούσε τη σύσκεψη "αντικανονική" και προτιμούσε "κατ' ιδίαν" επαφές με τον ΠτΔ. Υπαινιχισσότεαν, έτσι ότι ο ρόλος του ΠτΔ στα πλαίσια της σύσκεψης δεν ήταν ουσιώδης [2]. Η στάση του ίδιου του Ζαΐμη ήταν η πρώτη εκδήλωση διαθέσεων, η οποία ακολουθήθηκε και από άλλες και συνιστούσε έναν τύπο εξαρτημένης πολιτικής παρέμβασης, ευθυγραμμισμένης με τη βενιζελική στρατηγική.

Η δεύτερη παρέμβαση ήταν συνέπεια της παραίτησης του Βενιζέλου στις 21 Μαΐου 1932 και των διαπραγματεύσεων που οδήγησαν στο σχηματισμό της βραχύβιας κυβέρνησης Παπαναστασίου. Ο Βενιζέλος ευνοούσε και πάλι το σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης, οι Λαϊκοί όμως έθεσαν ως όρο για τη συμμετοχή τους την άμεση διενέργεια εκλογών. Ο Βενιζέλος απάντησε με έναν ελιγμό που έθετε σε δίλημμα τους αρχηγούς της δημοκρατικής αντιπολίτευσης: όπως δήλωσε στον ΠτΔ, αν η αντιπολίτευση σχημάτιζε στο σύνολό της την κυβέρνηση συνασπισμού,

τότε και ο ίδιος θα συνιστούσε στη Γερουσία την πρόωπη διάλυση της Βουλής. Οι φιλελεύθεροι δεν επρόκειτο να συμμετάσχουν όμως σε μιά τέτοια κυβέρνηση[3]. Καθώς οι βενιζελογενείς δεν ήθελαν μιά συνεργασία με τους λαϊκούς που θα τους καίεστούσε ευάλωτους στην κριτική του Βενιζέλου, καθώς διαφαινόταν μάλιστα ότι ο τελευταίος θα έκανε χρήση του πολιτειακού για να πετύχει τη συσπείρωση των βενιζελογενών ψηφοφόρων, η λύση αυτή ναυαγούσε και ο Βενιζέλος προχώρησε πιέζοντας τον ΠτΔ για γρήγορη λύση του κυβερνητικού θέματος, επικαλούμενος "καταπόνηση" και "εκνευρισμό" των στρατιωτικών λόγω της παράτασης της εκκρεμότητας[4]. Ήταν η πρώτη ένδειξη χρησιμοποίησης του στρατιωτικού παράγοντα στην πολιτική διαμάχη εκ μέρους του Βενιζέλου.

Τελικά, ήταν ο Παπαναστασίου που σχημάτισε κυβέρνηση μειοψηφίας στις 26 Μαΐου, με την ψήφο ανοχής του Βενιζέλου, η οποία όμως δεν διατηρήθηκε παρά μόνο 8 μέρες, καθώς δεν πληρούσε την προϋπόθεση που είχε θέσει ο Βενιζέλος "να μην εκώρει πολύ αριστερά"[5].

Ο Βενιζέλος, αδιαμφισβήτητος ηγέτης της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, επανερχόταν στην κυβέρνηση στις 5 Ιουνίου και οδήγησε τη χώρα στις εκλογές στις 25 Σεπτεμβρίου.

Στην προεκλογική του εκστρατεία επρόκειτο να χρησιμοποιήσει το πολιτειακό ως κεντρικό θέμα και ταυτόχρονα την απειλή επέμβασης του στρατού στην περίπτωση που το λαϊκό κόμμα δεν θα αναγνώριζε την αβασίλευτη δημοκρατία. Σημείωνε emphaticά ότι θα εμπόδιζε την ανάληψη της διακυβέρνησης από μιά αντιβενιζελική κοινοβουλευτική πλειοψηφία[6].

Τη στρατηγική αυτή, που συγκράτησε σε ανεκτά όρια την εκλογική πτώση των φιλελευθέρων και περιόρισε τις εκλογικές επιδόσεις των άλλων βενιζελογενών κομμάτων, ακολούθησε και μετά τις εκλογές[7]. Ο

πως δήλωσε στον ΠτΔ, δεν θα επέτρεπε σε καμιά περίπτωση το σχηματισμό κυβέρνησης από τους Λαϊκούς αν δεν προηγείτο εκ μέρους του Τσαλδάρη σαφής δήλωση αναγνώρισης του αβασίλευτου καθεστώτος. Στην περίπτωση που δεν γινόταν η αναγνώριση αυτή, τότε-σύμφωνα με όσα είπε στην Π. Δέλτα-θα διέλυε το Λαϊκό Κόμμα, θα εξόριζε περίπου 500 επιφανείς Λαϊκούς, στηριζόμενος στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο και θα εξανέγκαζε σε παραίτηση τον ΠτΔ[8]. Η τελευταία αυτή δήλωση των προθέσεων του αποκάλυπτε και το όριο ανοχής έναντι της προεδρίας Ζαΐμη. Ο ΠτΔ του ήταν χρήσιμος, στο βαθμό που θα εξασφάλιζε (λόγω της προέλευσής του) την ενσωμάτωση του αντιβενιζελισμού στο πλαίσιο της αβασίλευσης. Αυτό ήταν και ένα από τα κριτήρια με βάση τα οποία είχε προχωρήσει στην επιλογή του ως υποψηφίου για την Προεδρία, το Δεκέμβριο του 1929. Αν ο Ζαΐμης δεν κατόρθωνε να εξασφαλίσει την αναγνώριση του πολιτεύματος και ο Βενιζέλος εξωθούσε την κατάσταση σε δυναμικές λύσεις, ήταν προφανές ότι η παρουσία του Ζαΐμη δεν τον εξυπηρετούσε.

Η μεσολάβηση του Ζαΐμη, που λειτούργησε στην ουσία ως εντολοδόχος του Βενιζέλου, αλλά κυρίως η απειλή στρατιωτικής επέμβασης που επέσπει ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, έπεισαν τον Τσαλδάρη να δηλώσει με σαφήνεια, ότι το Λαϊκό Κόμμα αναγνωρίζει το πολίτευμα, και ο ΠτΔ με τη σειρά του (με διάγγελμα) να διαβεβαιώσει με τον πιο επίσημο τρόπο ότι η καθεστωτική διαμάχη είχε λήξει (3 Οκτωβρίου 1932)[9].

Η εκκαθάριση της εκκρεμότητας αυτή επέτρεψε στον ΠτΔ να ζητήσει από τον Βενιζέλο τη διάλυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου, κάτι που έγινε αποδεκτό από τους στρατιωτικούς[10], προκειμένου στη συνέχεια να ασχοληθεί με το ζήτημα του σχηματισμού της νέας κυβέρνησης.

Στις 9 Οκτωβρίου, ο Ζαΐμης, αναλαμβάνοντας πρωτοβουλία, ζήτησε από

τους αρχηγούς των κομμάτων να σχηματίσουν οικουμενική κυβέρνηση [11]. Η απάντηση των πολιτικών αρχηγών επανέφερε το σκηνικό του Μαρτίου. Οι βενιζελογενείς και ο ίδιος ο Βενιζέλος αποδέχθηκαν την πρόταση, στις 10 Οκτωβρίου [12], ο Τσαλδάρης την απέρριψε δύο μέρες αργότερα. Άφησε να εννοηθεί ότι ο ΠτΔ ενεργούσε κατ' υπόδειξη του Βενιζέλου, διαμαρτυρήθηκε για το ότι ο Βενιζέλος δεν είχε υποβάλει την παραίτηση της κυβέρνησής του, περιμένοντας τη σύνοδο της Βουλής για να το πράξει και απέρριψε, τέλος, το σχηματισμό οικουμενικής μεταξύ των άλλων και ως επικίνδυνο για το κοινοβουλευτικό καθεστώς [13].

Από εκείνο το σημείο ακολούθησαν αρκετά πολύπλοκες διαπραγματεύσεις, που κατέληξαν στο σχηματισμό κυβέρνησης μειοψηφίας υπό τον Τσαλδάρη με την ανοχή των Φιλελεύθερων και τη συμμετοχή του Κονδύλη ως υπουργού των Στρατιωτικών, ο οποίος άλλαζε πιά στρατόπεδο, συνέπεια του ανταγωνισμού του με τον Πλαστήρα, στο πλαίσιο του βενιζελισμού (4 Νοεμβρίου) [14]. Ήταν μία λύση αποδεκτή από τον Βενιζέλο, ήδη από τις 14 Οκτωβρίου, με την προϋπόθεση ότι θα παρέχονταν εγγυήσεις για τη μη διατάραξη της ισορροπίας στο στρατό [15].

Η διαφαινόμενη ανατροπή αυτής της ισορροπίας, ώθησε πολύ σύντομα τον Βενιζέλο - και υπό την πίεση του Πλαστήρα - στην ανατροπή της κυβέρνησης Τσαλδάρη, στις 13 Ιανουαρίου [16].

Η επάνοδος του Βενιζέλου, στις 16 Ιανουαρίου [17], και η δεδηλωμένη επιθυμία του να προχωρήσει αμέσως σε εκλογές, χωρίς πορηγουμένως να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης από την Βουλή, προκάλεσε εμπλοκή με τον ΠτΔ. Ο Ζαΐμης αρνιόταν να προχωρήσει σε υποβολή ερωτήματος στη Γερουσία για την πρόωπη διάλυση της Βουλής αν ο Βενιζέλος δεν εμφανιζόταν σε αυτήν, θεωρώντας την παράλειψη αυτή αντισυνταγματική, μετά από σχετική γνωμοδότηση του καθηγητή Α. Σβώ

λου[18].

Ο Βενιζέλος επιχειρήσε να κάμψει τον ΠτΩ δηλώνοντάς του, στις 21 Ιανουαρίου, ότι είτε ψηφιζόταν είτε όχι από τη Βουλή, θα ζητούσε τη διάλυσή της. Παρατηρούσε ότι ο ΠτΩ μπορούσε να απορρίψει το αίτημα για διάλυση, αλλά η κυβέρνηση τότε θα υπέβαλε την παραίτησή της και ο ΠτΩ θα έπρεπε να αναζητήσει νέο κυβερνητικό σχήμα, ενδεχόμενα που ήταν όμως απίθανο κατά την γνώμη του, με τη δεδομένη διάταξη των κοινοβουλευτικών δυνάμεων[19].

Με μιά νέα επιστολή του το βράδυ της ίδιας μέρας, του τόνιζε ότι δεν θα είχε νόημα η απόσπαση από την κυβέρνηση οριακής πλειοψηφίας τη στιγμή κατά την οποία δεν διαφωνούσε και η αντιπολίτευση στη διενέργεια εκλογών. Απέκλειε τη δυνατότητα σχηματισμού υπηρεσιακής κυβέρνησης ως αντισυνταγματικής και αμφισβητούσε το δικαίωμα του Τσαλδάρη να διεξαγάγει εκλογές, γιατί είχε καταψηφιστεί από τη Βουλή[20].

Η στρατηγική του ήταν σαφής. Πίεζε τον ΠτΩ, ισχυριζόμενος emphaticά ότι δεν μπορούσε να υπάρξει εναλλακτική κυβερνητική λύση και ότι συνεπώς δεν του απέμενε άλλη επιλογή, παρά να συμφωνήσει. Διαφαινόταν, δε, η υποψία του ότι ο ΠτΩ προσπαθούσε να αναβάλει τη διεξαγωγή των εκλογών στις οποίες ο Βενιζέλος ήλπιζε ότι θα επικρατήσει σαρωτικά, καθώς είχε ανασυγκροτήσει υπό την ηγεσία του τον Εθνικό Συνασπισμό.

Ο Βενιζέλος, στη συνέχεια, στις 22 Ιανουαρίου, καθώς ο ΠτΩ φαινόταν να μην πείθεται, ζήτησε από τον πρόεδρο της Γερουσίας Στ. Γονατά να υποβληθεί στο σώμα το ερώτημα της διάλυσης της Βουλής από μόνη την κυβέρνηση, παρακάπτοντας τον ΠτΩ. Ο Γονατάς αρνήθηκε, επικαλούμενος την αντισυνταγματικότητα αυτής της κίνησης και παρατήρησε ότι η αντιπολίτευση θα την εμφάνιζε ως πραξικόπημα[21].

Μετά την άρνηση που συνάντησε από τον στενό του συνεργάτη, ο Βενιζέλος στράφηκε πάλι προς τον ΠτΔ, την ίδια μέρα, σε μιά ακόμα προσπάθεια να τον πείσει, χρησιμοποιώντας περίπου την ίδια επιχειρηματολογία[22].

Ο ΠτΔ που ανησυχούσε περισσότερο για την αντίδραση της αντιπολίτευσης παρά διαφωνούσε με τη διάλυση της Βουλής, τελικά υποχώρησε και απέστειλε το σχετικό ερώτημα στη Γερουσία, η οποία με συντριπτική πλειοψηφία (72 υπέρ και 20 κατά) έδωσε την άδεια για τη διενέργεια των εκλογών στις 23 Ιανουαρίου[23].

Τώρα ήταν η σειρά των αντιβενιζελικών να επιτεθούν στον ΠτΔ, καταθέτοντας την ίδια μέρα στη Βουλή πρόταση κατηγορίας για παραβίαση του Συντάγματος εκ μέρους του ΠτΔ. Η πρόταση όμως αποσύρθηκε, καθώς την ίδια μέρα η Βουλή επρόκειτο να διαλυθεί και η προεκλογική εκστρατεία γινόταν η βασική προτεραιότητα των κομμάτων[24].

Η τελευταία περίπτωση ευευγράμμισης του Ζαΐμη με την πολιτική του Βενιζέλου ήταν αυτή της αναζήτησης κυβερνητικής λύσης μετά την αποτυχία του κινήματος Πλαστήρα που ακολούθησε την ήττα του Βενιζέλου και του Εθνικού Συνασπισμού στις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1933[25].

Ο Βενιζέλος, αφού προσπάθησε χωρίς επιτυχία να σχηματιστεί κυβέρνηση στρατιωτικών που θα ανέβαλε την παράδοση της εξουσίας στους αντιβενιζελικούς και θα πετύχαινε μιά συνταγματική αναθεώρηση στη βάση όσων είχε προτείνει το 1932[26], προσπάθησε να εξασφαλίσει τη μεταβίβαση της εξουσίας και πάλι από μιά κυβέρνηση στρατηγών, ολιγοήμερης διάρκειας, χωρίς να υπάρξει σύγκρουση με τις δυνάμεις που είχαν προσχωρήσει στον Πλαστήρα. Ο Τσαλδάρης, ενώ ανεχόταν μιά τέτοια ρύθμιση, δεν ήθελε να εμφανιστεί ότι την είχε αποδεχτεί και αντιπρότεινε να αναλάβει ο ίδιος την κυβέρνηση, με υπουργό Στρατιω

τικών τον αντιστράτηγο Κ.Μανέττα, με στόχο την καταστολή του κινήματος[27]. Όταν από τον Μανέττα έγινε σαφές ότι θα επερχόταν σύγκρουση με αβέβαιο ενδεχομένως αποτέλεσμα, "παρενέβη αποφασιστικώς ο ΠτΔ", όπως σημειώνει ο Δαφνής, και επικαλούμενος τις "ιστορικές" και "ηθικές" ευθύνες του τάχθηκε υπέρ του σχηματισμού της μεταβατικής κυβέρνησης αντιστρατήγων υπό τον Θεωναίο, με στόχο την αναίμακτη μεταβίβαση της εξουσίας[28], η οποία τελικά πραγματοποιήθηκε στις 10 Μαρτίου.

Τρεις παράγοντες εξηγούν την ικανότητα του Βενιζέλου να ευθυγραμμίζει τον Ζαΐμη με τις επιλογές του:

1) Η πλειοψηφία των Φιλελευθέρων στη Βουλή και τη Γερουσία. Καθώς ο Βενιζέλος διέθετε σαφή και λίγο-πολύ συμπαγή πλειοψηφία στη Βουλή, ήταν φυσικό να ελέγχει τις διεργασίες σχηματισμού των κυβερνήσεων.

Ο ΠτΔ, από την άλλη πλευρά, ακόμα και αν το ήθελε δεν μπορούσε να διαλύσει τη Βουλή για να προσπαθήσει να μεταβάλει το συσχετισμό δυνάμεων αν δεν το ήθελε και ο ίδιος ο Βενιζέλος που έλεγχε τη Γερουσία της οποίας η σύμφωνη γνώμη ήταν συνταγματικά απαραίτητη.

2) Η συμμαχία του στρατού με τον Βενιζέλο ήταν ο δεύτερος παράγοντας. Είναι προφανές ότι ο ΠτΔ δεν ήταν εύκολο να αντιπαραταχθεί στους στρατιωτικούς, που απειλούσαν με επέμβαση. Ο ίδιος ήταν υποχρεωμένος να γίνεται δέκτης των απαιτήσεών τους, που ήταν ταυτόσημες με αυτές του Βενιζέλου και να προσπαθεί να εναρμονίσει τις πολιτικές εξελίξεις στο πλαίσιο που έθεταν, χωρίς να διασέεται μεγάλα περιθώρια ελιγμών.

3) Ο τρίτος παράγοντας είναι η πολιτική συμπεριφορά του ίδιου του

Ζαΐμη. Ο ίδιος, χαρακτήρας μετριοπαθής έως απασθής και συμβιβαστικός, ήταν ο καταλληλότερος φορέας του αξιώματος υπό τις συνθήκες και τους περιορισμούς του πολιτικού πλαισίου στο οποίο κινήθηκε

Β. Η "αντιβενιζελική" φάση (Μάρτιος 1933-Μάρτιος 1935)

Στη διάρκεια της συνύπαρξής του με την κυβέρνηση Τσαλδάρη, μετά την εκλογική επικράτηση των αντιβενιζελικών, ο Ζαΐμης ακολούθησε την ίδια πολιτική πρακτική με την προηγούμενη περίοδο και απέκρουσε όλες τις προσπάθειες του Βενιζέλου να τον στρέψει εναντίον της κυβερνητικής παράταξης.

Το κεντρικό ζήτημα, που εντοπίζεται μέσα στις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου, ήταν το κατά πόσο ο Ζαΐμης θα δημοσίευε δύο νομοσχέδια-κλειδιά για την ισορροπία των πολιτικών δυνάμεων: αυτό της στρατιωτικής επετηρίδας, που καταργούσε τα προνόμια των "αμυνιτών" αξιωματικών και το εκλογικό που αναδιορθοτούσε τις εκλογικές περιφέρειες κατά τρόπο συμφέροντα για τον αντιβενιζελισμό [29].

Ο Βενιζέλος υπολόγιζε ότι θα κατόρθωνε να ματαιώσει την ψήφισή τους χρησιμοποιώντας την φιλελεύθερη πλειοψηφία στη Γερουσία. Η τελευταία είχε τη συνταγματική δυνατότητα, να απαιτήσει κοινή συνεδρίαση των δύο νομοθετικών σωμάτων, σε περίπτωση διαφωνίας της με τη Βουλή. Στην κοινή αυτή σύνοδο, τα κόμματα του βενιζελικού "Εθνικού Συνασπισμού" εξακολουθούσαν να διαθέτουν την πλειοψηφία και συνεπώς μπορούσαν να απορρίψουν τα ανεπιθύμητα κυβερνητικά νομοσχέδια. Αν η κυβέρνηση δεν αποδεχόταν την κοινή σύνοδο, όπως έδειχνε διατεθειμένη να κάνει, ισχυριζόμενη ότι δεν είχε σχετική υποχρέωση και προχωρούσε σε απλή επαναψήφιση των νομοσχεδίων από τη Βουλή, ο Βενιζέλος υπολόγιζε ότι ο ΠτΔ θα αρνιόταν να δημοσιεύσει

νομοσχέδιο ψηφισμένο με αντισυνταγματική διαδικασία και θα μπορούσε να αναμετρηθεί με την κυβέρνηση ισχυριζόμενος ότι αυτή είχε ξεπεράσει τα όρια της νομιμότητας[30].

Το πολιτικό κλίμα δεν ευνοούσε όμως τις σχετικές προσπάθειες του Βενιζέλου. Ήδη στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1933, ο Γονατάς τον ενημέρωσε ότι στελέχη των Φιλελευθέρων όπως ο Παπανδρέου, αλλά και ο Παπαναστασίου, εμπνευστής του θεσμού της Γερουσίας δεν ευνοούσαν τη χρησιμοποίησή της με τρόπο αναίρετικό του ρόλου της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας[31]. Στο τέλος Οκτωβρίου, ο κορυφαίος συνταγματολόγος της εποχής, ο Αλέξανδρος Σβώλος, δήλωσε ότι αν και δεν είχε αμφιβολία ότι από νομική άποψη οι απόψεις του Βενιζέλου ήταν ορθές, αν τον καλούσε ο ΠτΔ θα επιχειρηματολογούσε σε πολιτική βάση, ζητώντας του να μην αρνηθεί τη δημοσίευση για να μην προκαλέσει κυβερνητική κρίση και πολιτική ένταση[32].

Παρ'όλο που η στρατηγική της έντασης συναντούσε σοβαρές επιφυλάξεις, ο Βενιζέλος προχώρησε στην εφαρμογή της. Αναγόρευσε τον ΠτΔ σε "Φύλακα" του δημοκρατικού πολιτεύματος και του ζήτησε να αρνηθεί τη δημοσίευση των νομοσχεδίων που θα ψηφίζονταν με την παράκαμψη της Γερουσίας[33]. Όταν φάνηκε, στις αρχές Σεπτεμβρίου 1934, ότι ο Ζαΐμης θα ευθυγραμμιζόταν με την κυβέρνηση Τσαλδάρη, ο Βενιζέλος προχώρησε σε επίθεση εναντίον του. Τον κατηγορήσε ότι στέρησε από κάθε περιεχόμενο το προεδρικό αξίωμα, ότι ευθυγραμμίστηκε με τις αντισυνταγματικές πρακτικές της κυβέρνησης και ότι δεν ανέλαβε καμιά πρωτοβουλία για τη χαλάρωση της πολιτικής έντασης[34]. Στους αρχηγούς των κομμάτων του Εθνικού Συνασπισμού συμπλήρωσε ότι είχε παραλείψει να κάνει χρήση των δικαιωμάτων του της παύσης της κυβέρνησης και της διάλυσης της Βουλής, καθώς η Γερουσία θα έδινε την άδειά της, αποκαλύπτοντας έτσι τις βαθύτερες επιθυμίες

του[35]. Ο Ζαΐμης δεν επρόκειτο, όμως, να καμφθεί. Στις 5 Οκτωβρίου, δημοσίευσε το εκλογικό νομοσχέδιο[36], το οποίο είχε ψηφιστεί μόνο από τη Βουλή, με παράκαμψη της κοινής συνόδου που είχε ζητηθεί από τη Γερουσία. Στις 19 Οκτωβρίου, εξασφάλισε την επανεκλογή του, την οποία υποστήριζε το Λαϊκό Κόμμα[37].

Θα ήταν σφάλμα να εξηγηθεί η πολιτική του Ζαΐμη με βάση κάποια στρατηγική επανεκλογής, αν και δεν είναι απίθανο να επέδρασε μιά τέτοια επιθυμία. Στην πραγματικότητα, ακολούθησε αυτό που του φαινόταν περισσότερο προσαρμοσμένο σε μιά αποδεκτή κοινοβουλευτική πρακτική: την ευευγράμμιση με την κοινοβουλευτική πλειοψηφία και την κυβέρνηση που αυτή στήριζε.

Γ. Το βενιζελικό κίνημα και η πορεία προς την Παλινόρθωση

(Μάρτιος-Οκτώβριος 1935)

Η έκρηξη, την 1η Μαρτίου, των βενιζελικών στρατιωτικών και η κατάρρευση 10 μέρες αργότερα, έθεσε σε κίνηση τη διαδικασία της επαναφοράς της βασιλείας, με τη δυναμική είσοδο στο προσκήνιο των αδιάλλακτων αντιβενιζελικών, πολιτικών και στρατιωτικών[38].

Η στάση του Ζαΐμη έναντι του κινήματος ήταν καθαρά αντιβενιζελική. Στις 3 Μαρτίου, έγινε δέκτης διαβήματος εκ μέρους του αρχιεπισκόπου Αθηνών, των προέδρων του Αρείου Πάγου, του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, του πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών και των διοικητών της Εθνικής Τράπεζας και της Τράπεζας της Ελλάδας, με το οποίο του ζητήθηκε να μεσολαβήσει μεταξύ των αντιμαχομένων προκειμένου να μην κλιμακωθούν οι ένοπλες συγκρούσεις

Ο Ζαΐμης το απέρριψε, δηλώνοντας ότι δεν επρόκειτο να αναλάβει οποιαδήποτε πρωτοβουλία θα μπορούσε να τον φέρει σε αντίθεση με την κυβέρνηση[39].

Στις 4 Μαρτίου, ένα προεδρικό διάγγελμα που προσυπέγραφε ο πρώην πουργός Παναγής Τσαλδάρης, διευκρίνιζε τις απόψεις του: Κατ' αρχήν τόνιζε τον κίνδυνο να γίνει η χώρα "θέατρον εμφυλίου σπαραγμού" και, κατόπιν, καλούσε τους "παρασυρθέντας εις εκνόμους ενεργείας όπως ακούοντες την φωνήν της φιλοπατρίας, λησμονήσωσι παν προσωπικόν και πολιτικόν πάθος και υποταχέωσιν εις τους νόμους της Πατρίδος". Κατέληγε βεβαιώνοντας: "Ουδείς κίνδυνος υπάρχει δια το πολίτευμα ημών..."[40].

Δύο ήταν τα κρίσιμα στοιχεία που προέκυπταν: 1) Ο ΠτΔ θεωρούσε ότι το βενιζελικό κίνημα βρισκόταν έξω από τα όρια της νομιμότητας. Άρα δεν υπήρχε και θέμα μεσολάβησής του μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων. Η κανονική λήξη της "ανωμαλίας" ήταν η παράδοση των κινηματιών. 2) Διαβεβαίωνε με τον επιστημότερο τρόπο, ο ίδιος ο ΠτΔ, το ζωντανό σύμβολο του αβασίλευτου καθεστώτος, ότι το πολίτευμα δεν κινδύνευε και στερούσε, έτσι, τον Βενιζέλο από το πιο βασικό επιχείρημα νομιμοποίησης του κινήματος, τον κίνδυνο της Παλινόρθωσης.

Αν και είναι μάλλον απίθανο να επέδρασε καθοριστικά στους κινηματίες το περιεχόμενο αυτού του διαγγέλματος, δημιουργούσε δυσμενείς γι' αυτούς εντυπώσεις στο πολιτικό επίπεδο. Απέκλειε, δε, οποιαδήποτε προσπάθεια πολιτικής διευθέτησης με φορέα τον ΠτΔ. Αλλά ακόμα και αν υποθεθεί ότι ο ΠτΔ, αλλάζοντας πολιτική, θα ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει σε μιά τέτοια κατεύθυνση, η κυβέρνηση είχε τη δυνατότητα να τον παρεμποδίσει. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του Παναγαστασίου.

Στις 5 Μαρτίου, ζήτησε από τον ΠτΔ να επέμβει και να αξιώσει από

τα δύο μέρη "την κατάπαυσιν του αδελφοκτόνου αγώνος", αφού δεν επρόκειτο για στασιαστικό κίνημα λίγων αξιωματικών, αλλά για πραγματική επανάσταση "όχι καταφρονητέας μερίδος του στρατού και του λαού" [41]. Επρόκειτο για τοποθέτηση εντελώς αντίθετη από αυτήν του Ζαΐμη, την οποία ο τελευταίος δεν πρόλαβε καν να απορρίψει, καθώς ο Παπαναστασίου συνελήφθη με διαταγή της κυβέρνησης και φυλακίστηκε. Η έκκλησή του επαναλήφθηκε από τις φυλακές Αβέρωφ την επόμενη μέρα και έμεινε αναπάντητη, όπως και αυτή της 10ης Μαρτίου για το σχηματισμό κυβέρνησης από "αμερόληπτα πρόσωπα" [42].

Την πολιτική ταύτισης με την κυβέρνηση, συνέχισε ο Ζαΐμης και μετά την κατάρρευση του κινήματος, επικυρώνοντας τις συντακτικές πράξεις που καταργούσαν τη Γερουσία και επέτρεπαν την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από τους βενιζελικούς (1η Απριλίου) [43]. Παράλληλα, αρνήθηκε, στις 23 Απριλίου, να αναλάβει οποιαδήποτε πρωτοβουλία για την αναβολή της εκτέλεσης των στρατηγών Παπούλα και Κοιμήση που είχαν καταδικασθεί σε θάνατο ως πρωταίτιοι του κινήματος. Όπως δήλωσε στον Γεώργιο Πεσμαζόγλου (μετριοπαθή Λαϊκό, ο οποίος προσπαθούσε να αποτρέψει την κυριαρχία των αδιάλλακτων στρατιωτικών παραγόντων που απαιτούσαν εκτεταμένη αντεκδίκηση και πραξικοπηματική εκκαθάριση του πολιτειακού) βασικός του στόχος ήταν η διάσωση της αβασίλευτης [44]. Θα απέφευγε, συνεπώς, οποιαδήποτε πρωτοβουλία θα μπορούσε να θεωρηθεί πρόκληση εκ μέρους των αδιαλλάκτων και παρέμβασή του υπέρ των βενιζελικών.

Στις 13 Ιουνίου, μετά τη διεξαγωγή των εκλογών της Συντακτικής Συνέλευσης, που με την αποχή των βενιζελικών έδωσαν συντριπτική πλειοψηφία στο Λαϊκό Κόμμα, σε συνεργασία με τον Κονδύλη [45], ο Ζαΐμης εξασφάλισε την υπόσχεση του Τσαλδάρη ότι θα ερχόταν σε συνεννόηση με τους βενιζελικούς για να διεξαχθεί το δημοψήφισμα για το πολι

τειακό με αδιάβλητο τρόπο[46].

Η υπόσχεση αυτή, όμως, είχε μάλλον μικρή αξία, αφού ο Τσαλδάρης στα διακά έχανε τον έλεγχο έναντι του Κονδύλη, ο οποίος επικεφαλής των βασιλοφρόνων, τάχθηκε πλέον, στις 21 Ιουνίου, ανοιχτά υπέρ της παλινόρεωσης και ήταν αποφασισμένος να την επιβάλει με στρατιωτική επέμβαση[47].

Η κρίσιμη αναμέτρηση μεταξύ των αντιμαχομένων κυβερνητικών ομάδων έγινε στις 9 Σεπτεμβρίου, όταν ο Κονδύλης εξουδετέρωσε βίαια τον διοικητή του Α Σώματος Στρατού αντιστράτηγο Παναγιωτάκο και τον αντικατέστησε με τον υποστράτηγο Παπάγο, εξασφαλίζοντας την συγκατάθεση του Τσαλδάρη. Αυτό οδήγησε άμεσα στην παραίτηση του υπουργού Εσωτερικών Περικλή Ράλλη, υποστηρικτή της αβασίλευτης, η οποία έχανε έτσι τα δυναμικά της ερείσματα στον κυβερνητικό χώρο[48].

Ο Τσαλδάρης δήλωσε ότι τάσσεται υπέρ της παλινόρεωσης και ο Ζαΐμης δέχθηκε, στις 11 Σεπτεμβρίου, μιά έκκληση του Γ. Παπανδρέου να παραιτηθεί καταγγέλοντας τις κυβερνητικές μεθοδεύσεις[49]. Ο Ζαΐμης δεν απάντησε σε αυτήν την έκκληση. Όταν, στις 10 Οκτωβρίου, ο Κονδύλης, έχοντας ανατρέψει τον Τσαλδάρη και επιβάλει την Παλινόρεωση με την επέμβαση του Στρατού του ανακοίνωσε ότι δεν ήταν πιά ΠτΩ, σχολίασε τα γεγονότα λέγοντας ότι δεν γινόταν διαφορετικά [50].

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1]βλ. τα περιληπτικά πρακτικά της σύσκεψης στο Αρχείο Βενιζέλου, φάκελος μη αριθμημένος: Σημειώματα 1929-1933

[2] στο ίδιο και Γ. Βούρου: "Παναγής Τσαλδάρης", σελ. 215

[3] Βενιζέλος προς Ζαΐμη 24/5/1932, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 287

Αυτό συνιστούσε αλλαγή πολιτικής. Την προηγούμενη είχε δηλώσει στον ΠτΔ ότι σε περίπτωση που θα ανέθετε την προεδρία οικουμενικής κυβέρνησης στον Τσαλδάρη, οι Φιλελεύθεροι θα την καταψήφισαν στη Βουλή και θα αρνούταν να συναινέσουν σε πρόωρες εκλογές. Επικαλείτο τη σύμφωνη γνώμη του στρατηγού Κατεχάκη, με την έννοια, προφανώς, ότι και οι στρατιωτικοί παράγοντες συμφωνούσαν με την πολιτική του αποκλεισμού από την πρωθυπουργία του αρχηγού των Λαϊκών. Βενιζέλος προς Ζαΐμη, 23/5/1932, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 293

[4] Βενιζέλος προς Ζαΐμη, 25/5/1932, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 287.

Για τις κινήσεις στο στρατό βλ. Παπαθανασόπουλος προς Πλαστήρα 23/5/1932, Αρχείο Πλαστήρα, Φάκ. 11

[5] Η αλληλογραφία Βενιζέλου-Παπαναστασίου στο Α. Παπαναστασίου: "Μιλέτες-Λόγοι-Άρθρα", τ. Β, σελ. 869-871. Ένας ακόμη όρος ήταν η συμμετοχή του Κονδύλη και του κόμματός του

[6] Γρ. Δαφνή: "Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων", τ. 2, σελ. 149

Ο Τσαλδάρης αντέδρασε, ζητώντας από τον ΠτΔ, στις 6 Σεπτεμβρίου ή να παύσει την κυβέρνηση ή αν δεν διέθετε τέτοια δύναμη να παραιτηθεί ο ίδιος. Η κίνηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα να αναστελεί προσωρινά ο Βενιζέλος τη χρήση του πολιτειακού, στο ίδιο σελ. 150-151. Για τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, βλ. Θ. Βερέμη: "Οι επεμβάσεις του στρατού στην Ελληνική πολιτική", σελ. 161-162

[7] Οι Φιλελεύθεροι εξασφάλισαν σχετική πλειοψηφία με 98 έδρες, έναντι 95 των Λαϊκών. Τα αποτελέσματα των εκλογών στο Μανρογορντό: "Stillborn Republic...", σελ. 42

[8] Αρχείο Π. Δέλτα. Α. Ελευθέριος Βενιζέλος, σελ. 179

[9] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., σελ. 153-157

[10] Γ. Βούρου, όπ. παρ., σελ. 241

[11] Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., σελ. 157

[12] στο ίδιο, σελ. 158

[13] Γ. Βούρου, όπ. παρ., σελ. 243

[14] Π. Αργυρόπουλος προς Βενιζέλο, 17/10/1932, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ.

347. Προηγουμένως ο Αργυρόπουλος είχε ζητήσει την παρέμβαση του Βενιζέλου, προκειμένου να κληθεί ο Κονδύλης από τον ΠτΔ να συμμετάσχει στις διαβουλεύσεις για τον σχηματισμό της νέας κυβέρνησης, Αργυρόπουλος προς Βενιζέλο, 4/10/1932, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 347

Για τις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στο σχηματισμό της κυβέρνησης Τσαλδάρη, στην οποία συμμετείχε και ο Μεταξάς, βλ. Γ. Δαφνή, όπ. παρ., σελ. 158-161

[15] Βενιζέλος προς Ζαΐμη, 14/10/1932, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 289

[16] Θ. Βερέμη, όπ. παρ., σελ. 162

[17] Ο Ζαΐμης ενήργησε κατά τις συνεννοήσεις με τον Τσαλδάρη σύμφω

να με τις οδηγίες του Βενιζέλου. Ο Βενιζέλος απαιτούσε ή οικουμηνική ή συμμετοχή εν ενεργεία στρατιωτικών στην κυβέρνηση Τσαλδάρη, κάτι που ο τελευταίος απέρριπτε ζητώντας από τον ΠτΔ "εν λευκώ" εντολή. Ο ΠτΔ απάντησε ότι έπρεπε να συνεννοηθεί με τον Βενιζέλο, ο οποίος βέβαια αρνήθηκε. Δήλωση Βενιζέλου με βάση σημείωμα του ΠτΔ, 20/1/1933, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 294, Πρβλ. Βενιζέλος προς Καφαντάρη, 13/1/1933, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 294

[18] "Αθηναϊκά Νέα", 23/1/1933

[19] Βενιζέλος προς Ζαΐμη, 21/1/1933, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 294

[20] Βενιζέλος προς Ζαΐμη, 21/1/1933 βράδυ, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 294

[21] Γονατάς προς Βενιζέλο, 22/1/1933, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 348

- [22]Βενιζέλος προς Ζαΐμη, 22/1/1933, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 294
- [23]Γ. Δαφνής, όπ. παρ., σελ. 179
- [24]στο ίδιο
- [25]Τα αποτελέσματα στο Μανρογορδάτος, όπ. παρ., σελ. 45
- [26]Γ. Δαφνής, όπ. παρ., σελ. 192
- [27]στο ίδιο, σελ. 194
- [28]στο ίδιο, σελ. 196. Για μιά λεπτομερή μελέτη, βλ. την Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Δ, Σύνοδος Α, 1933, Α τις αγορεύσεις των Μεταξά, σελ. 128-136, Βενιζέλου, σελ. 136-144, στη συνεδρίαση της 15ης Μαΐου 1933
- [29]βλ. σχετικά Θ. Βερέμη, όπ. παρ., σελ. 189 επ. και Μανρογορδάτος, όπ. παρ., σελ. 315-316
- [30]Βενιζέλος προς Θ. Μανέτα, 26/10/1933, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 297
- [31]Γονατάς προς Βενιζέλο, 3/9/1933, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 349
Την ίδια γνώμη είχαν και ο Καφαντάρης με τον Σοφιανόπουλο
- [32]Π. Τσιμπιδάρος προς Βενιζέλο, 30/10/1933, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 349. Σύμφωνα με όσα μετέδιδε ο Γονατάς στον Βενιζέλο την ίδια άποψη, ότι δηλαδή η κοινή σύνοδος ήταν υποχρεωτική για τη Βουλή είχε ο καθηγητής Κυριακόπουλος και οι υφηγητές Σγουρίτσας και Θεμ. Τσάτσος, Γονατάς προς Βενιζέλο, 6/9/1933, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 349
- [33]Βενιζέλος προς Ζαΐμη, 10/11/1933, Φάκ. 297. Η σχετική συζήτηση είχε αρχίσει με αφορμή την κατάθεση νομοσχεδίου από την κυβέρνηση, το οποίο επέτρεπε την απόταξη των αξιωματικών που συμμετείχαν στο κίνημα Πλαστήρα.
- [34]Βενιζέλος προς Φιλελεύθερους βουλευτές και γερωσιαστές, 13/9, 1934, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 308
- [35]Βενιζέλος προς αρχηγούς των Εθνικού Συνασπισμού, Αρχείο Βενιζέλου, Φάκ. 308

λου, Φάκ. 308

[36] "Καθημερινή", 6/10/1934

[37] βλ. σχετικά, Κεφάλαιο Β. Μιά προσπάθεια μεσολάβησης του ΠτΔ, στις 6 Οκτωβρίου, προκειμένου να επανέλθει η αναλογική ως εκλογικό σύστημα αντί του νόμου της "μπακλαβαδοποίησης" που μόλις είχε δημοσιευτεί, απέτυχε. Όπως ομολόγησε στον Μεταξά, αδυνατούσε πλέον να κατανοήσει που σκόπευαν οι πολιτικές δυνάμεις. "Ημερολόγιο Μεταξά", τ. 4, σελ. 120. Διευκρίνιζε ότι δεν ήθελε να πιέσει τον Τσαλδάρη για τη συνεννόηση, απειλώντας με παραίτηση, γιατί έτσι θα αναλάμβανε προσωρινά την Προεδρία ο Γονατάς, ως Πρόεδρος της Γερουσίας, κάτι που ισοδυναμούσε με προδοσία προς την κυβέρνηση, στο ίδιο

[38] Για το κίνημα και τις επιπτώσεις του βλ. Θ. Βερέμη, όπ. παρ., σελ. 171-186 και 201-223. Για τις εξελίξεις από την 1η Μαρτίου ως τις 10 Οκτωβρίου και τη Βρεταννική πολιτική έναντι της Παλινόρωσης, βλ. J. Koliopoulos: "Greece and the British Connection 1935-1941", σελ. 10-28. Η Βρεταννική πολιτική ήταν πάντως λιγότερο καθοριστική για την Παλινόρωση από όσο γενικά πιστεύεται. Ήταν η ανατροπή της ισορροπίας δυνάμεων στο στρατό αυτή που την επέτρεψε και αυτή η ανατροπή ήταν αποτέλεσμα εσωτερικών διεργασιών και εξελίξεων, παρά ξένης παρέμβασης. Η Βρεταννική κυβέρνηση, αν και αναμφίβολα ευνοούσε την επάνοδο του βασιλιά ακολούθησε συγκρατημένη πολιτική, στο ίδιο

[39] βλ. Σπ. Γιναρδάτου: "Πως εφεάσαμε στην 4η Αυγούστου", σελ. 32

[40] Το κείμενο, στο ΦΕΚ, Α, 65/ 4/3/1935

[41] Παπαναστασίου προς Ζαΐμη, 5/3/1935, Αλ. Παπαναστασίου: "Μελέτες Λόγοι, Άρθρα", τ. Β, σελ. 798

[42] στο ίδιο, σελ. 798-799

[43]Γ. Βούρου, όπ. παρ., σελ. 458

[44]Γ. Πεσμαζόγλου: "Γύρω από την Παλινόρρωσιν του 1935", σελ. 35

[45]Τα αποτελέσματα στο Μανρογορδατος, όπ. παρ., σελ. 50

[46]Γ. Βούρου, όπ. παρ., σελ. 480

[47]Γ. Πεσμαζόγλου, όπ. παρ., σελ. 35. Τις προθέσεις του είχε γνωστοποιήσει στους Πεσμαζόγλου, Μάξιμο και Ροδόπουλο ήδη από τις 6 Απριλίου. Για λόγους τακτικής δεν έθεσε το πολιτειακό πριν από τις εκλογές, αφήνοντας έτσι τον Μεταξά να υποστεί συντριπτική ήττα, παρά το ότι αυτός είχε χρησιμοποιήσει ως κεντρικό θέμα το πολιτειακό. Με αυτόν τον τρόπο, ο Κονδύλης γινόταν πρωταγωνιστής της Παλινόρρωσης. Ο Τσαλδάρης ήταν απρόθυμος, ενώ ο Βενιζέλος παρά την αδιάλλακτη ρητορική του ήταν διατεθειμένος να αποδεχθεί την Παλινόρρωση αν ο βασιλιάς απέτρεπε την εδραίωση αντιβενιζελικού κράτους, επιτρέποντας την επάνοδο των βενιζελικών στο στρατό και στον κρατικό μηχανισμό και λειτουργώντας ως συμφιλιωτής.

Για την πολιτική του Βενιζέλου, βλ. Γ. Κολιόπουλου: "Ο Βενιζέλος και η Παλινόρρωση της Μοναρχίας (1935)" στον συλλογικό τόμο "Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του", σελ. 551-562

[48]Γρ. Δαφνή, όπ. παρ., τ. 2, σελ. 377-380

[49]Παπανδρέου προς Ζαΐμη, 11/9/1935, στο Γ. Παπανδρέου: "Κείμενα", τ. 1, σελ. 272 επ.

[50]Το μεταφέρει ο Αμερικανός πρεσβευτής L. MacVeagh στο J. Iatriadis: "Ambassador McVeagh reports 1933-1947", ο οποίος και σχολίαζε τη στάση του Ζαΐμη ως εξής: "As for mr. Zaimis, the aged President of the Republic, he faded from the picture, as he has been fading from life itself these past few years, with hardly a word", σελ. 56

Συμπέρασμα

Η συγκρότηση και λειτουργία της Προεδρίας της Δημοκρατίας στο Μεσοπόλεμο συνοδεύτηκε από την ιστορική δυσπιστία, κληροδοτημένη από τον εθνικό διχασμό, μιά όψη του οποίου ήταν η ρήξη αρχηγού του κράτους-κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την επιλογή της λύσης του αποδυναμωμένου Πτθ τόσο σε επίπεδο συνταγματικής ρύθμισης όσο, και κυριότερα, σε επίπεδο επιλογής προσώπων ως φορέων του αξιώματος. Έτσι, το σχετικά ασθενές συνταγματικό έρεισμα, σε συνδυασμό με την πολιτική αδυναμία των Προέδρων (ασθενή κομματικά, στρατιωτικά ή κοινωνικά ερείσματα) διέγραψαν ένα περιοριστικό πλαίσιο πολιτικών δυνατοτήτων.

Από τις εναλλακτικές προτάσεις, κατέρρευσε η μεν στρατιωτική (Παγκάλου ή Πλαστήρα), ακριβώς γιατί ήταν συνδεδεμένη με προσωπικές στρατηγικές και δεν υποστηρίχτηκε από μιά συνεκτική στρατιωτική δομή, αλλά προσέκρουσε στα ποικίλα πολιτικοστρατιωτικά δίκτυα, η δε πολιτική (Βενιζέλου), γιατί συνδέθηκε κι αυτή με την προσωπική στρατηγική του εμπνευστή της και αποκρούστηκε ακόμα και από στοιχεία του δικού του στρατοπέδου.

Σε μιά μόνα περίπτωση, η Προεδρία άσκησε σημαντικό ρόλο το 1926-27 όταν η πτώση της δικτατορίας Παγκάλου, ανέδειξε τον Πτθ σε μοναδικό φορέα νομιμότητας και κατά συνέπεια σε σημαντικό παράγοντα της κοινοβουλευτικής ανασυγκρότησης. Η επάνοδος του Βενιζέλου, όμως, τερμάτισε αυτή τη σύντομη περίοδο αυξημένης παρέμβασης.

M E P O Σ I I

1974-1985

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συγκατάθεση του βασιλιά Γεωργίου για την εγκαθίδρυση της δικτατορίας από τον Μεταξά, στις 4 Αυγούστου 1936, οδήγησε στην απομόνωσή του από το σύνολο των πολιτικών δυνάμεων. Στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, το μόνο έρεισμά του ήταν η βρετανική υποστήριξη[1]. Σε αυτές τις συνθήκες και εν όψει της ανάγκης να διατηρηθεί η κυβέρνηση Εθνικής Ένωσης με τη συμμετοχή του ΕΑΜ, δεν επέστρεψε στην απελευθερωμένη Αθήνα, τον Οκτώβριο του 1944, εν αναμονή του δημοψηφίσματος που θα έκρινε το μέλλον του[2]. Η κατάσταση μεταβλήθηκε μετά την ήττα των κομμουνιστών το Δεκέμβριο 1944-Ιανουάριο 1945. Ο βασιλιάς ήταν τώρα αποδεκτός από τους λαϊκούς και μιά μερίδα φιλελευθέρων υπό τον Γονατά ως αντικομμουνιστικό σύμβολο. Η ένοπλη ισορροπία ήταν υπέρ των δεξιών ομάδων, μετά τη διάλυση του ΕΛΑΣ, και η φιλελεύθερη κυβέρνηση Σοφούλη δεν μπόρεσε να αποτρέψει την εκλογική επικράτηση του συνασπισμού της δεξιάς, τον Μάρτιο του 1946, που οδήγησε στο δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου και στην επάνοδο του Γεωργίου[3]. Η θέση του διαδόχου του Παύλου (από τον Απρίλιο του 1947) ισχυροποιήθηκε στις συνθήκες του εμφυλίου πολέμου, καθώς κέρδιζε την υποστήριξη των παραδοσιακών δημοκρατικών ευνοώντας την ισότιμη συμμετοχή τους στους κεντροδεξιούς συνασπισμούς της περιόδου[4]. Ήταν, μάλιστα, η κεντρική κυβέρνηση Πλαστήρα-Βενιζέλου που αναγνώρισε το βασιλιά ως αρχηγό των ενόπλων δυνάμεων, με το Σύνταγμα της 1/1/1952, σε μιά προσπάθεια να αντισταθμιστεί η επιρροή του στρατάρχη Παπάγου[5]. Σε αυτό το σημείο βρισκόταν και η βασική δυνατότητα επιρροής του στέμματος. Αποτελούσε ένα είδος σημείου ισορροπίας μεταξύ του στρα

τού, εγγυητή της ασφάλειας του κοινωνικού καθεστώτος (ήταν ο βασικός παράγοντας που οδήγησε στην ήττα των κομμουνιστών το 1949, και γι' αυτό ακριβώς ενισχυόταν από τους Αμερικανούς) [6], και των κομμάτων, τα οποία έβλεπαν στο στέμμα τον παράγοντα ελέγχου του στρατού και απέφευγαν γι' αυτό τις οξείες συγκρούσεις.

Ο θάνατος του Παπάγου, τον Οκτώβριο του 1955, ο οποίος με τον έλεγχο που ασκούσε στο στρατό [7] και την πειθαρχημένη πλειοψηφία του Ελληνικού Συναγερμού, είχε περιορίσει τη βασιλική επιρροή, έδωσε τη δυνατότητα στο βασιλιά να την ανακτήσει, επιβάλλοντας ως διάδοχο του στρατάρχη τον Κων/νο Καραμανλή, επιλογή που αποδέχτηκε η κοινοβουλευτική ομάδα του Ελλ. Συναγερμού, ελλείψει αντιπάλου με σοβαρή επιρροή [8]. Ταυτόχρονα, έγινε δυνατή η σύνδεση των αξιωματικών του ΙΔΕΑ (Ιερός Όσμος Ελλήνων Αξιωματικών), αντικομμουνιστικής ομάδας κυρίαρχης στη στρατιωτική δομή με το στέμμα [9].

Το καθεστώς αυτό άρχισε να παρουσιάζει ρωγμές το 1961-62. Ήταν συνέπεια μιάς γρήγορης και άνισης οικονομικής ανάπτυξης που έφερε μαζί της την ανάδυση νέων κοινωνικών στρωμάτων και ομάδων (εσωτερικοί μετανάστες των πόλεων, νέοι επιστήμονες και φοιτητές, εργάτες, βιοτέχνες, κ.ά.) με νέα αιτήματα που αφορούσαν την εκπλήρωση των προσδοκιών που δημιουργεί μιά διαδικασία εκσυγχρονισμού [10]. Η παρέμβαση του στρατιωτικού μηχανισμού στις εκλογές του 1961, με στόχο τη μείωση της δύναμης της ΕΔΑ, έθεσε θέμα λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών και αποτέλεσε τη βάση του "ανένδοτου αγώνα" της Ένωσης Κέντρου υπό τον Γ. Παπανδρέου, που οδήγησε σε πρωτοφανή επίπεδα μαζικής κινητοποίησης [11].

Στις αρχές του 1963, έγινε φανερό ότι η κυβέρνηση Καραμανλή δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει πολιτικά τον "ανένδοτο αγώνα". Ταυτόχρονα σχεδόν, οι σχέσεις του με το στέμμα είχαν υποβαθμιστεί λόγω της

προσπάθειάς του, τον Οκτώβριο του 1962, να περιορίσει τη βασιλική επιρροή στην πολιτική σκηνή[12]. Ο βασιλιάς δεχόταν έντονη πίεση από την ηγεσία της ΕΚ για να αποπέμψει τον Καραμανλή και του τονιζόταν η δυσμενής επίπτωση από την ταύτισή τους [13]. Σε αυτό το πλαίσιο και υπό την επίδραση της δολοφονίας του Γρ. Λαμπράκη, γίνεται κατανοητή η διάσταση Παύλου-Καραμανλή, τον Ιούνιο του 1963, που κατέληξε στην αποχώρηση του Καραμανλή, το Δεκέμβριο, μετά την εκλογική νίκη της ΕΚ, στις 3 Νοεμβρίου[14].

Ο Παπανδρέου δεν αμφισβήτησε αρχικά τις προνομιακές σχέσεις στέμματος και στρατού. Αντίθετα, τοποθέτησε αρχηγό του ΓΕΣ, τον Απρίλιο του 1964, τον αντιστράτηγο Γεννηματά, επιλογή του βασιλιά[15]. Η ρήξη έγινε αναπόφευκτη, τον Ιούλιο του 1965, εξ' αιτίας της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ (ομάδας κεντρών αξιωματικών με υποτιθέμενο αρχηγό τον Ανδρέα Παπανδρέου)[16]. Ο Κωνσταντίνος, ο οποίος διαδέχτηκε τον Παύλο τον Μάρτιο του 1964, διαφώνησε με την επιδιωκόμενη αντικατάσταση του αρχηγού του ΓΕΣ και την ανάληψη του υπουργείου Εθνικής Άμυνας από τον Παπανδρέου και ο τελευταίος παραιτήθηκε. Ο βασιλιάς κατόρθωσε, μετά από δύο μήνες, να σταθεροποιήσει την τρίτη κυβέρνηση απόστατών της ΕΚ (υπό τον Στ. Στεφανόπουλο), με την υποστήριξη της ΕΡΕ και των Προσδευτικών[17].

Η δομή της εξουσίας ήταν πιά υπό ανοιχτή αμφισβήτηση από την ΕΚ και ιδίως τη δυναμική αριστερή της πτέρυγα υπό τον Α. Παπανδρέου, ο οποίος κατήγγειλε το στέμμα, τη δεξιά, την εξάρτηση από τις ΗΠΑ, την "οικονομική ολιγαρχία", με μιά λέξη, το "κατεστημένο" και πρόβαλε ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα, που έδινε έμφαση στη δικαιότερη κατανομή του εθνικού εισοδήματος, στον πολιτικό έλεγχο του στρατού και του στέμματος και στη μείωση της εξάρτησης από τις ΗΠΑ[18].

Οι μαζικές κινητοποιήσεις έδειχναν ότι η προοπτική νίκης της ΕΚ

στις εκλογές, όποτε γίνονταν, ήταν βέβαιη. Ο βασιλιάς, αφού προβληματίστηκε για το ενδεχόμενο προσωρινής συνταγματικής εκτροπής, επεδίωξε συμβιβασμό με τον Γ. Παπανδρέου και φάνηκε να αποδέχεται τη λύση των εκλογών για τον Μάιο του 1967, με κυβέρνηση υπό τον αρχηγό της ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλο [19]. Πίστευε, όπως όλοι, ότι ο στρατός ήταν υπό τον πλήρη έλεγχό του. Υπήρχαν, όμως, αξιωματικοί που δεν συμφωνούσαν. Ήταν η ομάδα του "μικρού ΙΔΕΑ", συγκροτημένη από αξιωματικούς μικρών και μεσαίων βαθμών, μετά τη σύνδεση στέμματος-ΙΔΕΑ το 1955 [20]. Η σύνδεση ισοδυναμούσε γι' αυτούς με υποβάθμιση του στρατού στη δομή της εξουσίας και πρόσθετες δυσκολίες επαγγελματικής εξέλιξης, με δεδομένο το χαμηλό ρυθμό προαγωγών, κατάσταση που αποδιδόταν στις βασιλικές παρεμβάσεις [21]. Η ηγετική ομάδα του "μικρού ΙΔΕΑ" συνδέθηκε με τον αρχηγό ΓΕΣ αντιστράτηγο Σπαντιδάκη και κατέλαβε θέσεις-κλειδιά στο στρατιωτικό μηχανισμό. Απέκτησε γερό υπόβαθρο όταν συνδέθηκε με μία ομάδα 200 λοχαγών, για τους οποίους ήταν ακόμα εντονότερα τα προβλήματα επαγγελματικής εξέλιξης και κοινωνικού κύρους. Οι στρατηγοί ήταν αναποφάσιστοι σχετικά με την στρατιωτική επέμβαση, και μόλις στις 20 Απριλίου αποφάσισαν να διερευνήσει ο αρχηγός του ΓΕΣ τις προθέσεις του βασιλιά [23].

Στις 21 Απριλίου, το πραξικόπημα των συνταγματάρχων επικράτησε χωρίς αντίσταση. Ο βασιλιάς επέβαλε στην πρωθυπουργία τον Κ. Κόλλια, εισαγγελέα του Αρείου Πάγου και άρχισε να οργανώνει πιστούς του αξιωματικούς. Η προοπτική μαζικών αποστρατειών, υποστηρικτών του και οι διαφωνίες του Κόλλια με τους Παπαδόπουλο, Παττακό και Μακαρέζο για την φύση και τη διάρκεια του καθεστώτος, τον ώθησαν στο "αντικίνημα" της 13ης Δεκεμβρίου 1967. Το εγχείρημα κατέρρευσε και ο ίδιος κατέφυγε στη Ρώμη [24]. Η βασιλεία δεν καταργήθηκε και οι στρατιωτικοί διατήρησαν το ενδεχόμενο συμβιβασμού, επιβάλλοντας το

1968 νέο Σύνταγμα (με καταφανώς νόθο δημοψήφισμα), το οποίο αναγέγραψε τις ένοπλες δυνάμεις σε εγγυητή του κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος και κατοχύρωνε την αυτονομία τους (άρ. 129 και 131). Το περιοριστικό πολιτικό πλαίσιο συμπλήρωνε η πρόβλεψη "Συνταγματικού Δικαστηρίου", που μεταξύ των άλλων θα μπορούσε να διαλύει πολιτικά κόμματα αν οι σκοποί ή η δράση τους απέβλεπαν στην ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος ή εξέθεταν σε κίνδυνο την εδαφική ακεραιότητα της χώρας ή τη δημόσια ασφάλεια (άρ. 58, παρ. 5) [25].

Τελικά, όμως, ούτε ο βασιλιάς ούτε άλλοι σημαντικοί πολιτικοί παράγοντες προχώρησαν σε συμβιβασμό, αλλά ούτε και οι στρατιωτικοί εξέτασαν σοβαρά το ενδεχόμενο πολιτικοποίησης [26]. Μόνο στις αρχές του 1973 ο Παπαδόπουλος άρχισε να το εξετάζει σοβαρά, σε συνδυασμό με την τύχη του βασιλιά που άρχισε να γίνεται στόχος επιθέσεων από παράγοντες του καθεστώτος [27]. Τον καταλύτη αποτέλεσε η απόπειρα κινήματος του Ναυτικού. Οι αξιωματικοί που συμμετείχαν απέβλεπαν στην επάνοδο του βασιλιά και στο σχηματισμό κυβέρνησης Καραμανλή. Το κίνημα είχε βαθιές ρίζες σε αυτό το κατ'εξοχήν φιλοβασιλικό όπλο, αποκαλύφθηκε όμως πριν καν εκδηλωθεί, στις 23 Μαΐου, και έδωσε ώθηση σε δραματικές εξελίξεις [28].

Την 1η Ιουνίου 1973, ο Παπαδόπουλος ανάγγειλε την κατάργηση της βασιλείας, ανέλαβε ο ίδιος προσωρινός ΠτΔ και υποσχέθηκε να υποβάλει σε δημοψήφισμα ένα νέο Σύνταγμα. Σύμφωνα με το "Ψήφισμα", που τροποποιούσε το Σύνταγμα του 1968, ο ΠτΔ θα εκλεγόταν με καθολική ψηφοφορία, σε 2 γύρους για 7 χρόνια. Ο Παπαδόπουλος, όμως, οριζόταν ΠτΔ ως την 1η Ιουνίου 1981. Ο ΠτΔ είχε προνομιακά στη δικαιοδοσία του τους τομείς των Εξωτερικών, της Εθνικής Άμυνας και της Δημόσιας Τάξης. Θα διορίζε προσωπικά τους υπουργούς, θα νομοθετούσε με διατάγματα και θα καθόριζε το ύψος των δαπανών το οποίο η Βουλή μπορού

σε να ανατρέψει μόνο με πλειοψηφία των 2/3. Θα επέλεγε, ακόμα, την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων και των τριών κλάδων της. Μπορούσε να διαλύσει τη Βουλή και να παύσει την κυβέρνηση μετά την απλή γνώμοδότηση του "Συμβουλίου του Έθνους" (μέλη οι πρώην ΠτΔ, ο πρωθυπουργός, ο πρόεδρος της Βουλής, οι αρχηγοί των δύο μεγαλύτερων κομμάτων ο πρόεδρος του συνταγματικού δικαστηρίου και ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων). Διέθετε δικαίωμα αρνησικυρίας των ψηφισμένων νομοσχεδίων, το οποίο η Βουλή μπορούσε να ξεπεράσει με την απόλυτη πλειοψηφία των μελών της. Σε αυτήν την περίπτωση, μπορούσε να είναι κρίσιμος ο ρόλος των 20 βουλευτών (σε σύνολο 200) που θα διόριζε ο ΠτΔ με αποκλειστικά νομοθετική αρμοδιότητα. Αν η Βουλή, παρ' όλα αυτά, ξεπερνούσε το veto, ο ΠτΔ μπορούσε να προκηρύξει δημοψήφισμα για το συγκεκριμένο νομοσχέδιο. Το ίδιο μπορούσε να κάνει αν η Βουλή αναθεωρούσε το Σύνταγμα, παρά τις υψηλές πλειοψηφίες που απαιτούνταν γι' αυτό (7/10 έως 9/10 των μελών της). Μπορούσε, τέλος, να κηρύξει για ένα μήνα, με προσωπική του πράξη, κατάσταση πολιορκίας [29]. Στα καθήκοντά του θα τον επικουρούσε ο Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας εκλεγόμενος ως συνυποψήφιος του. Αντιπρόεδρος ορίστηκε ο έως τότε αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων στρατηγός Αγγελής, σε μία προσπάθεια αποπροσωποποίησης του εγχειρήματος και ίσως εξουδετέρωσης ενός πάλου έλξης δυσαρεστημένων με τον Παπαδόπουλο στρατιωτικών [30].

Ο στόχος ήταν προφανής. Ο στρατός, μέσω του ΠτΔ, θα διατηρούσε την αυτονομία του και τον παρεμβατικό του ρόλο στην πολιτική. Θα διατηρούσε και τον έλεγχο της εξωτερικής πολιτικής. Ήταν οι τομείς: "Επί των οποίων οι Έλληνες δεν ημπορεί να έχουν σοβαράς διαφοράς μεταξύ των", σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο. Την 1η Οκτωβρίου 1973, ανέθεσε στον Σπύρο Μαρκεζίνη να σχηματίσει πολιτική κυβέρνηση, με σκοπό τις εκλογές. Του παραχώρησε και τον έλεγχο των δαπανών των υπουργ

γείων του προνομιακού τομέα και της εξωτερικής πολιτικής, διατηρώντας όμως τον τελευταίο λόγο[31]. Στην ανακοίνωση που συνόδευε την ανάθεση της εντολής, ο ΠτΔ χαρακτηριζόταν ως η "μοναδική πηγή της εξουσίας"[32]. Αν και στο δημοψήφισμα της 29ης Ιουλίου το "Ψήφισμα" είχε συγκεντρώσει το 78,4%, η έγκριση αυτή, αποσπασμένη με τα μέσα ενός δικτατορικού καθεστώτος, δεν αποτελούσε νομιμοποιητική βάση [33]. Στην ουσία το καθεστώς δεν διέθετε κανένα αξιόλογο κοινωνικό υπόβαθρο[34]. Η απόπειρα ελεγχόμενης πολιτικοποίησης δεν είχε τελικά καμιά υποστήριξη. Τα κόμματα ήταν επιφυλακτικά έως εχθρικά έναντι του νέου πολιτειακού πλαισίου[35]. Και ο στρατός αντίθετος και τελικά το ανέτρεψε. Για την πλειοψηφία των νέων ιδίως αξιωματικών, η πολιτικοποίηση και συγκέντρωση της εξουσίας ήταν ενοχλητικά. Φορέας της δυσαρέσκειας έγινε ο ταξίαρχος Ιωαννίδης. Ο μόνος από τους πρωτεργάτες του πραξικοπήματος που παρέμεινε στο στρατό χωρίς να αναλάβει κυβερνητική θέση, αξιοποίησε τις δυνατότητες επίκαιρων θέσεων που κατείχε για να αποκτήσει υποστηρικτές, φιλοτεχνώντας ταυτόχρονα την εικόνα του "αδιάφορου"[36]. Η ανάρρηση του στρατηγού Αγγελή στην Αντιπροεδρία δημιούργησε προϋποθέσεις νέων ανακατατάξεων στις ένοπλες δυνάμεις. Ο νέος αρχηγός τους στρατηγός Ζαγοριανός, επιχείρησε να ελέγξει την κατάσταση και δημιούργησε την εντύπωση σε ορισμένους τουλάχιστον αντιστράτηγους (όπως οι Γκιζίκης και Μπονάνος) ότι η σταδιοδρομία τους θα τερματιζόταν. Αυτοί προσέγγισαν τον Ιωαννίδη (ο Γκιζίκης ήταν ο εκλεκτός του για την αρχηγία του Στρατού, αντί του Μαστραντώνη που επέβαλε ο Ζαγοριανός[37]), όπως και η ηγεσία του ναυτικού και της αεροπορίας, δύο κλάδων που ήταν δυσαρεστημένοι από την κατανομή των πιστώσεων τα προηγούμενα χρόνια και την πρωτοκαθεδρία του στρατού ξηράς στο πλαίσιο του καθεστώτος[38]. Τέλος, η κυβέρνηση των ΗΠΑ, μάλλον δυσα

ρεστημένη από την ελληνική πολιτική στον αραβο-ισραηλινό πόλεμο του 1973, την απροθυμία παροχής πρόσθετων διευκολύνσεων από τις βάσεις και την προσέγγιση Αθήνας-Λευκωσίας, την οποία δεν συμμεριζόταν και η ομάδα Ιωαννίδη, δεν έκανε τίποτε για να αποτρέψει το νέο πραξικόπημα[39].

Όταν η φοιτητική αναταραχή κλιμακώθηκε και κατέληξε σε εξέγερση, η επέμβαση του στρατού στο Πολυτεχνείο έγινε αναπόφευκτη, στις 17 Νοεμβρίου. Ο Παπαδόπουλος κήρυξε κατάσταση πολιορκίας και εξέτασε το ενδεχόμενο παραίτησής του υπέρ του στρατηγού Αγγελή[40]. Ταυτόχρονα, διαφάνηκε διάσταση Παπαδόπουλου-Μαρκεζίνη για την ημερομηνία των εκλογών[41]. Αυτά, όμως, συνέπειες της χρεωκοπίας της πολιτικής τους, ξεπεράστηκαν από το πραξικόπημα του Ιωαννίδη που επικράτησε πλήρως χωρίς αντίσταση, στις 25 Νοεμβρίου.

Ο Ιωαννίδης δεν κατέλαβε κυβερνητικά αξιώματα. ΠτΔ ορίστηκε ο στρατηγός Γκιζίκης και πρωθυπουργός ο Αδ. Ανδρουτσόπουλος[42]. Ο νέος ΠτΔ είχε τρία πλεονεκτήματα: 1) Το συγκρατημένο και λιτό ύφος σε αντιδιαστολή με τον προκάτοχό του, 2) Συγκάλυπτε εξωτερικά την πραγματικότητα της κυριαρχίας ενός ταξίρχου και μιάς ομάδας νέων αξιωματικών, με τον ανώτατο βαθμό που έφερε, 3) Ήταν ταυτισμένος με την πολιτική Ιωαννίδη. Συμβολικά, οι προεδρικές εξουσίες περιορίστηκαν σε αποδεκτά όρια και το συνταγματικό δικαστήριο καταργήθηκε [43]. Ο στρατός προσπάθησε να αποδεσμευτεί από την κληρονομιά του Παπαδόπουλου. Δεν υπήρχε, όμως, στρατηγική. Ο στρατηγός Γκιζίκης προσπάθησε να παίξει κατευθυνστικό ρόλο στις εντάσεις που αναπτύσσονταν μεταξύ της τυπικής και ουσιαστικής ηγεσίας, που αποκορυφώθηκαν με αφορμή τις ετήσιες κρίσεις των αξιωματικών, την άνοιξη του 1974 (διάσταση Μπονάνου, νέου αρχηγού ενόπλων δυνάμεων- Ιωαννίδη) [44]. Παρέμεινε, όμως, ταυτισμένος με τον Ιωαννίδη, με αποκορύφωμα τη

συναίνεσή του στο πραξικόπημα κατά του Μακαρίου, στις 15 Ιουλίου 1974[45]. Ο Ιωαννίδης, αιφνιδιασμένος από την τουρκική επέμβαση, για την οποία μάλλον είχε αμερικανικές διαβεβαιώσεις εκτός διπλωματικής οδού ότι δεν θα είχε χαρακτήρα μαζικής εισβολής, πρότεινε στις 21 Ιουλίου, πόλεμο με την Τουρκία. Η επίσημη ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων, κατανοώντας ότι εν όψει και της αποτυχημένης επιστράτευσης δεν υπήρχαν δυνατότητες νίκης, αρνήθηκε να συναινέσει [46]. Η ίδια η επιστράτευση είχε μεταβάλει τις ενδοστρατιωτικές ισορροπίες, αποκαθιστώντας αναγκαστικά τη λειτουργία της επίσημης ιεραρχίας και φέρνοντας στο εσωτερικό του στρατού την εκτεταμένη κοινωνική δυσανεμία. Οι εξελίξεις επιταχύνθηκαν στο εσωτερικό του καθεστώτος, που κατέρρεε. Καθώς ούτε ο Ιωαννίδης, ούτε ο Ανδρουτσόπουλος αναλάμβαναν την ευθύνη κατάπαυσης του πυρός, τη διαπραγμάτευση με τον H. Kissinger ανέλαβε ο αντιναύαρχος Αραπάκης, αρχηγός του ναυτικού (22 Ιουλίου) [47]. Παράλληλα, ο σκληρός πυρήνας των νέων αξιωματικών, υποστηρικτών του Ιωαννίδη, υπέδειξε στον ΠτΔ την αντικατάσταση της κυβέρνησης με κυβέρνηση "Εθνικής Σωτηρίας", με τη συμμετοχή κομμάτων [48]. Το ίδιο υπέδειξε και ο στρατηγός Μπονάρος, εξουσιοδοτημένος από τους αρχηγούς των τριών κλάδων, το πρωί της 23ης Ιουλίου. Με δική του πρωτοβουλία, πρότεινε κυβέρνηση υπό τον Πέτρο Γαρουφαλιά, ο ΠτΔ όμως το απέρριψε και τάχθηκε υπέρ της σύγκλησης σύσκεψης πολιτικών [49]. Προχώρησε, όμως, μόνο αφού ο Ιωαννίδης τον διαβεβαίωσε ότι δεν θα αντιδρούσε, αν και διαφωνούσε [50]. Στη σύσκεψη, με τη συμμετοχή της ηγεσίας και των σημαντικότερων στελεχών του κεντροδεξιού φάσματος, ο ΠτΔ δήλωσε ότι οι ένοπλες δυνάμεις αποσύρονταν και ζήτησε αρχικά να μείνουν υπό στρατιωτικό έλεγχο τα υπουργεία Εθνικής Άμυνας, Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξης. Το αίτημα αποσύρθηκε αμέσως μετά την έντονη αντίδραση του Γ. Μαύ

ρου. Σε συνθήκες στρατιωτικής αδυναμίας και πολιτικής κατάρρευσης ο στρατός ήταν αδύνατο να παραμείνει ενεργός παράγοντας και ο στρατηγός Γκιζίκης το κατανόησε. Στη συνέχεια, αντέδρασε στην πρόταση Αβέρωφ για κυβέρνηση Καραμανλή, με την επίκληση της επείγουσας ανάγκης σχηματισμού κυβέρνησης και της μακράς απουσίας του Καραμανλή. Τελικά, φάνηκε ότι θα σχηματιζόταν κυβέρνηση Κανελλόπουλου-Μαύρου με συμμετοχή ΕΡΕ-ΕΚ. Ο Αβέρωφ αξιοποίησε τη διακοπή που ζήτησε ο Μαύρος για να διαβουλευτεί με τα στελέχη της ΕΚ, καθώς δεν ήταν τυπικά αρχηγός, και με βασικό επιχείρημα την αυξημένη ικανότητα επιβολής του Καραμανλή στους δυσσχεσθημένους στρατιωτικούς και τη συμπάρταση των αρχηγών ναυτικού και αεροπορίας, μετέστρεψε τον Γκιζίκη και αυτός κάλεσε τον Καραμανλή για να σχηματίσει κυβέρνηση, όπως και έγινε τα ξημερώματα της 24ης Ιουλίου[51].

Μετά τον οριστικό σχηματισμό της κυβέρνησης "Εθνικής Ενότητας", στις 25 Ιουλίου, ο Γκιζίκης υπέβαλε την παραίτησή του στον Καραμανλή, αλλά ο τελευταίος δεν την δέχθηκε[52]. Η αποδοχή της θα έθετε θέμα επιστροφής του βασιλιά και ούτε ο ίδιος ο Καραμανλής, ούτε οι κεντρικοί υπουργοί της κυβέρνησής του, ούτε και ο στρατός το ήθελαν. Επίσης, ήταν χρήσιμος για όσο διάστημα θα απαιτούσε η προετοιμασία εκλογών και κυρίως η εξουδετέρωση των αδιάλλακτων στρατιωτικών. Έτσι, ο στρατηγός Γκιζίκης, από εκφραστής της στρατηγικής της πάση ευθεία παράτασης της δικτατορίας, μεταβλήθηκε σε εκφραστή της χωρίς όρους απαγκίστρωσης του στρατού από την πολιτική. Ο ΠτΔ συνταυτίστηκε με την κυβερνητική πολιτική. Απέκρουσε το διάβημα του αρχηγού των ενόπλων δυνάμεων, που διαφωνούσε με την επαναφορά των αποτάκτων αξιωματικών λόγω του κινήματος του ναυτικού, συμφώνησε με την απαίτηση του Καραμανλή να αποσυρθούν οι στρατιωτικές μονάδες από την Αττική, και έτσι η κυβέρνηση απαλλάχτηκε από την έντονη στρατι

ωτική πίεση, όπως συμφώνησε με τη μεταβολή στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων, παρά τις επιφυλάξεις του για το πρόσωπο του νέου αρχηγού (Αύγουστος 1974) [53]. Τέλος, αποκάλυψε στην κυβέρνηση το σχέδιο 30 αξιωματικών να συλλάβουν τον Καραμανλή στο προεδρικό γραφείο, στις 2 Οκτωβρίου, κατά τη διάρκεια της υπογραφής διατάγματος για την προκήρυξη εκλογών [54].

Ο Γκιζίκης τελικά αποχώρησε μετά το δημοψήφισμα της 8ης Δεκεμβρίου, που έδωσε πλειοψηφία 69% στην αβασίλευση δημοκρατία. Αν και δεν έπαιρνε πρωτοβουλίες, είχε αναμφίβολα το προσόν να διαισθάνεται τις μεταβολές του συσχετισμού δυνάμεων και να προσαρμόζεται. Με την πολιτική που ακολούθησε μετά τη "μεταπολίτευση" της 24ης Ιουλίου, ασφαλώς διευκόλυνε την προσπάθεια του Καραμανλή να θέσει το στρατό υπό πολιτικό έλεγχο, χωρίς να μεταβάλει δραματικά τη δομή του.

Η Ελληνική και η Πορτογαλική περίπτωση:

Αντίθετα με την ελληνική περίπτωση, ο στρατός στην Πορτογαλία κατόρθωσε να διατηρήσει για ένα διάστημα την αυτονομία του και την παρουσία του στην πολιτική μέσω του ΠτΔ. Σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1976, ο ΠτΔ εκλεγόταν με καθολική ψηφοφορία 2 γύρων για 5 χρόνια. Ήταν αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων, μπορούσε να κηρύξει κατάσταση πολιορκίας χωρίς την άδεια της Εθνοσυνέλευσης. Είχε το δικαίωμα veto για ψηφισμένα νομοσχέδια, το οποίο όταν αναφερόταν σε θέματα α) ορίων μεταξύ των τομέων δημόσιας, συνεταιριστικής και ατομικής ιδιοκτησίας, β) εξωτερικών σχέσεων, γ) οργάνωσης της άμυνας και καθορισμού καθηκόντων απορρεόντων από αυτή και δ) ρύθμισης εκλογικών πράξεων, μπορούσε να ανατραπεί μόνο με

πλειοψηφία 2/3 των παρόντων βουλευτών.Μπορούσε ακόμα να παύσει τον πρωθυπουργό και να διαλύσει την Εθνοσυνέλευση[55].

Η εξήγηση της σχετικής επιτυχίας των Πορτογάλων στρατιωτικά Βρίσκειται πρώτον:στην ανάλυση του ρόλου του στρατού στην ανατροπή της δικτατορίας και στα κοινωνικά συμφέροντα που εκφράζει και δεύτερον:στις σχέσεις του στρατού με τον ΠτΔ.

Στην Πορτογαλία ήταν μιά μερίδα μαρξιστών-ριζοσπαστών και δημοκρατικών αξιωματικών,που έβαλε τέλος στην 50χρονη δικτατορία με την "Επανάσταση των Γαριφάλων",στις 25 Απριλίου 1974.Ακόμα και μετά την ήττα των ριζοσπαστών του Otelo de Carvalho από τους μετριοπαθείς,στις 25 Νοεμβρίου 1975,οι στρατιωτικοί συνδέθηκαν με μιά πολιτική που ευνοούσε ευρύτατα κοινωνικά στρώματα:αγροτική μεταρρύθμιση,ευρεία εθνικοποίηση στη βιομηχανία και στις υπηρεσίες.Η σύνδεση αυτή,αλλά και η εγγύηση που παρείχε ο στρατός μετά την εκκαθάριση της 25ης Νοεμβρίου,ότι ο ριζοσπαστισμός δεν θα έφτανε στην εγκαθίδρυση μαρξιστικού-λενινιστικού καθεστώτος,επέτρεψε να επιβάλει στα κόμματα ευνοϊκό γι'αυτών συμβιβασμό,που αποτυπώθηκε στο Σύνταγμα διαμορφωμένο από τη συντακτική συνέλευση,η οποία είχε εκλεγεί το 1975.Η στρατιωτική υπεροχή ήταν τέτοια,ώστε δεν χρειάστηκε να υπάρξει κανενός είδους συνταγματική ρύθμιση για το πρόσωπο του ΠτΔ.Οι σοσιαλιστές,οι σοσιαλδημοκράτες και οι κεντρώοι δημοκράτες υποστήριξαν την υποψηφιότητα του στρατηγού Eanes,ο οποίος εξασφάλισε άνετη πλειοψηφία στις προεδρικές εκλογές του 1976[56].

Στην ελληνική περίπτωση,ο στρατός δεν διέθετε κοινωνικά ερείσματα.Η επέμβασή του έγινε για να ικανοποιηθούν στρατιωτικά συμφέροντα που απειλούνταν από τις μεταρρυθμίσεις,οι οποίες ήταν το αίτημα εκφρασμένο μέσω μαζικών κινητοποιήσεων.Η ρήξη με τους παράγοντες συντήρησης(στέμμα,κοινοβουλευτική δεξιά)

τον στέρησε από οποιαδήποτε ανοχή. Οι ειδικές συνθήκες, τέλος, της κατάρρευσης του καθεστώτος δεν άφησαν οποιοδήποτε διαπραγματευτικό περιθώριο.

Το δεύτερο στοιχείο διαφοροποίησης είναι οι σχέσεις ΠτΔ-στρατού. Στην πορτογαλική περίπτωση, οι σχέσεις ήταν θεσμοποιημένες και είχαν συνταγματικό έρεισμα. Η σύνδεση εξασφαλιζόταν από ένα συλλογικό σώμα, το "Συμβούλιο της Επανάστασης", αποτελούμενο από τους αρχηγούς των επιτελείων και 14 άλλους αξιωματικούς (8 του στρατού Ξηράς, 3 του ναυτικού και 3 της αεροπορίας). Το Συμβούλιο γνωμοδοτούσε για όλα τα θέματα και η γνώμη του ήταν δεσμευτική για την κήρυξη πολέμου και κατάστασης πολιορκίας. Έκρινε τη συνταγματικότητα των νόμων και νομοθετούσε κατ' αποκλειστικότητα για τις ένοπλες δυνάμεις.

Έτσι, ο ΠτΔ στρατηγός Eanes είχε τη δυνατότητα να πληροφορείται άμεσα τις αντιλήψεις των στρατιωτικών και να διαβουλεύεται με αυτούς. Γενικά, οι σχέσεις των δύο παραγόντων τοποθετήθηκαν σε σχετικά ισότιμη βάση, όπως και η κατανομή των ρόλων (ο ΠτΔ αρχηγός και το Συμβούλιο νομοθετικό όργανο για το στρατό), σε αντίθεση με την ελληνική περίπτωση, όπου ο Παπαδόπουλος έδωσε προσωπικό χαρακτήρα στην εξουσία και στους στρατιωτικούς την εντύπωση ότι δεν ήταν εκείνος πολιτικός εκπρόσωπός τους, αλλά εκείνοι όργανο για την πολιτική του. Με αυτόν τον τρόπο, διαρρήχθηκαν οι δεσμοί ΠτΔ-στρατού, η διατήρηση των οποίων ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τη μερική έστω επιτυχία της απόπειρας πολιτικοποίησης του 1973.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Για τη βρεταννική πολιτική στο πολιτειακό, G.M. Alexander: "The Prelude to the Truman Doctrine", σελ. 9-11
- [2] στο ίδιο, σελ. 56-57
- [3] Για τις εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946, Γ. Μαυρογορδάτου: "Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946: προοίμιο του Εμφυλίου Πολέμου", στο Γ. Ιατρίδη (επ): "Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950", σελ. 307-340
- [4] Ενδεικτική είναι η ομολογία του Σ. Βενιζέλου σε επιστολή του προς τον βασιλιά Παύλο για την "εύνοιά" του προς το Κέντρο (1/7/1958), στο Γρ. Δαφνή: "Σοφοκλής Βενιζέλος", σελ. 546-547
- [5] Δ. Χαραλάμης: "Στρατός και πολιτική εξουσία", σελ. 43
- [6] Για τη συμμαχική πολιτική σε αυτό το θέμα, Ν. Σταύρου: "Συμμαχική πολιτική και στρατιωτικές επεμβάσεις", σελ. 58 επ.
- [7] Θ. Βερέμης: "Στρατός και Πολιτική", σελ. 134-135
- [8] Σπ. Λιναδράτου: "Απ' τον Εμφύλιο στη Χούντα", το Β, σελ. 376-382
- [9] Για τον ΙΔΕΑ, Ν. Σταύρου, όπ. παρ., σελ. 107 επ.
- [10] Για τις εξελίξεις στο διάστημα αυτό, R. Macridis: "Η Ελληνική Πολιτική στο σταυροδρόμι", σελ. 43, στο Ν. Μουζέλη: "Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις Υπανάπτυξης", σελ. 286-287 και "Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημιπεριφέρεια", σελ. 235 επ.
- [11] Σπ. Λιναρδάτου, όπ. παρ., τ. Δ
- [12] C. Woodhouse: "Καραμανλής ο Ανορθωτής της Ελληνικής Δημοκρατίας", σελ. 177-178, όπου η επιστολή Καραμανλή προς τον βασιλιά, 3/10/1962
- [13] Σπ. Λιναρδάτου, όπ. παρ., τ. Δ, σελ. 219-221, όπου η επιστολή Παπαν

δρέου προς τον βασιλιά, 18/3/1963

[14]στο ίδιο,σελ.274 επ.,317 επ.,333 επ.

[15]στο ίδιο,σελ.402

[16]Ν.Σταύρου,όπ.παρ.,σελ.194-200

[17]Σπ.Λιναρδάτου,όπ.παρ.,τ.Ε,σελ.233 επ.

[18]Α.Παπανδρέου:"Η δημοκρατία στο απόσπασμα",σελ.226 επ.

[19]Σπ.Λιναρδάτου,όπ.παρ.,σελ.418-420

[20]Yanis Yanulopoulos:"Political and Constitutional Developments in Greece 1924-1974",στο I.Coumoulides:"Greece in Transition"
Επίσης,έκθεση του στρατηγού Πανουργιά στην"Ακρόπολη",17/8/
1974

[21]Θ.Βερέμη,όπ.παρ.,σελ.137

[22]Έκθεση Πανουργιά,στην"Ακρόπολη",18/8/1974

[23]C.Woodhouse:"Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών",σελ.34-
38

[24]Σ.Γρηγοριάδη:"Ιστορία της Δικτατορίας",τ.1,σελ.149 επ.

[25]Ανάλυση του πλαισίου από τον Γ.Κατηφόρη:"Η νομοθεσία των βαρ
βάρων",σελ.109-139. Για ανάλογες διατάξεις στη Βραζιλία,στο
Περού και στην Αργεντινή,S.Huntington:"Political order in cha
nging societies",σελ.227. Όπως εύστοχα παρατηρεί"η ιδεολογία
του φύλακα διαφέρει λίγο από χώρα σε χώρα".

[26]βλ.σχετικά την απόρριψη του σχεδίου"γέφυρας"του Αβέρωφ από
τον Παπαδόπουλο,δηλαδή της ελεγχόμενης πολιτικοποίησης,στο Δ.
Κούσουλα:"Πολιτικές Ευθύνες 1964-1974",σελ.298-302

[27]στο ίδιο,σελ.311

[28]Σ.Γρηγοριάδη,όπ.παρ.,τ.2,σελ.230 επ.

[29]στο ίδιο,σελ.262-264. Για το συνταγματικό πλαίσιο,Ν.Αλιβιζά
του:"Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974",σελ.312 επ.

- [30] Ν.Κακαουνάκη: "2650 μερόνυχτα συνωμοσίας", τ.Α,σελ.363
- [31] Σπ.Μαρκεζίνη: "Αναμνήσεις",σελ.462-463
- [32] "Το Βήμα",2/10/1973
- [33] Σ.Γρηγοριάδη,όπ.παρ.,σελ.273
- [34] Ν.Μουζέλη,όπ.παρ.,σελ.291
- [35] Για τη στάση των κομμάτων,Σ.Γρηγοριάδη,όπ.παρ.,τ.3,σελ.22-23,
39-40
- [36] στο ίδιο,τ.3,σελ.10 επ. Για την προσωποποίηση της εξουσίας
ως αιτίας δυσαρέσκειας του στρατού,βλ.τις καταθέσεις Γκιζίκη
και Παλαΐνη στη δίκη του Πολυτεχνείου,στα "Πρακτικά της δίκης"
(επ.Π.Ροδάκη),σελ.202 επ. και 945 επ.
- [37] Γρ.Μπονάνου: "Η Αλήθεια",σελ.121-122
- [38] Έκθεση αντιπτέραρχου Παπανικολάου,στο Στ.Ψυχάρη: "Τα παρασκήνι
α της Αλλαγής",σελ.205-207
- [39] Για την πολιτική των ΗΠΑ στο Κυπριακό,βλ.Ν.Σταύρου: "Η αλλαγή
στάσης με τον Cissinger στο Κυπριακό.Νέα διπλωματική μέθοδος
για την αντιμετώπιση κρίσεων",στο Th.Couloumbis-S.Hicks(επ):
"Η Αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα και Κύπρο",σελ.230-247.
Στο ίδιο,Β.Κουφουδάκη: "Η Αμερικανική πολιτική στο Κυπριακό",
σελ.248 επ. Για τις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας,Μ.Αλεξανδράκη-Β
θεοδωρόπουλου-Ευστ.Ήαγάκου: "Το Κυπριακό 1950-1974.Μια ενδοσκό
πηση". Για την πολιτική του Μαρκεζίνη και την αντίδραση Ιω
αννίδη,Μαρκεζίνη,όπ.παρ.,σελ.317-318. Για την πολιτική του
στο Μεσανατολικό,στο ίδιο,σελ.462 επ. και Σ.Γρηγοριάδη,όπ.παρ
σελ.47
- [40] Σ.Γρηγοριάδη,όπ.παρ.,σελ.96 επ.,Μαρκεζίνη,όπ.παρ.,σελ.479
- [41] Σπ.Μαρκεζίνη,όπ.παρ.,σελ.476
- [42] Σ.Γρηγοριάδη,όπ.παρ.,σελ.119 επ.

[43]στο ίδιο,σελ.135 επ.

[44]Μπονάνου,όπ.παρ.,σελ.153-154,έκθεση Παπανικολάου,όπ.παρ.,σελ.
211

[45]Κατάθεση Γκιζίκη στην κοινοβουλευτική εξεταστική επιτροπή για
το πραξικόπημα στην Κύπρο,στην"Ελευθεροτυπία",25/2/1987

[46]Εκθέσεις Μπονάνου και Παπανικολάου,όπ.παρ.,σελ.230-231,παραλ
λάσουσα εκδοχή Μπονάνου,όπ.παρ.,σελ.267-270 και Woodhouse,όπ.
παρ.,σελ.229-230

[47]Έκθεση αντιναύαρχου Αραπάκη,όπ.παρ,σελ.249-252

[48]Στ.Ψυχάρη,όπ.παρ.,σελ.151-152

[49]στο ίδιο,σελ.149-150

[50]στο ίδιο,σελ.155

[51]Για τη σύσκεψη,στο ίδιο,σελ.166 επ.,όπου οι αφηγήσεις Κανελλό
πουλου,Μαύρου,Αβέρωφ και Στεφανόπουλου

[52]Στ.Ψυχάρη:"Οι 70 κρίσιμες μέρες",σελ.164-165. Είχε υποβάλει
την παράτησή του και,στις 23 Ιουλίου,όταν οι αρχηγοί των ενό
πλων δυνάμεων είχαν ζητήσει τον τερματισμό της δικτατορίας.Οι
τελευταίοι δεν την αποδέχτηκαν

[53]στο ίδιο,σελ.119 επ.,Μπονάνου,όπ.παρ.,σελ.348

[54]Στ.Ψυχάρη,όπ.παρ.,σελ.158-159

[55]Το πορτογαλικό Σύνταγμα του 1976,στο Κ.Μαυριά-Αντ.Παντελή:"Συ
νταγματικά κείμενα.Ελληνικά και ξένα",σελ.514 επ.

[56]Για τον χαρακτήρα των εξελίξεων στην Πορτογαλία το 1974-76,W.
Hertsog:"Πορτογαλία",στο Joachim Raschke-Ηλ.Κατσούλη:"Τα πολι
τικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης",σελ.370-372. Για το ρόλο
του ΠτΔ στην Πορτογαλία,Luis Saldago de Matos:"L'experience
portugaise",στο M.Dunerger(d):"Les regimes semi-presidenti
els",σελ.55-83

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η ψήφιση του Συντάγματος του 1975 προκάλεσε ένταση στις σχέσεις κυβέρνησης-αντιπολίτευσης, ειδικά ως προς τις προεδρικές εξουσίες. Η αντιπολίτευση τις κατήγγειλε ως μέσο νόθευσης του κοινοβουλευτικού συστήματος, που αποσκοπούσε στην χειραγώγηση των πολιτικών εξελίξεων[1].

Αντίθετα, η κυβέρνηση τις θεωρούσε αναγκαίες για να ασκεί ο ΠτΔ τον ρόλο του "ρυθμιστή του πολιτεύματος".

α) Ο τρόπος της εκλογής-Η διαφορά με την Ε Γαλλική Δημοκρατία

Ο ΠτΔ θα εκλεγόταν από τη Βουλή με μυστική ψηφοφορία. Η έμμεση εκλογή είναι το σημείο που αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση της διαφοροποίησης μεταξύ του νέου ελληνικού καθεστώτος και της Ε Γαλλικής Δημοκρατίας. Όπως εξήγησε ο Καραμανλής, έμπνευστής του νέου Συντάγματος, δύο λόγοι τον οδήγησαν στην καθιέρωση της έμμεσης εκλογής: α) Η αποφυγή συγκρότησης "Λαϊκού Μετώπου", πιθανή εξέλιξη σε καθεστώς άμεσης εκλογής ΠτΔ σε δύο γύρους, β) Ο εξαναγκασμός των κομμάτων σε συνεργασία για την εκλογή ΠτΔ, αφού σε διαφορετική περίπτωση ακολουθούσε επίσπευση των εκλογών. Ένας τρίτος λόγος τον απέτρεπε από την γενικότερη συγκρότηση του προεδρικού θεσμού στο γαλλικό πρότυπο: Η Ε Γαλλική Δημοκρατία μπορούσε να οδηγηθεί σε κρίσεις, αν ο ΠτΔ δεν είχε υπό τον έλεγχό του την κοινοβουλευτική πλειοψηφία[2].

Οι παρατηρήσεις αυτές οδηγούν στην καρδιά του προβλήματος.

1) Ο στρατηγός De Gaulle κατέστησε την Προεδρία επίκεντρο της Γαλλικής πολιτικής, αναδιοργανώνοντας ταυτόχρονα το κομματικό σύστημα. Τα κόμματα υποχρεώθηκαν να αναδιοργανωθούν με βάση την λογική της προεδρικής εκλογής των δύο γύρων και αποτέλεσαν τα στοιχεία των δύο συνασπισμών που διεκδικούν, τελικά, το ύπατο αξίωμα στη δεύτερη ψηφοφορία [3]. Αυτό ακριβώς, που θα πρόσδιδε στους κομμουνιστές ειδικό πολιτικό βάρος, ο Καραμανλής ήθελε να το αποφύγει.

2) Ο Καραμανλής δεν ήθελε να δώσει στην Προεδρία κυβερνητικό ρόλο και μάλλον δεν πίστευε ότι θα έχει τη δυνατότητα να τον παίξει με επιτυχία. Η επιφύλαξη του για την λειτουργικότητα του γαλλικού καθεστώτος, όταν ο ΠτΔ δεν ελέγχει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, είναι εύγλωττη. Στόχος του ήταν να συγκροτήσει ένα κέντρο εξουσίας που θα αποτελούσε ανασχετικό φραγμό στην ριζοσπαστικοποίηση που ενδεχόμενα θα προέκυπτε από μία εναλλαγή πλειοψηφιών και θα αναζητούσε σημεία συναίνεσης μεταξύ των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων. Τα μέσα που θα διέθετε ήταν οι προεδρικές εξουσίες και ιδίως οι "ρυθμιστικές": ο διορισμός και η παύση των κυβερνήσεων, η δυνατότητα επίσπευσης των εκλογών και η προκήρυξη δημοψηφίσματος.

Η συνεργασία των κομμάτων θα εξαναγκαζόταν, με την απειλή διάλυσης της Βουλής, σε περίπτωση μη εκλογής ΠτΔ. Σύμφωνα με το άρθρο 32, ΠτΔ εκλεγόταν όποιος συγκέντρωνε τα 2/3 του συνολικού αριθμού των βουλευτών. Αν αυτό δεν γινόταν, ακολουθούσε νέα ψηφοφορία μετά 5 μέρες. Αν και πάλι δεν συγκεντρωνόταν η πλειοψηφία των 2/3, γινόταν μία 3η ψηφοφορία, στην οποία ήταν απαραίτητη πλειοψηφία των 3/5. Αν ούτε σε αυτήν την περίπτωση εκλεγόταν ΠτΔ, η Βουλή διαλυόταν και ακο

λουεούσαν εκλογές. Η νέα Βουλή θα έπρεπε να εκλέξει ΠτΔ με πλειοψηφία 3/5. Αν αυτό δεν γινόταν δυνατό, στην νέα ψηφοφορία ήταν αναγκαία μόνο η απόλυτη πλειοψηφία. Αν και αυτή η ψηφοφορία ήταν άκαρπη, θα ακολουθούσε μία τελική ψηφοφορία, στην οποία θα εκλεγόταν όποιος συγκέντρωνε την σχετική πλειοψηφία.

Η κυβέρνηση εκτιμούσε ότι η απαίτηση υψηλών πλειοψηφιών διευρύνει τη νομιμοποιητική βάση του ΠτΔ και αντιστάθμιζε τη μη ύπαρξη άμεσης εκλογής[4]. Πρέπει να σημειωθεί, όμως, ότι καθοριστικός για την νομιμοποίηση δεν είναι ο τρόπος εκλογής, αν και η άμεση εκλογή δημιουργεί ευνοϊκές προϋποθέσεις για το δικαίωμα του ΠτΔ να χρησιμοποιήσει τις εξουσίες του. Το σημαντικό είναι οι σχέσεις του ΠτΔ με τα κόμματα και τα ερείσματά του στο κομματικό σύστημα και κατά πόσο οι θέσεις του ΠτΔ επί της πολιτικής ουσίας έχουν την υποστήριξη του εκλογικού σώματος.

β) Ο διορισμός και η παύση της κυβέρνησης

Σύμφωνα με το άρθρο 37 παρ. 2, ο ΠτΔ όφειλε να διορίζει πρωθυπουργό τον αρχηγό του κόμματος που διέθετε την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή. Σε περίπτωση που το κόμμα δεν διέθετε αρχηγό θα έπρεπε να αναμείνει την εκλογή του από την κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος, για να τον διορίσει. Έτσι, αποκλειόταν η επανάληψη βασιλικών πρωτοβουλιών, όπως αυτής του 1955, όταν ο βασιλιάς διορίσε πρωθυπουργό τον Καραμανλή στη θέση του Παπάγου, χωρίς να έχει εκλεγεί αρχηγός από την ΚΟ του Ελληνικού Συναγερμού.

Αν δεν υπήρχε κόμμα απόλυτης πλειοψηφίας, ο ΠτΔ έπρεπε να αναθέσει διερευνητική εντολή στον αρχηγό του κόμματος της σχετικής πλειοψηφίας (άρ. 37 παρ. 3). Αν αυτή απέβαινε άκαρπη, ο ΠτΔ μπορούσε διαζευκτικά: 1) Να αναθέσει διερευνητική εντολή στον αρχηγό του δεύτερου κι

ματος, 2) Να διορίσει πρωθυπουργό μέλος ή μη της Βουλής, που θα μπορούσε κατά την κρίση του να τύχει της εμπιστοσύνης της Βουλής. Σε αυτόν μπορούσε να δοθεί και το δικαίωμα διάλυσης, κάτι που ήταν μέσο πίεσης της Βουλής. Προηγουμένως ο ΠτΔ έπρεπε να ζητήσει την απλή γνώμη του Συμβουλίου της Δημοκρατίας (άρ. 37, παρ. 4).

Το άρθρο 38 όριζε ότι, σε περίπτωση παραίτησης ή αποδοκιμασίας της κυβέρνησης από τη Βουλή, ο ΠτΔ μπορούσε διαζευτικά: 1) Να διορίσει μέλος της Βουλής ως πρωθυπουργό για να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης, 2) Να διορίσει μέλος ή μη της Βουλής, για να διενεργήσει εκλογές.

Τις ίδιες ακριβώς δυνατότητες είχε αν έπαυε την κυβέρνηση, αφού πρώτα θα άκουγε την απλή γνώμη του Συμβουλίου της Δημοκρατίας (άρ. 38 παρ. 2)

Η δυνατότητα της παύσης προκάλεσε και τις σοβαρότερες επικρίσεις της Βουλής και των συνταγματολόγων. Σύμφωνα με τον βουλευτή της ΝΔ Κων/νο Παπαρηγόπουλο: "ανήκει εις τα εξισορροπητικά στοιχεία του πολιτεύματος της Προεδρευομένης Δημοκρατίας και αποτελεί το μέσο εξαρτήσεως μιάς κυβερνήσεως εκ του αρχηγού του κράτους όστις δεν τυγχάνει ξένος προς τα ζωτικά πολιτικά ζητήματα του τόπου, ως εκ τούτου δε, είναι γνωστή η κρατούσα πρακτική της ενημερώσεως αυτού εκάστοτε επί της πορείας των γενικών κρατικών υποθέσεων. Δεν δύναται όθεν να αποκλειστεί σοβαρά διαφωνία μεταξύ ΠτΔ και Κυβερνήσεως, της οποίας η λύσις δεν δύναται να επιτευχθή άλλως ειμή δια της πρωτοβουλίας του ΠτΔ ήτις θα κριθή περαιτέρω υπό της Βουλής και τελικώς υπό του κυριάρχου και παντοδυνάμου λαού" [5]. Από το απόσπασμα προκύπτει ότι: 1) εισαγόταν οριακά η αρχή της διπλής εξάρτησης της κυβέρνησης από τη Βουλή και τον ΠτΔ [6]. 2) Η δυνατότητα του ΠτΔ να κρίνει και να διαφωνεί με την κυβερνητική πολιτική.

Ο Κων/νος Τσάτσος υπενθύμιζε, από την άλλη, τους πολιτικούς περιορι

σμούς: "Είναι πάντοτε δεσμευμένος από την ελληνική πραγματικότητα, IN ABSTRACTO ή IN CONCRETO. Εάν δεν υπάρχει δημιουργημένη εις την Βουλήν πλειοψηφία υπέρ της πράξεως αυτής του ΠτΔ, είναι καταδικασμένος να διαλύση την Βουλήν" [7]. Υπονοούσε τον κίνδυνο αποδοκιμασίας του ΠτΔ από το εκλογικό σώμα.

γ) Η διάλυση της Βουλής

Σύμφωνα με το άρθρο 41 παρ.1, ο ΠτΔ μπορούσε να διαλύσει τη Βουλή, αν αυτή ήταν σε "προφανή δυσαρμονία" με το λαϊκό αίσθημα ή αν η σύνθεσή της δεν εξασφάλιζε κυβερνητική σταθερότητα. Προηγουμένως έπρεπε να ζητήσει την απλή γνώμη του πρωθυπουργού. Η δυνατότητα αυτή, γνωστή ως "προεδρική" διάλυση λόγω του ότι η πρωτοβουλία μπορούσε να ανήκει στον ΠτΔ και να έχει αντιπλειοψηφικό χαρακτήρα, ήταν προβληματική στο μέτρο που δεν οριζόταν τα κριτήρια της δυσαρμονίας ή της κυβερνητικής αστάθειας [8].

Σύμφωνα με το άρ.41 παρ.2, ο ΠτΔ μπορούσε να διαλύσει τη Βουλή, μετά από κυβερνητική πρόταση, για να αντιμετωπιστεί με νέα εντολή "εξαιρετικής σημασίας εθνικών θέμα". Σε αυτήν την περίπτωση, η πρωτοβουλία ανήκε στην κυβέρνηση.

Τέλος, το άρ.41 παρ.4, έθετε περιορισμούς στη διάλυση της Βουλής. Βουλή εκλεγμένη μετά την πρόωπη διάλυση της προηγούμενης, δεν μπορούσε να διαλυθεί πριν από την πάροδο ενός έτους από την έναρξη των εργασιών της, εκτός αν είχε καταψηφίσει δύο κυβερνήσεις. Επίσης δεν μπορούσε να διαλυθεί η Βουλή για δεύτερη φορά για την ίδια αιτία, με την επίκληση δηλαδή του ίδιου εθνικού θέματος.

δ) Η προκήρυξη δημοψηφίσματος

Το άρ.44 παρ.2, έδινε τη δυνατότητα στον ΠτΔ να

προκηρύξει δημοψήφισμα για κρίσιμο εθνικό θέμα.Είχε έτσι την ευχέρεια να θέσει υπό την κρίση του εκλογικού σώματος,μόνος αυτός,αμφισβητούμενα θέματα και να ζητήσει τη δικαίωση των απόψεών τους.Ο Κ.Τσάτσος δεν παρέλειψε να υπενθυμίσει και σε αυτήν την περίπτωση τους πολιτικούς περιορισμούς:την πιθανότητα αποδοκιμασίας των προεδρικών θέσεων με συνέπεια την παραίτηση ή την πολιτική εξουδετέρωση[9].

ε)Ο ΠτΔ νομοθετικός παράγοντας

Σύμφωνα με το άρ.42 παρ.1,ο ΠτΔ είχε την υποχρέωση κύρωσης,έκδοσης και δημοσίευσης των νομοσχεδίων μέσα σε ένα μήνα από την ψήφισή τους στη Βουλή.Σύμφωνα με την παρ.2, μέσα σε αυτήν την προθεσμία,είχε δικαίωμα αιτιολογημένης αναπομπής νομοσχεδίου στη Βουλή.Αυτή μπορούσε να ξεπεράσει τον σκόπελο επαναψηφίζοντάς το με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των μελών της.Το δικαίωμα αναπομπής είχε σημασία ως μοχλός πίεσης μιάς διαιρεμένης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας ή δημόσιας διαφοροποίησης του ΠτΔ από την κυβερνητική πολιτική.

Διέθετε,ακόμα,σημαντικές νομοθετικές αρμοδιότητες σε 4 περιπτώσεις,ενταγμένες στην ανάγκη ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας στα σύνολό της,στα πλαίσια των αυξημένων ευθυνών του σύγχρονου παρεμβατικού κράτους[10]:

1)Έκδοση"Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου",μετά από κυβερνητική πρόταση σε έκτακτες περιπτώσεις"εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης"(άρ.44,παρ.1).Αυτές είχαν ισχύ τυπικού νόμου και έπρεπε να υποβάλλονται για κύρωση στη Βουλή μέσα σε 40 μέρες από την έκδοσή τους ή τη σύγκληση βουλευτικής συνόδου.

2)Έκδοση κανονιστικών διαταγμάτων στο πλαίσιο ειδικής εξουσιοδότη

σης νόμου και μέσα στα όριά της, μετά από πρόταση υπουργού (άρ.43 παρ.2).

3) Έκδοση κανονιστικών διαταγμάτων στο πλαίσιο γενικής εξουσιοδότησης (άρ.43, παρ.4).

4) Έκδοση οργανωτικών διαταγμάτων, ρυθμιστικών της εσωτερικής διάρθρωσης και λειτουργίας κρατικών υπηρεσιών και οργανισμών, χωρίς να επιτρέπεται η μεταβολή της βαθμολογικής διάρθρωσης του προσωπικού ή η αύξηση του αριθμού του, μετά τη διατύπωση γνώμης από συμβούλιο αποτελούμενο τουλάχιστον κατά τα 2/3 από δικαστές (άρ.43, παρ.3). Η διάταξη ανησύχησε την αντιπολίτευση ως προς τη δυνατότητα "στεγανοποίησης" των υπηρεσιών ασφαλείας και πληροφοριών. Και στις 4 περιπτώσεις, η πρωτοβουλία ανήκε στην κυβέρνηση και όχι στον ΠτΔ.

στ) Ο ΠτΔ σε σχέση με την εξωτερική πολιτική και το στρατό

Σύμφωνα με το άρ.36, παρ.1, ο ΠτΔ ήταν εκπρόσωπος της χώρας διεθνώς, "τηρουμένων οπωσδήποτε των ορισμών του άρ.35, παρ.1" (που όριζε ότι καμιά πράξη του ΠτΔ δεν ισχύει ούτε εκτελείται χωρίς την προσυπογραφή του αρμόδιου υπουργού), διάταξη που εξαρτούσε τη διεθνή παρουσία του ΠτΔ από την κυβερνητική συναίνεση. Με την ιδιότητα του εκπροσώπου του κράτους δικαιούτο να συνομολογεί συνθήκες, αναφερόμενες ενδεικτικά στο άρ.36, παρ.1, αρμοδιότητα η οποία ουσιαστικά ασκείται από την κυβέρνηση [11].

Το άρ.45, όριζε ότι ο ΠτΔ "άρχει των Ενόπλων Δυνάμεων της Χώρας, την διοίκησιν των οποίων ασκεί η κυβέρνηση", "απονέμει δε τους βαθμούς εις τους υπηρετούντας εις αυτάς ως νόμος ορίζει". Ο ΠτΔ δεν αποκτούσε οποιοδήποτε προνομιακό δεσμό με τον στρατό, ο οποίος ρητά έμπαινε κάτω από κυβερνητικό έλεγχο.

Συνεπώς, ο ΠτΔ δεν διέθετε συνταγματικά ερείσματα για παρεμβάσεις μείζονος σημασίας στην εξωτερική πολιτική και στο στρατό.

ζ) Ορισμένες άλλες εξουσίες:

Ο ΠτΔ μπορούσε "εις εκτάκτους περιστάσεις" να συγκαλέσει υπό την προεδρία του το υπουργικό συμβούλιο, για να μπορεί έτσι άμεσα και επίσημα, σε ορισμένες περιπτώσεις, να ελέγξει την κυβερνητική πολιτική και να ασκήσει επιρροή (άρ.38, παρ.3).

Μπορούσε, ακόμα, "εις όλως εξαιρετικές περιστάσεις" να απευθύνει διαγγέλματα, δημοσιευόμενα στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (άρ.44, παρ.3).

Γι' αυτές του τις πράξεις, όπως και για τον διορισμό πρωθυπουργού, την ανάθεση διερευνητικών εντολών, την αναπομπή νομοσχεδίου στη Βουλή, τη διάλυση της Βουλής κατά το άρθρο.41, παρ.1 και 4, και το διορισμό του προσωπικού της Προεδρίας της Δημοκρατίας, δεν ήταν αναγκαία η υπουργική προσυπογραφή (άρ.35, παρ.2). Η πράξη παύσης του πρωθυπουργού, μπορούσε να προσυπογραφεί από τον νέο πρωθυπουργό, αν ο παυθείς δεν συναινούσε (άρ.35, παρ.1, εδ.β).

η) Η κατάσταση πολιορκίας

Ο ΠτΔ διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην κήρυξη και στη διάρκεια κατάστασης πολιορκίας. Σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης εξ' αιτίας εξωτερικών κινδύνων, με διάταγμα προσυπογραφόμενο από το υπουργικό συμβούλιο, ή σε περίπτωση "σοβαράς διαταραχής ή εκδήλου απειλής κατά της δημοσίας τάξεως και ασφαλείας του κράτους εξ εσωτερικών κινδύνων", με διάταγμα προσυπογραφόμενο μόνο από τον πρωθυπουργό, μπορούσε να αναστείλει σε όλη ή μέρος της επικρατείας την ισχύ των πιο σημαντικών ατομικών δικαιωμάτων

αυτών των άρθρων 5 παρ.4,6,8,9,11,12 παρ.1-4,14,19,22,13,96 παρ.4 και 97 και να εφαρμόσει τον νόμο για την κατάσταση πολιορκίας. Στην περίπτωση πολέμου,έληγε με την λήξη του πολέμου,στην περίπτωση"εσωτερικών κινδύνων"μετά 30 μέρες,εκτός αν η Βουλή έδινε την άδειά της για παράταση 30 ημερών(άρ.48 παρ.1).Στη διάρκειά της ο ΠτΔ,με την προσυπογραφή του πρωθυπουργού,μπορούσε"να λαμβάνη προσέτι και πάντα τα αναγκαία νομοθετικής η διοικητικής φύσεως μέτρα προς αντιμετώπισιν της καταστάσεως και την ταχυτέραν αποκατάστασιν των συνταγματικών θεσμών(αρ.48 παρ.2).

Ο ρόλος του ΠτΔ μπορούσε να συνίσταται είτε στη ματαίωση μιάς καταπιεστικής πολιτικής,είτε στην επιδίωξή της,συνυπολογιζομένης της δυνατότητάς του να παύει και να διορίζει τον πρωθυπουργό.

Η δυνατότητα του άρ.48 αποσκοπούσε στο να δώσει στο κοινωνικοπολιτικό καθεστώς ένα ύστατο μέσο άμυνας.Ήταν επόμενο να υπάρξει αντίδραση και καχυποψία,αν κατανοήσει κανείς την συγκυρία και την ιστορική πείρα.Η δικτατορία είχε μόλις καταρρεύσει,ενώ η αντίστοιχη διάταξη του Συντάγματος του 1952 είχε αποτελέσει τη νομική επίφαση της επιβολής της.Εξ'άλλου,ο μηχανισμός της κατάστασης πολιορκίας είχε επανειλημμένα χρησιμοποιηθεί ως μέθοδος πολιτικής επικράτησης στο παρελθόν[12].

ε.Η ευθύνη του ΠτΔ:

Ο ΠτΔ δεν ευθυνόταν"δια πράξεις κατά την ενάσκησιν των καθηκόντων του ειμή μόνον δι'εσχάτην προδοσίαν ή εκ προθέσεως παραβάσιν του Συντάγματος"(άρ.49 παρ.1).

Η πρόταση κατηγορίας και παραπομπής σε δίκη έπρεπε να υπογραφεί από το 1/3 του συνολικού αριθμού των βουλευτών και,για να γίνει δεκτή να ψηφιστεί από τα 2/3(άρθρ.49 παρ.2).Αρμόδιο δικαστήριο

ήταν το Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 86 του Συντάγματος, αποτελούμενο από τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου και 12 δικαστές, προκύπτοντες με κλήρωση από τον πρόεδρο της Βουλής, μεταξύ των αρεοπαγιτών και προέδρων εφετών που υπήρχαν κατά τη στιγμή απαγγελίας της κατηγορίας (άρ. 49 παρ. 3).

Στην περίπτωση απαγγελίας της κατηγορίας, ο ΠτΔ όφειλε να απέχει από τα καθήκοντά του, τα οποία αναλάμβανε πάλι σε περίπτωση απαλλαγής του (άρ. 49 παρ. 4). Σε περίπτωση καταδίκης, επιβαλλόμενη ποινή ήταν η έκπτωση (άρ. 49 παρ. 5).

1. Το Συμβούλιο της Δημοκρατίας

Το ΣτΔ αποτελούσε γνωμοδοτικό σώμα, χωρίς αποφασιστική αρμοδιότητα. Ο ΠτΔ θα το συγκαλούσε στις ρητά προβλεπόμενες από το Σύνταγμα περιπτώσεις και όποτε άλλοτε έκρινε σκόπιμο (άρ. 39 παρ. 1). Το αποτελούσαν: οι κατά δημοκρατικό τρόπο εκλεγέντες ΠτΔ, ο πρωθυπουργός, ο πρόεδρος της Βουλής, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης και οι προερχόμενοι από τη Βουλή πρωθυπουργοί ή πρωθυπουργοί κυβερνήσεων που είχαν πάρει ψήφο εμπιστοσύνης (άρ. 39 παρ. 2). Σε σχέση με το Συμβούλιο του Στέμματος, διέφερε σε δύο σημεία: α) Το Συμβούλιο του Στέμματος δεν είχε συνταγματικό έρεισμα, β) Δεν είχε σταθερή σύνθεση [13].

Το ΣτΔ επικρίθηκε ως προορισμένο να συγκαλύπτει τις προεδρικές επιλογές προσδίδοντάς τους αντικειμενικοποιημένη υπόσταση. Αυτό εξυπηρετούσε και η σύνθεσή του, στην οποία ήταν έντονη η παρουσία πολιτικών που είχαν ήδη αποσυρθεί. Επισημαινόταν, ακόμα, η έλλειψη δημοκρατικής νομιμοποίησης [14]. Αυτό, όμως, θα είχε σημασία για ένα αποφασιστικό και όχι γνωμοδοτικό σώμα όπως το ΣτΔ.

Συμπέρασμα:

Όσο στοιχεία πρέπει να σημειωθούν ως προς τις δυνατότητες και τον ρόλο που ανατέθηκε στον ΠτΔ:

1) Στην άσκηση των προεδρικών εξουσιών προσδόθηκε οριακός χαρακτήρας. Αυτό προκύπτει από πολλές διατυπώσεις του συνταγματικού κειμένου: "έκτακτοι περιστάσεις" "όπως εξαιρετικάί" "κρίσιμα εθνικά θέματα", διακριτική ευχέρεια στον σχηματισμό κυβέρνησης όταν δεν προκύπτει μονοκομματική πλειοψηφία κ.ά.

Ο ίδιος ο Καραμανλής διευκρίνισε αργότερα, ότι ο ΠτΔ έπρεπε να κάνει χρήση των εξουσιών του μόνο σε περίπτωση "εθνικής κρίσης" [15]. Αυτό που υπονοείτο ήταν ότι ο ΠτΔ δεν αναλάμβανε κυβερνητικό, καθοδηγητικό ρόλο. Ο ΠτΔ προοριζόταν για την εγγύηση του κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος, τελευταίος φραγμός για την ανάρρηση του, σε ένα κλίμα διευρυνόμενης ριζοσπαστικοποίησης.

2) Και σε συνθήκες συναίνεσης, ο ΠτΔ ως "ρυθμιστής του πολιτεύματος" θα αποτελούσε τον παράγοντα ομαλής λειτουργίας του πολιτικού συστήματος. Όπως τονιζόταν στην εισηγητική έκθεση της συνταγματικής κοινοβουλευτικής επιστολής: "Ο ΠτΔ δεν εγγυάται απλώς, ρυθμίζει την λειτουργία του πολιτεύματος". Μέσο ρύθμισης ήταν οι προεδρικές εξουσίες.

Η διαφωνία γύρω από τις προεδρικές εξουσίες αναπτύχθηκε γύρω από τον ακόλουθο άξονα: Οι επικριτές του θεωρούσαν ότι ο ΠτΔ με τις εξουσίες αυτές θα εξελισσόταν σε κεντρικό στοιχείο του πολιτικού συστήματος. Επισημαινόταν ότι δεν ήταν αναγκαίο να ασκήσει τις εξουσίες αυτές, αλλά αρκούσε το ότι τις είχε για να λαμβάνεται υπ' όψη από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία [17]. Αντίθετα, οι εμπνευστές του θεσμού, παρατηρούσαν ότι τα μόνα δικαιώματα που

δίνονταν στον ΠτΔ ήταν να προσφεύγει στη Βουλή και στο εκλογικό σώμα (μέσω εκλογών ή δημοψηφίσματος). Τόνιζαν ότι, σε περίπτωση σύγκρουσης, διακινδύνευε τη θέση του. Δινόταν, τελικά, έμφαση στο κατά πόσο οι προεδρικές παρεμβάσεις εξασφάλιζαν ερείσματα στο κοινοβουλευτικό και στο εκλογικό σώμα[18].

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Αγορεύσεις Γ. Μαύρου, Α. Παπανδρέου, Ηλ. Ηλίου στις 8/1 και 28/3/1975 στα "Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής επί του Συντάγματος του 1975", σελ. 9-15, 18-22, 37-41, 45-57 και την Γενική Εισήγηση της Μειοψηφίας του Δ. Τσάτσου, σελ. 33-37
- [2] Απάντηση Καραμανλή σε ερώτημα του Ινστιτούτου De Gaulle, στην "Καθημερινή", 25/11/1990
- [3] Για την Ε Γαλλική Δημοκρατία, βλ. M. Duverger: "Presidential elections and party system in Europe", στο R. McCozmick (ed.): "Political Parties and the Modern State", σελ. 95-100 και Γ. Βλάχου: "Ο ΠτΔ και ο Κοινοβουλευτισμός στο πολίτευμα της Ε Γαλλικής Δημοκρατίας".
- [4] Εισηγητική Έκθεση του υπουργού Δικαιοσύνης, 21/12/1974 στο Γ. Μαυριά-Αντ. Παντελή: "Συνταγματικά κείμενα Ελληνικά και Ξένα", σελ. 278
- [5] Η αγόρευση Παπαρρηγόπουλου (19/3/1975) στα "Πρακτικά της συνταγματικής επιτροπής", σελ. 353
- [6] Για τον οριακό αυτό ορλεανισμό, βλ. Ευ. Βενιζέλου: "Η Λογική του

πολιτεύματος και η δομή της εκτελεστικής εξουσίας στο σύνταγμα του 1975",σελ.72-78. πρβλ.Γ.Αναστασιάδη:"Ο διορισμός και η παύση των κυβερνήσεων στην Ελλάδα",σελ.210 επ.

[7]"Πρακτικά συνταγματικής κοινοβουλευτικής επιτροπής",σελ.351

[8]Αρ.Μάνεση:"Η νομικοπολιτική θέση του ΠτΔ κατά το Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος",σελ.30 επ.

[9]"Πρακτικά συνταγματικής κοινοβουλευτικής επιτροπής",σελ.274

[10]Παρόμοιες ρυθμίσεις είχαν προταθεί ήδη από το 1963 με την πρόταση"Βαθείας τομής",βλ.Ευ.Βολουδάκη:"Αι προτάσεις αναθεώρησης των Ελληνικών Συνταγμάτων 1864-1967",σελ.81-82

[11]Κ.Οικονομίδη:"Η συνομολόγηση των διεθνών συνθηκών στο Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο",σελ.100-115

[12]Ν.Αλιβιζάτου:"Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974",σελ.38-64.

Για τις ρυθμίσεις της κατάστασης πολιορκίας,βλ.Κ.Χρυσόγονου:"Η κατάσταση πολιορκίας πριν και μετά την αναθεώρηση του συντάγματος",στο "Δίκαιο και Πολιτική",τχ.13-14,σελ.292-293

[13]Ν.Αλιβιζάτου,όπ.παρ.,σελ.255-260

[14]βλ.την κριτική του Δ.Τσάτσου στο "Συνταγματικό Δίκαιο Ι",σελ.363-364

[15]"Το Βήμα"23/4/1980

[16]Για την έννοια του"ρυθμιστή του πολιτεύματος",Φ.Σπυρόπουλου:"Ο ΠτΔ ως ρυθμιστής του πολιτεύματος"

[17]Δ.Τσάτσου:"Γενική Εισήγηση της Μειοψηφίας",όπ.παρ.,σελ.34

[18]Αγόρευση Δ.Τσάτσου,όπ.παρ.,σελ.274-275

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

ΟΙ ΠΡΟΕΔΡΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Α. Η ΕΚΛΟΓΗ ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΥ ΠτΔ (Δεκέμβριος 1974)

Όπως ήταν αναμενόμενο, αμέσως μετά το δημοψήφισμα της 8ης Δεκεμβρίου 1974, ο Καραμανλής ζήτησε από τον Π. Κανελλόπουλο να αποδεχθεί την υποψηφιότητα προσωρινού ΠτΔ [1]. Το βασικό πλεονέκτημα ήταν ότι με αυτόν τον τρόπο εξασφαλιζόταν και η συναίνεση της ΕΚ-ΝΔ [2], (ίσως-δε-και του ΠΑΣΟΚ [3]) και η εκλογή θα αποκτούσε μιά συμβολική σημασία με την σχεδόν ομόφωνη ανάδειξη ενός πολιτικού με αδιάλλακτη αντιδικτατορική στάση (η οποία, άλλωστε, ήταν και το θεμέλιο των άριστων σχέσεων του Κανελλόπουλου με τον αρχηγό της ΕΚ-ΝΔ Γ. Μαύρο).

Παρά το ότι αρχικά δήλωσε στον πρωθυπουργό ότι θα αποδεχόταν την υποψηφιότητά του, τελικά αρνήθηκε. Όπως εξήγησε με τις δηλώσεις του [4], αλλά και αρκετά αργότερα [5], δύο ήταν τα σημεία της διαφωνίας του: α) οι συνταγματικές προτάσεις του Καραμανλή, χωρίς να διευκρινίζεται το περιεχόμενό τους και β) τα σχέδια του ίδιου του Καραμανλή για την Προεδρία. Όπως διευκρίνισε αργότερα, ο πρωθυπουργός του δήλωσε ότι επρόκειτο να είναι ο ίδιος υποψήφιος ΠτΔ αμέσως μετά την ψήφιση του νέου Συντάγματος. Ο ίδιος δεν δεχόταν να είναι μόνο προσωρινός ΠτΔ.

Όπως ήταν επόμενο, ο Καραμανλής στράφηκε σε άλλες κατευθύνσεις με

τά την άρνηση του Κανελλόπουλου. Ο φιλοκυβερνητικός τύπος εμφάνιζε ως επικρατέστερο τον βουλευτή Επικρατείας της ΝΔ Μιχαήλ Στασινόπουλο[7]. Και αυτού η ανάδειξη είχε επίσης μία συμβολική σημασία σε σχέση με την δικτατορία, καθώς ήταν Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας, όταν το δικαστήριο αυτό, το 1969, ακύρωσε την απόλυση δικαστών που είχε πραγματοποιήσει η κυβέρνηση της δικτατορίας, κάτι που οδήγησε στη δική του απόλυση[8].

Ο αντιπολιτευόμενος τύπος προώθησε την υποψηφιότητα του καθηγητή Ξενοφώντα Ζολώτα, διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, ο οποίος -παρά τον σύνδεσμο- δεν ήταν κομματικός φίλος του Καραμανλή, με την υπόμνηση ότι η υποψηφιότητά του ήταν αποδεκτή και από την αντιπολίτευση[9].

Τελικά, ο Καραμανλής προτίμησε τον Στασινόπουλο, αφού του ζήτησε "συμπάρασταση καθ' όλη τη γραμμή", για την οποία τον διαβεβαίωσε ο επίδοξος υποψήφιος[10].

Οι εξουσίες του προσωρινού ΠτΔ θα ήταν περιορισμένες. Σύμφωνα με το σχετικό ψήφισμα που ψηφίστηκε από την Βουλή, στις 19 Δεκεμβρίου δεν θα είχε το δικαίωμα να αναβάλλει ή να διακόψει τις εργασίες της Βουλής, ούτε να την διαλύσει, ούτε να παύσει την κυβέρνηση[11].

Ο Γ. Μαύρος επέκρινε τις ρυθμίσεις αυτές, θεωρώντας ότι πρόκειται για προσπάθεια της κυβέρνησης να διασφαλίσει το ακλόνητο της θέσης της. Την επέκρινε ακόμα γιατί χρησιμοποιούσε την ογκώδη κοινοβουλευτική πλειοψηφία της καταχρηστικά, αρνούμενη να αναζητήσει προσωρινό ΠτΔ κοινής αποδοχής[12]. Στην ίδια γραμμή κινήθηκαν ο Α. Παπανδρέου και ο Λεωνίδας Κύρκος, εκπρόσωπος της Αριστεράς[13]. Γενικά, η αντιπολίτευση έβλεπε την εκλογή προσωρινού ΠτΔ ως πρόκληση για τον τρόπο με τον οποίο επρόκειτο ο Καραμανλής να χρησιμοποιήσει την πλειοψηφία του[14] κατά πόσο -στην ουσία- θα επεδίωκε να

διαμορφώσει το πλαίσιο της πολιτικής σκηνής ερήμην της. Με την επιθετική της τακτική, προσπαθούσε να τον υποχρεώσει σε συμβιβασμό. Ο Καραμανλής αντέτεινε, ότι η ρύθμιση των προεδρικών εξουσιών διασφάλιζε ότι η Βουλή δεν επρόκειτο να παρεμποδιστεί στο βασικό της έργο, της ψήφισης του νέου Συντάγματος, όπως είχε συμβεί στο παρελθόν. Ως προς το πρόσωπο του υποψηφίου, διευκρίνισε ότι θα ασκούσε τα καθήκοντά του με τρόπο υπερκομματικό. Υπεραμυνόταν, τέλος, του δικαιώματος της πλειοψηφίας να εφαρμόζει την πολιτική της [15]. Η αντιπολίτευση αποφάσισε να ψηφίσει αρνητικά, χωρίς να υποδείξει υποψήφιο. Στη σχετική ψηφοφορία, που έγινε στη Βουλή στις 18 Δεκεμβρίου, ο Στασινόπουλος πήρε 206 ψήφους και εξελέγη. Βρέθηκαν 74 "ΟΧΙ" θ λευκά και 3 άκυρα. Από το αποτέλεσμα προέκυψε, ότι 10 βουλευτές της ΝΔ είχαν ρίξει στην κάλπη άκυρα ή λευκά ψηφοδέλτια. Κυβερνητικοί κύκλοι απέδωσαν την απειθαρχία σε "συναίσθηματικούς" λόγους, υπονοώντας την ήττα του βασιλιά στο πρόσφατο δημοψήφισμα [16].

Β. Η εκλογή του 1ου ΠτΔ (Ιούνιος 1975)

Αμέσως μετά την ψήφιση του νέου Συντάγματος (9 Ιουνίου 1975), τέθηκε το θέμα της εκλογής του πρώτου ΠτΔ. Ο Καραμανλής είχε επιβεβαιώσει, από τις 14 Μαΐου, ότι εξετάζετο το ενδεχόμενο να θέσει υποψηφιότητα για την Προεδρία [17]. Αποφάσισε να παραμείνει στην πρωθυπουργία. Ο βασικός λόγος ήταν ότι βρίσκονταν σε εκκρεμότητα βασικά θέματα εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής, με κεντρικό αυτό της ένταξης στην ΕΟΚ. Ενδεχόμενη εκλογή του ως ΠτΔ, με δεδομένο ότι ο ίδιος θα ήταν ο χειριστής τους, θα μετέτρεπε την Προεδρία σε καθαρά κυβερνητικό μηχανισμό, εξέλιξη που δεν θα της επέτρεπε να παίξει το ρόλο του "τελευταίου φραγμού" στην περίπτωση μελλοντικής εναλλαγής κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών [18].

Εξ' άλλου, η Νέα Δημοκρατία δεν ήταν ακόμα έτοιμη να υποστεί τη διαδικασία διαδοχής του Καραμανλή. Καθώς ο ίδιος δεν ήθελε να ορίσει διάδοχό του, απέβλεπε στη δημιουργία ενός πλαισίου κανόνων που θα ρύθμιζε αυτή τη διαδικασία. Το πλαίσιο αυτό δεν υπήρχε τότε και επρόκειτο να αργήσει ακόμα να δημιουργηθεί. Συνεπώς, η παρουσία του στην ηγεσία της ήταν αναγκαία για τη διατήρηση της συνοχής της ΝΔ

Η επιλογή έγινε μεταξύ του προσωρινού ΠτΔ, του προέδρου της Βουλής Μ. Παπακωνσταντίνου και του Κ. Τσάτσου. Η υποψηφιότητα του Παπακωνσταντίνου αποκλείστηκε, καθώς εκτιμήθηκε από τον πρωθυπουργό ότι ήταν αναγκαία η παρουσία του στην προεδρία της Βουλής[19]. Μεταξύ των δύο που απέμειναν, ο πρωθυπουργός επέλεξε τον Κων/νο Τσάτσο[20].

Η επιλογή αυτή εκτιμήθηκε ότι συνδεόταν με τα προσωπικά σχέδια του πρωθυπουργού για την Προεδρία. Θεωρείται βέβαιο ότι ο Τσάτσος δεν θα είχε καμιά αντίρρηση να παραιτηθεί πριν την λήξη της θητείας του αν αποφάσιζε ο Καραμανλής να εκλεγεί ΠτΔ πριν από το 1980[21]. Ο ίδιος ο Τσάτσος δεν το αρνήθηκε, όταν η θητεία του έληξε: "Με είπαν τοποτηρητή του, ότι ο ρόλος μου ήταν να ζεστάνω την καρέκλα που προοριζόταν γι' αυτόν. Δέχομαι την κατηγορία"[22].

Ο Τσάτσος είχε διατελέσει καθηγητής της Φιλοσοφίας του Δικαίου στη Νομική Σχολή Αθηνών. Φιλελεύθερος, επανειλημμένα υπουργός κεντρικών κυβερνήσεων, προσχώρησε στην ΕΡΕ στις 10 Ιανουαρίου 1956 και συνδέθηκε με στενή φίλια πολιτική και προσωπική με τον Καραμανλή στις κυβερνήσεις του οποίου συμμετείχε[23].

Ο αρχηγός της ΕΚ-ΝΔ προσπάθησε να δημιουργήσει ρήγμα στην κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ, προτείνοντας ως υποψήφιο τον Π. Κανελλόπουλο. Ο τελευταίος δέχθηκε, θεμελιώνοντας την αποδοχή του στους κοινούς αντιδικτατορικούς αγώνες του με τον Γ. Μαύρο[24].

Υπέρ του τάχθηκαν και το ΚΚΕ Εσωτερικού και η ΕΔΑ, ενώ το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ προτίμησαν το λευκό σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τις προεδρικές εξουσίες που προέβλεπε το νέο Σύνταγμα[25].

Στην ψηφοφορία της 19ης Ιουνίου, ο Τσάτσος εξελέγη παίρνοντας 210 ψήφους, 10 περισσότερες από τις συνταγματικά απαιτούμενες. Ο Κανελλόπουλος έβγαλε 65, ενώ βρέθηκαν και 20 λευκά. Όπως προέκυψε από το αποτέλεσμα, μόνο 4 βουλευτές της ΝΔ ψήφισαν υπέρ του Κανελλόπουλου, γεγονός που από τον φιλοκυβερνητικό τύπο θεωρήθηκε επιβεβαίωση της συνοχής της ΝΔ και της ηγεσίας του Καραμανλή. Ήταν μιά ένδειξη ότι πριν την ψηφοφορία οι ανησυχίες ήταν σοβαρές[26].

Γ. Η εκλογή του 2ου ΠτΔ (Απρίλιος-Μάιος 1980)

Παρά τις προβλέψεις που συνόδεψαν την εκλογή του Κ. Τσάτσου, ο Καραμανλής δεν θέλησε να μετακινηθεί στην Προεδρία πριν από την λήξη της θητείας του. Μόνο στις 25 Ιανουαρίου του 1980, άφησε να εννοηθεί ότι εξέταζε το ενδεχόμενο να είναι υποψήφιος ΠτΔ[27].

Δύο ηγετικά στελέχη της ΝΔ είχαν αντιρρήσεις για ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Ο ένας ήταν ο Γεώργιος Ράλλης, υπουργός Εξωτερικών και υποψήφιος για τη διαδοχή του Καραμανλή στο κόμμα. Σύμφωνα με τον ίδιο ανησυχούσε λόγω των έντονων διαφορών που τον χώριζαν από τον άλλο διεκδικητή της ηγεσίας Ευάγγελο Αβέρωφ, υπουργό Εθνικής Αμύνης, διαφορών που άπτονταν της ιδεολογικής και πολιτικής γραμμής καθώς ο Αβέρωφ φαινόταν να ευνοεί μιά στροφή της ΝΔ προς τα δεξιά. Ακόμα, αμφέβαλε για τις δυνατότητες της ΝΔ να αντιπαραταχθεί εκλογικά στο ΠΑΣΟΚ, χωρίς τον Καραμανλή στην ηγεσία της[28].

Παρόμοιες, μάλλον, ήταν και οι απόψεις του Κων/νου Μητσστάκη, υπουρ

γού Συντονισμού, ο οποίος εκδηλώθηκε και δημόσια κατά της προεδρικής υποψηφιότητας του Καραμανλή[29].

Ο Καραμανλής δεν πείστηκε από αυτές τις εισηγήσεις. Διαισθανόμενος την εκλογική καμψη της ΝΔ, συνέπεια και της πρόσφατης ενεργειακής κρίσης που χειροτέρευε την οικονομική κατάσταση σε όλους τους δείκτες, πιθανότατα έβλεπε ότι η στιγμή της εναλλαγής έφτανε και η εκλογή του στην Προεδρία ήταν αναγκαία και για τον ίδιο, αλλά και για τη διάσωση των βασικών σημείων της πολιτικής του.

Στις 19 Απριλίου, δήλωσε ότι θα μπορούσε να θέσει υποψηφιότητα, θα επιθυμούσε όμως οι βουλευτές των κομμάτων της αντιπολίτευσης να αποδεσμευτούν από την κομματική πειθαρχία, ώστε να μπορέσει να ασκήσει τα καθήκοντά του με υπερκομματικό τρόπο[30].

Η αντιπολίτευση απέρριψε την πρότασή του. Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, ήδη από τις 31 Μαρτίου, είχε δηλώσει ότι δεν πρόκειται να συμπράξει στην εκλογή ΠτΔ από τη Βουλή του 1977. Ζήτησε τη διάλυσή της, λόγω δυσαρμονίας με το εκλογικό σώμα και την εκλογή ΠτΔ από την νέα Βουλή. Από την άλλη πλευρά, επεσήμανε ως ενδεχόμενη στρατηγική της ΝΔ, σε περίπτωση αποτυχίας του Καραμανλή να εκλεγεί την προβολή της υποψηφιότητάς του ως εκλογικού συνθήματος με στόχο τον επηρεασμό των εκλογέων[31].

Στην πραγματικότητα, προτιμούσε να μην αντιμετωπίσει τον Καραμανλή στις επόμενες εκλογές. Η φόρμουλα της "μη σύμπραξης" του επέτρεπε αφ' ενός να αντιδράσει στην υποψηφιότητα του τότε πρωθυπουργού και αφ' ετέρου να μην αναλάβει αμφίβολης έκβασης προσπάθεια αποτροπής της εκλογής του Καραμανλή ως ΠτΔ, η οποία και αν ακόμα πετύχαινε θα τον οδηγούσε σε ανεπιθύμητη εκλογική αναμέτρηση. Γι' αυτό, ενώ κατήγγειλε την πρόταση Καραμανλή ως πρόσκληση αυτοδιάλυσης των κομμάτων "στο βωμό της προεδροποίησης του αρχηγού της δεξιάς", αρνήθη

κε να προωθήσει οποιαδήποτε εναλλακτική υποψηφιότητα, σε συνεργασία με την υπόλοιπη αντιπολίτευση[32].

Την ίδια γραμμή ακολούθησε και το ΚΚΕ, τονίζοντας την πρόθεση του Καραμανλή να εγγυηθεί από την θέση του ΠτΔ την "Ατλαντική, αυταρχική και φιλομονοπωλιακή πολιτική της ΝΔ"[33].

Την ίδια γραμμή ακολούθησαν το ΚΚΕ Εσωτερικού και η ΕΔΑ[34].

Την πίεση της υποψηφιότητας Καραμανλή αισθάνθηκαν έντονα οι κεντρικές ομάδες και η Εθνική Παράταξη, που διέθεταν και ένα κρίσιμο αριθμό ψήφων για την εκλογή.

Η ΕΔΗΚ, μετά την βαριά εκλογική της ήττα του 1977, κατακερματίστηκε. Ο νέος αρχηγός της, Ιωάννης Ζίγδης, δεν κατόρθωσε να αποτρέψει τη διάλυση ενός κόμματος που είχε υποστεί αμφίπλευρη πίεση μεταξύ της ΝΔ και της πολιτικής της των ανοιγμάτων μετά την πτώση της δικτατορίας και του ΠΑΣΟΚ, που έπαιζε τον ρόλο της "δομικής" αντιπολίτευσης[35]. Η πολιτική της "διεύρυνσης" της ΝΔ προς το Κέντρο είχε κάνει ακόμα πιο δύσκολη την θέση της ΕΔΗΚ. Η εκλογική πτώση της ΝΔ έκανε αναγκαία την επιχείρηση αυτή, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το ενδεχόμενο ριζοσπαστικοποίησης των κεντρικών ψηφοφόρων και της προσχώρησής τους στο ΠΑΣΟΚ. Αν και σε επίπεδο βάσης απέτυχε, επέτρεψε στον Καραμανλή να κερδίσει κρίσιμους ψήφους βουλευτών που είτε προσχώρησαν από το 1978 στην ΝΔ, είτε παρέμειναν ανεξάρτητοι[36].

Η προσπάθεια του Κόμματος Δημοκρατικού Σοσιαλισμού, υπό τον Ι. Πεσμαζόγλου, να διαπραγματευθεί τις τέσσερις ψήφους του για τη ψήφιση της απλής αναλογικής[37], απέτυχε και προκάλεσε τη διαρροή ενός βουλευτή του. Επρόκειτο για τον Τ. Καρδάρα, που επεσήμανε την αντίφαση να θεωρείται αφ' ενός χρήσιμη η εκλογή του Καραμανλή ως ΠτΔ και αφ' ετέρου να μην υπερψηφίζεται αν δεν συμφωνήσει στην αλλαγή του εκλογικού συστήματος[38].

Στην ίδια θέση βρέθηκε και τη Εθνική Παράταξη, όταν η ηγεσία της αποφάσισε την αποχή. Δύο από τους τέσσερις βουλευτές της (ο πέμπτος είχε ήδη αποχωρήσει)", κατηγόρησαν τον Σπύρο Θεοτόκη ότι συμβάλλει στη "διαίρεση των εθνικών δυνάμεων" και ότι συμπλέει με το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ στην αποχή από τις ψηφοφορίες [39].

Το βασικό σημείο που επέτεινε τις διαλυτικές τάσεις στον κεντρώο και ακροδεξιό χώρο ήταν η απειλή των εκλογών στην περίπτωση που και η τρίτη ψηφοφορία απέβαινε άκαρπη, οπότε ήταν συνταγματικά προβλεπόμενη η διάλυση της Βουλής. Ήταν επόμενο κοινοβουλευτικές ομάδες με δυσμενείς εκλογικές προοπτικές να υποστούν αποψίλωση από βουλευτές που ήθελαν να αποφύγουν πρόωρο τερματισμό της θητείας τους.

Είναι, όμως, σαφέστατο ότι την κρίση στρατηγικής των μικρών κομμάτων δεν καθόρισε η προεδρική εκλογή, αλλά γενικότερες εξελίξεις στο κομματικό σύστημα, το οποίο έτεινε να αποκρυσταλλωθεί γύρω από τρία κόμματα [40]. Η προεδρική εκλογή επέτεινε αυτήν την κρίση και επιτάχυνε τη διαδικασία.

Παρά την άρνηση που συνάντησε, ο Καραμανλής προχώρησε στην επίσημη αναγγελία της υποψηφιότητάς του [41]. Προηγουμένως εξέτασε την πιθανότητα να μην είναι υποψήφιος στην 3η ψηφοφορία, αν δεν εκλεγόταν σε μία από τις δύο πρώτες, ώστε να προκαλέσει πρόωρες εκλογές. Η Κυβερνητική Επιτροπή, όμως, με μόνο μειοψηφίσαντα τον Κ. Μητσοτάκη, τον συμβούλευσε να μην το κάνει και αυτός το δέχθηκε. Ήταν προφανές ότι η ΝΔ δεν διέθετε την αναγκαία αυτοπεποίθηση για να αναμετρηθεί με το ΠΑΣΟΚ (22 Απριλίου) [42].

Στην 1η ψηφοφορία, της 23ης Απριλίου, ο Καραμανλής πήρε μόνο 179 ψήφους (173 της ΝΔ, ο Π. Κανελλόπουλος, ο διεγραμμένος από την ΝΔ Αγγ.

Πνευματικός, 3 προερχόμενοι από την Εθνική Παράταξη και μάλλον 1 της ΕΔΗΚ). Ακόμη πήραν: 0 Γ.Μυλωνάς 4 (του ΚΟΔΗΣΟ), ο Ν.Βενιζέλος 3 (της ΕΔΗΚ πλην ενός), ο Λ.Κύρκος 1, ο Ηλ.Ηλιού 1, ο Φ.Βεγλερής 1. Βρέθηκαν 15 λευκά (11 του ΚΚΕ, 1 του Γ.Μαύρου), ενώ απείχαν 96: οι 93 του ΠΑΣΟΚ, 2 της ΕΠ και ο ίδιος ο Καραμανλής [43].

Καθώς ο Καραμανλής δεν συγκέντρωσε την πλειοψηφία των 2/3, η ψηφοφορία επαναλήφθηκε στις 29 Απριλίου.

Αυτή τη φορά, ψηφίστηκε από 181 βουλευτές. Είχαν προστεθεί ο Τ.Καρδάρης του ΚΟΔΗΣΟ, ο Ι.Στεργιάκης ανεξάρτητος κεντρώος, καθώς και ο Στ.Χούτας της ΕΔΗΚ. Επίσης, ο διαγραμμένος από την ΝΔ Κ.Γόντικας. Είχε ψηφίσει λευκό ο Αγγ.Πνευματικός, που θεωρούσε την αποχή του Καραμανλή προσβλητική για το Κοινοβούλιο.

Πήραν 3 ψήφους ο Γ.Μυλωνάς και από 1 οι: Φ.Βεγλερής, Λ.Κύρκος και Στ.Παπαθεμελής. Βρέθηκαν 13 λευκά (11 του ΚΚΕ, Γ.Μαύρος, Αγγ.Πνευματικός) και τους 96 απέχοντες του 1ου γύρου προστέθηκαν οι 4 της ΕΔΗΚ [44]. Αφού και πάλι δεν συγκέντρωσε τα 2/3, η ψηφοφορία επαναλήφθηκε στις 5 Μαΐου, οπότε και εξελέγη με 183 ψήφους, αφού αυτή τη φορά ήταν αναγκαία πλειοψηφία 3/5. Αυτή τη φορά ψήφισε και ο ίδιος ο Καραμανλής όπως και ο Αγγ.Πνευματικός [45].

Δ. Η εκλογή του 3ου ΠτΔ (Μάρτιος 1985)

Η προεδρική εκλογή του Μαρτίου και οι βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου 1985 έδωσαν στον Ανδρέα Παπανδρέου και στο ΠΑΣΟΚ ηγεμονική θέση στην Ελληνική πολιτική για την επόμενη τετραετία. Η Προεδρία της Δημοκρατίας έπαυσε να είναι αξιόλογο κέντρο εξουσίας. Παρ'όλο, όμως, που οι εξελίξεις αυτές σήμαναν τη ριζική αναδιάρθρωση στη δομή της εξουσίας από την άποψη των πολιτικών

πρωταγωνιστών, δεν σημειώθηκε ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής του ΠΑΣΟΚ σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο ή στις διεθνείς σχέσεις. Σημειώθηκε το αντίθετο: πολιτική λιτότητας, άνοιγμα στους επιχειρηματικούς κύκλους, εναρμόνιση με την ΕΟΚ και προσέγγιση με τις ΗΠΑ. Η "ρήξη" της 9ης Μαρτίου περιορίστηκε στην εκκαθάριση διαφορών με τον έως τότε ΠτΔ. Δεν σήμανε και αλλαγή καθεστώτος.

Η κυρίαρχη άποψη στην πολιτικοδημοσιογραφική φιλολογία συνδέει αποκλειστικά την κίνηση του Παπανδρέου στις 9 Μαρτίου με την εκλογική στρατηγική του ΠΑΣΟΚ: την προσπάθειά του να περιορίσει τις διαρροές προς τα αριστερά της εκλογικής του βάσης, η οποία αντιδρούσε έντονα στην προοπτική της επανεκλογής του Καραμανλή με τη βοήθεια του ΠΑΣΟΚ. Η άποψη αυτή υποστηρίζει ότι με αυτόν τον τρόπο το μπλοκ των δυνάμεων που υποστήριξε το ΠΑΣΟΚ το 1981 ανασυντάχθηκε υπό την ηγεσία του και του έδωσε μιά δεύτερη εκλογική νίκη. Η σημαντική αυτή όψη δεν πρέπει να παραβλέπεται. Δεν πρέπει, όμως, να παραβλέπεται και η δεύτερη όψη που έχει άμεση σχέση με τη διαμόρφωση της ισορροπίας μεταξύ Προεδρίας και κυβέρνησης. Είναι και οι δύο όψεις που μπορούν να εξηγήσουν με επάρκεια τις εξελίξεις που οδήγησαν στην 9η Μαρτίου.

Ήδη από τις 19 Ιανουαρίου, ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ αποκάλυπτε όψεις της προβληματικής που αφορούσε τις πολιτικές δυνατότητες της Προεδρίας. Αναφερόμενος στην προεδρική εκλογή, κατά τη διάρκεια της Συνόδου της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ, σημείωνε: "Η εκλογή του ΠτΔ ασφαλώς είναι συστατικό στοιχείο των εξελίξεων. Σίγουρα όμως ΔΕΝ είναι το κυρίαρχο... Αντίθετα το κυρίαρχο και καθοριστικό γεγονός είναι αυτή καθαυτή η κρίσιμη πολιτική αναμέτρηση των επόμενων εκλογών... Πρέπει να γίνει σαφές ότι το ακριβές περιεχόμενο του θεσμού του ΠτΔ συνδέεται άρρηκτα με τους υπαρκτούς και επικυρωμένους

λαϊκούς συσχετισμούς και τη δυναμική τους." [46]

Αν και η πρώτη πρόταση αποσκοπούσε να καθησυχάσει τα στελεχη του ΠΑΣΟΚ που αντιδρούσαν στην επανεκλογή Καραμανλή-υποβαθμίζοντας την πολιτική σημασία της προεδρικής εκλογής-και αποκάλυπτε ταυτόχρονα την προτεραιότητα των βουλευτικών εκλογών για τον στρατηγικό σχεδιασμό του Παπανδρέου, η δεύτερη αποκάλυπτε το δεύτερο σημαντικό ζητούμενο, που ήταν η δυνατότητα υπαγωγής του επανεκλεγμένου ΠτΔ στη στρατηγική του ΠΑΣΟΚ. Ο πρωθυπουργός κατανοούσε ότι η επανεκλογή του τότε ΠτΔ με τη συμβολή των δύο μεγάλων κομμάτων θα προσέθετε στον Καραμανλή μιιά χωρίς προηγούμενο νομιμοποίηση, η οποία και θα πολλαπλασίαζε την ικανότητά του να παρεμβαίνει στις πολιτικές εξελίξεις.

Το πρόβλημα ήταν πώς θα μπορούσε να περιορίσει την προεδρική επιρροή, πώς θα μπορούσε να την υπαγάγει σε αυτό που αποκαλούσε "άρρηκτη σύνδεση με τους επικυρωμένους λαϊκούς συσχετισμούς και τη δυναμική τους".

Ήδη ο ΠτΔ είχε να επιδείξει σειρά από σημαντικές πολιτικές παρεμβάσεις στο δεύτερο εξάμηνο του 1984 και στις αρχές του 1985: από θέματα εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής έως το νέο εκλογικό σύστημα. Ενώ η δήλωσή του, την ημέρα των Ευρωεκλογών (17/6/1984), που άφηνε να εννοηθεί ότι σε περίπτωση ήττας του ΠΑΣΟΚ θα είχε αποφασιστικό λόγο για τις πολιτικές εξελίξεις, είχε δημιουργήσει στην κυβερνητική ηγεσία την εντύπωση ότι, αν δεν υπήρχε κοινός σχεδιασμός Προεδρίας και ηγεσίας της ΝΔ, υπήρχε οπωσδήποτε κοινή αντίληψη για το ΠΑΣΟΚ και την πολιτική του τύχη. Το ίδιο χρονικό διάστημα (Ιούνιος 1984) ο Δημήτρης Τσάτσος, κορυφαίος συνταγματολόγος, συνέταξε μετά από συμφωνία Καραμανλή-Παπανδρέου και με αφορμή το προεδρικό διάγγελμα για τις Ευρωεκλογές, ένα κείμενο για την οριοθέτηση των

προεδρικών παρεμβάσεων. Η προσπάθεια, όμως, αυτή για μιά "συμφωνία-πλαίσιο" κατέρρευσε τον Οκτώβριο του 1984, μετά από μιά ακόμα δημόσια παρέμβαση του ΠτΔ με αντικυβερνητικές αιχμές. Έκτοτε, ο ΠτΔ δήλωνε ότι η προσπάθεια οριοθέτησης μπορούσε να γίνει μετά την επανεκλογή του και ότι τα όρια θα καθορίζονταν από την "πρακτική και όποτε υπάρχει πρόβλημα" [47].

Αν και οι παρεμβάσεις αυτές δεν αμφισβητούσαν την ύπαρξη της κυβέρνησης και το δικαίωμά της να καθορίζει την πολιτική της, την υποχρέωναν να την "επιδιορθώνει", χωρίς ο ΠτΔ να κάνει χρήση των εξουσιών του και να δημιουργείται πολιτικό κλίμα διαφορετικό από αυτό που η ίδια επιθυμούσε να διαμορφώσει. Είναι προφανές ότι ενδεχόμενη σχεδόν ομόφωνη επανεκλογή του ΠτΔ θα του έδινε ακόμα μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων, καθώς θα λειτουργούσε και ως επικύρωση της έως τότε πρακτικής.

Παρά τη σύγκλιση, δε, της κυβέρνησης με τον ΠτΔ σε θεμελιώδη ζητήματα (παραμονή στην ΕΟΚ, κ.ά.), η κυβέρνηση δεν ήταν ασφαλώς διατεθειμένη να συνυπάρξει, στην περίπτωση της επανεκλογής της, με ΠτΔ μη ελεγχόμενο.

Εξ' ίσου σημαντικό ήταν το σκέλος που συνδεόταν με τις εκλογές.

Η υποστήριξη της επανεκλογής Καραμανλή θα καθιστούσε το Κίνημα ευάλωτο στην κριτική των Κομμουνιστικών Κομμάτων, τα οποία θα την ερμήνευαν στους εκλογείς του ως συμβιβασμό με τον "ξένο παράγοντα" και την "άρχουσα τάξη". Η εκλογική ζημιά δεν θα περιοριζόταν εκεί, καθώς βρισκόταν σε κατάσταση αναβρασμού και το κεντρικό σημείο αναφοράς του Κινήματος, τα μικροαστικά στρώματα που συσπειρώνονταν γύρω από την οξύτατη αντικαραμανλική εκστρατεία της "Αυριανής" ακραίας έκφρασης του λαϊκιστικού χαρακτήρα του ΠΑΣΟΚ. Στρώματα, τα οποία ορίζονταν ως "δημοκρατικός λαός" [48].

Στις οργανώσεις του ΠΑΣΟΚ υπήρχε έντονη δυσαρέσκεια για τη διαφαινόμενη υποστήριξη στον ΠτΔ. Ενδεικτική ήταν η ανοιχτή επιστολή 27 μελών του ΠΑΣΟΚ Χαλκιδικής: "...το ΝΑΙ στον Καραμανλή θα αποτελέσει την ταφόπετρα για το Κίνημα, τη διάλυση της οργάνωσης και ήττα του στις εκλογές που έρχονται"[49]. Οι αντιδράσεις στην κορυφή ήταν λιγότερες. Δημοσιογραφικές εκτιμήσεις ανέφεραν ότι μόνο 10 μέλη της ΚΕ (σε σύνολο 140) θα αντιδρούσαν στην επανεκλογή Καραμανλή και περίπου 10 βουλευτές θα τον καταψήφισαν στη Βουλή[50]. Τα ανώτερα στελέχη του ΠΑΣΟΚ θα υποστήριζαν, τελικά, οποιαδήποτε εισήγηση του Α. Παπανδρέου. Η πλειοψηφία της ΚΕ, ενώ ήταν έτοιμη να αποδεχθεί την επανεκλογή Καραμανλή, στις 9 Μαρτίου, υποδέχθηκε με μεγάλο ενθουσιασμό την υποψηφιότητα Σαρτζετάκη[51].

Επομένως και τα δύο κεντρικά προβλήματα, δηλαδή η αδυναμία ενσωμάτωσης του ΠτΔ στην στρατηγική του ΠΑΣΟΚ και η διαφαινόμενη εκλογική συρρίκνωση, καθώς ήταν φανερό ότι τα εκλογικά κέρδη από τους εις αώτες της συγκατοίκησης Καραμανλή-Παπανδρέου θα ήταν πολύ μικρότερα από τις απώλειες που θα προκαλούσαν οι αντιδρώντες, οδήγησαν τον Παπανδρέου στην απόφαση να αναζητήσει εναλλακτική υποψηφιότητα για την Προεδρία.

Οι πολιτικοί χειρισμοί που ακολούθησαν σκόπευαν αφ' ενός να παραπλανήσουν τον ΠτΔ, ώστε να μη διαθέτει περιθώρια αντιδράσεων και αφ' ετέρου να εξαναγκαστεί η κομμουνιστική αριστερά να υποστηρίξει τις προτάσεις του ΠΑΣΟΚ.

Ο πρώτος στόχος επιτεύχθηκε με την παραπλάνηση όλων (ΠτΔ, κομμάτων, τύπου) ως προς τις προθέσεις του ΠΑΣΟΚ. Σύμφωνα με μαρτυρία δημοσιογράφου, το πρωθυπουργικό περιβάλλον διοχέτευε πληροφορίες στον τύπο ότι ο πρωθυπουργός θα υποστήριζε στην ΚΕ την υποψηφιότητα Καραμανλή[52]. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός φέρεται να υποσχέθηκε προσωπικά

στον ΠτΔ ότι θα υποστήριζε την επανεκλογή του, κατά τη συνάντησή τους στις 28 Φεβρουαρίου[53]. Αλλα σημεία δρούσαν επίσης παραπλανητικά:

Στις 3 Μαρτίου, η Διοικούσα Επιτροπή της ΕΔΑ, ενός μικρού κόμματος συνεργαζόμενου με το ΠΑΣΟΚ, αποφάσισε-με 41 ψήφους υπέρ, 26 κατά και 5 λευκά-να υποστηρίξει την επανεκλογή του Κ.Καραμανλή (με 1 ψήφο που διέθετε στη Βουλή). Θεμελίωσε την απόφασή της στη θετική πρακτική του Καραμανλή ως ΠτΔ και στους εσωτερικούς και διεθνείς συσχετισμούς[54]. Ταυτόχρονα, οι συχνές συνεδριάσεις του Εκτελεστικού Γραφείου του ΠΑΣΟΚ εμφανίζονταν να αποσκοπούν στην κάμψη των αντιδράσεων στο εσωτερικό του Κινήματος[55].

Έτσι, όταν στις 9 Μαρτίου ο πρωθυπουργός ανακοίνωσε την απόφασή του, οι πάντες αιφνιδιαστήκαν.

Ο ΠτΔ οδηγήθηκε στην παραίτηση, το ΚΚΕ στερήθηκε αυτόματα των ερεισμάτων κριτικής και το ΠΑΣΟΚ ανακτούσε τη συνοχή και μαχητικότητά του.

Η ευευγράμμιση της Αριστεράς υποβοηθήθηκε και από δύο άλλα στοιχεία το πρόσωπο του υποψηφίου ΠτΔ και την προτεινόμενη ταυτόχρονα αναθεώρηση του Συντάγματος, που αποσκοπούσε στον περιορισμό των προεδρικών εξουσιών.

Η επιλογή του Χρήστου Σαρτζετάκη, ανακριτή της υπόθεσης Λαμπράκη που δεν δίστασε να απαγγείλει κατηγορία εις βάρος ανώτατων αξιωματικών της Χωρ/κής, και στη συνέχεια διωγμένου από το δικαστικό σώμα, με συντακτική πράξη της δικτατορικής κυβέρνησης[56], είχε συμβολική σημασία για ευρύτατα στρώματα εκλογέων, τα οποία είχαν διαμορφώσει τις πολιτικές τους αντιλήψεις στις περιόδους του ανένδοτου αγώνα και της δικτατορίας σε "αντιδεξιά" βάση. Συμβόλιζε τη δικαίωση με την έξωση από την Προεδρία του ιστορικού

ηγέτη της δεξιάς και την ταυτόχρονη άνοδο σε αυτήν ενός εκπροσώπου των "δημοκρατικών" δυνάμεων[57].

Ταυτόχρονα, το ΠΑΣΟΚ πετύχαινε να μην πάρει η σιονεΐ συνεργασία του ΚΚΕ χαρακτήρα "λαϊκού μετώπου". Όπως διευκρινιζόταν, το ΠΑΣΟΚ απέβλεπε σε μιά υποψηφιότητα "που φαίνεται να ικανοποιεί και τις προδιαγραφές για τον ΠτΔ τόσο άλλων κοινοβουλευτικών δυνάμεων και προσωπικοτήτων όσο και -κυρίως- πολλών εξωκοινοβουλευτικών κινήσεων κομμάτων και προσωπικοτήτων του κεντρώου χώρου και της Αριστεράς. Εμείς δεν έχουμε καμιά πρόθεση και σε καμιά περίπτωση δεν προτείνουμε ένα λαϊκομετωπικό Πρόεδρο." [58]

Ο στόχος ήταν εμφανής: το ΠΑΣΟΚ επιχειρούσε να συγκροτήσει με άξο να το ίδιο ευρύτατο αντιδεξιό μέτωπο. Δεν σκόπευε μόνο στην Αριστερά, αλλά και στον κεντρώο ενδιάμεσο χώρο-όπου υπήρχαν θιασώτες της συγκατοίκησης και επιχειρούσε στρέφοντάς τους στο παρελθόν να αποτρέψει τη σύγκλισή τους με την ΝΔ. Με αυτόν τον τρόπο έμπαιναν οι βάσεις για την κυριαρχία του ΠΑΣΟΚ στο χώρο της Αριστεράς και τη διεξόδυσή του στον ενδιάμεσο με την ΝΔ, στρατηγική της οποίας η επιτυχία του έδωσε τη νέα εκλογική νίκη 3 μήνες αργότερα[59].

Το αποτέλεσμα ήταν εντυπωσιακό. Το ίδιο εντυπωσιακός ήταν και ο μάλλον απρογραμμάτιστος τρόπος με τον οποίο το ΠΑΣΟΚ κατέληξε σε μιά υποψηφιότητα της τελευταίας στιγμής.

Ήδη στις 24 Φεβρουαρίου είχε προταθεί προεδρική υποψηφιότητα στον Π.Κανελλόπουλο, από τον Άκη Τσοχατζόπουλο μέλος του ΕΓ του ΠΑΣΟΚ με την επίμονη προτροπή των Γ.Γεννηματά και Κ.Λαλιώτη, μελών επίσης του ΕΓ. Αυτή ασφαλώς δεν είχε τον αντιδεξιό χαρακτήρα της υποψηφιότητας Σαρτζετάκη. Ο Κανελλόπουλος είχε αποδεχθεί, σε αντίθεση με την ΝΔ, την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και ακολουθούσε αυτό που το ΠΑΣΟΚ θεωρούσε πολιτική "εθνικής συμφιλίωσης". Κατά τον

Παπανδρέου, υπήρχε και το συμβολικό στοιχείο: το ότι ο Κανελλόπουλος δεν σχημάτισε την πρώτη αντιδικτατορική κυβέρνηση, τον έκανε σύμβολο του αισθήματος της "μη δίκαιωσης" ευρύτατων στρωμάτων της Ελληνικής κοινωνίας. Πιθανότατα ενυπήρχε και η προσδοκία ότι θα αφαιρούνταν και δύο ψήφοι, τουλάχιστον, από την ΝΔ: του ίδιου του Κανελλόπουλου και του ανηψιού του Διονύση Λιβανού.

Ο Κανελλόπουλος, όμως, στον οποίο δεν τέθηκε θέμα συνταγματικής αναθεώρησης, δεν αποδέχθηκε—πιθανότατα λόγω της κατακραυγής που θα υφίστατο από την ΝΔ με τα ψηφοδέλτια της οποίας είχε εκλεγεί δύο φορές βουλευτής Επικρατείας (1977 και 1981). Δεσμεύτηκε, όμως, να μην αποκαλύψει την πρόταση που του έγινε [60].

Στη συνέχεια, το ΠΑΣΟΚ στράφηκε προς τον δικαστικό χώρο, αφού σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες, αποκλείστηκαν σε σύσκεψη του ΕΓ του ΠΑΣΟΚ οι υποψηφιότητες των δύο κεντρών πολιτικών, του Γ. Μαύρου και του Ι. Ζίγδη (27 Φεβρουαρίου). Με αυτήν την εξέλιξη, αναβαθμίστηκε ο ρόλος του Αγ. Κουτσόγιωργα, γιατί γνώριζε πρόσωπα και πράγματα στο δικαστικό χώρο. Αφού αποκλείστηκε και ο πρόεδρος του Αρείου Πάγου, λόγω της πρόσφατης δημόσιας διαμάχης του με τον πρόεδρο της ΝΔ, αποφασίστηκε να προταθεί υποψηφιότητα στον Θεμιστοκλή Κουρουσόπουλο, πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας και ταυτόχρονα να προχωρήσει η επεξεργασία πρότασης αναθεώρησης από τον νομικό σύμβουλο του πρωθυπουργού, καθηγητή Γ. Κασσιμάτη [61].

Η πρόταση στον πρόεδρο του ΣτΕ έγινε στις 7 Μαρτίου από τον Αγαμέμνονα Κουτσόγιωργα. Ενώ αρχικά δέχθηκε, τελικά στις 8 Μαρτίου υπαναχώρησε. Ακολούθησε η πρόταση προς τον τέως πρόεδρο του ΣτΕ Όθωνα Κυριακό, ο οποίος επίσης αρνήθηκε για να υποδειχθεί με την σειρά του από τον Αγ. Κουτσόγιωργα ο Χρήστος Σαρτζετάκης, ο οποίος και δέχτηκε [62].

Μεταγενέστερη πληροφορία ανέφερε ότι η πρόταση προς τον Θ.Κουρουσόπουλο υπάκουσε περισσότερο σε λογική "δικαστικής επετηρίδας" και ότι ο Χρ.Σαρτζετάκης ήταν η πρώτη επιλογή, καθώς επίσης ότι η παρέμβαση Κουτσόγιωργα περιοριζόταν σε ρόλο "αγγελιοφόρου". Η πρώτη εξήγηση δεν καλύπτει το γεγονός της πρότασης προς τον Θε.Κυριακό, που βρισκόταν ήδη εκτός υπηρεσίας, όπως επίσης την πιθανότητα αποδοχής της υποψηφιότητας από τον πρόεδρο του ΣτΕ. Το πιθανότερο είναι ότι το δημοσίευμα αυτό κάλυπτε την ανάγκη αποκατάστασης των σχέσεων Σαρτζετάκη-Παπανδρέου, οι οποίες τον Αύγουστο του 1988 βρισκόταν σε πολύ χαμηλό σημείο[63].

Με αυτόν τον μάλλον απρογραμμάτιστο τρόπο, το ΠΑΣΟΚ εξασφάλισε ένα σημαντικό στρατηγικό πλεονέκτημα.

Η νέα κατάσταση δεν έδινε περιθώρια ελιγμών στην Αριστερά. Το ΚΚΕ χαρακτήριζε ως τότε τον Καραμανλή "Εκπρόσωπο του κατεστημένου, αρχιτέκτονα ενός ελεγχόμενου δικομματικού συστήματος και θεμελιωτή του αυταρχικού συντάγματος"[64]. Τα κόμματα που θα τον υποστήριζαν κατηγορούνταν ότι "υπηρετούν τη δικομματική στρατηγική της ολιγαρχίας για την εδραίωση της σημερινής τάξης πραγμάτων"[65]. Σε μιά προσπάθεια να πιέσει το ΠΑΣΟΚ, δήλωνε ότι θα αναζητήσει υποψήφιο από τον "ευρύτερο δημοκρατικό χώρο"[66]. Τώρα αναγκαζόταν να υποστηρίξει άνευ όρων την πρόταση του ΠΑΣΟΚ. Αν και επεσήμανε ότι η απομάκρυνση του Καραμανλή δεν άνοιγε αυτόματα το δρόμο για την αλλαγή, δεν έθετε κανένα όρο για την υπερψήφιση του Σαρτζετάκη[67]. Κατανοούσε ότι, με τις πολιτικές συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί, θα ήταν ευάλωτο στις επιθέσεις του ΠΑΣΟΚ για στενά κομματική αντίληψη και προσπάθεια εκβιασμού.

Σε παρόμοια θέση βρισκόταν και το ΚΚΕ Εσωτερικού, αν και καθώς δεν

διέθετε κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, η στάση του δεν είχε πρακτική σημασία για την προεδρική εκλογή[68].

Η αντίδραση του ΠτΔ κλιμακώθηκε σε δύο φάσεις.

Η πρώτη ήταν να δηλώσει ότι δεν αποδεχόταν την υποψηφιότητά του που είχε προταθεί από την ΝΔ και, ταυτόχρονα, να γνωστοποιήσει ότι είχε κατά το παρελθόν διαβεβαιωθεί από τον πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ ότι θα προτεινόταν η επανεκλογή του[69]. Αποκάλυπτε, έτσι, την υπαναχώρηση του πρωθυπουργού, καταγράφοντας την δημόσια. Ο Παπανδρέου απέφυγε να απαντήσει, καθώς κατανοούσε ότι κάτι τέτοιο θα μετέφερε την προσοχή σε θέματα προσωπικής του αξιοπιστίας, αντί να την εστιάσει στο γεγονός της "ρήξης"[70].

Η δεύτερη φάση ακολούθησε στις 10 Μαρτίου, όταν ο Καραμανλής υπέβαλε την παραίτησή του σημειώνοντας ότι δεν μπορούσε να συμπράξει στις διαγραφόμενες εξελίξεις[71]. Όπως εξήγησε στο περιβάλλον του, θεωρούσε ότι οποιαδήποτε αντίδραση είτε με την χρήση των προεδρικών εξουσιών, είτε με τη μαζική κινητοποίηση οπαδών του θα αποτύχανε, αφού θα ερμηνευόταν ως στενά συνδεδεμένη με το προσωπικό του θέμα, χωρίς να αφορά κάποιο κρίσιμο πολιτικό ζήτημα σε σχέση με το οποίο θα ζητούσε τη νομιμοποίηση των αντιλήψεών του. Παράλληλα, εκτιμούσε ότι δεν έπρεπε να παραμείνει ΠτΔ συμπράττοντας με την κυβέρνηση Παπανδρέου, γιατί ήταν αντίθετος με την αναθεώρηση του Συντάγματος. Κατά την γνώμη του, αυτή αποσκοπούσε στην κάλυψη της έναντι του υποχώρησης και οδηγούσε σε "βαθεία αλλοίωση του δημοκρατικού μας πολιτεύματος. Γιατί θα επιτρέψει σε έναν αδίστακτο πρωθυπουργό να ασκεί δικτατορικά την εξουσία με κοινοβουλευτικό μανδύα." [72]

Η ΚΟ της ΝΔ, ήδη από τις 6 Μαρτίου, είχε προτείνει ομόφωνα (παρά τις πληροφορίες που έφεραν 4-5 βουλευτές να διαφωνούν) την επανεκλογή

του Καραμανλή[73]. Ο πρόεδρος της ΝΔ ανέφερε τρεις λόγους:

α) τη "συναίσθηματική προσήλωση", β) την "πολιτική συγγένεια" προς το πρόσωπο του ιδρυτή του κόμματος και γ) τη δυνατότητά του να εγγυάται τους κανόνες του πολιτικού παιχνιδιού.

Ζητούσε, όμως, να μην υπερεκτιμηθεί η διαφαινόμενη σύγκλιση με το ΠΑΣΟΚ στο θέμα της προεδρικής εκλογής. Οι διαφορές, κατ'αυτόν, παρέμεναν μεγάλες[74]. Επρόκειτο για διαφαινόμενη κρίση στρατηγικής, καθώς ήταν έκδηλη η ανησυχία ότι καταρρίπτονταν τα ερείσματα διαφοροποίησης από το ΠΑΣΟΚ.

Η κίνηση της 9ης Μαρτίου μετέβαλε το περιεχόμενο των ανησυχιών.

Ο πρόεδρος της ΝΔ εξέφραζε την αμφιβολία του για το αδιάβλητο των επερχόμενων εκλογών και έθετε σειρά ερωτημάτων σχετικά με την εξωτερική πολιτική, καθώς όπως διευκρίνιζε η παρουσία του Καραμανλή στην Προεδρία σήμαινε ότι δεν θα μεταβάλλονταν τα θεμέλιά της (συμμετοχή στην ΕΟΚ και στο ΝΑΤΟ, κ.ά.)[75].

Ανάλογοι προβληματισμοί συνείχαν και την κυβέρνηση των ΗΠΑ. Στο πλαίσιο των επιβαρυσμένων ελληνοαμερικανικών σχέσεων, ερωτήματα όπως α) Κατά πόσο η πτώση του Καραμανλή σήμαινε αντιδυτική και ειδικότερα αντιαμερικανική στροφή στην πολιτική πρακτική της κυβέρνησης Παπανδρέου και β) Ποιά θα ήταν η επιρροή των κομμουνιστών δεδομένου ότι η ψήφος τους ήταν αναγκαία για την εκλογή του υποψηφίου του ΠΑΣΟΚ, αποκτούσαν καίρια σημασία[76].

Σύμφωνα με στέλεχος του State Department, υπήρχαν στελέχη της κυβέρνησης Reagan που πρότειναν να αντιμετωπιστεί ο Παπανδρέου με σκληρά μέτρα, όπως η μείωση της ετήσιας στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα και ενδεχομένως η μεταφορά των στρατιωτικών βάσεων των ΗΠΑ σε άλλη συμμαχική χώρα.

Υπήρχαν, όμως, και παράγοντες, ανάμεσά τους και ο πρεσβευτής των ΗΠΑ

στην Αθήνα Monteagle Sterns (ο οποίος σύμφωνα με ελληνικές πηγές είχε ενημερωθεί από τον Παπανδρέου να μην υποστηρίξει την επανεκλογή Καραμανλή στις 19 Φεβρουαρίου[77]) και το Μικτό Επιτελείο των Αμερικανικών Ενόπλων Δυνάμεων, οι οποίοι συνιστούσαν αποφυγή δραστητικών μέτρων και τόνιζαν ότι, παρά την οξεία αντιαμερικανική ρητορική της, η κυβέρνηση Παπανδρέου είχε συνάψει μιά νέα συμφωνία για τις βάσεις και ήταν συνεργάσιμη σε μιά σειρά θεμάτων. Φαίνονταν να πιστεύουν ότι η κίνηση της 9ης Μαρτίου συνδεόταν αποκλειστικά με ελιγμούς στην Ελληνική πολιτική σκηνή[78].

Την ισχυρότερη δημόσια ένδειξη ανησυχίας αποτέλεσε η δήλωση του υπουργού Άμυνας Caspar Weinberger, στις 11 Μαρτίου:

"Είναι απαγορευτικό υπό την έννοια ότι τα τελευταία γεγονότα αποτέλεσαν μιά πρόσθετη ένδειξη της ευμετάβλητης φύσεως και των μεταβαλλομένων θέσεων που πολλές φορές έχει πάρει η σημερινή πολιτική ηγεσία. Ό,τι είχαμε καταλάβει εδώ ήταν ότι υπήρξε πλήρης υπόσχεση στον κ. Καραμανλή για άλλη μιά περίοδο προεδρίας. Και αυτό που έγινε, έγινε μάλλον ελάχιστα ευγενικά. Και απότομα. Από την άλλη πλευρά αν δούμε το γεγονός, δεν γνωρίζουμε τίποτε για το νέο υποψήφιο... Υποθέτουμε και ελπίζουμε ότι όπως μου έχει πει πολλές φορές ο ίδιος ο κ. Παπανδρέου, η Ελλάδα αναγνωρίζει πως το ΝΑΤΟ είναι ζωτικό για την άμυνα και την ασφάλεια της χώρας και ελπίζουμε ότι αυτό θα εξακολουθήσει να ισχύει... Είναι ζωτικό να διατηρηθεί η ανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ και είναι επίσης ζωτικό η Ελλάδα να παίξει ρόλο-κλειδί σ' αυτό"[79].

Τελικά, οι αμερικανικές ανησυχίες γρήγορα υποχώρησαν. Παρά την αθαγοήτευση της κυβέρνησης Reagan για τον παραμερισμό του Προέδρου Καραμανλή"[80], οι διαβεβαιώσεις των συνεργατών του Παπανδρέου ότι η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας δεν πρόκειται να μεταβληθεί (μιά

δημόσια διαβεβαίωση δόθηκε από τον κυβερνητικό εκπρόσωπο στις 12 Μαρτίου[81]), κατησυχάσαν αυτές τις ανησυχίες[82].

Τέλος, με μιά ακόμα κίνηση ο Παπανδρέου θέλησε να κατησυχάσει όσους ανησυχούσαν, θεωρώντας ενδεχόμενη την εγκαθίδρυση μονοκομματικού κράτους εκ μέρους του: στις 14 Μαρτίου, απέσυρε την πρόταση απλοποίησης της αναθεωρητικής διαδικασίας που προβλεπόταν από το άρθρο 110 του Συντάγματος, γιατί σύμφωνα με τον νομικό σύμβουλο Γ. Κασσιμάτη είχε γίνει "αντικείμενο συκοφαντικής κινδυνολογίας, στο εσωτερικό και το εξωτερικό, από όλες τις δυνάμεις της αντίδρασης" [83].

Από αυτό το σημείο, το ενδιαφέρον συγκεντρωνόταν στις ψηφοφορίες. Το ΠΑΣΟΚ επεδίωκε την πάση θυσία εκλογή του Χρήστου Σαρτζετάκη, ώστε να αποφύγει την συνταγματική υποχρεωτική διάλυση της Βουλής. Μιά τέτοια εξέλιξη θα ματαίωνε την συνταγματική αναθεώρηση και το κυριότερο: το ΠΑΣΟΚ θα χρεωνόταν την εμπλοκή γύρω από την προεδρική εκλογή με την υπαναχώρησή του έναντι του τέως ΠτΔ και θα εμφανιζόταν ως το "υπεύθυνο" για την "πολιτική κρίση". Αντίθετα, η εκλογή του υποψηφίου του θα δημιουργούσε νέα πολιτική κατάσταση, δυσμενή για την ΝΔ, η οποία ακόμα και σε περίπτωση εκλογικής της νίκης δεν θα μπορούσε να προωθήσει υποψήφιο της επιλογής της. Για τους ίδιους συνεπώς λόγους, η ΝΔ επεδίωξε να μην εκλεγεί ο υποψήφιος του ΠΑΣΟΚ.

Η 1η ψηφοφορία έγινε στις 17 Μαρτίου, και ο Χρ. Σαρτζετάκης πήρε 178 ψήφους, ενώ σύμφωνα με τους κυβερνητικούς υπολογισμούς έπρεπε να πάρει 180 (163 του ΠΑΣΟΚ, δεδομένου ότι δεν ψήφισαν ο Κ. Παπούλιας και ο ασκών χρέη ΠτΔ πρόεδρος της Βουλής Ι. Αλευράς, 13 του ΚΚΕ 2 των συνεργαζομένων με το ΠΑΣΟΚ Γ. Μαύρου και Μ. Γλέζου και των 2

από τους 5 διεγραμμένους του ΠΑΣΟΚ, των Γ. Πέτσου και Στ. Παναγούλη) βρέθηκαν 3 άκυρα (των υπολοίπων διεγραμμένων) και 3 λευκά (του Π. Κανελλόπουλου και 2 του ΠΑΣΟΚ που πιθανότατα διέρρησαν) [84].

Το αποτέλεσμα αυτό οδήγησε την ηγεσία του ΠΑΣΟΚ σε δύο κινήσεις που δημιούργησαν πολιτική ένταση πρωτοφανή για την Μεταπολιτευτική περίοδο : α) Στην χρήση, κατά την 2η ψηφοφορία, έγχρωμων ψηφοδελτίων για τον υποψήφιό του, με προφανέστατο στόχο τον έλεγχο της ψήφου της ΚΟ του ΠΑΣΟΚ και β) Στη συμμετοχή, στην 3η ψηφοφορία, του προέδρου της Βουλής, που ασκούσε χρέη ΠτΔ, παρά την αντίθετη γνώμη δότση δύο κορυφαίων συνταγματολόγων, του Αρ. Μάνεση και του Δ. Τσάτσου, οι οποίοι την θεωρούσαν αντισυνταγματική [85].

Την κυβερνητική άποψη επικύρωσε η Βουλή, στις 20 Μαρτίου, με τη συνδρομή και του ΚΚΕ. Η ΝΔ αντέδρασε καταγγέλοντας την πρώτη απόφαση ως παραβίαση της συνταγματικά κατοχυρωμένης μυστικότητας της ψηφοφορίας για την εκλογή ΠτΔ και για τη δεύτερη δηλώνοντας ότι στην περίπτωση που η ψήφος Αλευρά θα ήταν η καθοριστική για την εκλογή του Σαρτζετάκη δεν θα τον αναγνώριζε ως νόμιμο ΠτΔ [86].

Η δεύτερη ψηφοφορία, στις 23 Μαρτίου, πήρε μάλλον οπερετικό χαρακτήρα με την χρήση των εγχρωμών ψηφοδελτίων και την... αρπαγή της κάλπης από τον βουλευτή της ΝΔ Ελ. Καλογιάννη ως... αντίδραση στην παραβίαση της μυστικότητας της ψήφου (η κάλπη επανήλθε στη θέση της με την παρέμβαση του προέδρου της ΝΔ) [87].

Αυτή την φορά δεν υπήρξαν διαρροές, αφού ο Χρ. Σαρτζετάκης πήρε 181 ψήφους. Βρέθηκαν, δε, 1 λευκό και 3 άκυρα. Ο πρόεδρος της Βουλής απέφυγε να ψηφίσει [88]. Η ΝΔ απείχε και πάλι. Το ίδιο επρόκειτο να κάνει και στην 3η ψηφοφορία. Απέτρεπε, έτσι, την πιθανότητα διαρροών. Ο Δ. Λιβανός πρότεινε, στις 27 Μαρτίου, στον πρόεδρο της ΝΔ να συμμετάσχει το κόμμα στην ψηφοφορία, ώστε ο ίδιος και 2 ακόμα βουλευτές

της ΝΔ (που δεν κατονομάστηκαν) να ψηφίσουν υπέρ του Σαρτζετάκη, ώστε να μην εκλεγεί με 180 ψήφους και εμπλακεί η ΝΔ στον προεκλογικό αγώνα "με θέμα σχεδόν καθεστωτικό". Ο Μητσοτάκης, όμως, παρέμεινε αμετάπιστος [89].

Στην 3η ψηφοφορία, στις 29 Μαρτίου, οι δύο διαρροές επανεμφανίστηκαν, αυτή την φορά με άκυρα ψηφοδέλτια, ο Χρ. Σαρτζετάκης, όμως, έγινε δυνατό να εκλεγεί, χάρη στην ψήφο του Ι. Αλευρά με 180 ψήφους [90].

Τα τετελεσμένα γεγονότα λειτουργούσαν πλέον σε βάρος της ΝΔ, η οποία δεν αναγνώρισε τον νέο ΠτΔ, αλλά σήκωσε το βάρος των κατηγοριών ότι επιδιώκει πολιτειακή κρίση. Οι κατηγορίες εντάθηκαν όταν, στις 20 Μαΐου, στο αποκορύφωμα της προεκλογικής εκστρατείας, ο Κ. Μητσοτάκης δήλωσε ότι -σε περίπτωση νίκης της ΝΔ- ο ΠτΔ θα έπρεπε να παραιτηθεί, κάτι που προκάλεσε τη δημόσια αντίδραση του Χρ. Σαρτζετάκη [91].

Αν και δεν έχει μετρηθεί ποσοτικά, μπορεί βέβαια να υποθεθεί ότι η σχετική διαμάχη είχε επίπτωση εκλογική σε βάρος της ΝΔ. Ιδίως στον "ενδιάμεσο χώρο" του εκλογικού σώματος, για τους ψηφοφόρους του οποίου η απειλή "πολιτειακής κρίσης" ήταν ενδεχόμενο που θα έπρεπε να αποτραπεί.

Τελικά, αμέσως μετά την νέα εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ, στις 2 Ιουνίου η ΝΔ αναγνώρισε τον νέο ΠτΔ [92].

Τα κριτήρια επιλογής στη "Μεταπολιτευτική περίοδο":

Τα κριτήρια επιλογής των υποψηφίων για την Προεδρία της Δημοκρατίας από την πλειοψηφία στη "Μεταπολιτευτική περίοδο" φαίνεται να είναι τα ακόλουθα:

- 1) Το συμβολικό στοιχείο. Επικράτησε στην επιλογή υποψηφίου προσωρινού ΠτΔ, τόσο για τον Κανελλόπουλο όσο και για τον Στασινόπουλο που αποδέχθηκε τελικά την υποψηφιότητά του. Επιδίωξη ήταν να εκλεγεί πρόσωπο που θα είχε αντιστασιακή δραστηριότητα στη διάρκεια της δικτατορίας. Επικράτησε επίσης στην προεδρική εκλογή του 1985 με την επιλογή του Χρ. Σαρτζετάκη, ο οποίος ήταν συμβολικό πρόσωπο για την πολιτική κινητοποίηση της δεκαετίας του '60 εναντίον του "κράτους της δεξιάς" και του "παρακράτους". Η επιλογή του συμβόλιζε τη "δικαίωση των αγώνων" ευρυτάτων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας.
- 2) Το κριτήριο της ταύτισης. Επικράτησε στην προεδρική εκλογή του 1975. Δεν είχε μόνο χαρακτήρα ταύτισης πολιτικής του ΠτΔ με την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, αλλά και ταύτισης προσωπικής του ΠτΔ με τον πρωθυπουργό. Η βεβαιότητα της πολιτικής ταύτισης υπήρχε ασφαλώς και κατά την επιλογή του Χρ. Σαρτζετάκη, το 1985.
- 3) Το κριτήριο του αντιβάρου. Επικράτησε το 1980, όταν ο Καραμανλής εν όψει των βουλευτικών εκλογών του 1981 και της διαφαινόμενης ανόδου του ΠΑΣΟΚ, επέλεξε την Προεδρία, προκειμένου να λειτουργήσει ως αντίβαρο στην ριζοσπαστική πολιτική της διαφαινόμενης νέας πλειοψηφίας. Συνυπήρχε, ασφαλώς, και το στοιχείο της προσωπικής στρατηγικής, δηλαδή της αποφυγής μιάς αβέβαιης εκλογικής αναμέτρησης.
- 4) Το εκλογικό κριτήριο. Επικράτησε αναμφίβολα το 1985. Από την πλευρά της αντιπολίτευσης, συνηθέστερη τακτική ήταν η αποχή. Αφ' ενός, λόγω της αδυναμίας ανατροπής του κοινοβουλευτικού συσχετισμού δυνάμεων, αφ' ετέρου λόγω της πιθανότητας διαρροών. Μόνο το 1975, ο αρχηγός της ΕΚ-ΝΔ πρόβαλε την εναλλακτική υποψηφιότητα του Κανελλόπουλου, σε μιά εμφανή προσπάθεια να προκαλέσει

σει ρήγμα στην κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1]"Βραδυνή" και "Τα Νέα",9,10,11/12/1974
- [2]"Τα Νέα",10/12/1974
- [3]"Βραδυνή",11/12/1974
- [4]Οι δηλώσεις του στην"Βραδυνή",13/12/1974
- [5]Π.Κανελλόπουλου:"Η ζωή μου",σελ.200
- [6]Σύμφωνα με μία παραλλαγμένη εκδοχή που στηρίζεται σε αδημοσίευτα ακόμη κείμενά του,ο Καραμανλής δεν αρνήθηκε την εκλογή του Κανελλόπουλου ως οριστικού ΠτΔ,τη συνδύασε,όμως,σε την υποχρέωση παραίτησής του,όταν ο ίδιος θα αποφάσιζε να προωθηθεί στην Προεδρία. Δ.Μιχαήλ:"Τα απόκρυφα κείμενα του Π.Κανελλόπουλου" στο"Αντί",10/10/1986
- [7]"Βραδυνή",13/12/1974
- [8]C.Woodhouse:"Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών",σελ.101
- [9]"Τα Νέα",13/12/1974
- [10]Μ.Στασινόπουλου:"Οδοιπορία",σελ.270-271. Σύμφωνα με το προσκείμενο στον Καραμανλή φύλλο,ο πρωθυπουργός προτιμούσε μάλλον τον Κων/νο Τσάτσο, "Βραδυνή",17/12/1974. Το πιθανότερο είναι ότι ο Τσάτσος δεν προτιμήθηκε τότε λόγω της χρησιμότητάς του ως προέδρου της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής σύνταξης του νέου Συντάγματος.
- [11]Άρθρο 2 του Β Ψηφίσματος
- [12]"Επίσημα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής,συνεδρίαση της 18ης Δεκεμβρίου 1974",σελ.75-76

[13]στο ίδιο

[14]βλ.τα αποτελέσματα των εκλογών στο G.Mavrogordatos:"The Emerging Party System",στο R.Clogg:"Greece in the '80s",σελ.71

[15]"Επίσημα Πρακτικά...",σελ.77-78

[16]Τα αποτελέσματα της ψηφοφορίας και τα σχόλια για την απειθαρχία των βουλευτών της ΝΔ ,στη"Βραδυνή",19/12/1974

[17]Συνέντευξη Καραμανλή στο Γερμανικό Πρακτορείο Ειδήσεων,στο"Οι Λόγοι...",1975,σελ.260

[18]Μιά έμμεση επιβεβαίωση αποτελεί η δήλωση του στις 19 Απριλίου 1980:"...εθεώρησα καθήκον μου να παραμείνω στη μαχόμενη πολιτική για να εδραιώσω την ευπαθή ακόμα Δημοκρατία μας και να αντιμετωπίσω τα κρίσιμα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα που μας κληροδότησε η δικτατορία...", "Οι Λόγοι...",1979-1980 σελ.1184

[19]"Βραδυνή",14/6/1985

[20]"Βραδυνή",18/6/1975.Όπως δήλωσε ο Καραμανλής στον Στασινόπουλο,στην επιλογή του Τσάτσου βάρυνε πολύ η στενή φιλία τους όπως και η ελπίδα ότι η υποψηφιότητα αυτή θα περιόριζε τις διαρροές από την κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ προς άλλες κατευθύνσεις. Μ.Στασινόπουλου,όπ.παρ.,σελ.312

[21]"Τα Νέα",16 και 19/6/1975

[22]Συνέντευξη Τσάτσου στην"Ελευθεροτυπία",15/5/1980

[23]βλ."Τετράδια Ευθύνης "Έκφραση Τιμής στον Κων/νο Τσάτσο"

[24]"Τα Νέα",19,20/6/1975

[25]"Τα Νέα",19/6/1975

[26]"Βραδυνή",20/6/1975

[27]"Οι Λόγοι...",1979-1980,σελ.1382

[28]Γ.Ράλλη"Ωρες Ευθύνης",σελ.9

- [29] "Ελευθεροτυπία", 25/2/1980
- [30] "Οι Λόγοι...", 1979-1980, σελ. 1413
- [31] "Το Βήμα", 1/4/1980
- [32] πρβλ. Π. Παρασκευόπουλου: "Ο Καραμανλής στα χρόνια 1974-85", σελ. 296
- [33] "Το Βήμα", 22/4/1980
- [34] "Το Βήμα", 20/4/1980. Έδιναν έμφαση στην άρνηση του ΠΑΣΟΚ να υποστηριχθεί κοινή εναλλακτική υποψηφιότητα.
- [35] Κ. Σημίτη: "Η Οσμική Αντιπολίτευση". Για τις εξελίξεις στο κοινοτικό σύστημα, βλ. Γ. Μανρογορδатов, όπ. παρ., σελ. 78-79, όπου και τα αποτελέσματα των εκλογών του 1977, σελ. 71.
πρβλ. Π. Μπακογιάννη: "Ανατομία Ελληνικής Πολιτικής", σελ. 171-173
- [36] Μανρογορδатов, στο ίδιο. Ο Ι. Ζίγδης κατήγγειλε ότι η "διεύρυνση" ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την προεδρική εκλογή που θα γινόταν το 1980, "Το Βήμα", 12/5/1978. Στα πλαίσια της διεύρυνσης, προχώρησαν 5 βουλευτές της ΕΔΗΚ και οι δύο Νεοφιλελεύθεροι.
- [37] "Το Βήμα", 20/4/1980. Η άρνηση του ΚΟΔΗΣΟ προκάλεσε ανησυχία στους ηγετικούς κύκλους της ΝΔ, καθώς φάνηκε ότι προς στιγμήν κινδύνευε η υποψηφιότητα Καραμανλή. βλ. Γ. Ράλλη: "Πολιτικές Εκμυστηρεύσεις", σελ. 204-205
- [38] "Το Βήμα", 30/4/1980
- [39] Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, τις επαφές με την ΕΠ ανέλαβε ο Ευ. Αβέρωφ, εκφραστής της πολιτικής της "δεξιάς" στροφής της ΝΔ. Αντίστοιχα, με τους ανεξάρτητους κεντρώους ο Αθ. Κανελλόπουλος (πρωταγωνιστής της διεύρυνσης το 1978) και με τον Κ. Γόντικα ο Κ. Στεφανόπουλος. Επρόκειτο για καταμερισμό έργου που αποφασίστηκε σε συνεδρίαση της Κυβερνητικής Επιτροπής στις 22 Απριλίου και αποσκοπούσε σε αξιοποίηση των εσωκομμα

τικών διαφοροποιήσεων στο πλαίσιο του κομματικού συστήματος.

"Το Βήμα", 24/4/1980

[40] βλ. Μανρογορδатов, όπ. παρ., σελ. 82-84

[41] "Οι Λόγοι...", 1979-1980. σελ/1416-17

[42] Συμμετείχαν οι: Κ. Παπακωνσταντίνου-αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Γ. Ράλλης-υπουργός Εξωτερικών, Ευ. Αβέρωφ-Εθνικής Αμύνης, Κ. Μητσοτάκης-Συντονισμού, Αθ. Κανελλόπουλος-Οικονομικών, Ι. Μπούτος-Γεωργίας και Κ. Στεφανόπουλος-Προεδρίας Κυβερνήσεως. "Το Βήμα", 24/4/1980. Καθώς είχε δηλώσει στις 19 Απριλίου ότι μόνο αν γινόταν δεκτή η πρότασή του θα μπορούσε να ασκήσει με υπερκομματικό τρόπο τα καθήκοντά του, έδωσε έδαφος σε επικρίσεις για υπαναχώρηση, "Το Βήμα", 23/4/1980

[43] "Το Βήμα", 24/4/1980

[44] "Το Βήμα", 30/4/1980

[45] "Το Βήμα", 6/5/1980

[46] "Το Βήμα", 20/1/1985

[47] Μ. Δημητρίου: "Προεδρικά Παρασκήνια", στο "Βήμα", 26/1/1986 και

: "Η νύχτα των αποφάσεων. Πως και γιατί κατέληξε το

ΠΑΣΟΚ στη λύση Σαρτζετάκη", στο "Βήμα", 2/2/1986

[48] Στο φύλλο της 10ης Μαρτίου 1985 σημειωνόταν: "Από αύριο θα σκέφτεται (ο Καραμανλής) ότι σε αυτόν τον τόπο όλες οι ατιμίες που γίνονται, κάποτε πληρώνονται και δυστυχώς για τον τόπο το καθεστώς του είναι υπεύθυνο για ένα σωρό αελιότητες, ξυλοδαρμούς, φακελώματα, προκλήσεις και εθνικές μειοδοσίες". Το μήνυμα των επιστολών των αναγνωστών της συνοψιζόταν στην ακόλουθη έκκληση προς τον Παπανδρέου: "Μην ψηφίσεις Καραμανλή. Σου συγχωρούμε όλα τα λάθη που έκανες και θα σου δώσουμε πάνω από 50% στις επόμενες εκλογές".

Για τον λαϊκισμό βλ. Χρ. Λυριντζή: "Η έννοια και οι πρακτικές" στο συλλογικό τόμο: "Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80" σελ. 44-69 και C. Lyrantzis: "The power of populism: the Greek case", European Journal of Political Research, 667-686

[49] "Ελευθεροτυπία", 8/3/1985

[50] "Ελευθεροτυπία", 6/3/1985

[51] Για την εσωκομματική ηγεμονία του Παπανδρέου, βλ. Μ. Σπουρδαλάκη: "ΠΑΣΟΚ. Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκέντρωση εξουσίας"

[52] Π. Παρασκευόπουλου, όπ. παρ., σελ. 318-319

[53] "New York Times", 17/3/1985, "Καθημερινή", 9/3/1986

[54] Π. Παρασκευόπουλου, όπ. παρ., σελ. 320

[55] "Ελευθεροτυπία", 7/3/1985

[56] Γ. Κουκά: "Χρήστος Σαρτζετάκης. Ο άνθρωπος του χρέους". Σύμφωνα με μεταγενέστερες πληροφορίες, ο Σαρτζετάκης συμμετείχε ενεργά με ηγετικό ρόλο στο ΠΑΚ Εσωτερικού, "Αντί", 26/8/1988

[57] Βλ. σχετικά με την τομή αυτή δεξιάς-αντιδεξιάς τα αποτελέσματα έρευνας για τις εκλογές του 1985, Θ. Μπεχράκη-Ηλ. Νικολακόπουλου: "Κομματική επιλογή και αξιολόγηση των πολιτικών: Μιά κρίσιμη διάσταση του εκλογικού ανταγωνισμού", σε "Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών", ειδ. τ. 69 Α 1988, σελ. 82-122

[58] "Το Βήμα", 10/3/1985. Σύμφωνα με δημοσιογραφική πληροφορία για αυτό το λόγο αποκλείστηκε ως πιθανός υποψήφιος ο Ι. Ντεγιάννης πρόεδρος του δικαστηρίου που καταδίκασε τους πρωταίτιους του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου. Η υποψηφιότητά του μπορούσε να ερμηνευτεί ως λαϊκομετωπική, "Το Βήμα", 26/1/1986

[59] βλ. Μπεχράκη-Νικολακόπουλου, όπ. παρ., σελ. 109-110, όπου τα σταθεμισμένα μεγέθη της δύναμης των πολιτικών χώρων

[60]Μ. Δημητρίου: "Τα προεδρικά παρασκήνιο", στο "Βήμα", 26/1/1986

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Δ. Λιβανού, γνωστοποίησε στον Μητσοτάκη την πρόταση του ΠΑΣΟΚ στον Κανελλόπουλο. Ο τελευταίος, σύμφωνα πάντα με τον Λιβανό, αντέτεινε ότι ο θείος του δεν έπρεπε να δεχθεί για να μην επιστρέψει ο Καραμανλής στην ηγεσία της ΝΔ. Αντίθετα, ο Μητσοτάκης ισχυρίστηκε ότι ο Λιβανός του πρότεινε να υποστηρίξει η ΝΔ υποψηφιότητα του Π. Κανελλόπουλου και αυτό αποδόθηκε από τον ίδιο στην υπερβολική αδυναμία του βουλευτή της ΝΔ προς τον θείο του, στο ίδιο.

Ο Λιβανός ήθελε να αποδείξει, έτσι, ότι δεν υπήρξε αιφνιδιασμός εκ μέρους του ΠΑΣΟΚ, αφού ο πρόεδρος της ΝΔ γνώριζε τις εξελίξεις. Το αδύνατο σημείο της μαρτυρίας του βρίσκεται στο κίνητρο απόκρυψης που καταλογίζεται στον πρόεδρο της ΝΔ. Αν αυτός ανησυχούσε για ενδεχόμενο επάνοδο του τότε ΠτΔ στην ηγεσία της ΝΔ, τότε ασφαλώς ο Μητσοτάκης είχε κάθε λόγο να αποκαλύψει την πρόταση του ΠΑΣΟΚ στον Κανελλόπουλο.

[61]Τίτου Αθανασιάδη: "Ένας χρόνος πέρασε απ' τη μεγάλη απάτη", "Βραδυνή", 6/3/1986 και Μ. Δημητρίου, όπ. παρ., "Βήμα", 2/2/1986

[62]Μ. Δημητρίου, όπ. παρ., "Βήμα", 2/2/1986

[63]Γ. Σκαρβελάκη, "Αντί", 26/8/1988

[64]"Ελευθεροτυπία", 7/3/1985

[65]στο ίδιο

[66]στο ίδιο

[67]"Ελευθεροτυπία", 13/3/1985

[68]"Αυγή", 10/3/1985

[69]Η δήλωσή του, στο "Βήμα", 10/3/1985

[70]στο ίδιο

[71]η δήλωσή του στο "Βήμα", 12/3/1985

- [72]Τ.Λαμπρία:"Στη σκιά ενός μεγάλου",σελ.333 έπ
- [73]"Ελευθεροτυπία",6/3/1985
- [74]"Ελευθεροτυπία",7/3/1985
- [75]"Το Βήμα",12/3/1985
- [76]"New York Times",11/3/1985
- [77]"Μεσημβρινή",3/2/1986
- [78]"New York Times",11/3/1985
- [79]"Καθημερινή",12/3/1985.Από τη δήλωση προκύπτει,ότι το Πεντάγωνο δεν είχε λάβει γνώση της απόφασης του Παπανδρέου να μην υποστηρίξει την επανεκλογή του τότε ΠτΔ.
- [80]"Time",25/3/1985
- [81]"Ελευθεροτυπία",13/3/1985
- [82]"Time",25/3/1985
- [83]Αναφέρεται από τον Αρ.Μάνεση:"Η νομικοπολιτική σημασία της συνταγματικής ανασεώρησης",σελ.20,τ.13-14"Δίκαιο και Πολιτική". Η ανάγκη ανασεώρησης διαπιστώνεται με απόφαση πλειοψηφίας 3/5 του συνολικού αριθμού των βουλευτών με δύο ψηφοφορίες που απέχουν χρονικά μεταξύ τους τουλάχιστον ένα μήνα.Σε αυτήν ορίζονται οι προς ανασεώρηση διατάξεις.Κατόπιν,η νέα Βουλή μπορεί με απόλυτη πλειοψηφία να αποφασίσει οριστικά μόνο επ'αυτών των διατάξεων.Η προτεινόμενη τροποποίηση καταργούσε ακριβώς την ανάγκη εκλογής Αναθεωρητικής Βουλής,που θα αποφαινόταν οριστικά.Ο πρόεδρος της ΝΔ την παρομοίαζε με τις μεσοδεύσεις του Hitler,που οδήγησαν στην κατάλυση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, "Καθημερινή",12/3/1985. Επικρίθηκε έντονα από τον Αρ. Μάνεση,γιατί καταργούσε την παρέμβαση του εκλογικού σώματος, στο ίδιο,σελ.18-20
- [84]"Ελευθεροτυπία",18/3/1985

[85]"Το Βήμα", 12/3/1985

[86]"Το Βήμα", 21/3/1985

[87]"Το Βήμα", 24/3/1985

[88]στο ίδιο

[89]"Το Βήμα", 26/1/1986

[90]"Το Βήμα", 30/3/1985

[91]"Ελευθεροτυπία", 21, 22/5/1985

[92]Τα αποτελέσματα των εκλογών του 1985 στο Α.Παντελή: "Τα Ελληνικά εκλογικά αποτελέσματα και οι εκλογές (1926-1985) στον ηλεκτρονικό υπολογιστή", σελ. 404

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Η ΣΚΙΩΔΗΣ ΠΡΟΕΔΡΙΑ (Δεκέμβριος 1974-Μάιος 1980)

Α. Η προεδρία Στασινόπουλου (Δεκέμβριος 1974-Ιούνιος 1975)

Η προεδρική θητεία του Μιχαήλ Στασινόπουλου χαρακτηρίζεται από τη διακριτική παρουσία του στην πολιτική σκηνή και την ταύτισή του με την κυβερνητική πολιτική. Δεν χρειάστηκε να πάρει καμιά απόφαση μείζονος σημασίας και οι δημόσιες παρεμβάσεις του ήταν κυβερνητικής έμπνευσης. Στο πρώτο του διάγγελμα, στις 20 Δεκεμβρίου 1974, δήλωσε ότι με την εκλογή του "συμπληρώνεται μιά ακόμη ουσιαστική φάσις εις την εξέλιξιν της διαδικασίας προς την ολοκλήρωσιν της δημοκρατικής ομαλότητας". Η περικοπή αυτή υπήρχε κατ' υπόδειξη του Καραμανλή και έδινε ένα συμβολικό περιεχόμενο στην προσωρινή Προεδρία. Συμβόλιζε την εγκαθίδρυση ενός δημοκρατικού πολιτικού πλαισίου με ταχύτητα και σταθερότητα, κάτι που ήταν βασικό μέλημα της κυβέρνησης Καραμανλή[1].

Εκκαθάρισε την Προεδρία της Δημοκρατίας μόνο από όσους είχαν υπερβολικά εκτεθεί λόγω της φιλοδικτατορικής τους τοποθέτησης και, σύμφωνα με την πρωθυπουργική υπόδειξη, διόρισε έναν νέο διευθυντή της Προεδρίας. Ήταν εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής της αελολογισμένης κάθαρσης, που απομάκρυνε τους υπερβολικά εκτεθειμένους και διατηρούσε τη συνέχεια στον κρατικό μηχανισμό[2].

Υπεράσπιζε τις κυβερνητικές επιλογές χωρίς όμως να εκδηλώνεται και δημόσια. Όταν ο Παπανδρέου διαμαρτυρήθηκε στον προσωρινό ΠτΔ για την σπουδή της κυβέρνησης να ψηφίσει το νέο Σύνταγμα, ο Στασι

νόπουλος παρατήρησε ότι η ταχεία ψήφισή του ήταν προτιμότερη για να μην διατηρείται μιά τέτοια θεμελιώδης εκκρεμότητα[3]. Προκειμένου να μειώσει την εντύπωση που δημιουργούσε η αποχή των κομμάτων της αντιπολίτευσης, σημείωσε (όταν του παραδόθηκε το κείμενο του νέου Συντάγματος) ότι "όλοι ανεξαιρέτως οι πολιτικές δυνάμεις συνέβαλον εις το έργον της διαμορφώσεως...", και κατά τη διάρκεια της πανηγυρικής υπογραφής του ευχόταν "όπως η παρούσα ιστορική στιγμή αποτελέσει την αφετηρίαν, την σταθεράν αφετηρίαν ενός ευτυχούς μέλλοντος της πατρίδος μας".

Η έμφαση στη σταθερότητα της αφετηρίας ήταν μιά έμμεση απάντηση στην αποχή της αντιπολίτευσης και υπόμνηση ότι-παρά την αντίθεσή της-το νέο συνταγματικό πλαίσιο θα παρέμενε σταθερό[4].

Εν τούτοις, οι επισημάνσεις αυτές δεν προκάλεσαν την αντίδραση της αντιπολίτευσης, αφ' ενός λόγω της διακριτικότητάς τους και αφ' ετέρου λόγω της περιορισμένης ηθικής, αλλά και των περιορισμένων εξουσιών του προσωρινού ΠτΔ, στοιχεία που εξασθένιζαν την πολιτική του εμβέλεια. Γενικά, όπως ο ίδιος σημείωσε: "Η διαδρομή μου στην Προεδρία ήταν ήρεμη χωρίς έκτακτα γεγονότα ή διαταραχές"[5].

Β. Η προεδρία Τσάτσου (Ιούνιος 1975-Μάιος 1980)

Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος ως ΠτΔ είχε επιλογές ταυτόσημες με την κυβέρνηση. Πολύ περισσότερο, ήταν προσωπικά ταυτισμένος με τον πρόεδρό της και-παρ'όλο που προκλήθηκε από την αντιπολίτευση-δεν άσκησε τις προεδρικές εξουσίες.

Στις 30 Μαρτίου 1977, μετά από κυβερνητική υπόδειξη, συγκάλεσε το Συμβούλιο της Δημοκρατίας. Σε αυτήν την κίνηση, η αντιπολίτευση διείδε την πρόθεση του ΠτΔ και την κυβέρνηση να επιβεβαιώσουν την ύπαρξη του θεσμού που συνδεόταν άμεσα με τις επίμαχες προεδρικές

εξουσίες. Ο Γ. Μαύρος, μέλος του Συμβουλίου, ως αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης, αρνήθηκε την ενημέρωση από τον πρωθυπουργό για την εξωτερική πολιτική, γιατί δεν υπήρξε προηγούμενη συζήτηση στη Βουλή. Επέκρινε, δε, τη σύμβασή του ως μη αντιπροσωπευτική, λόγω της απουσίας των αρχηγών των άλλων κομμάτων. Σε αυτό συμφωνούσε και ο τ. πρωθυπουργός Στέφανος Στεφανόπουλος, μέλος του Συμβουλίου, όπως και οι Γ. Αθανασιάδης-Νόβας και Π. Κανελλόπουλος, μέλη ως τ. πρωθυπουργοί. Ο τελευταίος ζήτησε και την ανάκληση του διατάγματος που ρύθμιζε την λειτουργία του Συμβουλίου μετά την γνωμοδότηση του Συμβουλίου της Επικρατείας, που θεωρούσε αντισυνταγματική την ρύθμιση με διάταγμα και όχι με νόμο. Η γενική επίκριση και η γνωμοδότηση του ΣτΕ οδήγησαν στην μη σύγκληση του ΣτΔ άλλη φορά και στην ανάκληση του διατάγματος. Ήταν βέβαιο, άλλωστε, ότι η αξιωματική αντιπολίτευση δεν θα συμμετείχε πλέον [6].

Η αντιπολίτευση στη θέση του ΣτΔ επεδίωκε την καθειέρωση συσκέψεων αρχηγών των κομμάτων υπό την προεδρία του ΠτΔ. Αυτό ζήτησε, στις 7 Απριλίου 1978, ο Α. Παπανδρέου, με αφορμή την επανάληψη της στρατιωτικής βοήθειας από τις ΗΠΑ στην Τουρκία. Ζητούσε α) Να πληροφορηθούν οι αρχηγοί των κομμάτων από τον πρωθυπουργό τις εξελίξεις, β) Να εξηγήσει ο πρωθυπουργός την πολιτική του, γ) Να δεσμευτεί ο πρωθυπουργός στη χάραξη νέας πολιτικής, στην οποία θα είχε αποφασιστικό λόγο και η αντιπολίτευση.

Ο ΠτΔ, προφανώς με κυβερνητική υπόδειξη, απέρριψε την πρόταση, καθώς ούτε ο ίδιος ούτε ο πρωθυπουργός δέχονταν τη δέσμευση της κυβερνητικής πολιτικής [7].

Υπήρχαν, όμως, και άλλες περιπτώσεις, όπου η αντιπολίτευση προσπάθησε να στρέψει τον ΠτΔ εναντίον της κυβέρνησης. Στις 27 Ιουνίου 1977, ο Ι. Ζίγδης (εκτός Βουλής, τότε) ζήτησε από τον ΠτΔ να αναπέμψει

στη Βουλή το ψηφισμένο από την ΝΔ νομοσχέδιο ενισχυμένης αναλογικότητας. Ο ΠτΔ κύρωσε το νομοσχέδιο, στις 29 Ιουνίου, και η Προεδρία της Δημοκρατίας ανακοίνωσε ότι η επιστολή του Ζίγδη είχε φτάσει αφού ο ΠτΔ είχε κυρώσει το νόμο[8].

Το σοβαρότερο θέμα, όμως, ήταν αυτό της επίσπευσης των εκλογών το 1977. Ο Καραμανλής, στις 20 Σεπτεμβρίου, ζήτησε από τον ΠτΔ την επίσπευση των εκλογών, λόγω ύπαρξης εξαιρετικής σημασίας εθνικού θέματος, δηλαδή με βάση το άρθρο 41 παρ.2 του Συντάγματος. Εξηγούσε στον ΠτΔ ότι μέσα στο 1978 τρία θέματα έφταναν σε κρίσιμο σημείο: α) οι διαπραγματεύσεις για την ένταξη στην ΕΟΚ, β) το Κυπριακό και γ) οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ζητούσε να αποδεσμευτούν αυτά από την προεκλογική εκστρατεία και να τα χειριστεί με ανανεωμένη εντολή. Η αναφορά των θεμάτων δεν ήταν προσχηματική, όπως φάνηκε από τις εξελίξεις. Η διαπραγμάτευση με την ΕΟΚ ολοκληρώθηκε με συμφωνία στις 21 Δεκεμβρίου 1978, οι ΗΠΑ υπέβαλαν σχέδια λύσης του Κυπριακού στις 10 Νοεμβρίου 1978 και προηγήθηκε ελληνοτουρκική συνάντηση στην Ελβετία τον Μάρτιο. Ο Καραμανλής αντιλαμβανόταν ότι η αντιπολίτευση θα τον επέκρινε και θα καθιστούσε τα θέματα αυτά εκλογικά. Ήθελε, συνεπώς, να έχει ευχέρεια χειρισμών[9].

Ο ΠτΔ αποδέχθηκε το αίτημά του, στις 22 Σεπτεμβρίου. Και όχι μόνο αυτό, αλλά εκδήλωσε και τη συμφωνία του επί της ουσίας: "Συμμερίζομαι τις σκέψεις που διατυπώνετε και που στηρίζονται σε αντικειμενικές σταθεμίσεις...θα ήταν βαριά η ευθύνη όλων μας, αν αφήναμε να συμπέσουν οι εξελίξεις αυτές με την αναπόφευκτη αναταραχή και τους περισπασμούς μιάς παρατεταμένης εκλογικής περιόδου"[10].

Ο αρχηγός της Ένωσης Δημοκρατικού Κέντρου, ήθελε να αποφύγει τις πρόωρες εκλογές. Γνώριζε ότι όχι μόνο δεν μπορούσε να απειλήσει την ΝΔ, αλλά ότι κινδύνευε άμεσα και η ΕΔΗΚ από την ανοδική τάση

του ΠΑΣΟΚ.

Έτσι αντέδρασε έντονα όταν του ανακοινώθηκε από τον πρωθυπουργό, στις 19 Σεπτεμβρίου, η επίσπευση των εκλογών. Ο Μαύρος έθεσε θέμα ομαλής λειτουργίας του πολιτεύματος κατηγορώντας τον πρωθυπουργό ότι υποκαθιστά τον ΠτΔ. Ζήτησε από τον ΠτΔ να απορρίψει την κυβερνητική πρόταση και -στην αντίθεση περίπτωση- σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης [11]. Το αίτημά του απορρίφθηκε σιωπηρά από τον ΠτΔ.

Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ υποστήριξε ότι υπήρχε δυσαρμονία Βουλής και λαού. Δεν ισχυρίστηκε ότι παραβιάστηκε το Σύνταγμα, αλλά διευκρίνισε ότι: "Υπάρχει επίσης ένα πολιτικό κλίμα που έρχεται σε αντίθεση με το πνεύμα του Συντάγματος, όχι με το γράμμα. Γιατί ευρύτατα είχε δημιουργηθεί εντύπωση ότι ουσιαστικός ρυθμιστής του πολιτεύματος είναι ο πρωθυπουργός" [12].

Στην ουσία, και οι δύο αρχηγοί αναγνώριζαν στον ΠτΔ το δικαίωμα να αρνηθεί τη διάλυση αντιφάσκοντας έτσι -στην ουσία- με τη γενική αντίληψη που είχαν προβάλει για τον προεδρικό θεσμό το 1974-75.

Οι δημόσιες παρεμβάσεις του Κ. Τσάτσου, ήταν ευθυγραμμισμένες με την πολιτική της κυβέρνησης. Η προεδρία του συνέπεσε με την μετατόπιση του εκλογικού σώματος προς τα αριστερά και την εξασθένιση των μετριοπαθών κομμάτων που δεν μπόρεσαν να εκφράσουν το κύμα ριζοσπαστικοποίησης που ακολούθησε την κατάρρευση της δικτατορίας. Σε αυτό το κλίμα αμφισβήτησης, οι δημόσιες παρεμβάσεις του ΠτΔ είχαν το νόημα προβολής διαφορετικών αντιλήψεων.

Έτσι, στις 5 Ιουλίου 1975, αναφερόμενος στις Ελληνοαμερικανικές σχέσεις που περνούσαν κρίση μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, υπενθύμιζε την κοινή συμμαχική προσπάθεια στους δύο παγκόσμιους πολέμους για χάρη της "ελευθερίας και της δικαιοσύνης". Προσπαθούσε, έτσι, να δώσει την άισηση βάθους στους κοινούς δεσμούς στη βάση και

νών αξιών και να χαρακτηρίσει τις "δυσκολίες" προσωρινές[13].

Επανελλημένα υποστήριξε με έμφαση την αμφισβητούμενη πολιτική της κυβέρνησης για την ένταξη στην ΕΟΚ, με επιχειρηματολογία παρόμοια με αυτήν του Καραμανλή: "Δεν είναι νοητή σήμερα πιά οικονομική αλλά και κοινωνική ζωή μιάς χώρας σαν τη δική μας που να μην ενταχθεί σε ένα ευρύτερο οικονομικό και πολιτικό χώρο" (31 Δεκεμβρίου 1976)[14]. Τρία χρόνια αργότερα, όταν η ένταξη ήταν γεγονός, συνιστούσε αποταμίευση και επενδύσεις και περιορισμό της κατανάλωσης εξ' αιτίας της ένταξης αυτής[15].

Ακόμα περισσότερο, έδινε πολιτιστική διάσταση στην ένταξη:

"Ούτε η έκταση ούτε ο πλούτος ούτε γενικά η ποσότητα, ούτε το άμεσο παρόν αποτελούν αποκλειστικά κριτήρια για να εκτιμηθεί η αξία μιάς πολιτικής πράξεως και του έθνους που την επιτελεί. Υπάρχουν αναρίθμητα άλλα ποιοτικά κριτήρια που διαθέτουν πολύ σημαντική βαρύτητα". Είχε την άποψη ότι η Ελλάδα, ως χώρα μικρή και φτωχή σε φυσικούς πόρους, μπορούσε να διακριθεί χάρη στην κλασική της παιδεία, παρά να εξελιχθεί σε σημαντική οικονομική και πολιτική δύναμη [16].

Προσπάθησε, ακόμα, να αναζωογονήσει την εθνική ιδέα, ως απάντηση στο κλίμα κοινωνικής αναταραχής και μαζικών κινητοποιήσεων που κυριαρχούσε σε ευρύτατα στρώματα: "Πέρα από αντιθέσεις, πέρα από τον ελεύθερο, τίμιο και ζωηρό ανταγωνισμό, υπάρχει σε κάθε Πολιτεία, σε κάθε Δημοκρατία, ο μόνιμος χώρος της κοινής ομολογίας, εκεί που οικοδομούν όλοι μαζί τον κοινό τους ναό και επιτελούν την κοινή αποστολή του Έθνους ως ενιαίου υποκειμένου ιστορικής δημιουργικότητας. Καμμιά διαφορά δεν επιτρέπεται να θραύση αυτή τη βασική ενότητα. Κανένας σκοπός δεν επιτρέπεται να θεωρηθεί ανώτερος από την ενιαία ιστορική αποστολή του έθνους... Καμμιά άλλη κατάταξη, καμμιά άλλη

διάθρωση δεν επιτρέπεται να είναι ισχυρότερη από τη διάκριση των ανερώπων σε έθνη" (διάγγελμα 25ης Μαρτίου 1978) [17].

Τον απασχολούσε, τέλος, το πώς οι κοινωνικές διεκδικήσεις θα μπορούσαν να απορροφηθούν από το υπάρχον κοινωνικοπολιτικό καθεστώς:

"Η αντίδραση... όταν επιδιώκη την με νόμιμες... διαδικασίες διόρθωση της αδικίας, αποτελεί όχι μόνο δικαίωμα κάθε πολίτη, αλλά και τιμητικό χρέος του. Όταν όμως η αντίδραση χρησιμοποιεί αθέμιτους ελιγμούς... τότε η αντίσταση κατά της αδικίας αποτελεί μιά εξίσου μεγάλη αδικία. Διότι οδηγεί στην κατάλυση των δημοκρατικών διαδικασιών... Η ηθική όψη της δημοκρατίας είναι η μεσότητα, η αντίθεση στα άκρα, η σταδιακή εξέλιξη και όχι η επανάσταση..." (διάγγελμα 31 Δεκεμβρίου 1978) [18].

Ήταν στην ουσία μιά προσπάθεια να νομιμοποιηθεί το κοινωνικοπολιτικό καθεστώς σε ιδέες όπως η δημοκρατία και το έθνος, σε μιά βάση διαφορετική από αυτήν της μετεμφυλιακής περιόδου, όπου το κυρίαρχο στοιχείο της επίσημης κρατικής ιδεολογίας ήταν ο αντικομμουνισμός και ο κραυγαλέα κενός περιεχομένου εθνικισμός [19]. Τα στοιχεία της ιδεολογίας που απέρρευε από τις παρεμβάσεις του ΠτΔ δεν ήταν νέα. Νέος ήταν ο τρόπος θεμελίωσής τους και ο τόνος που τον συνόδευε, ενδεικτικός της νέας πολιτικής πραγματικότητας που προέκυψε από τη μεταπολίτευση του 1974.

Συμπέρασμα:

Ο Κ. Τσάτσος, αποχωρώντας στις 15 Μαΐου 1980, σημείωσε με έμφαση: "Δεν υπήρχε λόγος να προσφύγω στις προνομίες γιατί συμφωνούσε σε όλα, με σε όλα με τις κυβερνήσεις μου" [20]. Όπως παρατήρησε ο Γ. Παπαδημητρίου: "Τα προεδρικά στοιχεία του πολιτεύματος παρέμειναν επομένως σε πλήρη αδράνεια μιάς και η διάταξη των πολι-

τικών δυνάμεων στη λαϊκή αντιπροσωπεία (αντικειμενική συνιστώσα της πολιτικής συγκυρίας), σε συνδυασμό και με την πολιτική ιδιοσυγκρασία και οντότητα των προσώπων που κατέλαβαν και άσκησαν το λειτούργημα του ΠτΔ και του Πρωθυπουργού (υποκειμενική συνιστώσα της πολιτικής συγκυρίας) δεν κατέλειπαν διόλου περιθώρια για την ενεργοποίησή τους" [21].

Η σταθερή κοινοβουλευτική πλειοψηφία και η εκλογή ως ΠτΔ στενού φίλου και συνεργάτη εξασφάλισαν στον Κ.Καραμανλή τη δυνατότητα να κυριαρχήσει στην πολιτική σκηνή χωρίς περισπασμούς. Το μόνο που απέμεινε στον ΠτΔ ήταν να συμβουλευτεί τον πρωθυπουργό. Μπορούσε να τον επηρεάζει ως συνεργάτης του. Ήταν μιά κατάσταση που είχε περιγραφεί από τον Woodhouse, όταν αναφερόταν στο επιτελείο του Καραμανλή: "Σημαντικά ωστόσο στελέχη ήρθαν απ' την αντιπολίτευση, όπως ο Τσάτσος και ο Αβέρωφ. Με το Γεώργιο Ράλλη και τον Παπακωνσταντίνου που ήταν οι πιο ένεργοι υποστηρικτές του ευθύς εξ' αρχής, η ομάδα αυτή αποτέλεσε το βασικό του επιτελείο. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι ένα τέταρτο αιώνα αργότερα... όλοι τους ήταν ακόμα στο πλευρό του: Ο Τσάτσος ως ΠτΔ, ο Παπακωνσταντίνου ως αντιπρόεδρος της Κυβερνήσεως, ο Αβέρωφ ως υπουργός Αμύνης και ο Ράλλης ως υπουργός Εξωτερικών..." [22].

Η προεδρική αυτή πρακτική, όμως, ικανοποιούσε και την ανερχόμενη πολιτική δύναμη, το ΠΑΣΟΚ, αφού ο Καραμανλής διαδεχόταν τον Τσάτσο και ήταν πιθανός ο σχηματισμός κυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ, μετά τις εκλογές του 1981. Η πρακτική αυτή αποτελούσε ένα αποδεκτό πλαίσιο από τον Α. Παπανδρέου, κάτι που έσπευδε να γνωστοποιήσει, συγχάριζοντας τον Τσάτσο με την λήξη της ηπείρας του: "Δώσατε με την παρουσία σας στο ύπατο αξίωμα της χώρας, το πραγματικό νόημα του αξιώματός. Κι αυτό πράγματι είναι μιά ιστορική συμβολή" [23].

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Μ. Στασινόπουλου: "Οδοιπορία", σελ. 282
- [2] στο ίδιο, σελ. 283-284
- [3] στο ίδιο, σελ. 294
- [4] στο ίδιο, σελ. 304
- [5] στο ίδιο, σελ. 292
- [6] "Το Βήμα", 31/3/1977
- [7] "Το Βήμα", 8 και 12/4/1978
- [8] "Το Βήμα", 3/7/1977. Για το εκλογικό σύστημα του 1977, βλ. Αντ. Παντελή: "Ελληνικά εκλογικά συστήματα και εκλογές (1926-1985) στον ηλεκτρονικό υπολογιστή", σελ. 58-61
- [9] Για την Ελληνοτουρκική συνάντηση κορυφής και τις διαπραγματεύσεις με την ΕΟΚ, βλ. C. Woodhouse: "Καραμανλής ο Ανορθωτής της Ελληνικής Δημοκρατίας", σελ. 324-325 και 352-354. Για το αμερικανικής έμπνευσης σχέδιο λύσης του Κυπριακού του M. Nimetz, βλ. Β. Κουφουδάκη: "Η διεθνής διάσταση του Κυπριακού 1960-1986", σελ. 83 στο Δ. Κώνστα-Χρ. Τσαρδανίδη (επιμ.): "Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική", τ. Β.
- Το κείμενο της επιστολής Καραμανλή στο "Βήμα", 23/9/1977
- [10] Το κείμενο της επιστολής Τσάτσου, στο "Βήμα", 23/9/1977
- [11] Οι δηλώσεις του στο "Βήμα", 20/9/1977
- [12] στο ίδιο
- [13] Κ. Τσάτσου: "Ομιλίες", τ. Α, σελ. 13-15
- [14] στο ίδιο, σελ. 84
- [15] στο ίδιο, τ. Γ, σελ. 67

[16]Κ. Τσάτσου: "Πνευματικό καταπίστευμα", "Καθημερινή", 28/6/1987

[17]Κ. Τσάτσου: "Ομιλίες", τ. Β, σελ. 52

[18]στο ίδιο, τ. Γ, σελ. 37.

Για την πολιτική φιλοσοφία του Κ. Τσάτσου, βλ. Γ. Δασκαλάκη: "Πολιτεία της Ελευθερίας, σκέψεις για την πολιτική φιλοσοφία του Κ. Τσάτσου", "Τετράδια Ευθύνης" 16, σελ. 60-74

[19]Κ. Τσουκαλά: "Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου" στο Γ. Ιατρίδη (επιμ.): "Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950", σελ. 561-94

[20]Συνέντευξη Τσάτσου στον Α. Δάνο, "Ελευθεροτυπία", 15/5/1980

[21]Γ. Παπαδημητρίου: "Το πολίτευμα της Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας και η πεντάχρονη λειτουργία του (1975-1980)" στην "Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών", 1980, σελ. 751

[22]C. Woodhouse, όπ. παρ., σελ. 82

[23]Το κείμενο της επιστολής Παπανδρέου στο "Βήμα", 16/5/1980

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

Η ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ Ι. (Μάιος 1980-Οκτώβριος 1981)

Ο Γ. Μαύρος παρατηρούσε, αρκετά σχηματικά, στις 5 Μαΐου 1980, ότι "η μετακίνηση...του μέχρι σήμερα πρωθυπουργού στην Προεδρία της Δημοκρατίας σημαίνει ταυτόχρονα και μετακίνηση σοβαρού πολιτικού βάρους από τη Βουλή και την Κυβέρνηση στον Ανώτατο Άρχοντα". [1].

Το ερώτημα ήταν με ποιό τρόπο και για ποιό σκοπό θα χρησιμοποιούσε το αυξημένο βάρος του ο ΠτΔ.

Απαντώντας στην κοινοβουλευτική αντιπροσωπεία που του ανακοίνωσε την εκλογή του, στις 5 Μαΐου, ο νέος ΠτΔ έθεσε δύο στόχους: "Πρώτον, την στερέωση του δημοκρατικού μας πολιτεύματος και την ομαλή λειτουργία των θεσμών του. Και δεύτερον, την υπεράνω πολιτικών ανταγωνισμών διαφύλαξη και ενίσχυση της εθνικής μας ενότητας. Ενότητας, την οποία φιλοδοξώ να συμβολίζω ως Πρόεδρος όλων των Ελλήνων.

Ιδιαίτερη αποδίδω σημασία στην εμπέδωση ήρεμου πολιτικού βίου, που αποτελεί την προϋπόθεση για τη λειτουργία της Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Γιατί μόνο μ' αυτήν εξασφαλίζεται η ομαλή διαδοχή στην εξουσία και η πολιτική συνεργασία, όταν οι περιστάσεις την επιβάλλουν... Προσηλωμένος στο γενικό συμφέρον της χώρας, επιθυμώ να συνεργάζομαι αρμονικά με την εκάστοτε κυβέρνηση που η εκάστοτε αντιπροσωπεία θα αναδεικνύει" [2].

Όπως φαινόταν, πρωταρχικοί στόχοι ήταν η εγγύηση των βασικών παραμέτρων του κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος, η εξασφάλιση της σεμελιώ

δους συναίνεσης σε αυτό και όχι η επιβολή προεδρικής διακυβέρνησης.

Όπως εξηγούσε ο προκάτοχός του Κ. Τσάτσος: "...ούτε ο Πρόεδρος Τσάτσος διανοήθηκε ούτε πολύ περισσότερο ο Πρόεδρος Καραμανλής είναι δυνατόν να διανοηθεί να αμφισβητήσει το δικαίωμα του ελληνικού σοσιαλισμού να διεκδικήσει και να κατακτήσει την εξουσία. Φτάνει φυσικά να δεχτούν τα σοσιαλιστικά κόμματά μας τους κανόνες της πλουραλιστικής δημοκρατίας και κυρίως να αναλάβουν ανοιχτά την υποχρέωση να παραδώσουν ομαλά την εξουσία όταν, όχι ο Πρόεδρος όπως κι αν λέγεται αλλά ο ίδιος ο λαός που τα έφερε σε αυτήν κρίνει ότι ήλθε προσωρινά πάλι η στιγμή να παραδώσουν την σκυτάλη για τα επόμενα τέσσερα χρόνια. Χωρίς αυτή την αποδοχή και αυτή τη συμμόρφωση θα δημιουργηθούν καταστάσεις τρομερά επικίνδυνες. Οι προεδρικές προνομίες αποτελούν την ασφαλιστική δικλείδα του πολιτεύματος, το μέσον για την αποτροπή του χάους που ενδέχεται να ανακύψει από τις καταστάσεις αυτές" [3].

Ήταν έκδηλη στο κείμενο η ανησυχία κατά πόσο η ενδεχόμενη άνοδος του ΠΑΣΟΚ και του Α. Παπανδρέου θα σήμαινε δομική ανατροπή που θα απέκλειε και την προοπτική επανόδου της ΝΔ. Ήταν ανησυχία που εκφραζόταν από αρκετά ηγετικά στελέχη της ΝΔ με κορυφαίο τον Ευ. Αβέρωφ [4], ενώ και ο νέος πρωθυπουργός Γ. Ράλλης, παρ' όλο που δεν πίστευε στο ενδεχόμενο εγκαθίδρυσης μονοκομματικού κράτους του ΠΑΣΟΚ ανησυχούσε από τις προοπτικές διεξόδου στον κρατικό μηχανισμό [5]. Ο κεντρικός πυρήνας των ανησυχιών, όμως, ήταν ο ίδιος: θα επερχόταν ανατροπή των δομών ή εναλλαγή στο πλαίσιο του καθεστώτος:

Ο Κων/νος Τσάτσος έδινε σε αυτό το πλαίσιο την απάντηση για το ρόλο του νέου ΠτΔ: "Ο διχασμός αυτός (του μεσοπολέμου) λογικά θα έπρεπε να σβύσει, γιατί αντικαταστάθηκε σε μεγάλο βαθμό από μιάν ουσια

στική ιδεολογική αντίθεση μεταξύ μαρξιστών ή μαρξιζόντων στοιχείων και στοιχείων που αρνούνται το μαρξισμό*μιά ουσιαστική αντίθεση που συμπορεύεται με μιάν αντίστοιχη διάσταση και στην εξωτερική πολιτική...Μπρος σε αυτή τη διαφορά, ανακύπτει για τον Καραμανλή, από τη θέση του Προέδρου, το χρέος να την περιχαράξει στα μέτρα που ορίζουν το γράμμα και το πνεύμα του δημοκρατικού μας πολιτεύματος"[6].

Α.Ο ΠτΔ και οι κυβερνητικές λειτουργίες

Με εξαίρεση την εξωτερική πολιτική, ο ΠτΔ δεν είχε άμεση ανάμιξη στη διαμόρφωση και εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής. Περιοριζόταν στη διαρκή ενημέρωσή του και προχωρούσε στη διατύπωση συστάσεων. Παράδειγμα, η υπόθεση της κηδείας της πρώην βασίλισσας Φρειδερίκης στην Ελλάδα, τον Φεβρουάριο του 1981, όπου ο ΠτΔ ήταν αντίθετος, ανησυχώντας από τις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης, αλλά ο πρωθυπουργός προχώρησε στην παροχή της σχετικής άδειας στην πρώην βασιλική οικογένεια[7].

Διαφορετική ήταν η κατάσταση στην εξωτερική πολιτική.

Ο νέος ΠτΔ επέδειξε έντονη διπλωματική δραστηριότητα με την κυβερνητική κάλυψη. Ο πρωθυπουργός δήλωσε, στις 12 Μαΐου του 1980, ότι "και ο ΠτΔ, ο οποίος έχει τεράστια απήχηση στο εξωτερικό θα μπορούσε να αντιμετωπίσει ορισμένες επαφές του στο ανώτατο δυνατό επίπεδο"[8]. Η νέα αυτή πρακτική, διευκολυνόταν αναμφίβολα από την πολιτική ομοιογένεια ΠτΔ και κυβέρνησης. Ακόμα, αυτό που ο Γ. Ράλλης αποκαλούσε "τεράστια απήχηση στο εξωτερικό" ήταν πραγματικότητα και η κυβέρνηση επιθυμούσε να την αξιοποιήσει.

Ήδη στο τέλος Ιουνίου 1980, ο ΠτΔ επισκεπτόταν την Γαλλία και σύζητούσε θέματα αμυντικής συνεργασίας[9], ενώ το φαινόμενο του ίδιου

χρόνου επισκεπτόταν την Ρουμανία, την Βουλγαρία και την Γιουγκοσλαβία, σε μιά προσπάθεια προώθησης της διαβαλκανικής συνεργασίας[10]. Η δραστηριότητα αυτό δεν σήμαινε, πάντως, ότι ασκούσε προνομιακά την εξωτερική πολιτική. Ο πρωθυπουργός και ο υπουργός Εξωτερικών ασκούσαν κανονικά και σε αυτόν τον τομέα τις αρμοδιότητές τους και ανέλαβαν κρίσιμες διαπραγματεύσεις στα πλαίσια της ΕΟΚ (στις συνόδους κορυφής, στις οποίες συμμετείχε ο πρωθυπουργός και όχι ο ΠτΔ), του ΝΑΤΟ, των Ελληνοαμερικανικών και Ελληνοτουρκικών σχέσεων, κ.ά. [11].

Δεδομένου ότι η εξωτερική πολιτική ήταν θέμα διαφωνίας μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων, η ομαλή αυτή διευθέτηση ασφαλώς θα δοκιμαζόταν στην περίπτωση εναλλαγής κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών.

Β. Ο ρυθμιστικός ρόλος του ΠτΔ

Αν και στο 17μηνο της κυβέρνησης Ράλλη έγι-
νε μερικές φορές λόγος για τις ρυθμιστικές αρμοδιότητες του ΠτΔ, οι προοπτικές χρήσης τους δεν αποτέλεσαν τελικά θέμα αντιδικίας. Στις 15 Οκτωβρίου 1980, ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, έθεσε θέμα επίσπευσης των εκλογών λόγω δυσαρμονίας Βουλής και Λαού και κάλεσε τον ΠτΔ "να κάνει το καθήκον του" [12]. Το αίτημα απορρίφθηκε σιωπηρά και παρ'όλο που ο Παπανδρέου επανερχόταν σε αυτό, δεν το έθεσε ποτέ επίσημα υπ'όψη του ΠτΔ.

Σοβαρότερο ήταν το θέμα που προέκυψε γύρω από τη διάλυση, όταν οι συνταγματικές προθεσμίες έφταναν στο τέλος τους. Ο πρωθυπουργός για τεχνικούς λόγους, ζήτησε (με τη συμφωνία του Α. Παπανδρέου), στις 24 Αυγούστου, να επισπευσθούν οι εκλογές κατά δύο μήνες [13]. Σύμφωνα με το άρθρο 53 παρ.1 του Συντάγματος, η Βουλή έπρεπε να διαλυθεί στις 20 Νοεμβρίου 1981. Αν η διάλυση γινόταν νωρίτερα, θα χαρακ

τηριζόταν πρόωρη και, έτσι, η νέα Βουλή δεν θα μπορούσε να διαλυθεί πριν από την παρέλευση έτους (άρ. 41, παρ. 4 του Συντάγματος). Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να μην μπορεί ο ΠτΔ να προχωρήσει άμεσα σε διάλυση, στην περίπτωση που οι εκλογές δεν αναδείκνυαν μονοκομματική πλειοψηφία. Η προοπτική δεν ικανοποιούσε κανένα. Το ΠΑΣΟΚ, γιατί εκτιμούσε ότι, σε περίπτωση νέων εκλογών, θα κέρδιζε οπωσδήποτε την κοινοβουλευτική αυτοδυναμία, την ΝΔ, γιατί ήθελε να αποτρέψει συνεργασία ΠΑΣΟΚ-ΚΚΕ, ούτε βέβαια τον ΠτΔ που δεσμευόταν. Η φόρμουλα που βρέθηκε ήταν αφ' ενός να χαρακτηριστεί η προθεσμία ενδεικτική και όχι ανατρεπτική και αφ' ετέρου να χρησιμοποιηθεί το άρθρο 38 παρ. 1 του Συντάγματος. Δηλαδή, να υποβάλει ο πρωθυπουργός την παραίτησή του και να κληθεί στη συνέχεια ως μέλος της Βουλής να σχηματίσει κυβέρνηση και να προχωρήσει αμέσως σε εκλογές. Απαντώντας θετικά στον πρωθυπουργό, ο ΠτΔ τόνιζε δύο σημεία: 1) Ότι ανήκε στη διακριτική του ευχέρεια να διορίσει νέα κυβέρνηση, η οποία ή θα εμφανιζόταν στη Βουλή για να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης ή θα προχωρούσε σε εκλογές, 2) Ότι αποφάσισε να ακολουθήσει τη δεύτερη λύση και να διορίσει τον ίδιο πρωθυπουργό "τοσούτω μάλλον καθόσον εξακολουθείτε να έχετε τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της Βουλής" [14]. Η έμφαση στη διακριτική του ευχέρεια, στο πρώτο σημείο, είχε την έννοια ότι δεν δεσμευόταν για το μέλλον στην περίπτωση παραίτησης της κυβέρνησης να προχωρήσει αμέσως σε νέες εκλογές. Στο δεύτερο σημείο, η υπόμνηση ότι ο Γ. Ράλλης διέθετε την εμπιστοσύνη της Βουλής και γι' αυτό θα διοριζόταν πάλι πρωθυπουργός, μάλλον απέβλεπε στην αποθάρρυνση της αντιπολίτευσης από το να προβάλλει αίτημα διορισμού υπηρεσιακής κυβέρνησης. Προφανώς, δεν δεσμευόταν να κάνει το ίδιο και στο μέλλον, ειδικά στην περίπτωση όπου η παραίτηση του πρωθυπουργού θα ήταν αποτέλεσμα διαφωνίας με τον ΠτΔ.

Ο ΠτΔ είχε, ακόμα, αποφασιστικό ρόλο, σε συνεργασία με τον πρωθυπουργό, για τα πρόσωπα που ανέλαβαν υπηρεσιακοί υπουργοί, στα θεωρούμενα κρίσιμα για την εκλογική διαδικασία υπουργεία Δικαιοσύνης, Εσωτερικών, Δημ. Τάξης και το υφυπουργείο Τύπου[15].

Γ. Ο ΠτΔ και το κόμματα

1. Ο ΠτΔ και το κυβερνητικό κόμμα

Ο Γ. Μαυρογορδάτος παρατηρούσε το 1980, ότι: "Οσο βρίσκεται στην πολιτική ζωή, ο κ. Κων/νος Καραμανλής δεν θα πάψει να είναι ο ουσιαστικός αρχηγός της ΝΔ και η διαδικασία της διαδοχής του στην ηγεσία του κόμματος θα μείνει ουσιαστικά ανολοκλήρωτη και μετέωρη ανεξάρτητα από το τυπικό μέρος". Τρεις παράγοντες θεωρούνταν αποφασιστικοί: α) Ο χαρισματικός χαρακτήρας της ηγεσίας Καραμανλή, β) Η ανάγκη διαφύλαξης των βασικών σημείων της πολιτικής του, γ) Η στρατηγική σημασία της προεδρικής εξουσίας[16].

Ο χαρισματικός χαρακτήρας της ηγεσίας του, έδινε την ευχέρεια στον Καραμανλή να επιβάλει τις αντιλήψεις του στους οπαδούς του και του επέτρεψε να αναλάβει πρωτοβουλία που οδηγούσε στη δέσμευση των δύο υποψηφίων για τη διαδοχή του, τον Γ. Ράλλη και τον Ευ. Αβέρωφ, να μην προχωρήσουν σε διάσπαση της ΝΔ και να συμμετάσκει ο ηττημένος στην κυβέρνηση που θα σχημάτιζε ο νικητής[17]. Προηγουμένως, είχε υποδείξει στον Κων/νο Μητσοτάκη να μην θέσει υποψηφιότητα, όπως είχε εκδηλώσει σχετική επιθυμία, για να μην περιπλακεί περισσότερο η διαδικασία της διαδοχής[18].

Με δεδομένο ότι η δυνατότητα επιβολής του νέου πρωθυπουργού ήταν μειωμένη, ο ΠτΔ ήταν υποχρεωμένος να παρεμβαίνει κατευναστικά σε εσωκυβερνητικές και εσωκομματικές διαμάχες. Συνήθως ήταν οι κυβερνητικοί παράγοντες που ζητούσαν την παρέμβασή του. Όταν ο πρωθυ

πουργός, στο τέλος Μαρτίου του 1981, ενημέρωσε τον ΠτΔ για την κυβερνητική πρόθεση να τροποποιηθεί ο εκλογικός νόμος, ώστε τα κόμματα να προβάλλουν αυξημένο αριθμό υποψηφίων σε σχέση με τις έδρες, ο τελευταίος δήλωσε ότι ήταν αντίθετος με το μέτρο, γιατί θα υπήρχε αντίδραση τόσο της αντιπολίτευσης όσο και της μερίδας βουλευτών της ΝΔ. Πρόσθεσε ότι ήταν αντίθετοι και ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Κ. Παπακωνσταντίνου και ο Αβέρωφ[19].

Το μέτρο απέβλεπε στην απόκτηση εκ μέρους της ΝΔ ευχέρειας απορρόφησης στους συνδυασμούς της υποψηφίων προερχόμενων από την ΕΔΗΚ και την Εθνική Παράταξη[20]. Τον ΠτΔ ανησυχούσε τόσο η εσωκομματική αναταραχή στη ΝΔ, όσο και η αντίδραση της αντιπολίτευσης για την τροποποίηση του εκλογικού νόμου, λίγους μήνες πριν τις εκλογές για στενά κομματικά οφέλη. Οι αντιρρήσεις του κάμφθηκαν, όταν οι αντιδρώντες της ΚΟ της ΝΔ πείστηκαν να αποσύρουν τις δικές τους[21].

Άλλο παράδειγμα, είναι η περίπτωση του υπουργού Γεωργίας Αθ. Κανελλόπουλου, ο οποίος αντέδρασε στη μεταβολή της φορολογικής πολιτικής που είχε ακολουθήσει ως υπουργός Οικονομικών, αερογραφώντας Η επιτίμησή του από τον πρωθυπουργό, τον οδήγησε στην υποβολή παραίτησης, στις 22 Αυγούστου 1980. Ο Ράλλης ζήτησε τη γνώμη του ΠτΔ πριν αποφασίσει για την αποδοχή της. Ο ΠτΔ δεν θεωρούσε επαρκή λόγο απομάκρυνσης την αερογραφία του Κανελλόπουλου και θεωρούσε την επιτίμηση αρκετή. Ο πρωθυπουργός ακολούθησε την υπόδειξή του [22].

Όλα αυτά δεν σήμαιναν ότι ο ΠτΔ παρέμενε αρχηγός της ΝΔ. Σήμαιναν, όμως, ότι παρέμενε το κεντρικό σημείο αναφοράς για την ευρισκόμενη σε πτώση κοινοβουλευτική πλειοψηφία και αποτελούσε τον εγγυητή της ενότητάς της εν όψει της ανάγκης να διαφυλαχτούν οι βασικές γραμμές της πολιτικής του Καραμανλή που βρισκόταν σε αμφισβήτηση

και να υπάρχει ο μηχανισμός στήριξης των επιλογών του ΠτΔ, αυτό που ο Γ.Μαυρογορδάτος αποκαλούσε "πρωταρχική αν όχι μοναδική δομική εγγύηση για την μακροπρόθεσμη επιβίωσή της".

2.0 ΠτΔ και η αξιωματική αντιπολίτευση

Οι σχέσεις του ΠτΔ με το ΠΑΣΟΚ εξελίχθηκαν με σχετικά ομαλό τρόπο. Αμέσως μετά την προεδρική εκλογή, ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ αποκατέστησε την επαφή του με τον Κ.Καραμανλή και εγκατέλειψε με επιδέξιο τρόπο τις προσωπικές αιχμές, περιορίζοντας την κριτική του στην πολιτική ουσία. Αν και η Προεδρία παρέμενε επιφυλακτική, η νέα τακτική του Παπανδρέου, διευκόλυνε την κατάσταση στη διάρκεια της παρατεταμένης προεκλογικής του εκστρατείας που άρχισε το φθινόπωρο του 1980 [23].

Σταδιακά, η τακτική του μεταβαλλόταν και τους τελευταίους μήνες πριν από τις εκλογές αποσκοπούσε σε πιά φιλόδοξο στόχο: αυτόν της αξιοποίησης του ΠτΔ προς όφελος του ΠΑΣΟΚ. Έτσι, όταν, στις 24 Αυγούστου 1981, ο ΠτΔ στην απαντητική του επιστολή προς τον πρωθυπουργό προχωρούσε στις συνηθεισμένες του παραινήσεις για την ανάγκη ήπιου πολιτικού κλίματος, ο Παπανδρέου έσπευδε να δηλώσει ότι: "Αισθάνομαι όμως χρέος να επικροτήσω τη σύστασή του προς τις πολιτικές δυνάμεις του τόπου, να δώσουν την εκλογική μάχη με σεβασμό τόσο προς τον κυρίαρχο λαό όσο και προς το δημοκρατικό πολίτευμα, με σεβασμό δηλαδή προς το δημοκρατικό ήθος" [24]. Έδινε, έτσι, την εντύπωση εναρμόνισης με τον ΠτΔ και εξουδετέρωνε ενδεχόμενη προσπάθεια των αντιπάλων του να του καταλογίσουν συμπεριφορά αντίθετη με τις παραινήσεις του ΠτΔ. Αν και με αυτόν τον τρόπο κάλυπτε μιά πρακτική την οποία επέκρινε, πετύχαινε να την αξιοποιεί προς όφελός του. Με παρόμοια λογική κινήθηκε και στο αμέσως επόμενο διάστημα. Όταν

ο πρόεδρος της ΝΔ δήλωσε, στις 26 Σεπτεμβρίου, ότι ο Ελληνικός λαός έκανε λάθος καταψηφίζοντας τον Καραμανλή στις εκλογές του 1963, ο Παπανδρέου δεν υπερασπίστηκε τόσο την τότε λαϊκή ετυμηγορία, οπότε θα ήταν εκτεθειμένος έναντι του ΠτΔ, όσο επέκρινε τον Ράλλη για την ανάμιξη του ονόματος του Καραμανλή στον προεκλογικό αγώνα. Ο Ράλλης, από την πλευρά του, ήταν προβληματισμένος από τα υπονοούμενα του αντιπολιτευόμενου τύπου, ότι ο ΠτΔ επιθυμούσε την εκλογική νίκη του Παπανδρέου και η υπόμνηση αυτή είχε στόχο να υπερκαλύψει αυτήν την φημολογία [25].

Γενικά, ο Παπανδρέου ήταν ικανοποιημένος, γιατί ο ΠτΔ δεν αναμίχθηκε στον προεκλογικό αγώνα και μπορούσε να απευθυνθεί άνετα σε μετριοπαθείς ψηφοφόρους, οι οποίοι ενδεχομένως να απομακρύνονταν από το κόμμα του αν είχε δημιουργηθεί ένταση στις σχέσεις του με τον Καραμανλή. Είναι πιθανό, εξ' άλλου, η παρουσία του Καραμανλή στην Προεδρία να διευκόλυνε ψηφοφόρους αυτής της κατηγορίας να ψηφίσουν το ΠΑΣΟΚ με την "εξασφάλιση" ότι ο ΠτΔ θα άμβλυνε τα πιο ριζοσπαστικά σημεία της πολιτικής του.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] "Το Βήμα", 6/5/1980

[2] "Οι Λόγοι του Κ. Καραμανλή, 1979-1980", σελ. 1423-1424

[3] Συνέντευξη Τσάτσου στον Λ. Δάνο, στην "Ελευθεροτυπία", 15/5/1980

[4] βλ. άρθρο του Αβέρωφ: "Ελληνες φυλαχθείτε", στην "Ακρόπολη", 31/8/1980

[5] Γ. Ράλλης: "Ώρες Ευθύνης", σελ. 70-72

[6] Κ. Τσάτσου: "Ο Άγνωστος Καραμανλής", σελ. 161

[7] Γ. Ράλλης, όπ. παρ., σελ. 154-155

- [8] "Ελευθεροτυπία", 13/5/1980
- [9] "Ταχυδρόμος", 3/7/1980
- [10] Κ. Σβαλόπουλου: "Η Ελληνική πολιτική στα Βαλκάνια 1974-1981",
σελ. 96
- [11] Γ. Ράλλη, όπ. παρ., σελ. 223-227 και 232-233
- [12] "Ταχυδρόμος", 23/10/1980
- [13] Η επιστολή Ράλλη προς τον ΠτΔ, στο "Βήμα", 25/9/1981
- [14] Η απαντητική επιστολή Καραμανλή προς τον πρωθυπουργό, στο ίδιο
- [15] Γ. Ράλλη, όπ. παρ., σελ. 11-12
- [16] Γ. Μαυρογορδάτου: "Η οφθαλμαπάτη της διαδοχής", στο "Βήμα", 20/4/
1980
- [17] Γ. Ράλλη, όπ. παρ., σελ. 11-12
- [18] βλ. αποσπάσματα της συνέντευξης Μητσοτάκη στην Μ. Ρεζάν, "Ελευθε
ροτυπία", 3/9/1984
- [19] Γ. Ράλλη, όπ. παρ., σελ. 182-183
- [20] στο ίδιο
- [21] στο ίδιο, σελ. 202-203
- [22] στο ίδιο, σελ. 67-68
- [23] "Ταχυδρόμος", 23/10/1980
- [24] "Το Βήμα", 25/9/1981
- [25] Γ. Ράλλη, όπ. παρ., σελ. 291

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε

Η ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ ΙΙ (Οκτώβριος 1981- Μάρτιος 1985)

Οι εκλογές του Οκτωβρίου 1981 έδωσαν στο ΠΑΣΟΚ ευρεία πλειοψηφία σε ψήφους και έδρες (48% και 172 έδρες) [1]. Ο Παπανδρέου εξασφάλισε την νίκη με ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα που προέβλεπε μεταβολές στην εξωτερική πολιτική και την οικονομία. Βρισκόταν στον αντίποδα της πολιτικής της έως τότε πλειοψηφίας και του ΠτΔ, με τον οποίο καλείτο να συνυπάρξει [2].

Αναμφίβολα, η προσπάθεια της νέας κυβέρνησης να το εφαρμόσει θα την έφερνε σε ρήξη με τον αρχηγό του κράτους. Ο νέος πρωθυπουργός έχοντας συνείδηση των δυσκολιών έσπευσε το ίδιο βράδυ της νίκης του να διαβεβαιώσει τον ΠτΔ ότι: "θα υπάρξει στενή συνεργασία μεταξύ της κυβερνήσεως του ΠΑΣΟΚ και της Προεδρίας της Δημοκρατίας". [3].

Το κεφάλαιο αυτό αποβλέπει κυρίως στη μελέτη των επιδράσεων της Προεδρίας στην κυβερνητική πολιτική, τις ειδικότερες "περιοχές" στις οποίες εκδηλώθηκε και το πολιτικό πλαίσιο που τις επέτρεψε.

Α. Ο ΠτΔ στην εξωτερική πολιτική

Σε όλα τα καίρια θέματα εξωτερικής πολιτικής το ΠΑΣΟΚ είχε υιοθετήσει διαμετρικά αντίθετες προσεγγίσεις από την πολιτική που είχε ακολουθηθεί μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο. Διακήρυσσε την ανάγκη αποχώρησης των αμερικανικών δυνάμεων από

την Ελλάδα, είχε αντιδράσει στην επανένταξη στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, όπως και στην κορυφαία επιλογή της εξωτερικής πολιτικής του Καραμανλή, την ένταξη στην ΕΟΚ. Είχε ζητήσει να διενεργηθεί δημοψήφισμα για να επιλέξουν οι Έλληνες μεταξύ της πλήρους ένταξης ή μιάς ειδικής σχέσης[4].

Υπήρχαν και άλλες διαφορές. Ο ΠτΔ ήταν υπέρ μιάς πολιτικής διαλόγου με την Τουρκία, σε αντίθεση με τον Παπανδρέου ο οποίος τον απέκλειε για όσο καιρό η Άγκυρα θα είχε αξιώσεις στο Αιγαίο και δεν θα απέσυρε τα στρατεύματά της από την Κύπρο[5].

Ο ΠτΔ επεσήμανε, σύμφωνα με συνήθως καλά πληροφορημένη πηγή, ότι τυχόν εμμονή του νέου πρωθυπουργού στις προεκλογικές θέσεις θα οδηγούσε σε ρήξη[6]. Η προοπτική αυτή, σε συνδυασμό με ισχυρότατους εξωτερικούς παράγοντες αλλά και άλλους εσωτερικούς, υποχρέωνε την κυβέρνηση σταδιακά σε προσαρμογές.

Ηδη στις 26 Οκτωβρίου, ο Α. Παπανδρέου δήλωσε ότι η προκήρυξη δημοψηφίσματος ήταν αποκλειστική αρμοδιότητα του ΠτΔ. Διευκρίνισε ότι αν ο ΠτΔ απέρριπτε σχετικό αίτημά του θα ήταν "εντός των συνταγματικών του δικαιωμάτων"[7]. Αυτό σήμαινε ότι δεν επρόκειτο να χρησιμοποιήσει την ευρεία αντικοινοτική πλειοψηφία της Βουλής (ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ είχαν 185 έδρες), ερχόμενος έτσι σε ρήξη με την Προεδρία. Η κυβέρνηση έδωσε έμφαση στην προβολή ειδικών ελληνικών αιτημάτων στην ΕΟΚ, μέσω ενός μνημονίου, το οποίο μάλλον υπερβολικά αποτελούσε, κατά την κυβέρνηση, "αίτηση επαναδιαπραγμάτευσης της συνολικής σχέσης με την Κοινότητα"[8].

Παρ' ότι το θέμα έκλεισε τόσο ανώδυνα, η προσπάθεια της κυβέρνησης να επιρρίπτει στον ΠτΔ την ευθύνη της παραμονής στην ΕΟΚ για να καλυφθεί έναντι μερίδας ψηφοφόρων και στελεχών του ΠΑΣΟΚ, οδήγησε σε δημόσια αντιδικία των δύο παραγόντων. Ο υπουργός Προεδρίας της

Κυβέρνησης Αγ.Κουτσόγιωργας,μιλώντας στις 18 Ιουνίου 1983 σε κομματική συγκέντρωση στην Πάτρα,δήλωσε ότι:"Όλες οι κυβερνήσεις της δεξιάς θα δώσουν λόγο των πράξεών τους για όλες τις συμφωνίες που με δουλοπρέπεια και εθνική υποτέλεια υπέγραψαν τόσο για τις αμερικανικές βάσεις όσο και για την ΕΟΚ...Μας κατηγορούν γιατί δεν βγαίνουμε από την ΕΟΚ.Είναι θέμα του ΠτΔ να κάνει δημοψήφισμα..." [9].Καθώς η αποστροφή αυτή του λόγου στρεφόταν ευθέως κατά του ΠτΔ,ο πρωθυπουργός υποχρεώθηκε να δηλώσει ότι:"η ανάμιξη του ονόματος του άλλοτε πρωθυπουργού και σημερινού ΠτΔ και ο κριτικός σχολιασμός του έργου του δεν απηχούν την κυβερνητική γραμμή"[10]. Προφανώς η δήλωση δεν ικανοποίησε τον ΠτΔ,ο οποίος απάντησε δημόσια,στις 29 Ιουνίου,στις Σέρρες.Αρχικά σημείωσε ότι κάνει χρήση του δικαιώματος της άμυνας,δικαιώματος που δεν εννοούσε να στερηθεί λόγω της ιδιότητάς του.Στη συνέχεια,οριοθέτησε την εξωτερική πολιτική της χώρας,διευκρινίζοντας ότι ως πρωθυπουργός είχε θέσει το θέμα των βάσεων,όχι από εχερότητα προς την Αμερική,αλλά για να εκσυγχρονίσει το καθεστώς και να το θέσει υπό έλεγχο και επεδίωξε την ένταξη στην ΕΟΚ για να κάνει την Ελλάδα ισότιμη με τις χώρες που άλλοτε την κηδεμόνευαν.Πρόσθεσε ότι η ένταξη ήταν επιδίωξη ελληνική και όχι προϊόν καταναγκασμού[11].

Η κυβέρνηση εξέφρασε τη δυσαρέσκειά της,αρνούμενη να απαντήσει σε ερωτήματα κατά πόσο ο ΠτΔ υπερέβη τις συνταγματικές του αρμοδιότητες[12].Φιλοκυβερνητική εφημερίδα,όμως,επεσήμανε ότι:"τα ερωτήματα προκλήθηκαν από το πως είναι δυνατό,ο πολιτικά ουδέτερος αρχηγός του κράτους να μπορεί να αναφέρει και να αξιολογεί πολιτικές θέσεις σε κρίσιμα θέματα,των οποίων η λύση αυτή τη στιγμή εκκρεμεί"[13].Έτσι,η κυβέρνηση έδειχνε να θεωρεί τις παρεμβάσεις του είδους αυτού αντισυνταγματικές,ενώ ο ΠτΔ διαδήλωνε πανηγυρικά ότι

θεωρούσε δικαίωμά του να παρεμβαίνει δημόσια για να διαγράψει το πλαίσιο μέσα στο οποίο η κυβέρνηση μπορούσε να κινήσει. Ήταν ακόμα σαφές ότι η ριζοσπαστική ρητορική του ΠΑΣΟΚ, που τώρα πιά αποσκοπούσε στην κάλυψη των υπαναχωρήσεων από τις προεκλογικές του θέσεις, μπορούσε να προκαλέσει τριβές στις σχέσεις ΠτΔ-κυβέρνησης.

Παράλληλα, ο ΠτΔ διατήρησε τη διπλωματική του δραστηριότητα. Πρόβαλλε την ιδιότητα της Ελλάδας ως μέλους της ΕΟΚ, πρόθεμος να συμβάλει στην ευρωπαϊκή ενοποίηση, θέμα που έθετε με έμφαση κατά τις επισκέψεις του στο Βέλγιο (Δεκέμβριος 1981) [14], στη Γαλλία και τη Δυτική Γερμανία (Νοέμβριος 1982) [15] αλλά και με την ομιλία του στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Σεπτέμβριος 1983) [16].

Οι θέσεις αυτές διαφοροποιούνταν από τις κυβερνητικές, που ήταν σαφώς εθνικοκεντρικότερες, και η διαφοροποίηση αυτή εκφραζόταν σε κυβερνητικό επίπεδο. Με δεδομένο ότι η κυβέρνηση δεν επεδίωξε τελικά τη ρήξη με την ΕΟΚ αλλά κάποιες μεταβολές στο καθεστώς συμμετοχής υπήρχε μιά κοινή βάση για αυτή τη "διπλή εκπροσώπηση" της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό χώρο. Σε αρκετές περιπτώσεις, η έντονη προεδρική παρουσία ήταν επιθυμητή από την κυβέρνηση, γιατί καθεσύχαζε τους εταίρους από τις ανησυχίες που προκαλούσε η αμφισημία της πολιτικής της και οι έντονες διαφοροποιήσεις της στο πλαίσιο της Πολιτικής Συνεργασίας [17], απότοκες και της ανάγκης να υπάρχουν ορατές για τους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ τομές σε σχέση με την πολιτική των προηγούμενων κυβερνήσεων. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να εξηγηθεί και η δήλωση του ΠτΔ, την 1η Ιουλίου 1983, ημέρα ανάληψης από την Ελλάδα της εξαμηνιαίας Προεδρίας της ΕΟΚ, η οποία ευθέως απαντούσε σε ανησυχίες κοινωνικών κύκλων για την ελληνική πολιτική στο διάστημα αυτό [18].

Το ίδιο, περίπου, πλαίσιο διαμορφώθηκε και στις σχέσεις της Ελλάδας

με τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ. Παρά τις παλαιότερες θέσεις για την απομάκρυνση των βάσεων, ο Παπανδρέου δήλωσε (ήδη στις 29 Οκτωβρίου 1981) ότι θα προχωρούσε σε διαπραγματεύσεις για μία νέα συμφωνία, η οποία θα είχε περιορισμένη διάρκεια και θα προέβλεπε μία ημερομηνία απομάκρυνσης [19]. Η έμφαση στο τελευταίο προοριζόταν κυρίως για τους αντιαμερικανούς ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ που δεν έβλεπαν θετικά μία νέα συμφωνία. Η αμφισημία ήταν έντονη. Ο ΠτΔ ήταν μάλλον ικανοποιημένος από την εξέλιξη της κυβερνητικής πολιτικής στο θέμα και όταν η κυβέρνηση των ΗΠΑ (κατά την εξέλιξη των διαπραγματεύσεων, προκειμένου να πιέσει την αντίστοιχη ελληνική) εισηγήθηκε στο Κογκρέσο τη ριζική ανατροπή της σχέσης 7 προς 10 στην ετήσια βοήθεια προς την Ελλάδα και την Τουρκία, παρενέβη στην Washington, τον Μάρτιο του 1983. Γνωστοποίησε ότι καμιά ελληνική κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να υπογράψει νέα συμφωνία αν διαταρασσόταν η ισορροπία αυτή [20]. Η υπογραφή της συμφωνίας, τον Σεπτέμβριο του 1983, παρά την αμφισημία που τη συνόδευε ως προς το σκέλος της λήξης, έκλεινε άλλη μία εκκρεμότητα [21].

Στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ, η νέα κυβέρνηση ζήτησε την παροχή εγγυήσεων για τα ανατολικά σύνορα της Ελλάδας και μπλόκαρε την έκδοση κοινού ανακοινωθέντος από την σύνοδο των υπουργών Άμυνας, το Δεκέμβριο του 1981, όταν η εγγύηση αυτή δεν δόθηκε [22]. Αν και η επανένταξη στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ δεν ανακλήθηκε, η συμφωνία Rogers τέθηκε σε "μερική αναστολή" [23], ενώ - παρά τις επιφυλάξεις του ΠτΔ - η Ελλάδα από τον Νοέμβριο του 1982 δεν συμμετείχε σε ασκήσεις του ΝΑΤΟ στην Αν. Μεσόγειο, γιατί δεν συμπεριλαμβανόταν στα σχέδιασμά τους η Λήμνος [24]. Αυτό, όμως, όπως και η αίτηση εγγύησης σήμαινε οτιδήποτε άλλο, αλλά όχι πολιτική απομάκρυνση από τη Συμμαχία. Απέμεινε η προβολή διαφοροποιήσεων σε γενικότερα ζητήματα, όπως της ύ

φησης και του αφοπλισμού[25]. Αυτού του είδους οι θέσεις δεν προκαλούσαν, βέβαια, ρήξη με τον ΠτΔ. Σε συνδυασμό, όμως, με άλλες κινήσεις όπως επισκέψεις του πρωθυπουργού στη Λιβύη και την απομονωμένη από τους Δυτικούς Πολωνία, το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1984 προκάλούσαν δημόσιες παρεμβάσεις του ΠτΔ και ψυχρότητα στις σχέσεις των δύο παραγόντων[26].

Διαφορετικές προσεγγίσεις υπήρχαν και στο κύκλωμα του Κυπριακού και των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Ήδη στις 7 Απριλίου 1983, ο ΠτΔ προέτρεψε τον Κύπριο Πρόεδρο Σπύρο Κυπριανού να συμμετάσχει η ελληνοκυπριακή πλευρά στις συνομιλίες που επρόκειτο να προωθήσει ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ για την επίλυση του Κυπριακού. Ταυτόχρονα, υποδείκνυε την ανάγκη συνεργασίας με τις ΗΠΑ και τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, που θα μπορούσαν να ασκήσουν επιρροή στην Τουρκία, παρατηρώντας ότι αυτό στο παρελθόν είχε αγνοηθεί[27]. Οι υποδείξεις του δεν εφαρμόστηκαν, αλλά η μονομερής διακήρυξη, στις 15 Νοεμβρίου 1983, ανεξάρτητου τουρκοκυπριακού κρατιδίου στην κατεχόμενη Β. Κύπρο, έκανε τον Κυπριανού να εξετάζει το ενδεχόμενο συμμετοχής σε τριμερή διάσκεψη Ελλάδας-Βρετανίας και Τουρκίας[28]. Αυτό προκάλεσε τη δημόσια αντίδραση του Παπανδρέου και ο Κύπριος Πρόεδρος, σε μιά προσπάθεια άσκησης πίεσης, πρότεινε τη σύγκληση σύσκεψης υπό την προεδρία του Καραμανλή [29]. Η σύσκεψη έγινε στο τέλος Νοεμβρίου 1983 και κατέληξε σε συμφιλίωση Κυπριανού-Παπανδρέου[30]. Ο ρόλος του ΠτΔ στο Κυπριακό ήταν πιά αναβαθμισμένος και μιά ανάλογη σύσκεψη έγινε στο τέλος Αυγούστου 1984 με θέμα τη συμμετοχή των Ελληνοκυπρίων στις συνομιλίες που προωθούσε για άλλη μιά φορά ο ΓΓ του ΟΗΕ[31]. Αυτή τη φορά, οι Ελληνοκύπριοι συμμετείχαν έστω με επιφυλάξεις, αλλά οι συνομιλίες ναυάγησαν, τον Ιανουάριο του 1985[32].

Σοβαρές διαφορές εκδηλώθηκαν και στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις. Φάνηκε να φθάνουν σε οριακό σημείο, στις 9 Μαρτίου 1984, εξ' αιτίας ενός ναυτικού επεισοδίου στο Αιγαίο. Ο πρωθυπουργός, προεξοφλώντας την αντίδραση του ΠτΔ, συγκάλεσε το Κυβερνητικό Συμβούλιο Εξωτερικών και Άμυνας (ΚΥΣΕΑ) για να αποφασίσει την ανάκληση του Έλληνα πρεσβευτή από την Άγκυρα, κίνηση που μπορούσε να οδηγήσει σε διακοπή διπλωματικών σχέσεων. Η απόφαση ανακοινώθηκε αμέσως στον τύπο, κάτι που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να πειστεί ο ΠτΔ ότι ήταν αδύνατο να ανακληθεί, όπως χρησιμοποιήθηκε και το ότι ήταν συλλογική απόφαση της κυβέρνησης, αν και σύμφωνα με τη μαρτυρία του τότε υφυπουργού Εξωτερικών Γ. Καψή, δύο μέλη του ΚΥΣΕΑ ζήτησαν να προεδρεύσει στην σύσκεψη ο ΠτΔ. Στις 10 Μαρτίου, όμως, η απόφαση ανακλήθηκε. Αν και ο Παπανδρέου το διέψευσε, ο Γ. Καψής ήταν αδύνατο να πειστεί ότι αυτή η ανάκληση δεν οφειλόταν στην αντίθεση του ΠτΔ [33]. Την άποψή του για την ανάγκη διαλόγου με την Τουρκία επανέλαβε και δημόσια, τον Οκτώβριο του 1984, η κυβέρνηση, όμως, τότε ακόμα δεν ήταν διατεθειμένη να προχωρήσει. Μεσολάβησε η κρίση του Μαρτίου 1987, για να υπάρξει η συνάντηση Παπανδρέου-Οζαλ στο Davos, όταν ο Καραμανλής είχε αποχωρήσει πιά από την Προεδρία [34].

B. Ο ΠτΔ και ο στρατός

Ο ΠτΔ άσκησε επιρροή και στα θέματα αμυντικής πολιτικής και στρατιωτικής δομής, αποβλέποντας στη διατήρηση της συνέχειας και στην αποφυγή ριζικών τομών.

Ο στρατιωτικός χώρος ήταν ένας από αυτούς που θα μπορούσαν να προκαλέσουν άμεση ρήξη ΠτΔ-κυβέρνησης, αν η παρέμβαση της κυβέρνησης Παπανδρέου ήταν ριζοσπαστική.

Από την άλλη πλευρά, ο ΠτΔ ήταν διατεθειμένος να ασκήσει την επιρ

ροή του, ώστε ο στρατός να αποδεχθεί την νέα πολιτική πραγματικότητα. Έτσι, αμέσως μετά την νίκη του ΠΑΣΟΚ, απέτρεψε τη στρατιωτική ηγεσία από την υποβολή παραίτησης, εξέλιξη που μπορούσε να δημιουργήσει την εντύπωση ότι οι ένοπλες δυνάμεις αποδοκίμαζαν τη νέα κυβέρνηση[35]. Ο πρωθυπουργός ανέλαβε υπουργός Εθνικής Άμυνας, ένδειξη αφ' ενός μεν του κυβερνητικού δικαιώματος να ελέγχει τις ένοπλες δυνάμεις και αφ' ετέρου του ενδιαφέροντός του για αυτές[36]. Στις 20 Νοεμβρίου, ο ΠτΔ προήδρευσε σε σύσκεψη στο Πεντάγωνο με την συμμετοχή της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Όπως δήλωσε μετά το τέλος της σύσκεψης ο ΠτΔ, διαπίστώθηκε ότι: "οι Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας βρίσκονται σε πολύ υψηλό επίπεδο. Έχουν ενότητα ψυχική, έχουν πειθαρχία και είναι άρτια εξοπλισμένες. Και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο θα πρέπει να τις περιβάλλουμε με αγάπη και να τις ενισχύουμε συνεχώς, υφιστάμενοι εν ανάγκη νέες θυσίες"[37]. Το συμπέρασμα ήταν σαφές. Αφού η λειτουργία του στρατού ήταν ικανοποιητική, δεν χρειαζόταν δραστική μεταβολή στη δομή τους. Αντίθετα, οι πολεμικές δαπάνες δεν έπρεπε να περικοπούν, αλλά μάλλον να αυξηθούν. Ενδιαφέρουσες ήταν οι εξηγήσεις που συνόδευαν την παρουσία του ΠτΔ. Ο ίδιος εξήγησε ότι: "Η ασφάλεια της χώρας είναι θέμα γενικώτερου ενδιαφέροντος". Εννοούσε προφανώς ότι σαν τέτοιο το θέμα δεν επιτρεπόταν να αποτελεί μονοπώλιο των κομμάτων, ότι ο ίδιος βρισκόταν εκτός κομματικών ανταγωνισμών και έτσι είχε δικαίωμα να ενδιαφέρεται για τα μονιμότερα συμφέροντα της χώρας. Αυτό νομιμοποιούσε και την παρέμβασή του. Δεν επικαλέστηκε την ιδιότητά του ως συμβολικού αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων, καθώς το συγκεκριμένο άρθρο 45 του Συντάγματος δεν παρείχε καλή νομιμοποιητική βάση (οριζόταν σαφώς ότι διοικούνται από την κυβέρνηση), αλλά ούτε και επεδίωκε τον άμεσο έλεγχό τους. Εξ' άλλου, καθώς ο ΠτΔ δεν είχε το δικαίωμα να

προεδρεύει στο Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας, αρμόδιο κυβερνητικό όργανο για την χάραξη της αμυντικής πολιτικής και την επιλογή της στρατιωτικής ηγεσίας[38], δικαίωμα αναγνωριζόμενο στη Γαλλία και στην Ιταλία(άρθρα 15 και 87 του Γαλλικού και Ιταλικού Συντάγματος αντίστοιχα)[39], η σύσκεψη χαρακτηρίστηκε "ενημερωτική".

Ο πρωθυπουργός προτίμησε να υποβαθμίσει την πολιτική σημασία της σύσκεψης: "Νομίζω ότι είναι μέσα στη λογική του αξιώματος του ΠτΔ να είναι πάντα ενήμερος σε ό,τι αφορά την εθνική άμυνα της χώρας. Και αυτό ακριβώς γίνεται με τη σημερινή ενημέρωση... Δεν υπάρχει ιδιαίτερη πολιτική σημασία στη σημερινή σύσκεψη"[40]. Υπήρχε η υπόμνηση ότι στη λογική του προεδρικού αξιώματος ενυπήρχε το δικαίωμα ενημέρωσης και όχι συναπόφασης.

Η συνέχεια δόθηκε με τον προεδρικό λόγο στη Λέσχη Αξιωματικών στην Αθήνα, στις 31 Δεκεμβρίου. Ο ΠτΔ διαβεβαίωσε το στρατιωτικό ακροατήριο ότι: "Κατορθώσαμε να συμφωνήσουμε όλοι στο μεγάλο και κρίσιμο θέμα της ασφαλείας της χώρας. Και όχι μονάχα συμφωνήσαμε ότι πρέπει να δίνεται στο θέμα της άμυνας της χώρας απόλυτος προτεραιότητας. Αλλά συμφωνήσαμε επίσης επί του γεγονότος ότι αυτή η άμυνα τη στιγμή αυτή ευρίσκεται σε χέρια ασφαλή"[41]. Αυτό σημαίνει ότι οι όποιες κυβερνητικές αποφάσεις σε θέματα προαγωγών και τοποθετήσεων δεν θα ήταν μεγάλης έκτασης, ώστε να διαταράξουν τη στρατιωτική δομή.

Η αλλαγή στην ηγεσία έγινε στις 4 Ιανουαρίου 1982 με ελεγχόμενο τρόπο. Ο ΠτΔ ευχαρίστησε τον αποχωρήσαντα αρχηγό ΓΓΕΘΑ στρατηγό Γκράτσιο για τις υπηρεσίες του, με προσωπική επιστολή[42], ενώ-σύμφωνα με συγκλίνουσες αλλά όχι σαφείς πληροφορίες-ο πρωθυπουργός είχε φανερί δεκτικός στις προεδρικές υποδείξεις για τη νέα ηγεσία [43].

Στις 18 Ιουνίου, ακολούθησε νέα έμπρακτη εκδήλωση του προεδρικού ενιδαφέροντος, όταν ο ΠτΔ ζήτησε να προστατευτούν οι ένοπλες δυνάμεις "από πολιτικές επιρροές και από ύποπτες διαβρώσεις, που πολλές φορές επιδιώκονται με το πρόσχημα του εκδημοκρατισμού των"[44]. Το πιθανότερο είναι, ότι η παρέμβαση αυτή προκλήθηκε από την αυξανόμενη ένταση προβολής των αιτημάτων "εκδημοκρατισμού του στρατού" από τις νεολαίες της Αριστεράς, με κορυφαίο την κατοχύρωση συνδικαλιστικών δικαιωμάτων των στρατιωτών.

Η δυνατότητα επιρροής του ΠτΔ στο στρατιωτικό τομέα δοκιμάστηκε σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, το Δεκέμβριο του 1984, όταν πραγματοποιήθηκε βαθεία τομή στην ηγεσία των τριών κλάδων των ΕΔ και εξαγγέλθηκε ένα "νέο αμυντικό δόγμα", που επισημοποιούσε την από δεκαετίας ελληνική θέση ότι η απειλή για την εθνική ασφάλεια πλέον προερχόταν από την Ανατολή και όχι από τον Βορρά. Η αδυναμία του ΠτΔ να αντιδράσει στα τετελεσμένα γεγονότα προκάλεσε τη δυσανεμία μερίδας του τύπου που παραδοσιακά τον υποστήριζε: "Παράλληλα κατέστη έκδηλο ότι οι λοιποί παράγοντες της δημοκρατικής (ακόμη) πολιτείας δεν είναι σε θέση (είτε γιατί δεν μπορούν είτε γιατί δεν θέλουν) να υπερασπιστούν έμπρακτα ούτε καν την έως προχθές υφιστάμενη ισορροπία του (μικτού ακόμη) καθεστώτος"[45].

Αυτό που συνέβαινε ήταν ότι η κυβέρνηση αισθανόταν πιά αρκετά ισχυρή και σταθερή, ώστε να επιβάλει τις επιλογές της στο στρατό, χωρίς αυτές να "φιλτράρονται" πλέον από τον ΠτΔ, ο οποίος δεν είχε τη συνταγματική δυνατότητα να αρνηθεί την έγκριση των κυβερνητικών αποφάσεων. Η ως εκείνη τη στιγμή δυνατότητά του να επηρεάζει, πήγαινε από την ανησυχία της κυβέρνησης Παπανδρέου, ότι πρόωρες τομές στη δομή του στρατού θα μπορούσαν να προκαλέσουν την αντίδραση των στρατιωτικών. Συνεπώς, ο ΠτΔ ήταν χρήσιμος ως ένα βαθμό, αφού η

έμπρακτη παρουσία του μπορούσε να καθησυχάζει τους στρατιωτικούς. Από ένα σημείο και μετά, όταν η κυβέρνηση είχε σταθεροποιηθεί και ισχυροποιηθεί όπως προαναφέρθηκε, μπορούσε να παραμερίζει τον ΠτΔ

Γ.Ο ρόλος του διαιτητή.Ο ΠτΔ επόπτης του "κλίματος" στο πολιτικό και κοινωνικό πεδίο και στη λειτουργία των θεσμών

Στις 11 Οκτωβρίου 1984, ο ΠτΔ εξήγησε σε δημοσιογράφους πως αντιλαμβανόταν τον ρόλο του: "Ο ρυθμιστής του πολιτεύματος δεν επιβλέπει μόνο την εφαρμογή του συντάγματος αλλά και το γενικό κλίμα, τη λειτουργία της δημοκρατίας. Και όπου μπορώ να παρέμβω με το πνεύμα αυτό, παίζω αυτό το ρόλο" [46].

Διανοιγόταν έτσι ένα ευρύ πεδίο προεδρικών παρεμβάσεων που δεν κάλυπτε μόνο θεμελιώδη θέματα για το πολιτικοκοινωνικό καθεστώς, του οποίου επεδίωκε τη διατήρηση, αλλά και οποιαδήποτε ζητήματα μπορούσαν κατά την κρίση του να επηρεάσουν τη λειτουργία του.

Οι παρεμβάσεις κυμαίνονταν από παρακινήσεις διακριτικές ή έντονες έως την αναληψη πρωτοβουλιών για τη "διόρθωση" καταστάσεων. Και τα θέματα και οι αφορμές ποικίλα.

Στο μήνυμά του της 31ης Δεκεμβρίου 1982, απέρριπτε το σχήμα πολιτικής αντιπαράθεσης "δημοκρατικών δυνάμεων" εναντίον της "δεξιάς", που αποτελούσε θεμελιώδη πολιτική στρατηγική για το ΠΑΣΟΚ, η οποία του επέτρεπε μέσω επιλεκτικών συνεργασιών με την Αριστερά να απομονώνει τη ΝΔ. Την χαρακτήριζε "τεχνητή αντιπαράθεση", που θα μπορούσε να δημιουργήσει "πολιτικά αδιέξοδα" [47]. Προφανώς τον ανησυχούσε

- α) Η ένταση που χαρακτηρίζει τέτοιου είδους διχοτομικά σχήματα.
- β) Ο αποκλεισμός της προοπτικής συνεργασιών των δύο μεγάλων κομμάτων ή -εν πάση περιπτώσει- συμπτώσεων γύρω από κεντρικά θέματα, οι οποίες έως τότε δεν διαγράφονταν με σαφήνεια, λόγω της ρητορικής

του ΠΑΣΟΚ που ακόμα μπορούσε να καλύπτει τις υπαναχωρήσεις.

Το τελευταίο αυτό σημείο, δηλαδή η ρητορική του ΠΑΣΟΚ, αλλά και ο τρόπος αντιμετώπισης των αντιπάλων του, έγινε έμμεσα αντικείμενο δημόσιου αρνητικού σχολιασμού από τον ΠτΔ, στις 27 Οκτωβρίου 1984, σε συγκέντρωση αξιωματικών στη Θεσσαλονίκη: "Να θέσουμε τέρμα στον δημαγωγικό βερπαλισμό που χαρακτηρίζει τη δημόσια ζωή μας και να βοηθήσουμε το λαό μας να κατανοήσει τα πραγματικά προβλήματά του, για υποτελείς και ανένδοτους, αμφισβητούντες ο ένας τον πατριωτισμό του άλλου"[48].

Σε άλλη περίπτωση, εν όψει των ευρωεκλογών, ζητούσε την αλλαγή του τρόπου προεκλογικής εκστρατείας με την κατάργηση των "οχλοκρατικών" συγκεντρώσεων και με τη μεγαλύτερη χρήση της τηλεόρασης[49].

Το ενδιαφέρον του στρεφόταν και στο κοινωνικό πεδίο. Στις 15 Μαΐου 1984, παρευρισκόταν στην έναρξη της γενικής συνέλευσης του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών. Όπως σημειώθηκε στον τύπο, αυτό οφειλόταν στην άποψη του ΠτΔ ότι καλλιεργείται "κοινωνικός" διχασμός και η εκτίμηση ότι ήταν αναγκαία η σύναψη συναινετικών διαδικασιών στην οικονομία. Οι σχέσεις κυβέρνησης-βιομηχάνων βρίσκονταν σε οριστικό σημείο. Πρόσφατο παράδειγμα ήταν η επιβολή σε βιομηχανία προστίμου 9 δισεκατομμυρίων από τον υπουργό Εμπορίου. Στους βιομηχανικούς κύκλους είχε δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η κυβέρνηση επεδίωκε κρατικοποιήσεις[50]. Η παρουσία του ΠτΔ είχε ως αποτέλεσμα μία πρώτη εκτόνωση. Ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας Γερ. Αρσένης, κατά την ομιλία του στη συνέλευση, εκθείασε ορισμένες πλευρές της οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων Καραμανλή και κάλεσε τους βιομηχάνους να συνεργαστούν στη βάση ενός ανάλογου προγράμματος με αυτό της μεταδικτατορικής κυβέρνησης Καραμανλή[51]. Αν και πετύχαινε έτσι να ελαττώσει το βάρος της προεδρικής παρέμβασης, υποχρεωνόταν

σε πολιτική δέσμευση, την οποία η βιομηχανία μπορούσε να επικαλείται. Ακόμα, με αυτόν τον τρόπο, αναγνωριζόταν η πολιτική του ΠτΔ ως κοινός παρανομαστής στην προσπάθεια εξεύρεσης συναινετικού πλαισίου.

Δραστικότερη ήταν η παρέμβαση του ΠτΔ στο θέμα του νέου εκλογικού συστήματος. Ο Α. Παπανδρέου είχε υποσχεθεί προεκλογικά ότι θα καιείρσει σύστημα απλής αναλογικής. Το νόημα ήταν ότι θα καιείρνε κάποιο αναλογικότερο σύστημα από το ισχύον, που πρόβλεπε ρήτρα συμμετοχής στη Β κατανομή για τα κόμματα 17% και για τους συνασπισμούς 25%. Στους πολιτικούς κύκλους υπήρχε η ανησυχία ότι θα ψηφίζόταν σύστημα 2 γύρων, όπου στον 1ο θα εκλεγόταν ένας αριθμός βουλευτών με απλή αναλογική και οι υπόλοιποι στον 2ο με πλειοψηφικό. Αυτό θα επέτρεπε στο ΠΑΣΟΚ να υπερισχύσει της ΝΔ, εκβιάζοντας την υποστήριξη της Αριστεράς, η οποία θα αντιμετώπιζε το δίλημμα ή να αντιδράσει διακινδυνεύοντας επάνοδο της ΝΔ ή να υποκύψει στον εκβιασμό και να παραμείνει περιωριακή.

Ο ΠτΔ ευνοούσε σύστημα όπου το κόμμα της σχετικής πλειοψηφίας θα μπορούσε να εξασφαλίσει αυτοδυναμία για να σχηματίσει κυβέρνηση. Έγκαιρα προειδοποίησε τον πρωθυπουργό ότι ήταν κατηγορηματικά αντίθετος σε οποιοδήποτε σύστημα θα μεθόδευε "οποιαδήποτε τεχνητή ενδυνάμωση ορισμένου ή ορισμένων κομμάτων" [52]. Προεξοφλείτο, δε, από τον τύπο ότι ο ΠτΔ δεν θα δίσταζε να συγκρουστεί με την κυβέρνηση και να φτάσει σε απόφαση αποχώρησης από την Προεδρία [53]. Ο πρωθυπουργός απέφυγε τη σύγκρουση. Από τη μιά, κατανοούσε ότι δεν ήταν δυνατόν να εμφανιστεί η κυβέρνηση ότι προσπαθεί να επιβάλει σύστημα της αποκλειστικής της προτίμησης με αντίθετη όλη την αντιπολίτευση και τον ΠτΔ. Από την άλλη, πίστευε ότι με μιά παραλλαγή της υπάρχουσας ενισχυμένης αναλογικής είχε σοβαρές πιθανότητες να

διεκδικήσει νέα τετραετία. Επομένως, η σύγκρουση δεν ήταν αναγκαία. Τελικά, το νέο εκλογικό σύστημα που δόθηκε στη δημοσιότητα μετά από δύο συναντήσεις Καραμανλή-Παπανδρέου, στις 3 και 10 Ιανουαρίου 1985[54], ήταν παραλλαγή της ενισχυμένης αναλογικής και χαρακτηρίστηκε "έντιμο" από τον πρόεδρο της ΝΔ και ακριβώς το αντίθετο από την Αριστερά[55]. Παράλληλα, ο πρωθυπουργός δήλωσε ότι "δεν τίθεται θέμα εγκρίσεως του εκλογικού νόμου από τον ΠτΔ", αλλά ότι η συνάντησή του είχε "επίσημο χαρακτήρα λόγω του αντικειμένου της"[56].

Ήταν προφανές ότι και οι δύο παράγοντες επεδίωκαν τη μείωση του ρόλου του ΠτΔ στη συναινετική διαμόρφωση των κανόνων του παιχνιδιού από τα δύο μεγαλύτερα κόμματα. Κατά σύμπτωση, τις ίδιες περίπου μέρες, ο ΠτΔ φαίνεται ότι αποτέλεσε τον καταλύτη σε μιά δικαστική υπόθεση που αφορούσε την κρίση για την συνταγματικότητα του νόμου 1268 για τη δομή και λειτουργία των πανεπιστημίων και σε μιά άλλη, που αφορούσε την έκπτωση του Αγ. Κουτσόγιωργα από το βουλευτικό αξίωμα. Και οι δύο εκκρεμούσαν στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Οι αντιδικοί είχαν ζητήσει την εξαίρεση όλων σχεδόν των δικαστών και η διαδικασία ήταν σε αδιέξοδο. Το αδιέξοδο άρθηκε, στις 14 Ιανουαρίου, με την αυτοεξαίρεση των βασικών στόχων των αντιδίκων, του προέδρου αφ' ενός και δύο δικαστών αφ' ετέρου, που είχαν αντικησει στην έδρα με τον πρόεδρο. Ο ένας από αυτούς, ο αρροπαγίτης Γ. Βολτής, δήλωσε ότι είχε καταλήξει στην απόφασή του "ανταποκρινόμενος και εις το γενικότερον ενδιαφέρον που εξεδήλωσαν ο ΠτΔ δια την διαφύλαξιν του κύρους της δικαιοσύνης και δι' αυτής εις την ομαλήν λειτουργίαν του πολιτεύματος". Ο υπουργός Δικαιοσύνης, θέλοντας να αποτρέψει την έγερση συνταγματικού χαρακτήρα ερωτημάτων γύρω από το προεδρικό ενδιαφέρον για τη δικαστική λειτουργία, προσπάθησε να κλείσει την υπόθεση λέγοντας ότι: "Είναι τουλάχιστον πε

ρίεργο να αποδίδει σε ενδιαφέρον του ΠτΔ τη στάση του"[57].

Ο.Θ ΠτΔ και τα κόμματα

Η εκλογική ήττα του Οκτωβρίου 1981 προκάλεσε στη ΝΔ κρίση ταυτότητας και στρατηγικής που εκδηλώθηκε κυρίως ως κρίση ηγεσίας με την αμφισβήτηση του Γ.Ράλλη ως προέδρου της από τον Ευ.Αβέρωφ.

Ο Ράλλης θέλησε να θέσει αμέσως θέμα εμπιστοσύνης στην ΚΟ της ΝΔ, πιστεύοντας σε επικράτησή του, πριν η αμφισβήτηση εναντίον του κλιμακωθεί, αποτράπηκε όμως από τον ΠτΔ (τον οποίο ενημέρωσε στις 20 Οκτωβρίου), με το επιχείρημα ότι η αμφισβήτηση δεν ήταν σοβαρή και τυχόν ψηφοφορία-υπό το κράτος των εντυπώσεων από την ήττα-δεν θα οδηγούσε σε λογικά σταθεμισμένο αποτέλεσμα[58]. 40 μέρες, όμως, αργότερα ήταν αδύνατο να αποτραπεί και πάλι, καθώς η αμφισβήτηση κέρδιζε έδαφος. Αυτήν την φορά, ο ΠτΔ προτίμησε να συστήσει-με δημόσια δήλωσή του, στις 5 Δεκεμβρίου-τη διαφύλαξη της ενότητας της ΝΔ, διευκρινίζοντας ότι δεν ήθελε να αναμειχθεί στο θέμα της ηγεσίας της [59]. Η σκοπιμότητα ήταν προφανής. Αν η συντηρητική-φιλελεύθερη αντιπολίτευση κατακερματιζόταν, οι δυνατότητες πολιτικής παρέμβασης του ΠτΔ συρρικνώνονταν. Το ΠΑΣΟΚ δεν θα είχε αξιόλογο πολιτικό αντίπαλο, οι δυνατότητες του ΠτΔ να διαλύσει τη Βουλή ή να προκηρύξει δημοψήφισμα δεν θα ήταν αξιόπιστη απειλή για την κυβέρνηση, ούτε θα υπήρχε κομματικός μηχανισμός άξιος λόγου για να κινητοποιεί τους υποστηρικτές του ιστορικού ηγέτη της ΝΔ σε ενδεχόμενη γενικότερη πολιτική του δραστηριοποίηση.

Ο ΠτΔ, διαθέτοντας την ικανότητα να υπολογίζεται σοβαρά από τα ηγετικά στελέχη της ΝΔ, παρενέβαινε σε αυτό το πλαίσιο.

Συγκλίνουσες πληροφορίες επιβεβαιώνουν ότι η γνώμη του ήταν αποφα

σιαστική, προκειμένου να παραμείνει ο Αβερωφ πρόεδρος της ΝΔ, τον Ιανουάριο του 1983, όταν εξετάσε το ενδεχόμενο παραίτησής του για λόγους υγείας[60]. Αλλά και όταν το θέμα τέθηκε οριστικά, τον Αύγουστο του 1984, ο ένας δυνητικός υποψήφιος για τη διαδοχή, ο Κ. Μητστάκης, θεώρησε απαραίτητο να εξακριβώσει κατά πόσο ο ΠτΔ ήταν αντίθετος σε ενδεχόμενη υποψηφιότητά του, στην οποία προχώρησε, αφού ο ίδιος ο ΠτΔ τον διαβεβαίωσε ότι δεν είχε αντιρρήσεις[61].

Με την κυβερνητική παράταξη, διαμορφώθηκαν σχέσεις που ξεκινούσαν από την ελεγχόμενη ένταση ως την καλή συνεργασία.

Ο Παπανδρέου ήταν υποχρεωμένος να λαμβάνει υπ' όψη του τις ενδεχόμενες αντιδράσεις του ΠτΔ και να προσαρμόζει τις κινήσεις του. Πολιτικό του πλεονέκτημα ήταν η ευρεία κοινοβουλευτική πλειοψηφία του ΠΑΣΟΚ, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις μπορούσε να υπολογίζει στη συνδρομή της κομμουνιστικής κοινοβουλευτικής ομάδας. Πολιτικό μειονέκτημα ήταν οι προεδρικές εξουσίες, που θα μπορούσαν-σε περίπτωση χρήσης τους στην κατάλληλη συγκυρία-να οδηγήσουν σε αναίρεση την ίδια την ύπαρξη της κυβέρνησης. Η δυναμική του ΠΑΣΟΚ μπορούσε να εξουδετερωθεί, αφού μιά άκαιρη σύγκρουση με τον ΠτΔ μπορούσε να το στερήσει από την υποστήριξη κρίσιμων ψηφοφόρων, που πιθανότατα ψήφισαν το ΠΑΣΟΚ υπολογίζοντας ότι ο Καραμανλής ως ΠτΔ, μπορούσε να αμβλύνει τις πιο ριζοσπαστικές θέσεις του ΠΑΣΟΚ[62]. Γι' αυτό ο πρωθυπουργός απέφυγε την όξυνση στις σχέσεις του με τον ΠτΔ. Έδινε έμφαση στο γεγονός της συνύπαρξης, τόνιζε τα σημεία σύμπτωσης και πολλές φορές ξεπερνούσε σιωπηρά τις δημόσιες κριτικές παρατηρήσεις του ΠτΔ. Γενικά, προσπαθούσε να δώσει εικόνα αρμονίας ΠτΔ-κυβέρνησης, υπαινισσόμενος ορισμένες φορές την πρόθεση του ΠΑΣΟΚ να υποστηρίξει την επανεκλογή του Κ. Καραμανλή, την άνοιξη του 1985. Παράδειγμα αυτής της τακτικής ήταν οι δηλώσεις του, του Οκτωβρίου

1982. Διαβεβαίωσε ότι ο ΠτΔ είχε συχνά στηρίξει την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης. Τόνισε ότι ο ΠτΔ δεν έκανε χρήση των συνταγματικών του εξουσιών και αναφέρθηκε στην προεδρική εκλογή του 1985: "Μα έχουμε πολλούς Έλληνες του επιπέδου του κ. Καραμανλή; Δεν βλέπω να υπάρχει άλλος" [63]. Το μήνυμα προς τους πολίτες ήταν ότι ο ΠτΔ περίπου συμφωνούσε με την κυβερνητική πολιτική. Το μήνυμα προς τον ΠτΔ ήταν ότι αν δεν έκανε χρήση των εξουσιών του θα ήταν δυνατό να επανεκλεγεί με την υποστήριξη του ΠΑΣΟΚ.

Η εικόνα αρμονίας ΠτΔ-κυβέρνησης είχε δυσμενείς εκλογικές επιπτώσεις για την ΝΔ, γιατί ασφαλώς δυσκόλευε τις προσπάθειες προσέλκυσης ψηφοφόρων κινούμενων στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ ΠΑΣΟΚ και ΝΔ. Γι' αυτό, ο πρόεδρος της ΝΔ καταλόγισε στον Παπανδρέου εκλογική σκοπιμότητα εν όψει του δεύτερου γύρου των δημοτικών εκλογών [64].

Χαρακτηριστικό παράδειγμα επιλεκτικής χρησιμοποίησης από τον φιλοκυβερνητικό και τον αντιπολιτευόμενο τύπο δηλώσεων του ΠτΔ με τέτοιο τρόπο ώστε να νομιμοποιούνται κομματικές θέσεις, είναι τα σχόλια που ακολούθησαν τον λόγο του ΠτΔ σε δημόσια συγκέντρωση στην Καλαμάτα, την 1η Φεβρουαρίου 1983 [65].

Η αντιπολιτευόμενη "Ακρόπολις" έδινε έμφαση στις επισημάνσεις του ΠτΔ σχετικά με τη συνεισφορά του ίδιου και των κυβερνήσεών του στην εθνική συμφιλίωση, αντιδιαστέλλοντάς τις με τις κυβερνητικές θέσεις που είχαν άξονα την αναγνώριση του ΕΑΜ ως οργάνωσης εθνικής αντίστασης. Προσπερνούσε τις προεδρικές αναφορές στις πολιτικές εξελίξεις [66].

Αντίθετη ήταν η θέση των "Νέων", που είχαν τις προηγούμενες μέρες προβάλει με ένταση το ενδεχόμενο συγκρότησης "κεντροδεξιού" σχήματος, το οποίο θα υποχρέωνε το ΠΑΣΟΚ σε κυβερνητική συνεργασία, νοθεύοντας με αυτόν τον τρόπο το πρόγραμμά του. Τη φιλολογία είχε

ενισχύσει ο ίδιος ο πρωθυπουργός δηλώνοντας ότι: "το ΠΑΣΟΚ δεν πρόκειται να έχει καμιά συνεργασία με καμιά πλευρά. Έχει το δικό του πρόγραμμα, την αυτονομία του και θα προχωρήσει ως το τέλος για την πραγμάτωση της Αλλαγής"[67]. Η δήλωση του ΠτΔ ότι δεν επρόκειτο να υπάρξει κυβερνητική μεταβολή ή πρόωρες εκλογές χαρακτηρίζονταν ως "κατηγορηματική καταγγελία" και "στρέφεται εναντίον όλων των σχεδίων που από καιρό, όπως τα Νέα εδώ και πολλές μέρες αποκάλυψαν διαδίδονται για τη συγκρότηση συμμαχικών κυβερνήσεων". Με τη σειρά τους, προσπερνούσαν τις επισημάνσεις του ΠτΔ σχετικά με την εθνική συμφιλίωση[68].

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που αναδεικνυόταν ήταν η πιστοποίηση ότι ο ΠτΔ είχε βαρύνοντα λόγο στις εξελίξεις, ως αυτόνομος και αποφασιστικός παράγοντας. Κάτι που υπενθύμιζε, στις 23 Δεκεμβρίου 1983 η δήλωση "κύκλων της Προεδρίας", με αφορμή τη φιλολογία περί πρόωρων εκλογών: "Το θέμα της διαλύσεως της Βουλής είναι προνόμιο του αρχηγού του κράτους. Συνεπώς ο ΠτΔ θα κρίνει αν και πότε συντρέχει λόγος πρόωρης διάλυσης της Βουλής"[69]. Έτσι, ο ΠτΔ δεν δεσμευόταν από την κυβερνητική στρατηγική. Η τελευταία θα έπρεπε να υπολογίζει ότι ο ΠτΔ ενδεχομένως θα ήταν αντίθετος σε συμφέρουσα γι' αυτή επίσπευση των εκλογών. Δημοσιογραφικές, δε, πληροφορίες έφεραν τον ΠτΔ να δηλώνει ότι -αν η κυβέρνηση εκβίαζε την επίσπευση παραίτησή της- θα διορίζε στη θέση της υπηρεσιακή κυβέρνηση[70]. Το νόημα ήταν ότι το ΠΑΣΟΚ δεν θα μπορούσε να εξασφαλίσει τα πλεονεκτήματά που προσφέρει η χρήση του κρατικού μηχανισμού. Ένα καλό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο ο ΠτΔ μπορούσε να επιβάλει την παρουσία του στις πολιτικές εξελίξεις με την απλή επίκληση και όχι την χρήση των προεδρικών εξουσιών.

Κρίσιμη καμπή στις σχέσεις ΠτΔ-κυβέρνησης αποτέλεσαν οι εκλογές

του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στις 17 Ιουνίου 1984.

Στις 22 Μαΐου, ένα προεδρικό διάγγελμα εξηγούσε την "ιδιαίτερη εθνική πολιτική και οικονομική σημασία" της εκλογής και ζητούσε να μην χρησιμοποιηθεί η ψήφος για να ικανοποιηθούν "πάθη και προκαταλήψεις", αλλά για να εκλεγούν εκείνοι που μετά από "ψύχραιμη σκέψη" θα κρίνονταν "ικανοί να προστατεύσουν και να προαγάγουν τα συμφέροντα της χώρας" [71]. Αν και ο ΠτΔ δεν απέβλεπε στο να ενισχύσει τη ΝΔ [72], το πνεύμα του διαγγέλματος ήταν αντίθετο τόσο με τις προεκλογικές θέσεις του ΠΑΣΟΚ ("πρώτα η Ελλάδα") [73], όσο και με αυτές του ΚΚΕ. Ενώ η κυβέρνηση εξέφρασε έμμεσα τη δυσφορία της, με τον κυβερνητικό εκπρόσωπο να αρνείται να σχολιάσει το διάγγελμα [74], το ΚΚΕ αντέδρασε άμεσα, με ανακοίνωσή του όπου σημείωνε ότι το διάγγελμα: "Αναφέρθηκε και στο περιεχόμενο (του προεκλογικού αγώνα). Και αυτό όταν γνωρίζει ότι υπάρχουν πολιτικές δυνάμεις που εκτιμούν διαφορετικά και την ΕΟΚ και τη θέση της χώρας μας σ' αυτήν... Δικαίωμα ασφαλώς του ΠτΔ είναι να έχει τις απόψεις του... Άλλο όμως απόψεις και άλλο προεκλογική χρησιμοποίησή τους" [75]. Ταυτόχρονα, ο φιλοκυβερνητικός τύπος έθεσε συνταγματικό θέμα. Παρατηρήθηκε ότι, αφού το διάγγελμα δεν δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, σύμφωνα με τους όρους του άρ. 44 παρ. 3 του Συντάγματος, η έκδοσή του ήταν αντισυνταγματική [76]. Η απάντηση ήρθε από "έγκυρους νομικούς κύκλους" ότι το διάγγελμα δεν υπαγόταν στο άρ. 44, γιατί δεν υπήρχαν έκτακτες περιστάσεις. Συμπλήρωναν -κι αυτό ήταν το πολιτικά ουσιώδες- ότι: "Ο ΠτΔ δεν επικοινωνεί μόνο μ' αυτόν τον τρόπο με το λαό. Τότε το σύνταγμα θα του απαγόρευε την έκφραση της γνώμης του" [77]. Συνεπώς, ο ΠτΔ θεωρούσε δικαίωμά του να παρεμβαίνει δημόσια και σε αντίθεση με τα κόμματα, δίνοντας το δικό του τόνο στην πολιτική σκηνή. Ήταν κάτι που το ΠΑΣΟΚ, αν και δεν αντέδρασε περισσότερο, δεν

ανεχόταν και είχε επιπτώσεις στις σχέσεις του με τον ΠτΔ.

Η ΝΔ, παράλληλα, έθεσε συνολικό πολιτικό θέμα κατά τις Ευρωεκλογές, σημειώνοντας ότι αυτές δεν θα έκριναν μόνο τα κοινοτικά θέματα, αλλά το σύνολο της κυβερνητικής πολιτικής. Ο Αβέρωφ συμπλήρωσε, στις 2 Ιουνίου, ότι από το αποτέλεσμα της εκλογής και τη διαφορά που θα χώριζε τη ΝΔ από το ΠΑΣΟΚ θα έκρινε αν έπρεπε να υποβάλει αίτημα στον ΠτΔ για την επίσπευση των εκλογών, λόγω δυσαρμονίας Βουλής-Γαου[78]. Ο πρωθυπουργός αντέδρασε, κατηγορώντας τον ότι προσπαθεί να αναμίξει τον ΠτΔ στην κομματική διαμάχη[79], ενώ μιά φιλική του εφημερίδα, η "Αυριανή", ενέτεινε τις επιθέσεις που είχε αρχίσει εναντίον του ΠτΔ, από τον Μάιο, με αφορμή την επιθυμία του ΠτΔ να υπάρξουν στα εκλογικά κρίσιμα υπουργεία υπηρεσιακοί υπουργοί[80]. Στις 4 Ιουνίου, ένα δημοσίευμά της ανέφερε ότι, σε περίπτωση νίκης της ΝΔ στις Ευρωεκλογές, ο ΠτΔ θα διορίζε πρωθυπουργό τον γενικό γραμματέα της Προεδρίας της Δημοκρατίας Πέτρο Μολυβιάτη, ο οποίος θα προχωρούσε σε επίσπευση των εκλογών, αφού προηγουμένως θα εξασφάλιζε την ενίσχυσή του από ορισμένους βουλευτές του ΠΑΣΟΚ[81]. Η επίθεση αυτή ήταν ενδεικτική των τάσεων μιάς τουλάχιστον μερίδας του ΠΑΣΟΚ έναντι του ΠτΔ. Ο τελευταίος εκδηλώθηκε την ημέρα της ψηφοφορίας με μιά βραχεία δήλωση: "Αύριο βέβαια όλοι οι Έλληνες θα μιλούν. Και φοβούμαι ότι ο καθένας θα με συμβουλεύει τι πρέπει να κάνω"[82]. Το νόημα ήταν πως το αποτέλεσμα θα ήταν τέτοιο που θα τον υποχρέωνε να παρέμβει.

Στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ η δήλωση αυτή, σε συνδυασμό με τη δήλωση Αβέρωφ, δημιούργησε την πεποίθηση ότι αν δεν υπήρχε κοινός σχεδιασμός υπήρχε κοινή αντίληψη ΝΔ και ΠτΔ ότι είχε έρθει η στιγμή του παραμερισμού του ΠΑΣΟΚ[83].

Το αποτέλεσμα, όμως, δεν άφησε περιθώρια για αποφασιστικές πρωτοβου

λίες. Το ΠΑΣΟΚ, με μειωμένες τις δυνάμεις του σε σχέση με τις εθνικές εκλογές του 1981, παρέμεινε πρώτο κόμμα (41,58%), ενώ η αύξηση της δύναμης της ΝΔ δεν ήταν σημαντική (38,05%). Στο ΠΑΣΟΚ, όμως, υπήρχε ανησυχία για ενδεχόμενη πρωτοβουλία του ΠτΔ για την επίσπευση των εκλογών. Πρόωρες εκλογές καθιστούσαν σχεδόν υποχρεωτική για το ΠΑΣΟΚ την επανεκλογή Καραμανλή, αφού και ηττώμενη η ΝΔ θα εξασφάλιζε περισσότερες από 120 έδρες. Έτσι, το ΠΑΣΟΚ, προκειμένου να μην οδηγηθεί σε νέες εκλογές την άνοιξη του 1985, θα υποχρεωνόταν να υποστηρίξει την υποψηφιότητα Καραμανλή. Κύκλοι του κινήματος, εκφραζόμενοι από τις στήλες της "Αυριανής", εκτιμούσαν ότι η Βουλή του 1981 μπορούσε να αναδείξει ΠτΔ της επιλογής του ΠΑΣΟΚ και, ήδη στις 18 Ιουλίου, απαιτούσαν την ανάδειξη Προέδρου από τη "δημοκρατική παράταξη" [85]. Ο ίδιος ο Παπανδρέου δήλωσε πως: "Σε ό,τι αφορά το θέμα των εκλογών, για πολλοστή φορά τονίζω, ότι σε ό,τι αφορά την κυβέρνηση, δεν ομιλώ για τον ΠτΔ, απόφασή μας είναι να εξαντλήσουμε την τετραετία" [86].

Ο ίδιος ο ΠτΔ δεν έδειξε προτίμηση για επίσπευση των εκλογών. Επίκληση δυσαρμονίας Βουλής-Λαού δεν μπορούσε να γίνει μετά το αποτέλεσμα των Ευρωεκλογών, ούτε η ΝΔ ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει με αξιώσεις το ΠΑΣΟΚ, καθώς αναζητούσε και πάλι νέα ηγεσία. Πιθανότατα εκτιμούσε ότι ο συσχετισμός δυνάμεων στη Βουλή του 1981 οδηγούσε είτε στην επανεκλογή του, είτε—σε περίπτωση που δεν θα έχετε υποψηφιότητα—στην επίσπευση των εκλογών την άνοιξη του 1985, λόγω αδυναμίας της Βουλής να εκλέξει ΠτΔ με πλειοψηφία 3/5 [87]. Την εντύπωση ότι το ΠΑΣΟΚ ακόμα και με τη συνδρομή του ΚΚΕ δεν μπορούσε να αναδείξει ΠτΔ της επιλογής του, δημιουργούσε η τάση διαρροής βουλευτών του από το 1981, όπως και η υπόθεση ότι τουλάχιστον 6-7 βουλευτές, που γνώριζαν ότι μάλλον θα αποκλειστούν από τους συνδυασμούς

του ΠΑΣΟΚ στις νέες εκλογές, δεν θα υπερψήφισαν τον υποψήφιο που θα πρότεινε ο Παπανδρέου[88].

Επιφυλακτικότητα έδειξε ο ΠτΔ, χωρίς να αποκλείει πάντως κάτι τέτοιο, και όταν ο Α. Παπανδρέου εξέτασε το ενδεχόμενο επίσπευσης των εκλογών, τον Σεπτέμβριο του 1984, μετά την εκλογή του Κ. Μητσοτάκη ως προέδρου της ΝΔ[89]. Τελικά, ο Παπανδρέου αποφάσισε να μην προχωρήσει, περιμένοντας την άνοιξη του 1985, για να εκκαθαρίσει συνολικά το πολιτικό σκηνικό προς όφελός του.

Συμπέρασμα:

Την αυξημένη προεδρική παρέμβαση στο διάστημα 1981-1985 επιτρέπουν τέσσερις παράγοντες.

1) Οι προεδρικές εξουσίες

Ιδίως οι κατ'εξοχήν "ρυθμιστικές", δηλαδή ο διορισμός και η παύση της κυβέρνησης και η διάλυση της Βουλής[90]. Υπό το πρίσμα αυτό είναι χρήσιμη η εκτίμηση του Δ. Τσάτσου, Γενικού Εισηγητή της Μειοψηφίας στην Ε. Αναθεωρητική Βουλή, πως: "Η εξουσία ενός οργάνου δεν προκύπτει μόνο από τις συγκεκριμένες αρμοδιότητες του αλλά και από τις δυνατότητες πολιτικής επιρροής που αποκτά λόγω των αρμοδιοτήτων του"[91].

Στη σκέψη του πρωθυπουργού Α. Παπανδρέου βάρυνε ιδιαίτερα η ιστορική εμπειρία. Καθώς είχε βιώσει την πτώση της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου, το 1965, ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης με τον αρχηγό του κράτους, αποκτούσε ύψιστη σημασία η αποτροπή της χρήσης των προεδρικών εξουσιών. Αν και εκ των υστέρων τόνιζε ότι ο ΠτΔ "τύποις μόνο μπορούσε να ασκήσει τις εξουσίες του, διότι αντιμετώπιζε μονοκομ

ματική κοινοβουλευτική πλειοψηφία"[92], ένας στενός του συνεργάτης ο Αγ.Κουτσόγιωργας, έδινε έμφαση στην προεδρική επιρροή, που προέκυπτε από τις προεδρικές εξουσίες, έστω και μη ασκούμενες: "Η κυβέρνηση κατά τη χαραξη της γενικής πολιτικής της χώρας, όπως ορίζει άλλωστε και το άρθρο 82 του Συντάγματος, μεριμνά ώστε να μην προκληθούν εντάσεις, οι οποίες να είναι ικανές να ενεργοποιήσουν, κύριοι συνάδελφοι, τις οριακές αρμοδιότητες του ΠτΔ. Και αυτό εμείς το κάναμε μετ' ευλαβείας... Έτσι διαμορφώνεται μιά συνταγματική πρακτική δύο επιπέδων. Το ένα επίπεδο βέβαια είναι ορατό, το οποίο εξελίσσεται με την άψογη λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος. Το άλλο είναι το λανθάνον, κύριοι συνάδελφοι, που είναι διάστικτο από μικρά στίγματα, τα οποία υπενθυμίζουν, διακριτικά βέβαια αλλά επίμονα την ύπαρξη των προεδρικών αρμοδιοτήτων που, ναί μεν αδρανούν, πλην όμως κύριοι συνάδελφοι πάντοτε υπάρχουν και καιροφυλακτούν"[93]. Η ανάγκη της κυβέρνησης να διατηρεί καλές σχέσεις με τον ΠτΔ, λόγω των ρυθμιστικών εξουσιών του, αλλά και οι συνολικές πολιτικές δυνατότητες του ΠτΔ, πρόσφεραν στον τελευταίο ικανότητα επιρροής σε διάφορους τομείς, όπου τα συνταγματικά ερείσματα ήταν ασθενή, όπως η εξωτερική πολιτική, ο στρατός αλλά και η διαμόρφωση νομοσχεδίων. Όπως παρατηρούσε ένας στενός φίλος του ΠτΔ, η αναπομπή νομοσχεδίων στη Βουλή από τον αρχηγό του κράτους δεν θα είχε ουσιαστικό αποτέλεσμα, αφού η κυβέρνηση-διαθέτοντας την απόλυτη πλειοψηφία-θα μπορούσε να ξεπεράσει το σκόπελο. Αντίθετα, μπορούσε να επιφέρει "βελτιώσεις" πριν από την ψήφισή του (κάτι που όπως τόνιζε ανεπίσημα γινόταν[94]) και αυτό "λόγω του προσωπικού του κύρους"[95].

2. Τα ερείσματα στο κομματικό σύστημα

Αυτή καθ' αυτή, όμως, η ύπαρξη σημαντι

κών προεδρικών εξουσιών δεν ήταν επαρκής αλλά μόνο αναγκαία συνθήκη ύπαρξης αξιόλογης προεδρικής επιρροής. Ο M. Duverger, συγκρίνοντας τη θέση και το ρόλο του ΠτΔ στην Γαλλία και στην Αυστρία, όπου ο Γάλλος Πρόεδρος, εκλεγόμενος με καθολική ψηφοφορία όπως και ο Αυστριακός, είναι ισχυρότερος, σημείωνε ότι: "Η διαφορά δεν σχετίζεται με τα συντάγματα, καθώς το Αυστριακό σύνταγμα δίνει περισσότερη εξουσία στον Πρόεδρο από αυτή που δίνει το σύνταγμα της Γαλλίας. Σχετίζεται με τα πολιτικά κόμματα και τις σχέσεις τους με τον Πρόεδρο"[96]. Είναι μιά παρατήρηση χρήσιμη για την Ελληνική περίπτωση.

Ο Καραμανλής ως ΠτΔ διέθετε το αναγκαίο έρεισμα στο κομματικό σύστημα, την ειδική σχέση που τον συνδέει με το κόμμα του οποίου ήταν ιδρυτής και αρχηγός, τη ΝΔ. Το έρεισμα αυτό, μετατρέπει τις προεδρικές εξουσίες από απλές νομικές δυνατότητες σε μέσα ενδεχόμενης αποφασιστικής παρέμβασης. Το ότι ορισμένες αποφασιστικές προεδρικές εξουσίες οδηγούν στην προσφυγή στο εκλογικό σώμα, όπως η διάλυση της Βουλής ή η προκήρυξη δημοψηφίσματος, κάνουν προφανή την ανάγκη ύπαρξης κομματικού σχήματος το οποίο θα είναι ευευγραμμισμένο με την πολιτική του ΠτΔ και μέσω του οποίου θα επιδοκιμάσουν οι όποιες προεδρικές επιλογές τίθενται υπό την κρίση των εκλογέων.

Οι συνθήκες επιστροφής του Καραμανλή στην Ελλάδα, τον Ιούλιο του 1974, σε συνθήκες κατάρρευσης του στρατιωτικού καθεστώτος υπό το βάρος της στρατιωτικής αδυναμίας της Ελλάδας στην Κύπρο, επιστροφή που συνοδεύτηκε με την αποδοχή του ως "σωτήρα", έδωσε στοιχεία χαρακτηριστικού χαρακτήρα στην ηγεσία του[97].

Αν και η άλλη προϋπόθεση που έθετε ο M. Weber, ότι ο χαρισματικός ηγέτης μπορεί και ενεργεί με τρόπο που αναιρεί παγιωμένες πρακτικές, θεσμικά πλαίσια και κανόνες[98], δεν εκπληρώνεται στην περίπ

τωση του Καραμανλή, ούτε στη διάρκεια της πρωθυπουργίας του, ούτε στη διάρκεια της προεδρίας του, από την άποψη της σχέσης του με τους παλαιούς υποστηρικτές και ψηφοφόρους και τους παλαιούς επιτελείς του, ο Καραμανλής είχε την πίστη και την αφοσίωση που ταίριαζει σε έναν χαρισματικό ηγέτη.

Ο πρόεδρος της ΝΔ Ευ. Αβέρωφ δήλωνε ότι "ο ΠτΔ είχε τόση πείρα και τόση ψυχραιμία ώστε ότι αποφασίσει θα είναι πολύ ζυγισμένο και θα πρέπει να συμφωνήσουμε" [99]. Ο Κ. Μητσοτάκης, την επόμενη της εκλογής του ως προέδρου της ΝΔ, διαβεβαίωσε ότι δεν ήθελε να είναι υποψήφιος για την ηγεσία χωρίς τη συγκατάθεση του Καραμανλή [100].

Ένας δείκτης είναι και η δημοτικότητα του. Σύμφωνα με έρευνα του Μαΐου 1985 [101], αμέσως μετά την αποχώρησή του από την Προεδρία και εν όψει των πολωμένων γύρω από τον άξονα δεξιάς/αντιδεξιάς εκλογών της 2ας Ιουνίου, ο τώως ΠτΔ εμφανιζόταν να υστερεί του Α. Παπανδρέου (60,9% έναντι 66,6%), διέθετε όμως τον συμπαγέστερο πυρήνα απόλυτης συμπάθειας (με 44% έναντι 39,2% του Α. Παπανδρέου, που κατ'εξοχήν θεωρείται χαρισματικός ηγέτης) [102].

Υπάρχει, βέβαια, και η άλλη όψη. Η συνύπαρξη του Προέδρου Καραμανλή με την κυβέρνηση Παπανδρέου και η αποφυγή ανοιχτής σύγκρουσης, σε συνδυασμό με τις εντυπώσεις που δημιουργούσε ο Παπανδρέου, δημιουργούσαν δυσφορία σε παλαιούς υποστηρικτές του ΠτΔ, σε σημείο ώστε φίλοι του δημοσιογράφοι υποχρεώθηκαν να αερογραφήσουν, σε μία προσπάθεια να γίνει κατανοητός ο ρόλος του ΠτΔ. Η δυσφορία, πάντως, δεν πήρε διαστάσεις διάρρηξης των παλαιών δεσμών [103].

3. Η δημοτικότητα και οι δημόσιες παρεμβάσεις

Η ικανότητα του ΠτΔ να παίρνει δημόσια αποστάσεις από το κόμμα της προέλευσής του, του επέτρεπε να έχει

ασφαλώς υψηλή δημοτικότητα, σύμφωνα τουλάχιστο με ορισμένες μετρήσεις[104].

Έτσι, το Μάρτιο του 1982 ήταν 52%, τον Απρίλιο του 1983 56%, αμέσως μετά την παραίτησή του 45%. Στα αντίστοιχα χρονικά σημεία, οι δείκτες για τον πρωθυπουργό ήταν 68%, 53% και 47%. Με εξαίρεση το Μάρτιο του 1982, οι δείκτες ήταν απόλυτα συγκρίσιμοι.

Ακόμα, τον Απρίλιο του 1984, το 48% δήλωνε ότι είναι "πολύ ή αρκετά ευχαριστημένο" από τον ΠτΔ και το 52% "λίγο-καθόλου". Τον Απρίλιο του 1985, αμέσως μετά την παραίτησή του, οι αντίστοιχοι δείκτες ήταν 55% και 42%.

Οι αντίστοιχοι δείκτες δημοτικότητας και αξιολόγησης των Αβέρωφ και Μητστάκη υστερούσαν έναντι αυτών του Καραμανλή κατά 10 έως 25 μονάδες.

Με βάση αυτά, ένα μάλλον ασφαλές συμπέρασμα είναι ότι η προεδρική πρακτική συναντούσε ανταπόκριση και ότι ο ΠτΔ είχε εξασφαλισμένο ένα ευρύ ακροατήριο για τις απόψεις του. Καθώς ο ίδιος ήταν πιά αποδεκτός από την ηγεσία της ΝΔ, αλλά και λόγω ακριβώς της ιδιότητάς του ως ΠτΔ, μπορούσε να αποφεύγει κομματικού χαρακτήρα συγκρούσεις, οι απόψεις του-διατυπωμένες είτε σε εθνικό (μηνύματα σε εθνικές επετείους ή κάθε πρωτοχρονιά), είτε σε τοπικό επίπεδο (κατά τις συχνές περιόδους του στη χώρα), σε γενικό (τηλεοπτικό κοινό ή πλήθος σε λαϊκές συγκεντρώσεις) ή σε ειδικό ακροατήριο (στρατιωτικούς διπλωμάτες και αρχηγούς κρατών), είχαν ευρεία απήχηση και αποτελούσαν συχνά ανταγωνιστικό προς την κυβέρνηση πολιτικό λόγο, με σημαντικό βαθμό αποδοχής.

4. Οι πολιτικές συνθήκες επιτρεπτικές για τη μεσολάβηση

Στη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και

1960 σημειώθηκε στην Ελλάδα μιά γρήγορη οικονομική ανάπτυξη:δημιουργία βιομηχανίας, επέκταση του τομέα των υπηρεσιών, δημιουργία υποδομής, επέκταση της παροχής εκπαίδευσης σε ευρύτερα στρώματα, αστικοποίηση. Ο εκσυγχρονισμός αυτός δημιούργησε με τη σειρά του μιά έκρηξη προσδοκιών, προβλήθηκαν νέα αιτήματα που ζητούσαν ικανοποίηση. Η άνιση κατανομή του εισοδήματος ήταν ένας παράγοντας που δημιουργούσε τάσεις αποσταθεροποίησης, καθώς ευρύτερα στρώματα και ομάδες θεωρούσαν ότι δεν είχαν σημαντικό μερίδιο στα κέρδη που προέκυπνονταν από τον εκσυγχρονισμό.

Το πολιτικό σύστημα που συγκροτήθηκε μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, σύστημα περιοριστικό με ενισχυμένη της θέση του στρατού και του θρόνου σε βάρος του Κοινοβουλίου, αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις. Η πολιτική κινητοποίηση που είχε κυριότερο φορέα την Ένωση Κέντρου και έγινε δυνατή ακριβώς λόγω της γενικευμένης δυσαρέσκειας, απείλησε τα συμφέροντα των πρωταγωνιστών του συστήματος, το οποίο παρουσίασε σημεία κρίσης. Επρόκειτο για μιά κατάσταση την ο S. Huntington περιγράφει ως "πολιτική αστάθεια που είναι προϊόν γρήγορης κοινωνικής αλλαγής και γρήγορης κινητοποίησης νέων ομάδων στην πολιτική, συνδεδεμένων με την αργή ανάπτυξη των πολιτικών θεσμών" [105].

Μιά σειρά συγκρούσεων, αποτέλεσμα των διαφωνιών πάνω στη στρατηγική για την αντιμετώπιση της πρόκλησης, αλλά και των αντιτιθέμενων συμφερόντων των παραγόντων του συστήματος, οδήγησαν στην κατάρρευση του και στην επικράτηση μιάς μερίδας μεσαίων αξιωματικών του στρατού [106].

Η δικτατορία κατέρρευσε και αυτή του 1974, μέσα σε κενό νομιμοποίησης. Το πέρασμά της οδήγησε στην οριστική κρεωκοπία της μετεμφυλιακής κυρίαρχης ιδεολογίας και πρακτικής και είχε ως αποτέλεσμα τη

ριζοσπαστικοποίηση ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων.

Η πολιτική ανασυγκρότηση του 1974-75, με την καθοδήγηση του Καραμανλή, προσπάθησε να αντιμετωπίσει αυτή τη ριζοσπαστικοποίηση.

Οι περιορισμοί του μετεμφυλιακού κράτους έπαυσαν να υπάρχουν: έκτακτα μέτρα, παρανομία του ΚΚΕ, αυξημένος ρόλος του στρατού, οριστική κατάργηση της βασιλείας. Από την άλλη, το αστικό καθεστώς παρέμεινε άθικτο ως αρχή. Αποκτούσε, όμως, ικανότητα προσαρμογής με δυνατότητα κρατικοποιήσεων, αναγνώρισης δικαιωμάτων κατά το πρότυπο του δυτικοευρωπαϊκού κράτους πρόνοιας και γενικότερα αυξημένης κρατικής παρέμβασης, έτσι ώστε να διευρύνει τα περιθώρια νομιμοποίησής του. Σε αυτό το πλαίσιο, η Προεδρία της Δημοκρατίας είχε να παίξει σημαντικό ρόλο.

Καθώς δεν υπήρχε πιά περίπτωση να παρεμποδιστεί η εκλογική νίκη των ριζοσπαστικών πολιτικών δυνάμεων (κυρίως του ΠΑΣΟΚ), η Προεδρία θα αποτελούσε το κέντρο εξουσίας, που:

α) θα ήταν ο τελευταίος ανασχετικός παράγοντας στην περίπτωση κατά την οποία ο ριζοσπαστισμός που εκφραζόταν από το ΠΑΣΟΚ θα έφτανε στο σημείο όπου θα αναιρούσε τα θεμέλια του κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος και του πλέγματος διεθνών σχέσεων των συναρτημένων με αυτό, και

β) θα αναλάμβανε ενεργό ρόλο, ώστε να μετριάξει τον ριζοσπαστισμό και θα αναζητούσε σημεία συναίνεσης μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων.

Έτσι, ο ΠτΔ, πρώτο προσπάθησε να οριοθετήσει τον χώρο στον οποίο η κυβέρνηση Παπανδρέου "επιτρεπόταν" να κινηθεί. Αποχώρηση από την ΕΟΚ, ρήξη με το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ, δραστηκές παρεμβάσεις στο στρατό και στο δικαστικό σύστημα, παραβίαση του Συντάγματος ή απόπειρα αναστολής, θα σήμαιναν άμεση ρήξη του ΠτΔ με την κυβέρνηση [107].

Δεύτερο, με επιλεκτικές παρεμβάσεις σε ευρύ φάσμα θεμάτων, προσπαθούσε να διασφαλίσει την ευρύτερη δυνατή συναίνεση, παίζοντας ρόλο μεσολαβητή ή διαιτητή, όχι όμως κυβερνήτη.

Την πολιτική τακτική του έχει περιγράψει ο Στ. Ζούλας: "Είναι περίπου βέβαιο ότι ο κ. Καραμανλής παρεμβαίνει συμβουλευτικά σε πολλές από τις κυβερνητικές αποφάσεις ή προθέσεις... Όμως πρέπει να τονιστεί ότι και στις περιπτώσεις αυτές... η παρέμβαση του κ. Καραμανλή έχει μόνο διορθωτικό και όχι καθοριστικό χαρακτήρα... Δεν θεωρεί όμως σκόπιμο και από τυπικής και από πολιτικής απόψεως να επέμβει ανασταλτικά σε συγκεκριμένα και επιμέρους θέματα, όπου εκδηλώνεται διχοστασία" [108]. Δηλαδή, αφ' ενός, προτιμούσε να παρεμβαίνει εκ των υστέρων "διορθωτικά" σε αποφάσεις που δημιουργούσαν ευρύτερα και διαφιλονικούμενα θέματα. Αφ' ετέρου, επέλεγε τα θέματα, για να μην εγείρονται συνταγματικού χαρακτήρα ερωτήματα (από "τυπικής" απόψεως) και για να μην εξαντλήσει τις πολιτικές του δυνατότητες παρεμβαίνοντας διαρκώς και για δευτερεύοντα ζητήματα (από "πολιτικής" απόψεως). Υπήρχε και η άλλη όψη. Η εικόνα του ΠτΔ συνεργαζόμενου "αρμονικά" με την κυβέρνηση, ικανοποιούσε σημαντικό τμήμα του ευρισκόμενου στο κέντρο εκλογικού σώματος, που αποτελούνταν από θιασώτες της συνύπαρξης και οι οποίοι - σε περίπτωση διαφωνίας ΠτΔ και κυβέρνησης - θα ήταν πιθανό να εγκαταλείψουν το ΠΑΣΟΚ [109]. Ιδίως αν η διαφωνία αφορούσε την υλοποίηση ορισμένων ριζοσπαστικών σημείων του προεκλογικού προγράμματος του ΠΑΣΟΚ.

Παράλληλα, ο ΠτΔ αποτελούσε έστω και συμβολικά την εγγύηση ότι η κατάσταση δεν θα μεταβαλόταν δραματικά για μία σειρά εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων, όπως η ΕΟΚ, το ΝΑΤΟ, οι ΗΠΑ και ο στρατός. Με αυτόν τον τρόπο ήταν χρήσιμος και στην κυβέρνηση, η οποία μπορούσε με τη σειρά της να έχει την κάλυψη του ΠτΔ, στην περίπτωση

βέβαια που η πολιτική της κινείτο στο καθορισμένο πλαίσιο.

Ασφαλώς, ο ΠτΔ δεν ήταν ο αποκλειστικός, ούτε καν ο καθοριστικός παράγοντας που επέτρεψε τη ριζοσπαστική μεταβολή, την "Αλλαγή" που υποσχέθηκε το ΠΑΣΟΚ. Άλλοι, ισχυρότατοι εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες συνετέλεσαν σε αυτό:

Τμήματα της κοινωνικοπολιτικής σύνθεσης της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ δεν ήταν τόσο ριζοσπαστικά όσο άφηνε να εννοηθεί η ρητορική της ηγεσίας του, η ένταση στις σχέσεις Ανατολής-Δύσης μειώνοντας τη δυνατότητα ελιγμών των μικρών χωρών, όπως και η ελληνοτουρκική διαμάχη, επέτρεπαν την αποχώρηση από το ΝΑΤΟ, πολύ περισσότερο αφού η ΕΣΣΔ είχε προνομιακές σχέσεις με την Τουρκία. Ακόμα, το κίνημα των Αδεσμεύτων και οι Αραβικές χώρες βρίσκονταν σε κάμψη, συνέπεια της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης και δεν συνιστούσαν αξιόπιστη εναλλακτική λύση. Η αποδοχή, τέλος, ελληνικών αιτημάτων στο πλαίσιο της μεσογειακής πολιτικής της ΕΟΚ διευκόλυνε την οριστική αποδοχή της ένταξης [110].

Στις συνθήκες αυτές, ο ρόλος του ΠτΔ ήταν σημαντικός στο εξής: Καθώς η αποκρυστάλλωση των νέων θέσεων του ΠΑΣΟΚ δεν ήταν αυτόματη, αλλά σταδιακή και μέσω υπαναχωρήσεων, εξάρσεων και παλινωδιών, ο ΠτΔ ήταν ο παράγοντας που υπερασπιζόταν με επιμονή τη συγκεκριμένη πολιτική και υπενθύμιζε το ίδιο επίμονα ότι ενδεχόμενη εμμονή του ΠΑΣΟΚ στις προεκλογικές του θέσεις μπορούσε να έχει δυσμενείς συνέπειες στις πολιτικές του προοπτικές. Ταυτόχρονα, λειτουργούσε και ως πολιτικό άλλοθι για τον Παπανδρέου, καθώς χαρακτηριζόταν ως ο υπεύθυνος για την αναστολή των ριζοσπαστικών πραγματοποιήσεων. Με δεδομένο ότι δεν ήταν ο ΠτΔ, αλλά άλλοι οι καθοριστικοί παράγοντες που οδήγησαν στην ενσωμάτωση της πολιτικής του ΠΑΣΟΚ στα παραδοσιακά πλαίσια, δεν είναι παράδοξο το ότι η πτώση του Καραμανλή

το 1985 δεν σήμανε ριζική μεταβολή της έως τότε πολιτικής του ΠΑ ΣΟΚ. Ο Παπανδρέου, παρά τη σύγκλιση στα βασικά ζητήματα, δεν ήταν διατεθειμένος να αναγνωρίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στον ΠτΔ, ιδίως όταν αυτό σήμαινε και εκλογικές απώλειες.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Τα αποτελέσματα στον G. Mavrogordatos: "The emerging party system", στο R. Clogg (ed): "Greece in the 80s", σελ. 89
- [2] R. Macridis: "Η Ελληνική Πολιτική στο Σταυροδρόμι", σελ. 64-66
- [3] "Το Βήμα", 19/10/1981
- [4] R. Macridis, όπ. παρ.
- [5] στο ίδιο
- [6] Στάμου Ζούλα: "Πόσο αρμονικές και άριστες είναι οι σχέσεις Καραμανλή και Παπανδρέου;", "Καθημερινή", 7/11/1982
- [7] "Πολυδιάστατη Εξωτερική Πολιτική. Συνεντεύξεις του πρωθυπουργού κ. Ανδρέα Παπανδρέου πάνω στα εθνικά θέματα. Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών", Αθήνα 1982, σελ. 21 επ.
- [8] Δήλωση του υφυπουργού Εξωτερικών θ. Πάγκαλου στη Βουλή, στις 3/5/1985. Αναφέρεται από τον Κ. Στεφάνου: "Το ελληνικό Κοινοβούλιο και η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (1981-

1985)", στο Θ.Κουλουμπή-Δ.Κώνστα (επ.): "Το Ελληνικό Κοινοβούλιο στην Εξωτερική Πολιτική (1974-84)", σελ.105-106

[9] "Βραδυνή", 20/6/1983

[10] "Βραδυνή", 22/6/1983

[11] "Οι Λόγοι του Κ.Καραμανλή, 1983", σελ.26-28

[12] "Τα Νέα", 30/6/1983

[13] "Ελεύθερη Γνώμη", 29/6/1983

[14] "Οι Λόγοι του Κ.Καραμανλή, 1981", σελ.189-192

[15] "Καθημερινή", 23, 30/11, 1/12/1982

[16] "Οι Λόγοι του Κ.Καραμανλή, 1983", σελ.44-56

[17] Χρ.Ροζάκη: "Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες", σελ.88-100. Ο ΠτΔ διαφοροποιήθηκε δημόσια στο θέμα των ευρωπυραύλων. (Ο ΠτΔ ευνοούσε την εγκατάσταση αμερικανικών πυραύλων στην Ευρώπη για όσο διαστημα παρέμεναν και οι σοβιετικοί. Αντιφώνηση Καραμανλή στον Αυστριακό Πρόεδρο, στις 11/9/1984, "Οι Λόγοι...", 1984", σελ.46). πρβλ.Θ.Χριστοδουλίδης: "Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Συνεργασία.Ο διχόρροπος εταίρος", στο Δ.Κώνστα-Χρ.Τσαρδανίδη (επ.): "Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική", σελ.221-265

[18] "Οι Λόγοι...", 1983", σελ.31

[19] "Πολυδιάσταση Εξωτερική Πολιτική...", υποσ.[7]

[20] Γ.Βαληνάκης: "Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα", σελ.300-301

[21] στο ίδιο, όπου και γενικά για το θέμα αυτό, σελ.268 επ.

[22] στο ίδιο, σελ.132

[23] στο ίδιο, σελ.134

[24] στο ίδιο, σελ.148. Για τις επιφυλάξεις του ΠτΔ, Γ.Καψή: "Οι τρεις μέρες του Μάρτη", σελ.276. Ο ΠτΔ, σύμφωνα με τον Καψή, αντέδρασε περισσότερο για το ότι δεν είχε προηγουμένως ενημερωθεί

- [25]Ανάλογα με την στάση στο πλαίσιο της ΕΠΣ, όπ. υποσ. [17]
- [26]"Οι Λόγοι...", 1983", σελ. 13-14
- [28]Γ. Καψή, όπ. παρ., σελ. 266-267
- [29]στο ίδιο, σελ. 270
- [30]στο ίδιο, σελ. 271
- [31]"Ελευθεροτυπία", 29-30/8/1984. Για την πρωτοβουλία του ΓΓ του ΟΗΕ, Β. Κουφουδάκη: "Η διεθνής διάσταση του Κυπριακού", στο Δ. Κώνστα-Χρ. Τσαρδανίδη (επ), όπ. παρ., τ. Β, σελ. 86-87
- [32]Β. Κουφουδάκη, όπ. παρ.
- [33]Γ. Καψή, όπ. παρ., σελ. 284-285
- [34]Η δήλωση του ΠτΔ στην "Ελευθεροτυπία", 12/10/1984. Για τις εξελίξεις στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις το 1987-88, Θ. Βερέμη: "Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις", στο Δ. Κώνστα-Χρ. Τσαρδανίδη (επ), όπ. παρ., τ. Β, σελ. 15-19
- [35]Τ. Λαμπρία: "Στη σκιά ενός μεγάλου", σελ. 350
- [36]Η δήλωσή του κατά την παράδοση του υπουργείου από τον Ευ. Αβέρωφ, στο "Θήμα", 22/10/1981. Ο δεδομένος ότι η κρίση του 1965 προήλθε από την άρνηση του βασιλιά να αναλάβει ο Γ. Παπανδρέου και το υπουργείο αυτό, η εξέλιξη είχε και συμβολική σημασία. Ο Θ. Κουλουμπής επισήμανε και τη διαφορά τακτικής του Ανδρέα και του Γεωργίου Παπανδρέου. Ο πρώτος ήταν συναινετικός με το στρατό, σε αντίθεση με τον δεύτερο που ήταν αρκετά επιθετικός το 1965 με αποτέλεσμα την κρίση. Υπήρχε, όμως, και η διαφορά στις πολιτικές συνθήκες. Το 1964-65, ο στρατός ήταν πολιτικός παράγοντας. Το 1981, δεν ήταν και σε αυτό το πλαίσιο η συναινετική προσέγγιση του Α. Παπανδρέου μπορούσε να πετύχει, βλ. Θ. Κουλουμπή: "Όσμες και διαμόρφωση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-1987", στο Δ. Κώνστα-Χρ. Τσαρδανίδη (επ), όπ. παρ.,

τ. Β, σελ. 76.

Για τη δομή και το ρόλο του στρατού μετά τη Μεταπολίτευση, βλ.

Δ. Χαραλάμπη: "Στρατός και Πολιτική Εξουσία", σελ. 347-350

[37] Η δήλωσή του, στο "Βήμα", 21/11/1981

[38] Ν. 660/1977

[39] Δ. Μαυριά-Αντ. Παντελή: "Συνταγματικά κείμενα Ελληνικά και Ξένα"

[40] Η δήλωσή του, στο "Βήμα", 21/11/1981

[41] "Οι Λόγοι...", 1980-81", σελ. 201

[42] Οι επιστολές, στη "Βραδυνή", 5/1/1982

[43] Τ. Λαμπρία, όπ. παρ., σελ. 350, Θ. Κουλουμπή, όπ. παρ., σελ. 76

[44] "Οι Λόγοι...", 1982", σελ. 51

[45] Σχόλιο του Ν. Μέρτζου, στην "Ακρόπολη", 23/12/1984

[46] Η δήλωσή του, στην "Ελευθεροτυπία", 12/10/1984

[47] "Οι Λόγοι...", 1982", σελ. 121

[48] στο ίδιο, 1984, σελ. 67

[49] στο ίδιο, 1984, σελ. 20

[50] Ν. Νικολάου, στην "Καθημερινή", 6, 15/5/1984. Για τις σχέσεις κυβέρνησης-ΣΕΒ το 1981-86, Γ. Μαυρογορδάτου: "Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη", σελ. 149-150

[51] "Καθημερινή", 16/5/1984

[52] Στ. Ζούλα: "Επίκεντρο ζωτικών πολιτικών διεργασιών ο εκλογικός νόμος", "Καθημερινή", 22/7/1984

[53] Π. Λουκάκου: "Το φορτίο της τριετίας και οι προοπτικές για το 1985", "Ελευθεροτυπία", 23/12/1984

[54] "Το Βήμα", 4, 11/1/1985. Σύμφωνα με τον Κ. Μητσοτάκη, ο ΠτΔ ενήργησε ως μεσολαβητής μεταξύ αυτού και του Παπανδρέου, Αγόρευση Μητσοτάκη στη Βουλή, "Ελευθεροτυπία", 6/11/1990. Οι ρυθμίσεις του νέου εκλογικού συστήματος, στο Αντ. Παντελή: "Τα Ελληνικά εκ

- λογικά συστήματα και οι εκλογές(1926-1985)...",σελ.61 επ.
- [55]Οι θέσεις των κομμάτων,στο "Βήμα",11/1/1985
- [56]στο ίδιο
- [57]"Το Βήμα",15/1/1985
- [58]Γ.Ράλλη:"Πολιτικές Εκμυστηρεύσεις",σελ.281
- [59]Η δήλωση και οι αντιδράσεις,στο "Βήμα",6/12/1981
- [60]"Ακρόπολις",15/1/1983 και "Το Βήμα",30/1/1983.Ο ίδιος ο Αβέρωφ το διέψευσε στην "Ακρόπολη",30/1/1983.Αργότερα,παραδέχτηκε ότι είχε υποβάλει την παραίτησή του στον αναπληρωτή του Κων/νο Παπακωνσταντίνου,τον Νοέμβριο του 1982.Αυτός,σύμφωνα με τον Αβέρωφ,"τα κουβέντιασε μ'ένα άλλο άνθρωπο κι έκριναν ότι δεν έπρεπε να παραιτηθώ", Συνέντευξη Αβέρωφ στη "Μεσημβρινή",28/2/88 Ο μόνος "άλλος άνθρωπος" που μπορούσε να συζητήσει με τον Παπακωνσταντίνου ένα τέτοιο θέμα με αποφασιστικό τρόπο,ήταν ο Καραμανλής.
- [61]Συνέντευξη Μητσotάκη στην Μ.Ρεζάν,"Ελευθεροτυπία",3/9/1984
- [62]Θ.Κουλουμπή:"Καραμανλής-Παπανδρέου.Τύπος και ουσία ηγεσίας", "Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική",τ.16,σελ.17
- [63]Οι δηλώσεις,στο "Βήμα",17/10/1982
- [64]Οι δηλώσεις,στο ίδιο
- [65]"Οι Λόγοι...",1983",σελ.1-2
- [66]"Ακρόπολις",2/2/1983
- [67]"Τα Νέα",24/1/1983
- [68]"Τα Νέα",2/2/1983. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Στ.Κούλογλου,η δημόσια υποστήριξη του ΠτΔ στην κυβέρνηση οφειλόταν σε σχετικό αίτημα του Α.Παπανδρέου,εν όψει των διαπραγματεύσεων με τις ΗΠΑ για τις Βάσεις,χωρίς να είναι γνωστό το αντίτιμο, "Αντί",4/2/1983

- [69] "Βραδυνή", 23/12/1983
- [70] Γ.Μασσαβέτα: "Ο Καραμανλής εξομολογείται...", "Ελευθεροτυπία",
3/7/1983
- [71] "Οι Λόγοι...", 1984", σελ.23-24
- [72] Η ανακοίνωση της Προεδρίας, στην "Βραδυνή", 24/5/1984
- [73] Η νέα επίσημη θέση του ΠΑΣΟΚ ήταν ότι η Ελλάδα θα παρέμενε
στην ΕΟΚ, γιατί το κόστος της αποχώρησης θα ήταν μεγαλύτερο
από το κόστος της παραμονής, Εισήγηση Παπανδρέου στο 1ο Συ
νέδριο του ΠΑΣΟΚ, στην "Ελευθεροτυπία", 11/5/1984
- [74] "Ελευθεροτυπία", 23/5/1984
- [75] στο ίδιο
- [76] "Τα Νέα", 23/5/1984
- [77] "Καθημερινή", 24/5/1984
- [78] "Μεσημβρινή", 2/6/1984
- [79] "Μεσημβρινή", 4/6/1984
- [80] "Αυριανή", 8, 9, 10/5/1984. Τελικά, τοποθετήθηκαν υπηρεσιακοί υ
πουργοί στα υπουργεία Δικαιοσύνης και Εσωτερικών
- [81] "Αυριανή", 4/6/1984
- [82] "Ελευθεροτυπία", 18/6/1984
- [83] Μ. Δημητρίου: "Προεδρικά παρασκήνια", στο "Βήμα", 26/1/1986
- [84] Τα αποτελέσματα, στο Αντ. Παντελή, όπ. παρ., σελ. 400
- [85] "Αυριανή", 18/7/1984
- [86] "Αυριανή", 28/7/1984
- [87] Ανάλυση του Στ. Ζούλα, στην "Καθημερινή", 1/7/1984
- [88] Στ. Ζούλα: "Γιατί ο κ. Παπανδρέου" προσφέρει "νέα Προεδρία στον κ.
Καραμανλή", "Καθημερινή", 25/3/1984
- [89] "Ελευθεροτυπία", 6-12/9/1984
- [90] Για τον όρο "ρυθμιστής του πολιτεύματος", βλ. κεφ. Α

- [91] "Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής...27/3/1975",σελ.34
- [92] "Πρακτικά της Βουλής 22/1/1986",σελ.3380
- [93] "Πρακτικά της Βουλής 16/1/1986",σελ.3164
- [94] Αναφέρεται στην προεδρική παρέμβαση στο νομοσχέδιο για την ενοποίηση των Σωμάτων Ασφαλείας,"Καθημερινή",28/8/1984
- [95] Β.Βασιλείου:"Ο Πρόεδρος","Βραδυνή",8/9/1984
- [96] M.Duverger:"Presidential elections and the party systems in Europe",σελ.106
- [97] Για την χαρισματική ηγεσία,βλ.R.Bendix:"Max Weber.An intellectual portrait",σελ.109 και 302-303 και M.Weber:"Η πολιτική ως επάγγελμα",σελ.98-100
- [98] στο ίδιο
- [99] "Μεσημβρινή",2/6/1984
- [100] "Ελευθεροτυπία",3/9/1984
- [101] Θ.Μπεκράκη-Ηλ.Νικολακόπουλου:"Κομματική επιλογή και αξιολόγηση των πολιτικών.Μιά κρίσιμη διασταση του εκλογικού ανταγωνισμού",στην"Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών",τ.69Α,σελ.93
- [102] Ηλ.Κατσούλη:"Ο ρόλος και η σημασία της χαρισματικής ηγεσίας στην ελληνική μεταβατική κοινωνία",στο Π.Παπασαραντόπουλου (επ.):"ΠΑΣΟΚ και εξουσία",σελ.445 επ.
- [103] Β.Βασιλείου,όπ.παρ.
- [104] Σύμφωνα με τις μετρήσεις της "Ευρωδμήμ","Χρόνος",27/3/1988
- [105] S.Huntington:"Political order in changing societies",σελ.5
- [106] βλ.την Εισαγωγή
- [107] Στ.Ζούλα:"Πόσο αρμονικές και άριστες...", "Καθημερινή",7/11/1982
- [108] στο ίδιο
- [109] Περίπου 15% του εκλογικού σώματος,σύμφωνα με τους Θ.Μπεκράκη

και Ηλ. Νικολακόπουλο, όπ. παρ., σελ. 111

[110] Μιά παρουσίαση αυτών των παραγόντων έκανε ο Δ. Κώνστας: "Οι στόχοι της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-1986", στο Δ. Κώνστα-Χρ. Τσαρδανίδη (επ.), όπ. παρ., σελ. 42 επ.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Α.Η αναθεώρηση του Συντάγματος

Η πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος, που πρόβαλε αιφνίδια ο Α. Παπανδρέου στις 9 Μαρτίου 1985, ολοκληρώθηκε από την ΣΤ Αναθεωρητική Βουλή, στις 6 Μαρτίου 1986.

Αν θέλει κανείς να συνοψίσει τους στόχους της αναθεώρησης, μπορεί να πει ότι: "κύρια και καίρια και σχεδόν αποκλειστική επιδίωξη της πρόσφατης συνταγματικής αναθεώρησης ήταν η μείωση των αρμοδιοτήτων και η μέχρις εξουδετέρωσης συρρίκνωση του πολιτικού ρόλου του ΠτΔ" [1].

Οι σημαντικότερες προεδρικές εξουσίες είτε καταργήθηκαν είτε, κυρίως, μεταβιβάστηκαν στην κυβέρνηση, άμεσα ή έμμεσα (μέσω της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας που ελέγχει). Συγκεκριμένα:

Ο ΠτΔ δεν έχει, πλέον, τη διακριτική ευχέρεια να διορίσει κυβέρνηση της προτίμησής του, σε περίπτωση που δεν υπάρχει απόλυτη πλειοψηφία ενός κόμματος ή στην περίπτωση που μιά κυβέρνηση στηριγμένη στην εμπιστοσύνη της Βουλής παραιτηθεί. Είναι υποχρεωμένος να ακολουθήσει τη διαδικασία του άρθρου 37 παρ. 3, που προβλέπει ότι δίνεται διαδοχικά τριήμερης διάρκειας διερευνητική εντολή στους αρχηγούς των τριών πρώτων σε δύναμη κομμάτων. Σε περίπτωση που αυτές οι προσπάθειες αποτύχουν, ακολουθεί μιά τέταρτη φάση, όπου ο ΠτΔ καλεί τους πολιτικούς αρχηγούς και αν διαπιστωθεί οριστικά αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης, επιχειρεί (ο ΠτΔ) το σχηματισμό οικουμενικής εκλογικής κυβέρνησης. Αν και αυτή η προσπάθεια αποτύχει, τότε ο ΠτΔ καλεί κατά τη διακριτική του ευχέρεια έναν από τους προέδρους του

Αρείου Πάγου, του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου για να σχηματίσει υπηρεσιακή κυβέρνηση για τη διενέργεια εκλογών, της ευρύτερης δυνατής αποδοχής.

Η δυνατότητα του ΠτΔ να παύσει την κυβέρνηση καταργήθηκε.

Ως προς τις αρμοδιότητές του σχετικά με τη διάλυση της Βουλής, έπλησαν οι ακόλουθες μεταβολές[2]:

α) Η δυνατότητά του να διαλύει τη Βουλή λόγω "δυσαρμονίας" με το εκλογικό σώμα ή λόγω σύνθεσης που δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα, καταργήθηκε. Σύμφωνα με τη νέα ρύθμιση (άρθρο 41, παρ.1), ο ΠτΔ μπορεί να διαλύσει τη Βουλή αν έχουν παραιτηθεί ή/και καταψηφιστεί από αυτή δύο κυβερνήσεις και η σύνθεσή της δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα. Οι εκλογές, όμως, διεξάγονται από την κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής που διαλύεται (άρθρο 41, παρ.1, έδ.β). Προϋποτίθεται, δηλαδή, ότι υπάρχει μιά τέτοια κυβέρνηση, αφού έχουν προηγηθεί οι δύο παραιτήσεις ή καταψηφίσεις. Αν δεν υπάρχει, τότε ακολουθείται η διαδικασία του άρθρου 37 (άρθρο 41, παρ.1, έδ.γ).

β) Σύμφωνα με το νέο άρθρο 41, παρ.2, ο ΠτΔ είναι υποχρεωμένος να αποδεχθεί εισήγηση της κυβέρνησης που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, προκειμένου να ανανεωθεί η λαϊκή εντολή, ώστε να αντιμετωπιστεί "εξαιρετικής σημασίας εθνικό θέμα".

Το δικαίωμα κύρωσης των νόμων του αφαιρέθηκε. Συνεπώς, το δικαίωμα αναπομπής που διατηρεί, μπορεί να ασκηθεί μόνο για λόγους σχετικούς με την έκδοση των νόμων, δηλαδή για λόγους σχετικούς με την τήρηση της προβλεπόμενης από το Σύνταγμα διαδικασίας για την ψήφιση των νόμων και όχι για λόγους σκοπιμότητας ή συμφωνίας των διατάξεων του νόμου με το περιεχόμενο του Συντάγματος[3].

Σύμφωνα με το νέο άρθρο 44, παρ.2, ο ΠτΔ κάνει την πρωτοβουλία στην

προκήρυξη δημοψηφίσματος για γενικά θέματα. Υποχρεώνεται να προκηρύξει σχετικό δημοψήφισμα ύστερα από απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας του συνολικού αριθμού των βουλευτών, που λαμβάνεται μετά από πρόταση της κυβέρνησης. Ενώ, ταυτόχρονα, υποχρεώνεται να προκηρύξει δημοψήφισμα για ψηφισμένα νομοσχέδια που ρυθμίζουν "σοβαρό κοινωνικό ζήτημα", μετά από απόφαση των 3/5 του συνολικού αριθμού των βουλευτών, ύστερα από πρόταση των 2/5.

Το δικαίωμά του (άρθρο 44, παρ. 3) να απευθύνει διαγγέλματα, μπορεί πλέον να ασκηθεί μόνο με τη σύμφωνη γνώμη του πρωθυπουργού.

Ταυτόχρονα, του αφαιρέθηκε το δικαίωμα να κορηγεί αμνηστία για πολιτικά εγκλήματα. Η αμνηστία παρέχεται πλέον μόνο με νόμο ψηφισμένο με πλειοψηφία 3/5 του συνολικού αριθμού των βουλευτών (άρθρο 47 παρ. 3).

Τέλος, ο ρόλος του ΠτΔ γίνεται δευτερεύων στην κήρυξη κατάστασης πολιορκίας [4]. Έτσι, σύμφωνα με το νέο άρθρο 48, παρ. 1, ο ΠτΔ απλώς δημοσιεύει τη σχετική απόφαση της Βουλής, που λαμβάνεται με πλειοψηφία των 3/5 του συνολικού αριθμού των βουλευτών (άρθρο 48, παρ. 6) ύστερα από πρόταση της κυβέρνησης.

Αν η Βουλή απουσιάζει ή αδυνατεί αντικειμενικά να συγκληθεί έγκαιρα, τότε η κήρυξη κατάστασης πολιορκίας μπορεί να γίνει με προεδρικό διάταγμα, ύστερα από πρόταση της κυβέρνησης (άρθρο 48, παρ. 2). Το διάταγμα υποβάλλεται προς έγκριση στη Βουλή μέσα σε 15 μέρες το αργότερο και πρέπει να εγκριθεί από την απόλυτη πλειοψηφία του συνολικού αριθμού των βουλευτών (άρθρο 48, παρ. 6) [5].

Παράλληλα με τις τροποποιήσεις, καταργήθηκε το άρθρο 39, που προέβλεπε το θεσμό του Συμβουλίου της Δημοκρατίας και το άρθρο 32 τροποποιήθηκε, ώστε η εκλογή του ΠτΔ να γίνεται με ονομαστική, δηλαδή φανερή, ψηφοφορία και όχι μυστική.

Οι άμεσες συνέπειες της νέας συνταγματικής ρύθμισης είναι προφανείς. Η κυβέρνηση (και στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Α. Παπανδρέου) στηριγμένη σε μία μονοκομματική κοινοβουλευτική πλειοψηφία, εξουδετέρωνε τον όποιο φορέα του προεδρικού αξιώματος, ο οποίος δεν μπορούσε πλέον να της αντιπαρατεθεί με μέσο τις προεδρικές εξουσίες. Καθιερωνόταν ένα αμιγές κοινοβουλευτικό σύστημα, χωρίς κανενός είδους "ημιπροεδρική" χροιά [6]. Η κυβέρνηση γινόταν το κυρίαρχο κέντρο εξουσίας σε βάρος τόσο της Βουλής όσο και του ΠτΔ. Αυτό, βέβαια, δεν σήμαινε (όπως φάνηκε) ότι η Προεδρία δεν μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα στην κυβέρνηση. Δεν μπορούσε, όμως, να γίνει καταλύτης στην ύπαρξή της [7], παρά μόνο στην περίπτωση που ο ΠτΔ θα υπέβαλλε την παραίτησή του, η κυβέρνηση δεν θα διέθετε πλειοψηφία 3/5 ώστε να αναδείξει νέο Πρόεδρο και θα συρόταν σε εκλογές με δυσμενείς για την ίδια όρους σε ανεπιθύμητο χρόνο. Αυτό, όμως, θα σήμαινε και το πολιτικό τέλος του ίδιου του παραιτούμενου ΠτΔ και συνεπώς δεν είναι εύκρηστο όπλο.

Την ίδια στιγμή, πάντως, όπως παρατηρούσαν πολιτικοί σχολιαστές στον τύπο [8], παρά τον περιορισμό των προεδρικών εξουσιών, ο ΠτΔ υπό ορισμένες προϋποθέσεις μπορούσε να εξελιχθεί σε σημαίνοντα πολιτικό παράγοντα. Οι προϋποθέσεις αυτές ήταν:

- 1) Να είναι φορέας του αξιώματος μία εξέχουσα προσωπικότητα, που να διατηρεί ισχυρούς δεσμούς με το κόμμα προέλευσής του.
- 2) Να μην υπάρχει μονοκομματική πλειοψηφία στη Βουλή.

Σε ένα τέτοιο σκηνικό, ο ΠτΔ μέσω των διαβουλεύσεων και διαδικασιών που προβλέπει το αναθεωρημένο Σύνταγμα, θα μπορούσε να διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στην προσπάθεια διαμόρφωσης ενός κυβερνητικού συντασπισμού με βαρύνουσα τη συμμετοχή του κόμματος προέλευσής του ΠτΔ. Εννοείται ότι ο προεδρικός ρόλος θα ήταν σημαν

τικός και για τη συνοχή του όποιου, τέτοιας έμπνευσης, κυβερνητικού σχήματος.

Στην ουσία, οι αναλύσεις αυτού του είδους κατέγραψαν τις δυνατότητες ελιγμών του Α. Παπανδρέου στην περίπτωση που θα κατόρθωνε να εκλεγεί κάποια στιγμή ΠτΔ[9] και το ΠΑΣΟΚ θα έκανε την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή, οπότε ο Παπανδρέου θα προσπαθούσε να συγκροτήσει μιά κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ-Αριστεράς και να απομονώσει τη ΝΔ.

Το γενικό, πάντως, πλαίσιο που προδιαγράφηκε, πέρα από την όποια συγκεκριμενοποίησή του (δηλαδή ένας Πρόεδρος, που είναι ηγετική προσωπικότητα και διατηρεί δεσμούς με το ισχυρό κόμμα προέλευσης, απέναντι σε μια Βουλή όπου κανένα κόμμα δεν πλειοψηφεί απόλυτα, και ο οποίος προσπαθεί να συγκροτήσει κυβερνητικό συνασπισμό και να τον διατηρήσει, έχοντας έτσι ένα κεντρικό ρόλο στην πολιτική σκηνή) μπορεί να κρατηθεί υπό σημείωση ως μιά όχι αδύνατη εξέλιξη. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι και πολύ πιθανή.

Β. Η προεδρική ηγεσία Σαρτζετάκη

Μια λογική πρόβλεψη θα μπορούσε να γίνει, όταν στις 30 Μαρτίου 1985 ο Χρ. Σαρτζετάκης ανέλαβε τα καθήκοντά του: ότι τουλάχιστον ο νέος ΠτΔ θα αποτελούσε έναν ομογενοποιημένο παράγοντα με την κυβέρνηση που θα συντονιζόταν στην κυβερνητική πολιτική και οι κινήσεις του θα εναρμονίζονταν με το γενικό της πλαίσιο, αλλά και τις ειδικές της ανάγκες. Αρκετά σύντομα άρχισε να διαπιστώνεται ότι κάτι τέτοιο δεν συνέβαινε.

Θα προσπαθήσω, αρκετά συνοπτικά, να διαγράψω το πλαίσιο στο οποίο κινούνται οι σχέσεις του ΠτΔ με τους πολιτικούς πρωταγωνισ

τές και να διαπιστώσω τις εξελίξεις που σημειώθηκαν, γενικότερα-
δε-τον ρόλο του νέου Προέδρου στην ελληνική πολιτική.

1. Οι σχέσεις του με την κυβέρνηση Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ

Η αρχική εντύπωση που δημιουργήθηκε ήταν, ότι ο νέος ΠτΔ συμφωνούσε πλήρως με την κυβέρνηση Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ. Στο λόγο αποδοχής της εκλογής του στις 29 Μαρτίου 1985[10], αναγνώριζε την ανάγκη για "ανακαθορισμό των κοινωνικών σχέσεων... που στη σημερινή εποχή εστιάζεται στο πλάτεμα των λαϊκών κατακτήσεων" και παράλληλα σημείωνε ότι "κάθε κοινωνική αλλαγή μόνο στα πλαίσια του Συντάγματος, με ευλαβική τήρηση της δημοκρατικής νομιμότητας και σεβασμό των δημοκρατικών μας θεσμών να συντελείται".

Σταδιακά, όμως, η έμφαση στο "πλάτεμα των λαϊκών κατακτήσεων" υποχωρούσε και η έμφαση δινόταν σε θέματα με περισσότερο εθνικιστικό, και ελληνορεόδοξο προσανατολισμό[11], αντιλήψεις που, όπως παρατηρήθηκε, διέφεραν από αυτές της "προεδρικής πλειοψηφίας" και προσέγγιζαν περισσότερο προς αυτές της παράταξης που αντιτάχθηκε στην εκλογή του[12].

Η διαφορά αντιλήψεων επεκτεινόταν και σε άλλα ζητήματα. Κυβερνητικοί παράγοντες και τύπος καταλόγιζαν στον ΠτΔ "ηγεμονική" και "αυταρχική" συμπεριφορά[13], εντυπώσεις που ενέτειναν ορισμένες επιθετικές ανακοινώσεις της Προεδρίας, όπως αυτή της 24ης Ιουλίου 1985 σχετικά με τις προσκλήσεις στο προεδρικό μέγαρο[14] ή αυτή της 28ης Ιανουαρίου 1987 σχετικά με την αιτιολόγηση της απόφασης του ΠτΔ να μην συναινέσει σε μετρίασμό ποινής[15].

Ακόμη περισσότερα προβλήματα δημιουργούσε η τάση της Προεδρίας να αποτελέσει ένα διακεκριμένο από την κυβέρνηση πόλο, τάση που ενοχλούσε την τελευταία όπως φάνηκε στην υπόθεση Παπακαρυάλο

ο οποίος είχε επιλεγεί προσωπικά από τον ΠτΔ ως γενικός γραμματέας της Προεδρίας), λόγω των ενεργειών του ως εισαγγελέα στην περίοδο της δικτατορίας. Το σημαντικότερο, όμως, ήταν σύμφωνα με κυβερνητικούς κύκλους- να παραμεριστεί ένας "εκφραστής αντιλήψεως κατά την οποία η Προεδρία της Δημοκρατίας αποτελεί ένα αυτοδύναμο και κλειστό κύκλωμα εξουσίας"[16] και να αντικατασταθεί από πρόσωπο με την ιδιότητα του "πολιτικού συμβούλου", προφανώς της κυβερνητικής επιλογής, πρόταση που είχε απορρίψει στο παρελθόν ο ΠτΔ[17]. Η τελική επικράτηση των απόψεων του ΠτΔ έδειξε ότι δεν ήταν διατεθειμένος να τεθεί υπό έλεγχο.

Η διάσταση επεκτεινόταν σε μιά ποικιλία θεμάτων και η κυβέρνηση αρκετά συχνά υποχρεωνόταν να εκφράσει τη δυσφορία της και να παίρνει αποστάσεις από τις προεδρικές ενέργειες. Έτσι, όταν ο ΠτΔ απέρριψε, στις 26 Ιανουαρίου 1987, την αίτηση μετριασμού της ποινής του καταδικασμένου σε ισόβια Γ. Ρούσσου [18], ενέργεια που κινούσε την υποψία ότι οφειλόταν σε συγκεκριμένες κοινωνικές αντιλήψεις του Προέδρου, η κυβέρνηση, μέσω του υπουργού Δικαιοσύνης, εξέφρασε την αντίθεσή της[19], ενώ το ίδιο συνέβει και με τον πρωθυπουργό, που τόνισε ότι η αρμοδιότητα ανήκε στον ΠτΔ[20]. Ταυτόχρονα φιλοκυβερνητικοί σχολιογράφοι εξέφραζαν την υποψία μήπως ο ΠτΔ με κινήσεις αυτού του είδους επεδίωκε να αποκτήσει κοινωνική υποστήριξη από ομάδες και στρώματα μικροαστικά με συντηρητικές αντιλήψεις[21].

Ταυτόχρονα, καταλογιζόταν στον ΠτΔ "τυπολατρεία" και "νομικισμός". Ο τελευταίος, ενώ αναγνώριζε ότι δεν μπορούσε να παρέμβει στη νομοθετική διαδικασία, θεωρούσε σκόπιμο να ελέγχει εξονυχιστικά τα προεδρικά διατάγματα από νομοτεχνική άποψη, αλλά ίσως και από ουσιαστική[22].

Μια τέτοια περίπτωση, όπου δεν διευκρινίστηκε κατά πόσο κάτω από το τυπικό θέμα υποκρυπτόταν και ουσιαστικό ενδιαφέρον της Προεδρίας, ήταν τα διατάγματα τα σχετικά με τις προαγωγές αξιωματικών των Ενόπλων Δυνάμεων. Ο ΠτΔ αρνήθηκε, από τον Απρίλιο ως τον Ιούνιο του 1987, να υπογράψει το διάταγμα προαγωγής λοχαγών και ταγματάρχων αν δεν τίθεντο υπ' όψη του οι πίνακες του συνόλου των κρινομένων [23]. Ο ΠτΔ υποχρεώθηκε να αποδεχθεί την άποψη του υπουργού Εθνικής Άμυνας, όταν η υπόθεση αποκαλύφθηκε από τον τύπο και αφού είχαν αποτύχει οι μεσολαβητικές προσπάθειες [24].

Ακόμα, ο ΠτΔ φαινόταν να έχει επιφυλάξεις για ορισμένες πλευρές της πολιτικής του Α. Παπανδρέου στο ζήτημα της προσέγγισης με την Τουρκία, τη διαδικασία που ξεκίνησε, τον Ιανουάριο του 1988, στο Davos [25]. Αν και δεν εκδήλωσε δημόσια οποιαδήποτε διαφωνία του, προσπάθησε να ακολουθήσει πολιτική αποστάσεων λέγοντας ότι [26]: "Σύμφωνα με το Σύνταγμα τη γενική πολιτική της χώρας καθορίζει η κυβέρνηση. Επομένως ο ΠτΔ δεν είναι δυνατόν να έχει διαφορετική γνώμη απ' αυτή που εκφράζει η κυβέρνηση".

Εν τούτοις, παρά το κλίμα αυτό αντιπαράθεσης στις σχέσεις ΠτΔ-κυβέρνησης, δεν υπήρξε κάποια προσέγγιση ΠτΔ-αντιπολίτευσης και ανοικτή διαφωνία αποφεύχθηκε έως τον Απρίλιο του 1988, οπότε τα γεγονότα που συνδέθηκαν με την επίσημη προεδρική επίσκεψη στην Κίνα σήμαναν το τέλος των προνομιακών πολιτικών σχέσεων του ΠτΔ με την κυβέρνηση και την έναρξη μιάς πολιτικής (σης απόστασης έναντι όλων, που από κάποιο σημείο και μετά (τον Ιανουάριο 1989) οδήγησε σε ένα είδος "σύμπτωσης απόψεων" ΠτΔ και αντιπολίτευσης.

Ο ΠτΔ θεώρησε ότι ο εόρυβος και οι εναντίον του επιθέσεις από τον τύπο για την άρνησή του (που όπως αποδείχθηκε δεν υπήρξε) να συνοδευθεί από δημοσιογράφους στο αεροπλάνο που θα ταξίδευε ο

ίδιος (στο εσωτερικό της Κίνας) [27] ήταν κυβερνητικής έμπνευσης και σε μιά συνάντησή του με τον πρωθυπουργό, απαίτησε την εκκαθάριση της κατάστασης-η συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 2 Μαΐου με προεδρική πρόσκληση, που ισοδυναμούσε με τηλεσίγραφο [28], και η οποία δεν κατέληξε πουθενά.

Η κυβέρνηση προσπαθούσε να περιορίσει τον ΠτΔ σε καθαρά τυπικό ρόλο [29], ενώ ο ΠτΔ επικείμενος να βελτιώσει τις σχέσεις του με τον τύπο [30] και μετά από λίγους μήνες πιστοποιούσε την απομάκρυνσή του από το κυβερνητικό στρατόπεδο.

2. Οι σχέσεις του ΠτΔ με την Ν.Δ.

Οι σχέσεις του ΠτΔ με το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης για μεγάλο χρονικό διάστημα καθορίστηκαν αποκλειστικά από τις συνθήκες της εκλογής του.

Από την μη αναγνώριση και τη σύγκρουση του Μαΐου 1985-σχετικά με την ενδεχόμενη παραίτηση του ΠτΔ σε περίπτωση νίκης της ΝΔ στις εκλογές του 1985-πέρασαμε στην τυπική αναγνώριση και τις περιορισμένες επαφές της μετεκλογικής περιόδου. Μιά ανταγωνιστική και επιθετική [31] συμπεριφορά του ΠτΔ απέναντι στον προκάτοχό του ιδρυτή της ΝΔ προκαλούσε αντιδράσεις της αξιωματικής αντιπολίτευσης [32] και εμπόδιζε οποιαδήποτε προσέγγιση.

Η κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται με τη μείζονα κρίση στις σχέσεις ΠτΔ-κυβέρνησης, τον Απρίλιο του 1988. Ο πρόεδρος της ΝΔ απέδωσε, στις 4 Μαΐου, στην κυβέρνηση πρόθεση "συντήρησης της προεδρολογίας" με αφορμή τα γεγονότα της Κίνας, την ευθύνη των πράξεων και παραλείψεων του ΠτΔ, όπως και την ευθύνη της επιλογής του Χ. Σαρτζετάκη και της αναθεώρησης [33]. Στις 8 Μαΐου, προχώρησε ακόμα περισσότερο και δήλωσε ότι ο ΠτΔ ασκούσε τα καθήκοντά του σύμφωνα

με το Σύνταγμα[34].

Έτσι, ο ΠτΔ σε μια στιγμή που φαινόταν απομονωμένος από τους πάντες, έβρισκε μιά κατεύθυνση προς την οποία μπορούσε να στρέψει το βλέμμα του.

Την ίδια περίπου, και πάντως επιφυλακτική, στάση απέναντι στην κυβέρνηση τήρησαν και η Ελληνική Αριστερά και η Δημοκρατική Ανανέωση[35]. Στην οξύτερη φάση της προεδρολογίας κανείς δεν ήταν πιά διατεθειμένος να επιρρίψει όλες τις ευθύνες στον ΠτΔ. Χαρακτηριστική ήταν, από την άποψη αυτή, η δήλωση του εκπροσώπου της Ε.ΑΡ Π.Κουναλάκη[36]: "...δεν είναι βέβαια μοναδικός λόγος της έντασης οι αδεξιότητες και η ιδιόρρυθμη νοοτροπία του κ.Σαρτζετάκη". Το γεγονός ότι η δήλωση προερχόταν από ένα χώρο που τον προηγούμενο χρόνο είχε επικρίνει με σφοδρότητα τον ΠτΔ στην υπόθεση Ρούσσου[37], έδειχνε ότι ο ΠτΔ δεν αποτελούσε πλέον εύκολο στόχο.

3. Η αυτόνομη παρέμβαση του ΠτΔ

Η έκρηξη του σκανδάλου Κοσκωτά το καλοκαίρι και το φαινόμενο του 1988, έφεραν την κυβέρνηση Παπανδρέου σε δεινή θέση. Η αντιπολίτευση, συντηρητική και αριστερή, ζητούσε νέες εκλογές και, το κυριότερο, εμφανιζόταν συντονισμένη στο αίτημα να καθιερωθεί σύστημα απλής αναλογικής και οι εκλογές να είναι αδιάβλητες. Η ίδια η κυβέρνηση και το ΠΑΣΟΚ αντιμετώπιζαν οξύτερες εσωτερικές διαμάχες. Παρ' όλα αυτά όμως, ο Α.Παπανδρέου έβρισκε τη δύναμη να αρνείται την πρόωπη εκλογική αναμέτρηση.

Στο σημείο αυτό εμφανίστηκε στο προσκήνιο και ο ΠτΔ. Ήδη ορισμένοι δημοσιογραφικοί κύκλοι, προσκαίμενοι στην αντιπολίτευση, υπέβαλλαν την ιδέα της παραίτησης του ΠτΔ, ώστε από την αδυναμία

της Βουλής να εκλέξει νέο ΠτΔ, να προκληθούν πρόωρες εκλογές[38]. Ο ΠτΔ δεν ακολούθησε αυτό το δρόμο, εν τούτοις ακολούθησε την οδό των δημοσίων τοποθετήσεων, που σε συνδυασμό με διαβήματα των κομμάτων της αντιπολίτευσης, αναβάθμιζαν την πολιτική του παρουσία.

Στο πρωτοχρονιάτικο μήνυμά του για το 1989[39], διαπίστωνε "βαρύτατη πολιτική κρίση" επικαλούμενος δηλώσεις όχι μόνο του πρωθυπουργού αλλά και των υπόλοιπων πολιτικών αρχηγών, αποδεχόταν την ύπαρξη σωρείας σκανδάλων στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα και εξήρε το ρόλο του τύπου στην αποκάλυψή τους, ενώ ταυτόχρονα διατύπωνε και ανησυχίες.

Η πρώτη αυτή προσεκτική δημόσια τοποθέτηση ακολουθήθηκε από την συνάντηση του ΠτΔ με τους αρχηγούς των τεσσάρων κομμάτων της αντιπολίτευσης (ΝΔ, ΚΚΕ, ΕΑΡ και ΔΗΑΝΑ), στις 3 Ιανουαρίου, συνάντηση την οποία είχε αρνηθεί ο πρωθυπουργός στους τέσσερις αρχηγούς. Η συνάντηση αποκτούσε συμβολική σημασία, αφού αρχηγοί κομμάτων ευρισκομένων στους αντίποδες του πολιτικού φάσματος διατύπωναν κοινές ανησυχίες στον ΠτΔ. Αφ'ετέρου, επιβεβαιωνόταν η κατάσταση απομόνωσης στην οποία είχε περιέλθει η κυβέρνηση[40]. Όπως δήλωσαν οι πολιτικοί αρχηγοί[41], τόνισαν στον ΠτΔ ότι η λύση μπορούσε να υπάρξει με άμεση προκήρυξη εκλογών με σύστημα απλής αναλογικής. Ο ΠτΔ συμμερίστηκε τις ανησυχίες τους και δήλωσε ότι θα ενεργήσει κατά συνέπεια. Όπως συμπλήρωσε ο πρόεδρος της ΝΔ, τονίστηκε στον ΠτΔ ότι παρά το ότι οι συνταγματικές του δυνατότητες ήταν περιορισμένες, θα μπορούσε να "συμβουλευθεί" με το "ηθικό του κύρος" ως ρυθμιστή του πολιτεύματος.

Εκτός, όμως, από την συμβουλευτική του παρέμβαση, τα τέσσερα κόμματα φαίνεται να είχαν την ελπίδα ότι ο ΠτΔ θα αντιδρούσε σε προσπάθειες κατεπίρρησης εκλογικού συστήματος της αποκλειστικής κυβερνητικής

προτίμησης, αναπέμποντάς το στη Βουλή[42].

Ήδη τα κόμματα αναγνώριζαν, με αυτόν τον τρόπο, στον ΠτΔ ένα σημαντικό ρόλο, αναφερόμενο στην ομαλή λειτουργία του πολιτικού συστήματος, στην εγγύηση των "κανόνων του παιχνιδιού".

Μετά από αυτό, ήταν φυσικό να θεωρεί ο ίδιος ότι[43]: "ο ρόλος και η θεσμική δυνατότητα του ΠτΔ στο πολιτικό παιχνίδι είναι αυτός του διαιτητή στις αντιπαραθέσεις κυβέρνησης-αντιπολίτευσης". Η πραγματικότητα ήταν βέβαια ότι δεν διέθετε καμιά τέτοια "θεσμική δυνατότητα". Αυτό που συνέβαινε ήταν η ευαισθητοποίησή του απέναντι στα αισθήματα της πλειοψηφίας των πολιτών σχετικά με φαινόμενα όπως αυτά των σκανδάλων και συμβάδιζε με τις αντίστοιχες αντιλήψεις της αντιπολίτευσης. Με αυτόν τον τρόπο, έβγαινε από την απομόνωση και διαχώριζε τη θέση του από την κυβέρνηση. Εναρμονιζόμενος με αυτό που παρακινδυνευμένα μπορεί να θεωρηθεί "κοινό αίσημα" και χάρη στους χειρισμούς της αντιπολίτευσης που αναζητούσε τρόπους πίεσης της κυβέρνησης Παπανδρέου στο δεδομένο θεσμικό πλαίσιο, αποκτούσε δυνατότητα αυτόνομης παρέμβασης, με περιορισμένα βέβαια αποτελέσματα. Συντελούσε, πάντως, στη διαμόρφωση ενός κλίματος προβληματισμού και απομόνωσης της κυβέρνησης Παπανδρέου.

Το νέο του ρόλο έσπευσε να "επισημοποιήσει" με νέες δηλώσεις του στις 28 Φεβρουαρίου, κατά τη διάρκεια της επιστροφής του από ταξίδι στο εξωτερικό[44]: Είπε ότι η πορεία προς τις εκλογές πρέπει να είναι ομαλή και ότι θα ασκούσε τις αρμοδιότητές του για να υπάρξει αυτή η ομαλή εξέλιξη. Σημείωνε, ότι "όλος ο πολιτικός κόσμος, κυβέρνηση και αντιπολίτευση" τάσσονταν υπέρ ενός δικαιότερου συστήματος και ότι βία και νοθεία δεν μπορούσε να υπάρξει.

Οι δηλώσεις έγιναν αφορμή να ανταλλαχθούν στη συνέχεια δηλώσεις με την κυβέρνηση. Ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών Ι.Κα

ψής που τον συνόδεψε, δήλωσε ενοχλημένος[45]: "Πολιτικές δηλώσεις του ΠτΔ γίνονται μόνο με ευθύνη της κυβέρνησης. Οι συγκεκριμένες δηλώσεις του εκφράζουν αυστηρά προσωπικές του απόψεις, χωρίς αυτές να αποτελούν σημείο της πολιτικής ζωής του τόπου". Αυτό αποτέλεσε ευκαιρία για τον ΠτΔ να κάνει μιά πανηγυρική διακήρυξη της αυτονομίας του από την κυβέρνηση δηλώνοντας[46]: "Απατώνται όσοι νομίζουν ότι δικαιούνται σε οριοθέτηση των ενεργειών του αρχηγού του κράτους. Διότι οι αρμοδιότητες του ΠτΔ ορίζονται μόνο και αποκλειστικά από το σύνταγμα. Και βεβαίως ο ΠτΔ δεν τελεί υπό την κηδεμονία κανενός".

Την επόμενη (1 Μαρτίου) ο πρωθυπουργός υποχρεωνόταν να δηλώσει ότι η κυβέρνηση ενστερνίζεται τις προεδρικές απόψεις και ταυτόχρονα ότι αυτές βρίσκονταν μέσα στα συνταγματικά όρια[47].

Ο πρωθυπουργός υποχρεωνόταν σε αυτή την κίνηση αντιλαμβανόμενος ότι μιά σύγκρουση με τον ΠτΔ σχετικά με την ομαλή πορεία προς τις εκλογές θα είχε σημαντικό πολιτικό κόστος για την κυβέρνηση, αφού θα την εμφάνιζε ως αρνούμενη να εγγυηθεί στοιχειώδεις κανόνες λειτουργίας των θεσμών.

Εξ' άλλου, οι θέσεις που εξέφρασε ο ΠτΔ συγκέντρωσαν την καθολική επιδοκιμασία των κομμάτων της αντιπολίτευσης, οι εκπρόσωποι των οποίων συντάχθηκαν με τις προεδρικές απόψεις[48].

Το επεισόδιο είναι ενδεικτικό των πολιτικών δυνατοτήτων του ΠτΔ απέναντι σε μιά κυβέρνηση απομονωμένη από τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις. Αν και δεν διαθέτετε καμιά άξια λόγου συνταγματική εξουσία[49], μπορούσε λόγω της διακεκριμένης θέσης του στο πολιτικό σύστημα να πιέζει για την ικανοποίηση αιτημάτων που είχαν την ευρύτερη αποδοχή των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων.

Τα κόμματα, με την σειρά τους, μπορούσαν να αξιοποιήσουν

τις προεδρικές δηλώσεις για να σπρώξουν τις εξελίξεις προς την επιθυμητή κατεύθυνση. Ενδεικτική αυτής της προσπάθειας ήταν η δήλωση του Λ. Κύρκου, γενικού γραμματέα της ΕΑΡ (28 Φεβρουαρίου) [50]: "Ο πρωθυπουργός οφείλει να αντιληφθεί ότι βρίσκεται σε πλήρη απομόνωση και ότι έχει χρέος να ευευγραμμιστεί με το ζητούμενο από όλες τις πλευρές, συμπεριλαμβανομένων και των σοβαροτέρων στελεχών του ΠΑΣΟΚ: Να καταθέσει το νομοσχέδιο για στην απλή (αναλογική) και να εξασφαλίσει τις δημοκρατικές προϋποθέσεις διεξαγωγής των εκλογών".

Οι δημόσιες παρεμβάσεις του ΠτΔ συνέχιστηκαν με σημαντικότερη εκείνη της 17ης Απριλίου, οπότε αναφερόμενος στο ζήτημα της ανεξαρτησίας των δικαστών (επίκαιρο λόγω των ανακρίσεων για το σκάνδαλο Κοσκωτά), όπου σημείωσε με έναν εμφανή προσωπικό τόνο [51]. "Ο ενσαρκώνων το δικαστικό λειτούργημα δεν έχει κανένα λόγο να φοβάται κανέναν. Άμα θέλετε να σας παρουσιάσω ένα παράδειγμα, το έχετε μπροστά σας εκ του παρελθόντος. Όταν το παρακράτος βρισκόταν στις δόξες του".

Η διαδικασία αναβάθμισης της πολιτικής παρουσίας του ΠτΔ έφτασε στο αποκορύφωμά της στο διάστημα που ακολούθησε τις εκλογές της 18ης Ιουνίου και έως τον σχηματισμό της κυβέρνησης Τσαντάκη στις 2 Ιουλίου.

Δεδομένου ότι η κυβέρνηση Παπανδρέου καταψηφίστηκε από το εκλογικό σώμα και οι διαδικασίες σχηματισμού νέας κυβέρνησης δεν είχαν ολοκληρωθεί, θεωρήθηκε προβληματικό να εκπροσωπήσει την Ελλάδα στη σύνοδο κορυφής της ΕΟΚ στη Μαδρίτη, από τις 26 έως τις 28 Ιουνίου, ο απερχόμενος πρωθυπουργός. Έτσι, με την συναίνεση των κομμάτων εκπροσώπησε την Ελλάδα ο ΠτΔ [52]. Όπως τόνισε ο πρόεδ

ρος της ΝΔ αυτό γινόταν δεκτό "κατ' απόλυτη εξαίρεση", αφού δεν υπήρχε άλλος να εκπροσωπήσει την Ελλάδα. Αναγνωριζόταν, έτσι, ότι ο ΠτΔ, σε περίπτωση ενός "κυβερνητικού κενού", θα μπορούσε να εκπληρώσει κυβερνητικές λειτουργίες έως την άρση του κενού αυτού. Η εξέλιξη αυτή διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι δεν υπήρχαν ουσιώδεις διαφορές μεταξύ των δύο τουλάχιστον μεγάλων κομμάτων, στο χειρισμό των δύο βασικών θεμάτων που υπήρχαν στην ατζέντα της συνόδου κορυφής (νομισματική ενοποίηση και χάρτης κοινωνικών δικαιωμάτων) [53]. Έτσι, ο ΠτΔ εκφράζοντας κοινές απόψεις των κομμάτων και μη ακολουθώντας προσωπική πολιτική (δικαίωμα που δεν του αναγνωρίστηκε), γινόταν εκφραστής ενός κοινού τόπου και δεν προκαλούσε ζητήματα ανακατανομής εξουσιών και ευθυνών με τη συμμετοχή του στη σύνοδο αυτή.

Παράλληλα με την εξέλιξη αυτή, σημειωνόταν η εξέλιξη της διαδικασίας των διερευνητικών εντολών για το σχηματισμό της νέας κυβέρνησης [54]. Σε αυτήν διαπιστώθηκαν, σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή του ΠτΔ, δύο πράγματα:

1) Ο ΠτΔ είχε μηδαμινά περιθώρια για να αναλάβει πρωτοβουλία σχηματισμού κυβέρνησης άμεσα. Όταν στα πλαίσια της πρώτης διερευνητικής εντολής, ο πρόεδρος της ΝΔ (που υπολοιπόταν για λίγες έδρες της απόλυτης πλειοψηφίας αφού διέθετε 145) ζήτησε από τον ΠτΔ να τον διορίσει αμέσως πρωθυπουργό, ο τελευταίος φάνηκε να συμφωνεί ζήτησε, όμως, να τον διαβεβαιώσει το τρίτο κόμμα (ο Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου), ότι δεν θα θεωρήσει μια τέτοια εξέλιξη ως "συνταγματικό πραξικόπημα".

Ο Συνασπισμός αντέδρασε [55]—όπως και το ΠΑΣΟΚ [56]—και, έτσι, το ζήτημα έληξε. Τα κόμματα στην πλειοψηφία τους δεν αποδέχονταν οποιαδήποτε διεύρυνση των προεδρικών δυνατοτήτων, που θα οδηγού

σε σε αποφασιστικές προεδρικές παρεμβάσεις.

2) Ο ΠτΔ είχε, αντίθετα, περιθώρια ορισμένων κινήσεων όπου υπήρχαν ορισμένα περιθώρια από το γράμμα του Συντάγματος. Παράδειγμα, στη διάρκεια της λεγόμενης "τέταρτης φάσης" που ακολουθεί την εξάντληση της διαδικασίας των διερευνητικών εντολών, σε περίπτωση αποτυχίας τους. Ο ΠτΔ έκανε σαφές ότι δεν επρόκειτο να επιμηκύνει την τέταρτη φάση πέρα από την 1η Ιουλίου. Κι αυτό, γιατί στις 3 Ιουλίου επρόκειτο να συνεδριάσει η νέα Βουλή, η οποία -σε περίπτωση που δεν αναδεικνυόταν νέα κυβέρνηση-θα έπρεπε αμέσως να διαλυθεί. Αυτό σήμαινε επέλευση της παραγραφής για τις υποθέσεις των σκανδάλων. Ο ΠτΔ επιθυμούσε τη διάλυση πριν από την σύνοδο, ώστε η παραγραφή να αποφευχθεί [57]. Με αυτόν τον τρόπο, πίεζε τον Συνασπισμό της Αριστεράς να επιλέξει τους συμμάχους του άμεσα, ώστε να σχηματιστεί κυβέρνηση. Μιά πίεση που αισθάνθηκε έντονη ο Συνασπισμός και αποφάσισε, τελικά, την 1η Ιουλίου, να δηλώσει -στην πρώτη και τελική σύσκεψη των αρχηγών των κομμάτων-ενώπιον του ΠτΔ, ότι θα υποστηρίξει την κυβέρνηση υπό τον Τζ. Τζαννετάκη, που ήταν η πρόταση του προέδρου της ΝΔ. Όπως δήλωσε ο πρόεδρος του Συνασπισμού Χαρ. Φλωράκης στον ΠτΔ, αν δεν έκανε την κίνηση αυτή θα κατηγορείτο ως υπεύθυνος είτε για την παραγραφή είτε για τις νέες εκλογές, που θα οδηγούσαν σε αντιλήψεις χρεωκοπίας της απλής αναλογικής [58].

Ο αναβαθμισμένος ρόλος του ΠτΔ αναγνωρίστηκε από τα κόμματα κατά το σχηματισμό της υπηρεσιακής κυβέρνησης, που διενέργησε τις εκλογές της 5ης Νοεμβρίου 1989, με την ευχέρεια επιλογής του πρωθυπουργού και των υπουργών [59].

Παρ' όλα αυτά, η επανεκλογή του Χρ. Σαρτζετάκη δεν ήταν δυνατή. Για τη ΝΔ είχε προτεραιότητα η διάλυση της Βουλής τον Μάρτιο του 1990 σε

μιά τρίτη προσπάθεια κατάκτησης της αυτοδυναμίας, γι' αυτό ακολούθησε την οδό της αποχής, που την εξασφάλιζε αφού διέθετε 148 ψήφους. Όταν ο στόχος επιτεύχθηκε, στις 8 Απριλίου, ήταν περίπου αδύνατο να υποστηρίξει οποιονδήποτε άλλον από τον Καραμανλή[60].

Οι σχέσεις, πάλι, με το ΠΑΣΟΚ είχαν διαρρηχθεί και ο Παπανδρέου, υποστήριξε την υποψηφιότητα Σαρτζετάκη στην 1η ψηφοφορία, στις 19 Φεβρουαρίου, μόνο για να μην φανεί ότι το ΠΑΣΟΚ είχε αποτύχει στην επιλογή του το 1985[61].

Απέμεινε ο Συνασπισμός της Αριστεράς, κι αυτός όχι ομόφωνα, σε μιά μάταιη προβολή δύναμει κοινής υποψηφιότητας που θα απέτρεπε ίσως τις εκλογές την άνοιξη του 1990[62]. Κι αυτός, όμως, εγκατέλειψε την υποψηφιότητα Σαρτζετάκη στις ψηφοφορίες που έγιναν στη Βουλή της 8ης Απριλίου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η οξύτητα του πολιτικού ανταγωνισμού, σε συνδυασμό με μιά διαρκή ψυχρότητα στις σχέσεις του με την κυβέρνηση επέτρεψε στον ΠτΔ να αναβαθμίσει την πολιτική του παρουσία με ένα τρόπο αυτόνομο από την κυβερνητική στρατηγική.

Αυτό δεν σημαίνει, πάντως, την επικράτηση κάποιας προσωπικής προεδρικής πολιτικής. Ο ΠτΔ συνδέει τον πολιτικό του λόγο με αιτήματα που συναντούν ευρύτερη κοινωνική και πολιτική αποδοχή (π.χ. ομαλή πορεία στις εκλογές, απλή αναλογική, κάθαρση) και η παρέμβασή του αποτέλεσε υποβοηθητικό παράγοντα για την αποδοχή των αιτημάτων αυτών, αφού περιβλήθηκαν με το προεδρικό κύρος, το οποίο προσπάθησαν να αναβαθμίσουν οι ενδιαφερόμενοι (κόμματα της αντιπολίτευσης).

σης, αντιπολιτευόμενος τύπος). Η όποια βαρύτητα των προεδρικών παρεμβάσεων δεν συνδεόταν με τις προεδρικές εξουσίες, που είναι σχεδόν ανύπαρκτες μετά την ανασεώρηση του 1985-86, αλλά με την πολιτική αδυναμία της κυβέρνησης, στην οποία καταλογιζόταν σωρεία σκανδάλων και αυταρχισμός, και βρίσκεται σε άμυνα. Η κυβέρνηση, ενώ δεν κινδύνευε από οποιαδήποτε προεδρική παρέμβαση στη δυνατότητά της να παραμένει στην εξουσία, έχασε στο πεδίο των πολιτικών εντυπώσεων, στο πεδίο της διαμόρφωσης του πολιτικού κλίματος. Πολύ περισσότερο ενώ ήταν η ίδια κυβέρνηση που επεδίωξε και πέτυχε την εκλογή του συγκεκριμένου Προέδρου.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Αρ. Μάνεση: "Η νομικοπολιτική σημασία της συνταγματικής ανασεώρησης του 1986", στο "Δίκαιο και Πολιτική", τ. 13-14, σελ. 21

[2] Για το πεδίο αυτό, καθώς και για τον διορισμό των κυβερνήσεων με την νέα συνταγματική ρύθμιση, βλ. Ευ. Βενιζέλου: "Το κοινοβουλευτικό πολίτευμα και η λειτουργία του κατά το Σύνταγμα 1975/1986"

[3] Αρ. Μάνεση, όπ. παρ., σελ. 46-47

[4] Για το θέμα αυτό, στο Κ. Χρυσόγονου: "Η κατάσταση πολιτορκίας πριν και μετά την ανασεώρηση του Συντάγματος", στο "Δίκαιο και Πολιτική", τ. 13-14, σελ. 285-327

[5] Μετά την ανασεώρηση για να κηρυχθεί κατάσταση πολιτορκίας για εσωτερικούς λόγους, απαιτείται να έχει "εκδηλωθεί ένοπλο κίνημα για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος" (άρθρο 48, παρ. 1

Συντάγματος), Χρυσογόνου, όπ. παρ. .σελ.300 έπ.

[6]Μάνεση, όπ. παρ. ,σελ.80

[7]Το ζήτημα της χρήσης των προεδρικών εξουσιών κατά της κυβέρνησης ανησυχούσε σε ύψιστο βαθμό τον Παπανδρέου, ειδικά στο διάστημα 1981-1985. Ενδεικτικά είναι τα αποσπάσματα της εισήγησής του στην Κ.Ε. του ΠΑ.ΣΟ.Κ.στις 9/3/1985: "Θέλω να τονίσω ξανά πως κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από το ΠΑΣΟΚ, ο σημερινός Πρόεδρος, κ.Καραμανλής, όπως και ο προηγούμενος, δεν έκανε χρήση των διάφορων προνομίων που του παρέχει το Σύνταγμα του 1975. Και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο [υπογρ. δική μου] είχα την ευκαιρία με δηλώσεις μου να εγκωμιάσω τον τρόπο με τον οποίο άσκησε τις εξουσίες του ο κ.Καραμανλής". Ταυτόχρονα, αναφερόμενος σε μελλοντικά ενδεχόμενα δικαιολόγησε την πρόταση ανασεώρησης ως εξής: "Αυτή όμως η πρακτική-δηλαδή η αποφυγή άσκησης των προεδρικών εξουσιών κατά τρόπο που να μετατρέπει τον Πρόεδρο σε πολιτικό και ίσως ακόμη, σε κομματικό Πρόεδρο, είναι δυνατό να ανατραπεί στο μέλλον εάν και όταν κάποιος Πρόεδρος αποφασίσει να αντιπαρατεθεί στην κυβέρνηση, που στηρίζεται στην ψήφο της εθνικής αντιπροσωπείας-δηλαδή στην δηλωμένη πολιτική βούληση του λαού και κατά συνέπεια στη λαϊκή Κυριαρχία. Έτσι μακροπρόθεσμα η μόνη εγγύηση για τον πραγματικό σεβασμό της λαϊκής Κυριαρχίας είναι η ανασεώρηση ορισμένων διατάξεων του Συντάγματος του 1975", βλ. το κείμενο στο "Βήμα", 10/3/1985

[8]Μ. Δημητρίου: "Το Σύνταγμα και ο Πρόεδρος", στο "Βήμα", 15/12/1985

Χ.Μπουσμπουρέλη: "Ο ηγεμόνας των πολιτικών εξελίξεων", στο "Βήμα", 19/1/1986

[9]Ο ίδιος ο Παπανδρέου διέψευθε ότι έχει τέτοια πρόθεση, στη συνεδρίαση της Βουλής στις 22/1/1986. "Πρακτικά της Βουλής",σελ.

3384

- [10] Το κείμενο του λόγου του στο "Βήμα", 30/3/1985
- [11] βλ. ενδεικτικά το μήνυμα για την επέτειο της 25ης Μαρτίου, στη "Βραδυνή", 26/3/1987
- [12] Χ. Μπουσμπουρέλη: "Για μιάν άλλη πελατεία", στο "Βήμα", 1/2/ 1987
- [13] Ακ. Χατζόπουλου: "Περιορισμός κατ'οίκον", στο περ. "Χρόνος", 5/5/ 1988
- [14] "Ελευθεροτυπία", 25/7/1985
- [15] "Ελευθεροτυπία", 27/1/1987
- [16] Μ. Δημητρίου: "Ο μυστικός δείπνος της προεδρολογίας", στο "Βήμα", 23/2/1986
- [17] στο ίδιο
- [18] βλ. υποσημείωση [15]
- [19] "Ελευθεροτυπία", 27, 28, 29/1/1987
- [20] Οι δηλώσεις του στην "Ελευθεροτυπία", 29/1/1987
- [21] Χ. Μπουσμπουρέλη, όπ. παρ.
- [22] περ. "Χρόνος", 8/2/1988
- [23] "Το Βήμα", 14/6/1987
- [24] στο ίδιο
- [25] Μ. Δημητρίου, στο "Βήμα", 29/5/1988
- [26] Οι δηλώσεις του στη "Βραδυνή", 28/5/1988
- [27] περ. "Χρόνος", 28/4/1988
- [28] Ακ. Χατζόπουλου, όπ. παρ.
- [29] στο ίδιο
- [30] Σε μιά τρίωρη συνάντησή του με το διοικητικό συμβούλιο της Ένωσης Συντακτών, στο ίδιο
- [31] Για το ζήτημα που ανέκυψε με το αυτοκίνητο που δικαιούτο ο Καραμανλής ως τέως ΠτΔ στην "Καθημερινή", 1/12/1985

[32]στο ίδιο

[33]Οι δηλώσεις του Κ.Μητσοτάκη στη "Βραδυνή", 5/5/1988

[34]"Βραδυνή", 9/5/1988

[35]Οι δηλώσεις εκπροσώπων τους, στη "Βραδυνή", 4/5/1988

[36]"Βραδυνή", 4/5/1988

[37]βλ. υποσημ. [19]

[38]Αλ.Φιλιππόπουλου: "Θα τολμούσε ο Σαρτζετάκης να ξεπεζέψει;",
στο "Έθνος", 13/11/1988

[39]"Έθνος", 2/1/1989.

[40]Οι δηλώσεις Μητσοτάκη, στο "Έθνος", 4/1/1989

[41]"Έθνος", 4/1/1989

[42]"Ελεύθερος Τύπος", 4/1/1989. Ας υπενθυμηθεί, πάντως, η άποψη Μά
νηση που προανέφερα και η οποία είναι η κρατούσα στους νομι
κούς κύκλους, ότι ο ΠτΔ δεν έχει τέτοιο δικαίωμα.

[43]Οι δηλώσεις του στο "Έθνος", 23/2/1989.

[44]"Έθνος", 1/3/1989

[45]στο ίδιο

[46]στο ίδιο

[47]Η δήλωσή του, στην "Ελευθεροτυπία", 2/3/1989

[48]Οι αντιδράσεις των κομμάτων, στην "Ελευθεροτυπία", 2/3/1989

[49]Η αναφορά του ΠτΔ στο Σύνταγμα γενικά, προφανώς είχε την έν
νοια της αναζήτησης μιάς πηγής νομιμοποίησης που θα του επέτ
ρεπε να αποκρούσει τις κυβερνητικές απόψεις. Το Σύνταγμα δεν
χρησιμοποιείται προφανώς ως νομικό κείμενο σε αυτήν την περίπ
τωση, που προβλέπει δικαιώματα και υποχρεώσεις. Ο μόνος ΠτΔ το
χρησιμοποιεί ως πηγή αυτονομίας, η δε κυβέρνηση ως ανασχετικό
παράγοντα των προεδρικών πρωτοβουλιών, εντελώς άδριαστα.

[50]"Έθνος", 1/3/1989. Για τις πρωτοβουλίες του ΠτΔ και τη διαπ

λοκή τους με τον πολιτικό ανταγωνισμό, βλ. και τις δύο δημοσιογραφικές αναλύσεις των Μ. Δημητρίου: "Η αυτονομία του Προέδρου" και Π. Ευεμφίου: "Ο απρόβλεπτος παράγοντας", στο "Βήμα", 5/3/1989

[51] "Καθημερινή", 21/6/1989 και "Έθνος", 23/6/1989

[52] "Καθημερινή", 21/6/1989

[53] "Καθημερινή", 21/6/1989

[54] "Έθνος", 21/6 έως 1/7/1989 και συνοπτικά στην "Καθημερινή", 2/7/1989, Π. Παναγιωτόπουλου: "Από τις διερευνητικές εντολές... στη λύση"

[55] Π. Παναγιωτόπουλου, στο ίδιο.

[56] Η δήλωση του Προέδρου και του Εκτελεστικού Γραφείου του ΠΑ.ΣΟ.Κ., στην "Ελευθεροτυπία", 23/6/1989

[57] "Έθνος", 30/6/1989

[58] Η τοποθέτησή του στα πρακτικά της σύσκεψης των αρχηγών των πολιτικών κομμάτων υπό τον ΠτΔ, στα "Νέα", 5/7/1989
Πάντως, ο πρόεδρος του Συνασπισμού θεωρούσε λογικό επακόλουθο του μη σχηματισμού κυβέρνησης την άμεση διάλυση της Βουλής. Ο ΠτΔ στην ουσία πιστοποιούσε με επίσημο τρόπο την ύπαρξη ενός αυτού διλήμματος, αρνούμενος να ενεργήσει διαφορετικά.

[59] "Καθημερινή", 11/10/1989 και "Το Βήμα", 15/10/1989

[60] "Καθημερινή", 18/2 και 12/4/1990

[61] "Τα Νέα", 27/2/1990

[62] "Τα Νέα", 20/2/1990

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΠΗΓΕΣ

I. Αρχεία

- Αρχείο Βενιζέλου, Μουσείο Μπενάκη
- Αρχείο Πλαστήρα, Μουσείο Μπενάκη
- Αρχείο Εμ. Τσουδερού, Γενικά Αρχεία του Κράτους
- Αρχείο Π. Κουντουριώτη, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
- Αρχείο Π. Τσιμπιδάρου, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο

II. Επίσημες εκδόσεις και δημοσιευμένες πηγές

- Πρακτικά Βουλής, περ. Α, σύν. Α, 1926-27, Εθνικό Τυπογραφείο
- Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, περ. Δ, σύν. Α, 1933 Α, Εθνικό Τυπογραφείο
- Πρακτικά Ολομελείας Ε Αναθεωρητικής Βουλής, Εθνικό Τυπογραφείο
- Πρακτικά Ολομελείας ΣΤ Αναθεωρητικής Βουλής, Εθνικό Τυπογραφείο
- Πρακτικά Κοινοβουλευτικής επί του Συντάγματος Επιτροπής 1975, Εθνικό Τυπογραφείο
- Π. Ζάννα (επιμ): Αρχείο Π. Δέλλα, Α. Ελευθέριος Βενιζέλος
Ημερολόγιο-Αναμνήσεις-Μαρτυρίες-Αλληλογραφία,
εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988
- Ξ. Λευκοπαρίδη (επιμ): Ανδρέα Μικαλακόπουλου, Λόγοι-Λόγοι Κοινοβουλευτικοί-Μικτά Σελίδες, τ. 1-3
χ. ε. Αθήνα 1962-1967
- : Αλέξανδρος Παπαναστασίου, Μελέτες-Λόγοι- Αρ

ερα,

Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1988

- Θησ. Πάγκαλου (επιμ): Αρχαίον Θ. Παγκάλου, τ. 1-2
εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1973-74
- Γ. Παπανδρέου: Κείμενα, τ. 1-2
εκδ. Μπίρη, Αθήνα 1963-64
- Π. Ροδάκη (επιμ): Οι Δίκες της Χούντας. Πλήρη Πρακτικά.
- Δίκη Πολυτεχνείου, τ. 1-5
εκδ. Δημοκρατικοί Καιροί, Αθήνα x. x.
- Στ. Στεφάνου (επιμ): Ελευθερίου Βενιζέλου Πολιτικά Υποθήκαι
x. ε. Αθήνα 1965
- Χρ. Χρηστίδης (επιμ): Ι. Μεταξά. Το προσωπικόν του ημερολόγιον, τ. 1-4
εκδ. Ικαρος, Αθήνα 1952-60
- Οι Λόγοι του Κων/νου Καραμανλή 1974-1984
x. ε. x.
- Κ. Τσάτσου: Ομιλίες 1975-1980, τ. Α-Δ
x. ε. x.
- Πολυδιάσταση Εξωτερική Πολιτική. Συνεντεύξεις του πρωθυπουργού κ.
Ανδρέα Παπανδρέου πάνω στα εθνικά θέματα.
Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών, Αθήνα 1982
- Κ. Μαυριά-Αντ. Παντελή: Συνταγματικά Κείμενα, Ελληνικά και Ξένα
εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1981
- Αρ. Μάνεση-Γ. Παπαδημητρίου: Το Σύνταγμα του 1975/86
εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1986

III. Τύπος

- Αθηναϊκά Νέα
- Ακρόπολις
- Αντί (περ)
- Αυγή

- Αυριανή
- Το Βήμα
- Βραδυνή
- Έθνος
- Ελεύθερη Γνώμη
- Ελευθεροτυπία
- Ελεύθερον Βήμα
- Εστία
- Καθημερινή
- Μεσημβρινή
- Τα Νέα
- New York Times
- Πατρίς
- Ριζοσπάστης
- Ταχυδρόμος (περ)
- Time (περ)
- Χρόνος (περ)

IV. Βιβλιογραφία-Άρθρα

- Αγραφιώτη Δημ.: Γεώργιος Καφαντάρης, x.ε., Αθήνα 1983
- Αλεξανδρή Αποστ.: Πολιτικά Αναμνήσεις,
Τύποις: Δ. Φραγκούλη και Κ. Βαρζανή, Πάτρα 1947
- Αλιβιζάτου Ν.: Οι πολιτικοί εσμοί σε κρίση 1922-1974
εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986
- Αναστασιάδη Γ.: Ο διορισμός και η παύση των κυβερνήσεων στην Ελλάδα,
εκδ. University Pr., Θεσ/κη 1981
- Αναστασιάδη Γ.-Κοντογιώργη Γ.-Πατρίδη Π. (επιμ): Αλέξανδρος Παπανα

- στασίου.Θεσμοί, Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο
εκδ.Πολύτυπο, Αθήνα 1987
- Αργυροπούλου Παρ.: Απομνημονεύματα, κ.ε., Αθήνα 1970
- Bailey H.-Shafritz (ed): The American Presidency. Historical and Contemporary perspective
εκδ.The Dorsey Pr., Chicago 1988
- Βαλληνάκη Γ.: Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα 1974-1987
εκδ.Παρατηρητής, Θεσ/κη 1987
- Bendix R.: Max Weber. An Intellectual Portrait.
εκδ.Heinemann, London 1975
- Βενιζέλου Ευ.: Η λογική του πολιτεύματος και η δομή της εκτελεστικής εξουσίας στο σύνταγμα του 1975,
εκδ.Παρατηρητής, Θεσ/κη 1980
- : Το κοινοβουλευτικό πολίτευμα και η λειτουργία του κατά το σύνταγμα 1975/86
εκδ.Παρατηρητής, Θεσ/κη 1987
- Βερέμη Θ.: Οι επεμβάσεις του στρατού στην Ελληνική πολιτική 1916-1936
εκδ.Οδυσσέας, Αθήνα 1986
- : Οικονομία και δικτατορία 1925-1926
εκδ.ΜΙΕΤ, Αθήνα 1982
- (επιμ): Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του
εκδ.Φιλιππότη, Αθήνα 1980
- : Στρατός και Πολιτική
εκδ.Σάκκουλα, Αθήνα 1989
- Βλάχου Γ.: Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και ο κοινοβουλευτισμός στο πολίτευμα της 5ης Γαλλικής Δημοκρατίας
εκδ.Σάκκουλα, Αθήνα 1985
- Βολουδάκη Ευ.: Οι προτάσεις ανασεωρήσεως των Ελληνικών Συνταγμάτων (1864-1867)
εκδ.Σάκκουλα, Αθήνα 1985

- Βούρου Γ.: Παναγής Τσαλδάρης εκδ. Ικαρος, Αθήνα 1955
- Γατόπουλου Δ.: Ανδρέας Μιχαλακόπουλος 1987-1938,
εκδ. Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1947
- Γονατά Στ.: Απομνημονεύματα χ.ε., Αθήνα 1958
- Γρηγοριάδη Σολ.: Ιστορία της Δικτατορίας, τ. 1-3
εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα 1975
- Γρηγοριάδη Φ.: Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935,
εκδ. Κεδρηνός, Αθήνα 1972
- Clogg R. (ed): Greece in the '80s,
εκδ. Macmillan Pr., London 1983
- Corwin Ed.: The President. Office and Powers 1787-1957,
εκδ. New York University Press, 1957
- Cronin Th.-Tugwell R. (ed): The Presidency reappraised,
εκδ. Praeger publishers, New York 1977
- Δαφνή Γρ.: Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940
εκδ. Ικαρος, Αθήνα 1955
- : Σοφοκλής Βενιζέλος, εκδ. Ικαρος, Αθήνα 1970
- Δερτιλή Γ.: Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση
1880-1909, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985
- Διαμαντόπουλου Θ.: Ο Βενιζελισμός της Ανόρθωσης,
εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1985
- : Μελέτες Ελληνικής Πολιτικής.
εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1985
- Duverger M. (ed): Les regimes semi-presidentiels,
εκδ. PUF, Paris 1986
- : Presidential elections and the party systems in
Europe, στο MacCormick (ed): Political Parties and
the Modern State, σελ. 87-107

- Ελεφάντη Αγγ.: Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης,
εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979
- Huntington S.: Political order in changing societies,
εκδ. Yale University Pr., New Haven 1968
- Iatrides J. (ed): Ambassador MacVeagh Reports: Greece 1933-1947,
εκδ. Princeton University Pr. 1980
(επιμ): Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-50,
εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984
- Κακαουνάκη Ν.: 2650 μερόνυχτα συνωμοσίας, τ. 1-2
εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1975
- Κανελλόπουλου Π.: Η ζωή μου,
εκδ. Γιαλλελής, Αθήνα 1985
- Κατηφόρη Γ.: Η νομοθεσία των βαρβάρων,
εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1975
- Καψή Γ.: Οι τρεις μέρες του Μάρτη,
εκδ. Λιβάνης, Αθήνα 1990
- Koliopoulos J.: Greece and the British Connection 1935-41,
εκδ. Clarendon Pr., Oxford 1977
- Κουκά Γ.: Χρ. Σαρτζετάκης, ο άνθρωπος του Χρέους,
εκδ. Ερμείας, Αθήνα 1985
- Κουλουμπή Θ.-Hicks S. (επιμ): Η Αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα
και Κύπρο, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976
- Κουμουλίδης J. (ed): Greece in Transition,
εκδ. Zeno Pub., London 1977
- Κώνστα Δ.-Τσαρδανίδη Χρ. (επιμ): Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολι-
τική 1974-1987,
εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1987
- Κώνστα Δ.-Κουλουμπή Θ. (επιμ): Το Ελληνικό Κοινοβούλιο στην Εξωτε-
ρική Πολιτική 1974-1984,
εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1984
- Λαγάκου Ευσ.-Αλεξανδράκη Μ.-Θεοδωρόπουλου Β.: Το Κυπριακό 1950-74

- Μια ενδοσκοπήση, εκδ. Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1986
- Λαμπρία Τ.: Στη σκιά ενός μεγάλου,
εκδ. Μορφωτική Εστία, Αθήνα 1989
- Λιναρδάτου Σπ.: Απ' τον Εμφύλιο στη Χούντα, τ. 1-5,
εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977-1986
- : Πως εφεάσαμε στην 4η Αυγούστου,
εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988
- Lyrintzis Chr.: The power of populism: The Greek Case,
στο European Journal of Political Research, p. 667-686, 1987
- Λυριντζή Χρ.-Νικολακόπουλου Ηλ.: Κόμματα και εκλογές στη δεκαετία
του '80, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1990
- Macridis R.: Η Ελληνική πολιτική στο σταυροδρόμι,
εκδ. Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1984
- Μάνεση Αρ.: Η νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας κα-
τά το κυβερνητικό σχέδιο συντάγματος,
ανάτυπο από το Νομικό Βήμα, 1975
- : Η νομικοπολιτική σημασία της συνταγματικής ανασεώρη-
σης του 1986,
στο Δίκαιο και Πολιτική, τχ. 13-14, σελ. 5-102
- Μαρκεζίνη Σπ.: Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, τ. 1-8
εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1966-1974
- : Ο ανώτατος άρχων εις τα σύγχρονα δημοκρατικά πολι-
τεύματα, εκδ. Πυρσός, Αθήνα 1935
- : Αναμνήσεις 1972-1974,
εκδ. Σπ. Β. Μαρκεζίνη, Αθήνα 1979
- Mavrogordatos G.: Stillborn Republic. Social Coalitions and Party
strategies in Greece 1922-1936.
εκδ. California Pr., Los Angeles 1983

- :Απ' τον Πιτυοκάμπη στον Προκρούστη,
εκδ.Οδυσσεάς,Αθήνα 1988
- Μαυρογορδάτου Γ.-Χατζηιωσήφ Χρ.(επιμ):Βενιζελισμός και αστικός
εκσυγχρονισμός,
Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης 1988
- Meltser Ar.(ed):Politics and the Oval Office,
εκδ.Institut for Contemporary Studies,S.Francisco 1981
- Μερκούρη Στ.:Γ.Κονδύλης,
εκδ.Μαυρίδη,Αθήνα 1954
- Μουζέλη Ν.:Νεοελληνική Κοινωνία:Όψεις υπανάπτυξης,
εκδ.Εξάντας,Αθήνα 1978
- :Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημιπεριφέρεια,
εκδ.Θεμέλιο,Αθήνα 1987
- Μπακογιάννη Π.:Ανατομία Ελληνικής Πολιτικής,
εκδ.Παπαζήση,Αθήνα 1977
- Μπεχράκη Θ.-Νικαλοκόπουλου Ηλ.:Κομματική επιλογή και αξιολόγηση
των πολιτικών.Μιά κρίσιμη διάσταση του εκλογικού
ανταγωνισμού,
στο Επισκόπηση Κοινωνικών Ερευνών,ειδ.τχ.69Α,σελ.82-122
- Nelson M.(ed):The Presidency and the political system,
εκδ.Congressional Quarterly Inc.,Washington D.C.1988
- Παντελή Αντ.:Τα Ελληνικά εκλογικά συστήματα και οι βουλευτικές
εκλογές(1926-85)στον ηλεκτρονικό υπολογιστή,
εκδ.Λιβάνη,Αθήνα 1987
- Παπαδημητρίου Γ.:Το πολίτευμα της Προεδρευομένης Κοινοβουλευτι-
κής Δημοκρατίας και η πεντάχρονη λειτουργία του
(1975-1980),
στην Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών,σελ.745-753,1980
- Παπακοσμά Β.:Ο στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδας,

- εκδ. Εστία, Αθήνα 1981
- Παπασαραντόπουλου Π. (επιμ): ΠΑΣΟΚ και εξουσία,
εκδ. Παρατηρητής, Θεσ/κη 1980
- Παρασκευόπουλου Π.: Ο Καραμανλής στα χρόνια 1974-1985,
εκδ. Φυτράκης, Αθήνα 1990
- Πιπινέλλη Παν.: Γεώργιος Β,
κ.ε., Αθήνα 1951
- Πεσμαζόγλου Γ.: Γύρω από την Παλινόρθωσιν του 1935,
εκδ. Ικαρος, Αθήνα 1950
- Πετσάλη-Διομήδη Ν.: Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-17,
εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1988
- Pious R.: The American Presidency,
εκδ. Inc. Publishers, N. York 1979
- Πολυχρονιάδη Κ.Δ.: Αι γνώμαι του Ελευθερίου Βενιζέλου περί μεταρ-
ρυθμίσεως του Πολιτεύματος,
εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1943
- Psomiades H.: The diplomacy of general Th. Pangalos,
στο Balkan Studies, p. 1-16, 1972
- Rascke J.-Κατσούλη Ηλ.: Τα πολιτικά κόμματα της Δυτ. Ευρώπης, τ. Β
εκδ. Εγνατία, Αθήνα 1985
- Ράλλη Γ.: Ωρες Ευθύνης,
εκδ. Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1983
- : Πολιτικές Εκμυστηρεύσεις,
εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 1990
- Ράλλη Κ.: Ψήφος, εκλογαί και σύγχρονα εκλογικά συστήματα,
κ.ε., Αθήνα 1969
- Ρήγου Αλ.: Οι κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής στο Μεσο-
πόλεμο,
εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1987
- Ροζάκη Χρ.: Η Ελληνική εξωτερική πολιτική και οι Ευρωπαϊκές Κοινό-
τητες (1981-86),
εκδ. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1987

- Ροζάκη Χρ.-Ιωάννου Κρ.-Οικονομίδη Κ.-Φατούρου Αν.: Δημόσιο Δίκαιο
νές Δίκαιο
εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1983
- Σαράφη Στ.: Ιστορικές Αναμνήσεις,
εκδ., Επικαιρότητα, Αθήνα 1980
- Σβολόπουλου Κ.: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις
την Αυτόνομον Κρήτην 1901-1906,
εκδ. Ικαρος, Αθήνα 1974
- : Η Ελληνική εξωτερική πολιτική απ' τις αρχές του
20ου αιώνα ως τον 2ο παγκόσμιο πόλεμο,
εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1983
- : Η Ελληνική πολιτική στα Βαλκάνια 1974-81
εκδ. Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987
- Σβώλου Αλ.: Συνταγματικόν Δίκαιον, τ. 1-2
εκδ. Πυρσός, Αθήνα 1934-35
- : Η ανασκόπησης του Συντάγματος, εκδ. Θέμις, Αθήνα 1931
- : Το πολιτειακόν μας πρόβλημα και το Αμερικανικόν σύστη
μα, στο Ελεύθερον Βήμα 17-21/3/1926
- : Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας,
εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1972
- Schlesinger Ar.: The Imperial Presidency,
εκδ. Houghton Mifflin Co., Boston 1973
- Σημίτη Κ.: Η Δομική Αντιπολίτευση, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1979
- Σπουρδαλάκη Μ.: ΠΑΣΟΚ. Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκέντρωση
εξουσίας, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1984
- Σπυρόπουλου Φ.: Ο ΠτΔ ως Ρυθμιστής του Πολιτεύματος,
εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1990
- Σταύρου Ν.: Συμμαχική πολιτική και στρατιωτική επέμβαση,

- εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977
- Τσιριμώκου Ηλ.: Μνήμη-Σκιαγραφία Ιωάννη Τσιριμώκου,
εκδ. Ι.Μ. Σκαζίκη, Αθήνα 1953
- Τσάτσου Δ.: Συνταγματικό Δίκαιο Ι, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1981
- Τσάτσου Κ.: Ο Αγνώστος Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, 1981
- Τσουκαλά Κ.: Η Ελληνική Τραγωδία, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1981
- Τωμαδάκη Ν.: Ελευθερίου Βενιζέλου: Ανέκδοτα σκέψεις περί συντάξεως της πολιτείας,
εκδ. εφημ. Ελευθερία, Αθήνα 1946
- Weber M.: Η πολιτική ως επάγγελμα,
εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1987
- Woodhouse Ch.: Καραμανλής ο Ανορθωτής της Ελληνικής Δημοκρατίας,
εκδ. Μορφωτική Εστία, Αθήνα 1981
- : Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών,
εκδ. Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987
- Χαραλάμπη Δ.: Στρατός και Πολιτική. Η δομή της εξουσίας στη μεταφουλιακή Ελλάδα,
εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985
- Ψυχάρη Στ.: Τα Παρασκήνια της Αλλαγής,
εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1975
- : Οι 70 κρίσιμες μέρες,
εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976